

KORUNK

Korunk

ITT ÉS MOST • A TERMELÉS
„TÁRSADALMI MÉRNÖKE“ • TA-
NULÁS ÉS KUTATÁS • GÓLYÁK
ÚJ FÉSZEKBEN • A TÖRTÉNET-
ÍRÓI TÁRGYILAGOSSÁGRÓL •
A MARXIZMUS ÁLTALÁNOS SZO-
CIOLÓGIÁJA • TUDOMÁNY, VAL-
LÁS, VILÁGNÉZET • SALAMON
ERNŐ EMLÉKÉRE • NÉMETH
LÁSZLÓ ARCKÉPÉHEZ • ERDÉLYI
KÖLTŐ LÍRÁNKRÓL, BÉCSBEN •
SZÍNHÁZ – SZÖVEG NÉLKÜL •••

1968 | 1

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Cseke Gábor
Páskándi Géza
Székely László

Brassó

Szikszay Jenő

Dés

Kiss Ferenc

Kolozsvár

Balázs Sándor
Balogh Edgár
Baróti Pál
Berényi Ádám
Bodor András
Csehi Gyula
Cservény József
Fekete András
Hajós József
Kádár János
Kántor Lajos
Kányádi Sándor
Király László
Ifj. Kós Károly
Kötő József
László Béla
Lászlóffy Csaba
Lazányi Endre
Maros Dezső
Marosi Péter
Nagy György
Negucioiu, Aurel
Roth Endre
Weiszmann Endre

Nagybánya

Pusztai János

Nagyszalonta

Kenéz Ferenc

Sepsiszentgyörgy

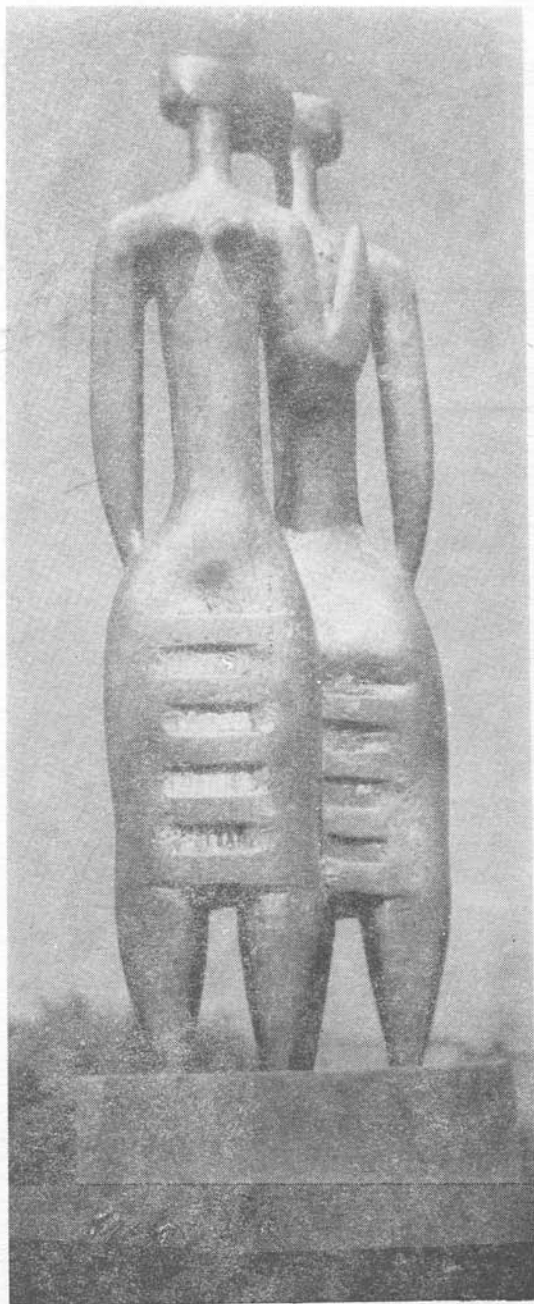
Veress Dániel

Temesvár

Salló Ervin

Külföldi szerző

Weizsäcker, C. F.

Puskás Sándor: Maros és Olt

KORUNK

havi szemle

	Itt és most	3
* * *		
BARÓTI PÁL	Gondolatok a költő utóéletéről (Salamon Ernő halálának huszonötödik évfordulójára)	6
SALAMON ERNŐ	ismeretlen elbeszélése	11
GAÁL GÁBOR	Salamon Ernőről	14
MAROSI PÉTER	Boldog ének	15
LÁSZLÓ BÉLA	A hazai tudományos kutatás műhelyéből (interjúk)	23
AUREL NEGUCIOIU	A termelés „társadalmi mérnöke“ a közgazdász	23
LAZÁNYI ENDRE	A növénynevelés kutatója	26
MAROS DEZSŐ	Oktatógépek között a műegyetemen	30
NAGY GYÖRGY	A történetírói tárgyilagosságról	33
BODOR ANDRÁS	Traianus emlékoszlopa	39
ROTH ENDRE	A marxizmus általános szociológiája	48
KÁDÁR JÁNOS	Sarkos szavak, Új ruha, Vasba szőtt szavak (versek)	53
LÁSZLÓFFY CSABA	Változat a trójai témára, Rajt a gyermekkor mezejéről, A koraszülött (versek)	54
IFJ. KÓS KÁROLY	Népi kultúrák egyetemes vonásai	56
KENÉZ FERENC	Silenzio (vers)	63
C. F. WEIZSÄCKER	Tudomány, vallás, világnézet	64
KÁNYÁDI SÁNDOR	Líránkról, Bécsben	68
PÁSKÁNDI GÉZA	Gólyalábon, Szultán, „Gondolatok a könyvtárban“, Gyermek öklében (versek)	73
VERESS DÁNIEL	Műhely, modell, mű	76
CSERVÉNY JÓZSEF	Színház — szöveg nélkül	88
HAZAI TÜKÖR		
BALÁZS SÁNDOR	Gólyák új fészekben	94
PUSZTAI JÁNOS	A vidéki értelmiség portréjához	101
JEGYZETEK		
KIRÁLY LÁSZLÓ	Köszöntő	104
KÖTŐ JÓZSEF	Stúdió-színpadok	104
CSEKE GÁBOR	Nótázó pincelyuk	106

NEMZETKÖZI ÉLET

SZÉKELY LÁSZLÓ	Pártkongresszusok Angliában	109
BERÉNYI ÁDÁM FEKETE ANDRÁS	Reformtörekvések a nyugati valutarendszerben	114

FÓRUM

BALOGH EDGÁR	Még egyszer a szerkesztő szerepéről, avagy a kritika kiterjesztésének szüksége	122
---------------------	--	-----

IFJÚSÁG — NEVELÉS

SALLÓ ERVIN	Tanulás és kutatás	124
SZIKSZAY JENŐ	Sajtó és köznevelés	131

DOKUMENTUMOK

GAÁL GÁBOR	levelei Fábry Zoltánhoz	134
-------------------	-------------------------	-----

TUDOMÁNYOS SZEMLE

WEISZMANN ENDRE	Summa technologiae („Piszkos kezű tudós“?)	142
HAJÓS JÓZSEF	Köteles Sámuel Etikája 150 éves	144

IRODALOM — MŰVÉSZET

KÁNTOR LAJOS	Kövek (Maradiság vagy „szociográfiai forradalom“?)	148
CSEHI GYULA	Lunaacsarszkij — a kultúra népbiztosa	152

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

KISS FERENC	Egy emlékirat ismeretlen másolata	160
--------------------	-----------------------------------	-----

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Mű melléketlen Victor Ciato, fiatal kolozsvári képzőművész „Halászk“ című grafikai ciklusa

*Alexander Archipenko szobra, Tim karikatúrája
Forró Antal, Túrós László, D. Varga Katalin grafikai*

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: T 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtktár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167 465.

Beszéljünk az emberről, akit ma új lehetőségek új feladatai elé állít nemzetgazdaságunk vezetésének és tervezésének tökéletesítése. A Nagy Nemzetgyűlés immár törvényerőre emelt számos olyan értékes javaslatot, melyet pártunk Országos Konferenciája kezdeményezett, s ezzel az újítások a megvalósítás szakaszába léptek, hogy a mai tudomány és technika haladásának megfelelően hajlékonyabbá, rugalmasabbá tegyék közéletünket. Az emberen van a sor, a gondolkodó egyéniségen, hogy munkatársaival együtt részt vegyen a különböző alkalmazási módozatok bátor kísérletezésében, és a legjobb megoldás mellett tudjon dönteni.

Ez az ember nem absztrakt. Ez az ember élő valóság, a szocializmus építésének hőse és így saját magának eredménye is. Ez a konkrét ember a Korunk szerkesztői, munkatársai és olvasói esetében Románia Szocialista Köztársaság hazafias magyar értelmisége. Nem kaszt többé, mint a régi úri-polgári intelligencia, hanem a munkássággal és parasztsággal együtt felemelkedett, e tömegekkel való együttműködésre tudományos, technikai, irodalmi és művészeti téren szakmailag kiképzett szocialista réteg, mely a nemzeti elzárkózást sem ismeri, mert a felszabadulás óta eltelt több mint két évtized különösképpen elősegítette a román néppel, főleg a román szocialista értelmiséggel való bensőséges egyesülését világnézet és politikum, szakmaiság és művelődés minden tekintetében. Büszkén hangsúlyozhatjuk: lapunk munkájában is tevékenyen vesznek részt a román tudósok és írók, s más nemzetiségűek legjobbjai.

Hogyan kapcsolódjunk be alkotóbb módon a felpezsdülő közéletbe? Miként folytassuk eddigi részvételünket az új igények szerint?

Nem az első kötelességünk-e bárhol és mindenütt, itt és most, saját munkahelyünkön tökéletesebben helytállani a nemzetgazdaság vezetésének és tervezésének tökéletesítéséért? Nagyszerű fejlődési ütemben vagyunk, de nem küszöbölhetjük ki a hibaszázalékokat, amíg több egyéni tudással és jobb vezetői képességgel nem uralkodunk a saját építő munkánk eredményeként újjászületett gazdasági élet törvényszerű meneteli felett. „A gyakorlat igazolja, hogy a vezetési formák és módszerek rendszeres hozzáigazítása a folytonosan változó valóság követelményeihez meggyorsíthatja az egész társadalmi fejlődést. Ezzel szemben a valóság mellőzése, a szervezés és a vezetés terén mutatkozó lemaradás előbb

vagy utóbb ellentmondásokat és olyan káros jelenségeket hoz létre, amelyek akadályokat gördítenek a gazdasági és kulturális élet, az egész társadalom előmenetelének útjába" — hirdette az RKP Központi Bizottságának főtítkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs a decemberi konferencián elhangzott *Jelentésében*, s bizonyára helyesen járulunk hozzá az országos tennivalókhoz, amikor folyóiratunk tengelyébe a konkrét szociológia alkalmazásának követelményeit és a vezetéstudomány alapos megismertetését állítjuk.

Hazánk változó valóságát mozgásjelenségeiben kell ismernünk, s ehhez fel kell szerelnünk olvasóinkat az elemző társadalomszemlélés, a szociografikus feldolgozás, a módszeres valóságfeltárás eszközeivel, egyaránt elkerülve a pusztán spekulatív szociologizálás szokványait és egy elszigetelt helyi munka kezdetlegességét. Ugy szeretnők, hogy minden olvasónk szempontokat kapjon a maga és munkakörnyezete feladatainak reális felméréséhez, saját mikroközössége teljes funkcionalitásának megismeréséhez, s így tisztázza a maga több, képebb hozzájárulását mind az össz-társadalom, mind a maga és családja javára. A napirendre kerülő vezetéstudomány-nak ugyanúgy súlypontot számunk szerkesztésünkben, mint ahogyan (régőbbi olvasóink emlékezhetnek rá) úttörői közé tartoztunk hazánkban a kibernetika megismer-tetésének is.

És találhatunk-e különlegesebb feladatot folyóiratunk idei programja számára, mint városaink és falvaink modernizálásának szolgálatát? Azokról az alapvető élet-forma-egységekről van szó, melyeken belül az állampolgárok kifejtik gazdasági, poli-tikai és társadalmi-kulturális tevékenységüket, s igazán nem mindegy, hogy a civilizáció általános behatolása és átalakító ereje spontánul, pusztán technikailag és „iro-dai“ intézkedésekem át érvényesül-e, avagy itt is a gondolkozó és döntő emberek egyénisége, tudományos munkaösszhangja, emelt intellektualizmusa játszik meghatá-rozó szerepet. Olvasóink mintegy fele falun él, s már ez a tény is kötelez arra, hogy a közigazgatási-területi szervezés javítása, a községrendezések során mi is hoz-zájáruljunk mindazok kiműveléséhez, akik a felmerülő kérdéseket valóban össze tud-ják egyeztetni „a termelőerők fejlődésében és földrajzi megoszlásában a társadalom fejlődése során bekövetkezett minőségi változásokkal, a lakosság szerkezetében, az egész ország városainak, községeinek és falvainak arculatában, méreteiben és élet-feltételeiben végbement módosulásokkal“ — ahogyan a *Jelentés* feladatainkat meg-fogalmazta. Az új megye-rendszer, melynek térkép-javaslatát a Központi Párt-és Állami Bizottság januárban megvitátásra, a széles nyilvánosság elé terjesztette, lényegesen elősegíti a falu-kérdések konkrét megragadását.

A falukutatásnak hazánkban nagy múltja van, s a régi Korunk is kritikailag gondolta-bővítette mind a Dimitrie Gusti-féle monografikus iskola egykorú törek-véseit, mind a hazai magyar értelmiség szerepvállalását a falvak fejlesztésében az Erdélyi Fiatalok problémafelvetésétől Balázs Ferenc szép gyakorlatán át a Falvak Népe legendás harcáig a vidéki elmaradottság felszámolásáért. Nos, ahogyan állandó tárgyunk az urbanisztika, és e téren közvetíteni is óhatjuk mindazt, ami az ország szakköreiben jó és hasznos megfogán, éppen úgy felszínen akarjuk tartani a falu té-máit is, különös tekintettel arra a követelményre, amit érthetően a falusi értelmi-séggel — a tanszeméllyezettel, agrármérnökökkel és technikusokkal, orvosokkal és egészségügyi személyezettel, a vidéki ipar, nép- és iparművészet, valamint a művelő-dés szakembereivel — szemben támaszt növekvő és másuló szocialista világunk. Itt adódik különben mindaz a konkrét feladat is, mellyel a román nép és a vele élő nemzetiségek együttműködését kell újabb és újabb vállalásokkal tovább erősíteniük.

Szállóigévé vált Nicolae Ceaușescu elvtársnak ama szép s a nemzeti kérdés le-nini megoldását jelképező megfogalmazása, hogy hazánk román, magyar, német,

szerb és más nemzetiségű dolgozói „az együttélés és az együttesen vívott harc során mindörökké testvérekké váltak, s ma együtt alkotják a szocialista Románia nagy családját“. E világos és sokatmondó meghatározás szellemében javasolja a Központi Párt- és Állami Bizottság, hogy az új területi-közigazgatási felosztás megyéi között — tekintetbe véve a földrajzi, társadalmi-politikai viszonyokat, a lakosság nemzeti-iségi összetételét, a hagyományos kulturális kapcsolatokat és a különböző helységek fejlődési távlatait — külön megyeként szerepeljen a Hargita körül elterülő Székelyföld, magába foglalva a régi Udvarhely, Csík, Gyergyó és Háromszék tájait. Nos, itt is adódik feladat, melyet az ország érdekében a legalaposabban kell elvégeznünk. Fel kell dolgoznunk az ország történetének ismert koordinátái közt a Székelyföld s a székelység történetét, gazdasági és társadalmi monográfiáját, művelődési értékeinek kataszterét, s hozzá kell járulnunk szakembereink teljes képességével — nemzetiségi különbség nélkül — ahhoz a nagyarányú iparosítási és kulturális programhoz, mely e századok óta elhanyagolt hegyes-erdős vidéket a modern Románia szintjére emeli. Ha arra gondolunk, hogy a székelység legjobbjai Gábor Árontól Benedek Elekig és Kacsó Sándorig mennyit harcoltak a régi székely nyomor ellen, mostoha körülmények közt hirdetve bánya, gyár és szövetkezet népmentő jelentőségét, megértjük, hogy a Központi Párt- és Állami Bizottság milyen eleven hagyományokra épít, amikor a szocializmus kiteljesítésének legkedvezőbb körülményei közt új, konkrét lehetőséget nyit a szülőföldi felemelkedésnek a román néppel oly sokban sorstárs székelyek számára.

A hazai magyar lakosság azonban szerteszét lakik az egész országban, s mi sem természetesebb, hogy élve jogaival mindenütt tevékenyen részes a tőkeletésítések munkaszakaszában. Fazekas János elvtársnak a pártkonferencián előadott „tiz pont“-ja gondosan felsorolta a román néppel való együttélésünk, közös alkotó munkánk általános eredményeit és teendőit. Külön ki kell emelnünk azt a tételt, hogy „a román nép kultúrája mellett és ezzel szoros kapcsolatban fejlődik az együttlakó nemzetiségek kultúrája, s valamennyiük a maga sajátos nemzeti jegyével hozzájárul szocialista kultúránk kincsházának gazdagításához“. Nyilvánvalóan itt, a romániai magyar tömegek kulturális szolgálatában, vár ránk a gazdasági munkaképesség, az erkölcsi öntudat fejlesztésének, a szociológiai gondolkodás elmélyítésének, az irodalom és művészetek korszerű kibontásának egy sajátos feladatsora. Távoltartva magunkat a provinciális lemaradás szűklátókörűségétől, de nem engedve egy felelőtlen nihilizmus elidegenedett divatosdijának sem, okos válogatásban kell felújítanunk nemzeti hagyományaink legértékesebb energiáit, hogy a folytonosság és továbbtermelődés, a megmaradás és haladás családi és népi-nemzetiségi biztonságával, mély és valódi emberségével járulhassunk hozzá a román néppel közös hazánk szocialista kultúrájának felvirágoztatásához, mindahhoz, amivel Románia az emberiség történetében ma a béke és nemzetközi együttműködés ügyét előbbreviszi.

A Korunk ebben az emelkedett időben hűen áll pártunk és kormányzatunk mellett, egy vele minden jó szándék előmozdításában s mindannak visszautasításában, ami Románia szuverén történelmiségét, lakosságának testvéri egységét és alkotó munkáját sértené. Mi a szellem eszközeivel dolgozunk és küzdünk: a gondolat és szakmai tudás humánumával jelentkezünk közös munkára az új esztendőben.

KORUNK

BARÓTI PÁL Gondolatok a költő utóéletéről

Néhány évvel ezelőtt Pándi Pál telibe találó, képzeletet felcsigázó s az irodalom felelősségére emlékeztető címmel kiadott könyvben — *Elsüllyedt irodalom?* — szép tanulmányt írt Salamon Ernőről, költészetéről, rangjáról a szocialista, forradalmi irodalomban.

Elsüllyedt irodalom? Bár így, már eleve tagadva az állítást, de feltételezve a lehetőségét — ez lenne Salamon Ernő költészete?

A felszabadulás után meginduló első romániai magyar irodalmi lap, az *Utunk*, már születésekor, a társadalmi változások legkezdetén, amikor a hatalomra jutott szocialista irodalom még az útkeresés idejét élte, Salamon Ernő emlékét idézte. Rövidesen végrendeletét is teljesítette az utókor: saját maga által válogatott versei *Gyönyörű sors* címmel, a *Végrendelettel* az élükön 1948-ban jelentek meg. Nyolc kötet követte ezt a kiadást, köztük verseinek román fordítása, a *Cintec pentru urmași* (Dal utódoknak), s legutóbb költészetének teljes — legalábbis a teljességre igényt tartó — gyűjteménye, az *Összegyűjtött versek, Színpadi költemények, Műfordítások*. Megemlékezések, könyvismertetések tucatjai kísérték és kísérik utóéletét. Iskolában tanítják és tanulnak róla.

S mégis nyugtalanít a kérdés: elsüllyedt irodalom? Élő irodalom, hiszen valóban él a szó irodalmi értelmében. Műveit olvassák, szeretik — talán ismerik is. De ha végigolvassuk a róla szóló irodalmat, érthetővé lesz aggályunk. Életrajzai, az életében történt események leírásai csak grosso modo indokolják költészetének irányulásait, törekvéseit, de igen kevéssé teszik lehetővé bármelyik vers megértését. Könyveinek ismertetései a kritika napi igényeiből születtek. Mint ahogy csak adalékai az irodalomtörténeti értékelésnek a megemlékezések is — akár emberi alakját, költő voltát, egyik vagy másik versének születését idézik fel, akár a szeretet igéivel, de nem az elemzés eszközeivel, költészetének értékeit méltatják, helyét próbálják érzékelteni.

S ha már életrajzaiból jórészt hiányzanak azok a lélektani vonatkozások, melyek segítségünkre lehetnének a mű pontos genezisének megértésében (ami viszont hozzásegítene e meglehetősen egyszerűnek látott, pedig hihetetlenül bonyolult költészet mélyebb, az eddiginél sokkal mélyebb és bonyolultabb értelmezésében), a tanulmányokban a Salamon Ernő-i életmű kialakulásának erkölcsi motívumai uralkodnak. Ezért is értékeli így az MTA Irodalomtörténeti Intézetének gondozásában megjelent *A magyar irodalom története*: „Salamon Ernő lírája különös

egyéni szint képvisel a szocialista és antifasiszta költészetben belül a valóság nyersebb-közvetlenebb megjelenítésével, egész költészetét átszővi kommunista magatartásának mély és sajátos művésziességgel érvényesülő természetessége. A József Attila nyomdokain felnövő lírikus-generációnak talán legeredetibb és legtehetségesebb képviselője volt... Ízig-veéig proletárköltészet a Salamon Ernőé, elsősorban eszmeiségében az, és az a »lent« világának magas művésziességu versbefoglalására irányuló szuverenitása okán is. Mentés tehát a korai proletárköltészet szükös horizontjától, szikáran agitativ gondolatiságotól.“

Mindezt kétségbevonhatatlanul igaz, de csak része az igazságnak. Tartalmi vonatkozások és erkölcsi indítékok alapján ez az értékelés elhelyezi Salamon Ernő költészetét a szocialista és antifasiszta lírában, néhány általános érvényű megállapítás (a valóság nyersebb-közvetlenebb megjelenítéséből fakadó egyéni szín, mély és sajátos művésziességgel érvényesülő természetesség) konklúziójaként megjelöli helyét is ebben a lírában, de egy „talán“-nal kétségeket is ébreszt, vagy utal a végső értékelés hiányára; a József Attila nyomdokain felnövő lírikus-nemzedék tagjainak sorába utalja, noha — József Attila hatása feltétlenül kimutatható ugyan lírájában — költészetükben több a párhuzamosság, mint a szukcesszivitás. S jóllehet a szocialista és antifasiszta irodalomhoz tartozás hangsúlyozása tisztelgés az író különösen bátor, humánus emberi magatartása és a mű jelentősége, szerepe előtt, hiányzik a végső konklúzió, mely az erkölcsi és esztétikai kritérium együttes érvényesítésével-vizsgálatával kijelölné az életmű helyét a líra egészében, az irodalom egészében.

Mert Salamon Ernő művének valóban különös jelentőséget ad a szocialista és antifasiszta irodalomhoz tartozás; de nemcsak a szocialista és antifasiszta irodalmon belül jelentős, hanem a költészet egészében. (És amikor ezt Salamon Ernő életműve kapcsán felpanaszoljuk, nemcsak rá gondolunk. Az elmúlt években két jelentős tanulmánykötet is vizsgálta a magyar szocialista irodalmat. Az egyik, az Illés László szerkesztésében megjelent *Arcképek a magyar szocialista irodalomból*, közöl egy Salamon Ernő-portrét is, s utalásképpen szó esik róla a Szabolcsi Miklós és Illés László szerkesztette *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* című kötetben is. De a gyűjtemények tanulmányai — talán éppen azért, mert a két világháború közötti szocialista irodalom a XX. századi irodalomtörténet legkevésbé ismert, sok tekintetben máig sem feltárt, s minden részletében tisztázott fejezete — a vizsgált műveket alig-alig helyezik el az irodalom egységes áramában. Holott nem kétséges, hogy a szocialista irodalom nemcsak erkölcsi, hanem ugyanolyan mértékben és az irodalom más ágaival egyenrangúan esztétikai értékek gazdag forrása is.)

*

A XX. század, melynek fordulóját Ehrenburg nyomán meggyőződéssel datálhatjuk az első világháború éveivel, a legkülönbözőbb avantgardista mozgalmak és törekvések ideig-óráig való eluralkodását, a hagyományosság és az avantgardizmus elkeseredett és mindmáig tartó, elfogult, egymás értékeit tagadó küzdelmét hozta. Hogy az elméleti vita — mely különösen éles formát öltött a szocialista irodalmakban (lásd például a Brecht körüli, mondhatni évtizedekig tartó disputát) — hogyan hatott

vissza az alkotásra, aligha mérhető le. Nem kétséges azonban, hogy az avantgarde-törekvések nagyon gyorsan behatoltak a szocialista irodalomba, költői művek alapvető meghatározóivá lettek (Majakovszkij, Becher, a romániai magyar lírában például Méliusz József, a prózában Szilágyi András). Más művekben, például az Aragonében, József Attiláében, a költő rövidebb-hosszabb avantgardista szakasza után inkább csak az avantgarde egyes vívmányai: a szabad, illetőleg szabadabb asszociációk, az új képalkotási lehetőségek éltek tovább. Közismert irodalmi tények ezek, melyeknek emlegetése mégsem fölösleges, amikor Salamon Ernő költészetéről van szó. Hiszen útja nemcsak annyiban közös a szocialista költészet más nagyjáiéval, hogy pályája egy szakaszán — indulásakor — találkozott az avantgardizmussal, hogy nemsokára elforduljon tőle, hanem annyiban is, hogy a Salamon Ernő-i költészet kiteljesedése az avantgarde-hagyományok nélkül elképzelhetetlen.

Egyelőre legfőljebb feltételezésekbe merészkedhetünk, ha megpróbáljuk megérteni e hangváltás okát. Salamon Ernő költészetén sohasem uralkodtak úgy el az avantgardista törekvések és eljárások, mint a harmincas évek közepétől mondjuk a dalforma. Mégis, a különbség az évtized elején és végén írott versek költészetszemlélete között lemérhető. Tulajdoníthatjuk-e csak az útkeresésnek az ilyen verseket, mint a *Nincslakók ha visszanéznek?*

*Szép volt a reggeli órák ideje a hegyek köténye mögül kelő nappal,
s az induló élet s szép fiatal óráink várakozása
egymásra hágó napjaink biztosan gördülő sodrán.
S olyan tele mellet lehetett volna örülni januárban
fényesen égő napnak s édes kicsi csöppségek
sűrű kacajának a ródlizásnál.
Ó, és olyan jó lett volna örülni imádottjaink illatos melleinek
a meleg, világos szobákban, s izmos karunknak, ölelésre
ha lendült,
s a futó simogatásoknak is éjszaka előtt.*

*Pár könyvet, asszonyt, gyereket és kicsi munkát ha kértünk
vagy kerestünk,
s nagy szemekben feketén még az élet kívánása ég el,
s édes napok immár halott várása visz még vitát
a földdel és az éggel,
s utolsó percünk még ökölbesorultan lüktetni fog.
s hozza máris nevünk az újság,
s kiáltja máris mindenkinek:
tettének oka életuntság.*

Hiszen már maga a költő adta műfaji megjelölés, a szavalókórus is a weimari köztársaságban és egyáltalán a szocialista és munkásirodalomban elterjedt műformára, az agitáció egyik népszerű és bevált eszközére utal.

Honnan akkor a fokozatos egyszerűsödés, a XX. századi műköltészetben oly ritka dalforma, mely Petőfit, de akár Heinét, Freiligrathot, Herweghet idézi — első benyomásként? Honnan a rigmusok, csujogatók világa vagy a vers mágikus korát idéző ráolvasás-szerűség?

*Éjjel a zsindelek felett
fűttak a fekete szelek,
villámtól félt a felhő,
háthogyha égve eljő?
Most énekelek én neked
éji órámban éneket,
szakítok hát egy dalt neked,
aluszol már, de halid te meg,
hár nyugszanak vizek, füvek,
s nyugodni kell tollnak, tűnek.
e vaksötéti kicsi dalt
szívedre engedd, fűjd, rivalld!*

*Tán völgy azóta a hegyem,
s rekedt, dugott kúti vizem,
zömök apám se hús, se csont,
földdé vált, léggé elosont.*

*Lennék még egyszer fia én,
nem kéne útnie. Szegény,
irodán nyüzött két keze
pihenhetne a zsebibe.*

*Tán nem megyek, tán elmegyek,
tán elvisznek a vadvizek,
tán elhamvaszt a nap s a perc,
tán meg se tudod s kispersz.*

(A gyermekkor siratása)

Tulajdonítsuk csak Gyergyónak, a gyermekkori élményeknek, a fátalepek világának? Vagy próbáljuk a hangváltás gyökereit visszavezetni az expresszionizmus irracionalista filozófiai gyökereiről folytatott vitákra? Esetleg pusztán a közérthetőség vágya vezette volna? De hiszen a mozgósítás szándéka vezette mondjuk a német expresszionizmus híveit is, még korábban az aktivistákat, márpedig az agitáció megvalósíthatatlan közérthetőség nélkül, s a közérthetőség szélsőséges igénye teremtette meg a jelszó-költészetet, a szavalókórus-költészetet, más vonatkozásban az agitatív drámát. Vagy visszavezethetnők az akkoriban fellendülő, szociális igényű, sokszor radikális vagy egyenesen baloldali színezetű falukutató mozgalom és a népek költészetének első sikereire? Az elkövetkező kutatásoknak még sok részletet kell tisztázniuk, míg meggyőző választ kapunk erre a kérdésre.

Mégis, van egy másik szempont is, mely Salamon Ernő költészetének a hangváltását rokonítja a szocialista költészet más alkotóinak hasonló változásaival. A kérdést, Komját Aladár jellegzetesen intellektuális, hangsúlyozottan avantgardista életművével kapcsolatban, Király István vizsgálta részletesen *Az első magyar kommunista költő. Komját Aladár költői fejlődése* című tanulmányában, valamint Diószegi András a Gábor Andorról szóló tanulmányában. Idézzük Diószegi néhány megállapítását: „A

műfordítói munka során megismert forradalmi költészet — melynek Brecht a legmodernebb, s ihletőbb alakja — tulajdonképpen az európai nagyvárosok és ipari központok még a középkor elején kialakult elő-proletariátusának népköltészetére épül, annak hagyományait folytatja. Ez a népköltészet *nyers, realisztikus hangjával* — s számos, az előkelő modern polgári lírikusok szemében már alacsonynak, irodalmon kívülinek tetsző *műfajával, versformájával (chanson, gúnydal, táncdal, induló stb.)* — megerősítette Gábort abban a felfogásában, hogy a chanson-költészetében megvalósított törekvései ... megújult forradalmi lírája számára is tanulságosak ... Gábor — azzal, hogy az európai forradalmi proletárköltészet példáját fölhasználva bátran nyúl ezekhez a formákhoz — egy sajátos, a nagyváros világából kinövő, a népköltészet elemeivel, hangjával gazdag formavilágot aknáz ki.“ (Kiemelések tőlem — B. P.)

Nem feltétlen analógiákra szeretnénk utalni. Csak egy olyan formai hasonlóságra, mely rokonítja ezt a nagyvárosi chanson-költészetet és falusi-fatelepi fogantatású népi dalköltészetet. (Különben, ha már szóba került a chanson-költészet, talán érdemes megemlíteni, Salamon Ernő versei mennyire nem *versolvasást* igényelnek, mennyivel inkább emberhangra: szavalásra, énekekre íródtak; ha úgy tetszik, mennyivel inkább szóbeli költészet vagy ének Salamon Ernő költészete, mintsem írásbeli.)

*

Lehet, fölösleges pontoskodásnak tűnik minduntalan kiemelni, hogy dalformáról van szó, s ezzel mintegy jelezni, nem igazi dalok ezek a versek. Szükségesnek véltük mégis hangsúlyozni, hogy ezzel, ha ki nem mondottan, de áttételesen is jelezzük, mennyire nem abban az értelemben dalok, amilyen értelemben mondjuk Petőfinél vagy különösen a Petőfi-epigonoknál használjuk e szót. Hiszen mihelyt tovább lépünk Salamon Ernő költészetének vizsgálatában, elkerülhetetlenül szóvá kell tenünk, hogy formailag is mennyire modernnek ezek a versek (bár paradoxálisan hat, de egyik esetben a versépítkezés külső formaelemeiről volt szó, míg a másikban a belső formára utalunk), mennyire magukba ötvözik a modern költészet elemeit, eljárásait. Metaforái, asszociációinak szabadsága már mind egy olyan korszak verseléséről tanúskodnak, mely nemcsak túl van a századeleji izmusok viharain, de már eredményeiket, vívmányaikat is képes hasznosítani.

És azt hiszem, éppen ez Salamon Ernő nagy-nagy egyszerűségének titka: a bonyolultság tudása. Mint József Attiláé is. Ezért nem kívánczik tollunkra a szimultaneizmus neve, ha a *Régi vásárt* elemezzük, ezért nem jut eszünkbe, hogy expresszionisztikus, ha a *Békeverset* olvassuk, ezért nem emlegetjük a szürrealizmust, ha ... Csak meghatva csodáljuk, hogy mély szubjektivitása, expanzív én-költészete mennyire egyetemes, hogy amikor robusztus életöröme, határtalan létszeretete minduntalan keserű ízeket kap a valóság láttán és a bekövetkező tragédia megsejtésével — hogy akkor mennyire nemcsak az ő sorsáról van szó, hanem a forradalmi költészet egész meggyilkolt nemzedékéről, háborúba hurcolt nemzedékekről, az elnyomott, kiszípolozott emberek csodálatos életöröméről.

Egy ismeretlen Salamon Ernő-elbeszélés

E töredékben fennmaradt Salamon Ernő-elbeszélés kéziratát (melyből két fejezetet közlünk) volt egyetemi diák- és menza-társa s barátja, Rónai László őrizte meg. Az elbeszélés Rónai szerint 1931-ben vagy 1932-ben keletkezett. A nagy, egyenletes, kalligrafikus betűkkel írt kézirat első oldala hiányzik, és a befejező rész is elkallódott valahol. Az így is kerek írás kitérően árnyalt keresztmetszete a harmincas évek kolozsvári diák-menzáinak, tele önéletrajzi mozzanatokkal, Sóvár János alakjában rögtön ráismerünk az egyetemre került költőre. (Édesanyám című drámai kísérletének hőse is ezt a nevet viseli.)

Salamon Ernő két és fél évet töltött Kolozsvárt joghallgatóként, a legnagyobb nyomor közepette. De Kolozsvár nemcsak a szenvedést jelentette számára. Mert ha a jogi fakultáson nem is ért el jó osztályzatot, mégis, itt lépett egyetemi fokra — öntudat szempontjából. Kolozsvárt találkozott ismét a kommunista párttal, a haladó szellemű értelmiségiekkel, a gazdag múltú, patinás művelődési központ megtermékenyítő hangulatával. Es itt találkozott később a Korunkkal, Gaál Gáborral.

Dános Miklós

Megjön Váll Bukarestből, Fejes Bányáról, Rozi, Sáp, Békés, Rét, Róna, Falusi, Karp a vidéki városokból. Valamennyien nagy kosarakkal, nagy csomagokkal jönnek, de két nap múlva már gyógyíthatatlanul éhesek. A harminckét ágynak rövidesen gazdája van, néhol emeletes ágyakat is be kell állítani, hogy mindenki nyugodhassék. Megindul a szobák éjszakai élete. A legtöbb lakószobában késő éjszakáig ég a villany, vitatkoznak, tanulnak, beszélgetnek, veszekednek, álmodoznak. A sürolatlan padlójú, recsegős ágyú, rokkant szekrényes szobákat zsúfoltra tömik a gondolatok.

A legmozgalmasabb szoba a vásárhelyieké. Itt lakik Békés, Rét, Róna és Váll. Ennek a szobának az ajtaja mindég zárva van, mindig fontos gyűléseket tartanak benne. Ez a szoba a legpiszkosabb, a legéhesebb, lakóinak nincs idejük tisztálkodásra, evésre. Kézről kézre jár az *Új pásztor*, izléses fedelű német könyveket olvasnak, az *Út* című folyóiratot forgatják. Faliújság is van. A vásárhelyiek mindíg titokzatosak. Néha beviszik a szobába a menza öreg írógépét. Ilyenkor a szomszédos szoba lakóinak el kell menniök otthonról. Megjelenik egy munkásféle ember, és csomagot visz. Ezután a szobákban mindenki hallgat, a következő két éjszakán nem alszik senki, a menzalakók minden dörömbölésre elsápadnak, megreszketnek.

De néha vannak mulatságos esték is, valami ételféle jött hazulról, ilyenkor szabad bejárása van mindenkinek a vásárhelyiek szobájába. Róna és Rét az ágyon ülnek ilyenkor, és gúnyolódnak mindenkien. Békés komolyan az asztal mellett ül és olvas, Váll dörmög, vakarózik, szaval. Barátjának, a havasi legénynek verseit szavalja egy osztály különös bánatairól, szomorú lelkéről, idegen emlékeiről. Senki nem hallgat rá, amikor becsukja a száját, kijelentik, szép volt, de nem érdekli őket a vers, benne élnek a mindennapokban, programjuk van másnapra, lefeküdni készülődnek, ebédjegyekre gondolnak, fülük mellett megy el a vers, a szomorúság, ásítanak, vetkőződnek, lefeküsznek.

A többi szobában Falusi Karppal még fenn van, két úrifiú, pizsamakabátban úriasan, csöndben, hogy is kerülnek ketten ennyi borzas, han-

gосkodó, piszkosgallérú fiatalember közé? Ülnek és olvasnak vagy tanulnak. Falusi ügyvédi irodában dolgozik, elég pénze van, rendesen mosat, könyveket vásárol, úri barátai vannak, mint ez a Karp is, aki a kedvéért jött be az otthonba lakni, aki pedig gazdag otthonról.

Fejér és Rozi vannak fenn még. Fejér komoly ötödéves orvostanhallgató. (Rozi nem nő, férfi, jókedvű, Fejessel egy éven vannak.) A további szobában Sáp van fenn, ül a nyitott ablaknál késő éjszaka, hallgat mély-ségesen, senkinek nem mondaná meg, milyen gondolatok bántják.

Nemsokára az egyetemen megkezdődnek az előadások, október eleje van, sorba áll a fiúk egy része, hogy kifizesse a félévi tandíjat. Sáp talán azok közé tartozik, akik nem fizethetnek, és ezért kitiltják őket a kurzusokról, s akik futhatnak akárhová, hogy pénzt szerezzenek. Talán erre gondol Sáp, és attól fél, hogy nem kap sehol pénzt tandíjra, és hiába töltötte idejét, nem engedik vizsgázni.

Kérdezhetik tőle, Sáp nem felel. Nem olyan fiú, hogy panaszkodni halljad.

*

Az étterem is megtelik, Mari néninek újra sok a dolga, hatvan fiúnak (kívülről is járnak be kosztozni) kimérni a levest, a húst, a rossz tegnapelőtti főzeléket, felszeletelni apróra, jó apróra a kenyeret. Sóvár beleszokik ebbe az életbe is. Barátságot köt Vállal, Barna Gyurival, Békéssel, Réttel, Fejessel, Karppal. Most úgy él, hogy szerzett valami kedvezményt magának az ebédjegyeknél, a lakás díját, a 250 lejt, nem fizeti, a rokonoktól kapott ruhákból el-eladogat, tanítani jár. Kölcsönként tankönyvekből tanul, Karp adja neki ezeket, már az első pillanatban gyámkodást vállalt felette, pártolja.

Benn vannak egyszer Karp szobájában. Csak Karp és Sóvár. Karp így szól:

— Tegnap este megint szakadt harisnya volt rajtad. Szájszagod van. Te, így akarsz majd a Csirikádhhoz menni? Egyáltalán mért nem tisztálkodik itt rendesen senki? Mint egy disznóól, olyan mindegyik szoba.

— Neked könnyű, Karp. Kapod a pénzt, veszed a szappant, fogpasztát, mosatsz, mehatsz a gőzfürdőbe. De mi? Nézz meg engem. Egy hete nincs két lejem egy levélre. Nem tudom elküldeni a leveleket haza, képzeld. Most te adni akarsz. Hagyj békén.

— De igazán vedd el tőlem, nincs szükségem rá.

— Nekem sincs. Hát beszélni sem lehet veled, panaszkodni se, mindjárt pénz? Ugye, nem tudsz itt adni mindenkinek? Hát akkor ne adj nekem se.

— Az egészen nem segíthetek, rajtad igen. Nem tudom nézni, milyen gyámoltalan vagy. Az asztalnál a legvégére ülsz, az ebédre másfél óráig vársz szótlán, ha jó a titkár, olyan vagy, mint egy megütött állat, félre húzódol, nem szólsz egy szót se, szinte fél tőled az ember.

— Ha beszélhetnék neked. De mit beszéljek, mondd meg? Értsd meg már egyszer, mások vagyunk, mint ti. Beteggebbek, vékonyabbak. Ez azért van, mert egy szobában aludtunk a szüleinkkel, mellettünk szeretkeztek, verték egymást. Két lépésre feküdtem apámtól, amikor meghalt. Megdagadtak a lábai, nem működött a veséje. Látnád, hogy erőlködött két héten keresztül minden éjszaka, hogy bár egy csepp folyadékot is kisaj-

toljon magából. Nem ment. Meghalt. Amikor meghalt, arra gondoltam: „Na, most sírok, azután aludni fogok nyugodtan.“ Vége a kétségeknek. Most már tudjuk, az anyánk özvegy, mi hárman árvák vagyunk. Nekem egy félpercnyi gyermekkorom se volt, a te nevelőiddel és nevelőnőiddel és egész úrifíú életteddel szemben. Te, Karp, hét éve nem fürödtem meg igazából. Úgy ahogy mondom. Most biztos megundorodsz, mert te gőzfürdőbe jársz hetenként, és otthon szalonotok van és két fürdőszobátok is, ha kell.

Ennek a beszélgetésnek is végeszakad, Karp szobájából Sóvár hazamegy a maga nyomorúságos vackába. A kezében szorongatja a pénzt, amit nem akart elfogadni. Orsos éppen harisnyát mos, a szennyvizet előlتي a padlón, lusta kivinni. Az izgága Klein két recés levélpapírra ír. Lugosra küldi, valami tanítónőjelöltnek, akit bementése szerint elcsábított és halálos szerelemre gyújtott maga iránt. Féder, az ügyész éppen keménygallérját veszi le, és azon töri fejét, hogy szerezzen másik szobában helyet magának.

Orsos a hagymaevést hagyta abba a harisnyamosás gyönyörűségéért. A szobában rettenetes szag van.

— Hogy lehessen itt tanulni, te Orsos? Miért nem gondolsz egy kicsit ránk is, Orsos? Vidd ki a mosdótáladat az udvarra, ha a harisnyádát akarod kimosni.

Így veszekedik Sóvár.

— Na nézd, na nézd a kölyköt, de finnyás lett egyszerre. Végy szobát magadnak kint a városban, ha nem tetszik. Vagy menj más szobába. Nekem ne papolj tisztaságról, jobban értek hozzá, mint te.

Az Orsoston levő ing legjobb esetben kéthetes. Ruhája tarka a zsír-, tinta-, piszkofoltoktól. Fogai vigasztalanul sárgák. Arcát kilencnapos szakáll fedi. Haja meggyült hátul a nyakán.

— Ne veszekedjeteK — szólal meg Féder. — Mindig csak veszekedtek — és elhúzza az orrát.

Sóvár elhallgat, Orsos mos tovább. Később jön Váll.

— Van negyven lej feleslegem. Jössz? Fizetem.

— Nőkhöz? Nem.

— Gyere, Sóvár.

— Nincs kedvem.

— Jó, ne gyere. De megmondom Kleinnak, hogyha mégegyszer re-csegteted az ágyat éjszaka meg szuszogsz, öntsön le vízzel.

Sóvár kabátot vesz. Megy Vállal.

Október utolsó napjai. Szép hosszú ősz van ebben az évben. A csendes hosszú utca aransárga. A járda futóeső után szárad. A parkokban a padokon emberek ülnek szemben a fogaállal.

A lányok utcája a fogaáll fala alatt húzódik meg, a Szamos mellett. Ha valamelyik fogoly kinéz, lelát az apró házakra, ahonnan szinte kétpercenként fordulnak ki a tele mosdótálakkal vagy más edénnyel. Vasárnap este a két emeletes épület összes rácsos ablakai tömöttek. Alul sétálnak a lányok, a pénzes gavallérjaikkal. Üzletet kötnek, elválnak, mást fognak meg. Mindezt fenn végignézik. A szemük kimered, a szájuk elszárad. Messze van még a nap, amikor kimehetnek. Felül, a rabok háta megett, a sötét priccs fekszik hangtalanul, azontúl a folyosó az örrel. Az

ablak alatt fehér házikóban a börtönőr és a fegyvere, minden alatt pedig a tengernyi, könnyen kapható nő.

Sóvár és Váll betérnek ebbe az utcába. Adél, akihez igyekeznek, éppen foglalt. Benn nála egy vasmunkás van, kívül két kocsisforma ember vár rá.

Sóvárt elkapja egy szőke nő. Váll marad, kijelenti, vár Adéla.

Sóvár nőjét Luciának hívják, származására nézve olasz. A szoba mint a többi hasonló sorsú nőké. Mozisztárok képei, húsvéti üdvözletek a falon. Kis faragott asztalon valamilyen sofőr képe, hogy a nő rámondhassa: a vőlegényem. A divány széles. A divány mellett mosdótál. A mosdótál mellett a földön üres kávé csésze maradvánnyal. Féligmajszolt kenyér nyakonlöttyintve valami lila folyadékkal.

Luciának hiányos fogai vannak, sápadt foghúsa. Lila válla, agyonlapított mellei vannak. Sóvár leül mellé. Nézi a nő bájtalan mosolyát, két engedelmese lábát. A vékony fehérműt, amely nem kegyelmez a pusztuló női testnek.

Sóvár ügyetlen. Nem mer közeledni, fél valami betegségtől. Szeretné megkérdezni, nincs-e valami baja a nőnek? Arra gondol, hogy butaság volt idejönni. De hová menjen? Akadhat-e más számára? Úrilány? Úriasszony? A menzán kosztol, hitelbe vett pénzen vizsgázik, a levélbélyegre egy héttig gyűjti a pénzt, Karp szerint szájszaga van.

— Na, Lucia.

— Igen, uram.

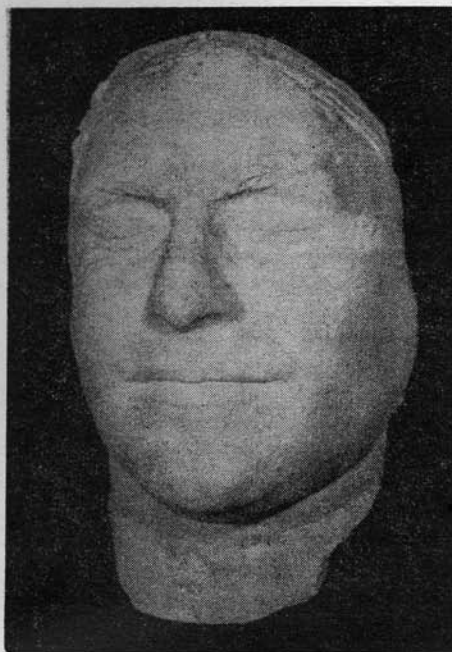
A divány majd összedől, a kályha rozsdás, a levelezőlapok penészesek, Lucia mellén hárman pihentek az utolsó két órában.

Sóvár szájába beleeszi magát az agyonhasznált test íze, három napig nem tud felejteni. Három napon át kétségbeesetten mossa a száját, a negyedikén megnyugszik. Szerencséje volt, a fogatlan Lucia nem fertőző beteg.

GAÁL GÁBOR — SALAMON ERNŐRŐL

...a szegénység nála könnyen felbontható. Nincs benne (egyelőre) semmi bonyolult. Egyszerű. Szólamai, sorai a népdal szólamán, strófáin fakadnak, vagy a székely népi balladák szövegkiképzésének módján. Hangja sajátos. Ha hangol is másra, kicseng belőle a regionalitás, az erdélyiség zöngéje, mint ahogy a táj, ami-ben világa, szegénysége él, az is erdélyi: az erdélyi fatelepek világa. Nem városi, nem is külvárosi, nem is falusi költő, de a sajátos erdélyi tájba kitelepített munkás-kolóniáké. Kapcsolata a természettel, versei ipari civilizációja ellenére, szembe-szökő. A természet azonban nála nem heroikus vagy idilli, mint az úgy-nevezett erdélyi költőknél, nem is mitikus, hanem kapitalisztikusan árnyalt. A természet mint társadalmi tényező jelentkezik nála, mint a szegénység ellenfele vagy barátja. Ez is jellemző vonása verseinek. A szegénység félelme a hidegtől, a téltől, mely fokozza nélkülözéseit, az ősztől, mely a betegségeket hozza, remeg természetbenyomásaiban. Különös, lírai vonatkozásokat szövegeztet így meg. Új nyárdicséret, új tavaszvárás, új őszsiratás, új télvíz-átkozat fakad a száján. A szegénység e vonzó, átpoétizált világában korántsem csak a költő él, de összes társai a szegénységben, meleg, átható szeretetben. Ez a szeretet is szegényember-szeretet. Melegében a pincébe és a barakkokba zsúfolt, egymás támogatására utalt emberek életmelege gőzöl, s egy különös, káromlások közt is szívreható gyengédség...

A szegénység átpoétizálása. Korunk, 1937. 9.

*Dicséret apámnak, anyámnak
és Ilonának, nevelőmnek,
hogy lenni tett és ide tett
markába ennek az időnek.*

*e jelennek, e fordulónak,
fordulóján a koroknak,
hogy legyek én is sokkal egy,
oka hóhéri mámoroknak.*

*Tapossanak falkanyalók,
igenállatok csak tapossák
testem, a kedvükért ugye
csak nem hagysz el, csapó borosság?*

*Dicséret sárga virágoknak,
dicséret sárga betegeknek,
dicséret mély ködtengereknek,
dicséret asztalon leveknek,*

*dicséret vasárnap-halálnak,
melytől nem fél a nyálás vénség,
jó, hogy van dicsérni való,
dicséressék, ami szegénység.*

*Viharos egeink morognak,
ne sírj, testvér, nagy szegyenedre!
Halál — halál! Birnivaló!
Maradj erős arra az egyre!*

(Salamon Ernő: Boldog ének)

Ilyen „boldog“ verseket ír a bécsi diktátumot követő hetekben Salamon Ernő. *Vidám nóta halottaknak* — ez a címe az egyiknek; *Egyedül, mint az örült, mint a gyilkos* — felel rá a másik. Nem téveszti meg semmi, nem enged közel magához illúziókat. „Fordulóján a koroknak“, „igenállatok“ „hóhéri mámorát“ hallja ki „viharos egek morgásából“. Bár semmiből se ábrándult ki, az adott történelmi pillanatban olyan teljes az elárvulása, hogy ezeket a verseket Franz Kafka-parabolák elé írhatnók — mottóul.

Mert azon kívül, hogy a kommunista Salamon Ernő amúgy is el tudja képzelni, mi vár rá Hitler bécsi diktátuma után, a bevonuló horthysta hatóságok azonnal „gondolnak rá“. Negyvennyolc órával a katonai közigazgatás marosvásárhelyi megtelepedése után őt is, feleségét is beidézik a törvényszék épületébe (sok nyilvántartott kommunistával együtt), s arra figyelmeztetik, hogy „mindent tudnak róluk“, és a Kémelhárító sokkal kegyetlenebb, mint a Siguranța, akinek tehát „kedves az élete“, az húzza meg magát. Ezt az „aggyonistént“ két hónap múlva kö-

veti a második: Salamon Ernőt és feleségét „káros elemnek“ nyilvánítják, és elrendelik, hogy huszonnégy órán belül hagyják el az országot. Régi barátja, a *Végrendelet*ben szereplő cs. és kir. kamarás, Sényi László lófut az ügyben. (Aki különben később Salamon Ernő kézíratait is megmenti a deportálások napjaiban.) Megfellebbezik a rendőrbíró döntését, a fellebbezést pedig Sényi budapesti barátai tüntetik el, hogy soha ne érkezék válasz rá, anélkül pedig nem lehet végrehajtani a döntést. Salamon Ernő azonban két éven át nem szabadul attól a gondolattól, hogy egyszer csak előkerül a budapesti akta, és egyik percről a másikra menekülniök kell...

A mostani Dózsa György utcából felköltözik a Kollégium utcájába, a 66. szám alá. Többet nem is költözködik, ez az utolsó marosvásárhelyi lakása. Augusztusban sokat jár a Kultúrpalotába, a városi könyvtárba; Vigh Károly tanárral és Polgár István tanárjelölttel tölti szabad idejét. Szeptemberre azonban ez a könyvtárjárás már — főfoglalkozása. A *Reggeli Újság* ugyanis szeptember első hetében mindjárt felmond neki, hiszen úgyszem juthat be a horthysta sajtókamarába. Erre így érvel: ha a zsidó származású értelmiségiekből munkást akar „nevelni“ a Horthy-fasizmus, ő nem várja be, amíg kényszerítik, maga megy dolgozni. A vásárhelyi cukorgyárban jelentkezik napszámosnak. A kampány elkezdődött már, az üzem katonai parancsnoksága pedig hallani sem akar a felvételéről. Jancsó Adrienne édesapja, egy régi gyári tisztviselő vállalja a „felelőséget“ Salamon Ernőért, így kerül be a répahányók közé.

A felesége romantikus gesztusnak tekinti és ellenzi Salamon Ernő döntését. Minek ez, hiszen a kosztra valót se keresi ki a gyárban! Ugyanakkor Ilona iskolai állásban marad egyelőre, tehát éhezés se fenyegeti őket. Salamon Ernő azonban teljesen elmerül a napszámosvilágban. Jancsóék bevinnék egy raktár apró irodájába: a költő nem fogadja el segítségüket. Szöcs Béla és Veress Károly kommunista munkások ajánlatát is elutasítja, akik a lakatosműhelybe hívják kisegítőnek. Nem akar kivételezést; végiglapátolja a kampányt. 1941 februárjától viszont „munkanélküli“. Nekifog erre, és két hónap alatt megírja a 110 gépelt lap terjedelmű, *Munkások* című kisregényét. Először azt jegyzi az utolsó sor alá: „Vége az első résznek“. Később nem látja értelmét a kézirat folytatásának, és kijavítja a jelzést: „Vége.“ A kisregényt tehát befejezett munkának minősíti. Megjelentetése soron következő, sürgető feladata a Salamon Ernő-életmű kiadásának.

A regény első elemzője szerint „társadalmi okokra“ vezethető vissza, hogy a 110 lap nagy része dialógus. Leíró, elbeszélő részeket elvétele ha találunk a párbeszédnek között. A fentebbi felfogás szerint (amely mechanikus összefüggéseket tételez fel az objektív valóság és a művészi eljárás között) Salamon Ernő azért építette dialógusokra kisregényét, mert a napszámosok a valóságban is sokat beszéltek a cukorgyárban, hogy annál kevesebbet dolgozzanak.

A *Munkások* elemzésekor azonban Salamon Ernő helyzetéből kell kiindulnunk. Ahogy befejezte a kampányt a gyárban, másnap hozzáfog e regényhez. Egymás mellé sorakoztatva rögzíti akusztikai emlékeit; sajátos kifejezéseket, jellegzetes párbeszédeteket sorolva jellemzi a figurákat, helyzeteket, érzékelteti azt az élményt, amit a négy napszámos-hónap jelentett számára. A cukorgyárba ugyanis, néhány héttel a bécsi diktá-

tum után, gyergyói telepi napszámos-társainak vásárhelyi és Nyárád menti testvérei közé menekült vissza, a számára minden eddiginél ellenségesebb világból. Üldözöttként megy — a társadalom kivetettjei közé.

A regény felépítése pedig egyszerű: Pataki József szabóinasnak „nevezi“ az elbeszélésben önmagát, azaz teremt egy figurát, akinek a szemével láttathatja a kampány napszámosait. Ezért teljesen hiábavaló azon tépelődni, hogyan alakul a Pataki József jellempályája ebben a regényben (idézett első elemzője tudniillik ezzel is foglalkozott), mert Salamon Ernő nem a kicsi szabóinasnak a napszámosá formálódásáról akart regényt írni. A *Munkások* (sajátos körülmények közt, sajátos írásmóddal „jelenítve“) éppen úgy a „hála és hűség“ énekének tekinthető, mint a telepi néppel szolidarizáló költő annyi más verse. Amikor sokan megtagadták haladó nézeteiket, a költő arról ír, hogyan hatnak a szolidaritás törvényei azok között a legszegényebb elemek között, akik a szó gorkiji értelmében hozzák a „mélység“ üzenetét. A köztereken ünnepet ül a sovinizmus, Salamon Ernő pedig Vintu Cică és Lórenczi napszámosok helyzetének a beállításával, társaik magatartásának a sejtetésével jelzi, hogy ahol meg kell fogni a lapát nyelét, ott mennyire egyek az emberek, anyanyelvükre való tekintet nélkül. Legyen aztán akárkiről szó — a regény Kakuk Marci-szerű főfigurájáról, Pupák Gusztávról, a sok mindenben átment Bitó úrról, a gyilkos Fernándiról, a hajcsár Gulácsiról, a deklasszáldott Madarasiról vagy arról a két nevesincs emberről, a zománcmunkásról és a fehérsütőről, akik az emberi méltóság példáját csilantják meg a répahányásnál —: minden az emberségben való helytállás szépségéről beszél ebben a regényben. Azért teljes és befejezett írás ez a *Munkások*, mert amit mondani akar Salamon Ernő napszámos-társairól és általában az akkori világról, azt maradéktalanul kimondja a friss élményekkel teleírt lapokon.

Különben, a „napszámos“ a következőkben sem hallgat el; hátralevő két évében minden második verse vidámabb vagy komorabb, vásáribb vagy átpoétizáltabb csúfolódó (*Szabálytalan dal; Munkás-szidó ének; Éhes nóta; Új mese utcakölyköknek; Didergető; A jó vénasszonyoknak; Duhaj kölyökadal*). Akasztófahumortól vénasszonybosszantásig sok minden felbukkan ezekben a versekben; a *Szegényasszonyforgató* például olyan vízióban oldódik már fel, amelyből kétségbeesés és dac csap az egekre:

*Gyi, szegényi hopratánc!
Kutyatejből sárga lánc!
Óreg szoknya agg tagon!
Kerekedj, ha forgatom!
Ott a felhő, ott az ég,
itt maradnak az úrék!
Kífordulunk, hoprahop!
Szerusztok, munkanapok!
Száll a mámi, száll a vén,
száll a ráncos kék kötény!*

És akad ezek között a csúfolódók között egy vers (*Kancsi dal gyermekeknek*), amely nemcsak lázító zárószóival vésődik emlékezetünkbe („Nyöszörögjenek kínjukba, / kóstoljanak savanyúkba, / s epedjenek gaz-

ság után, / mint mi az igazság után“), nemcsak a képmutatást gúnyoló szakaszaival, hanem főként a *Végrendelet* néhány passzusára utaló kezdősoraival: „Amit láttok, az nem igaz. / Minek látszom, nem vagyok az. / Én sem, öcsém, én sem értem, / ezek közé hogy kerültem.“

Életének utolsó éveiben igen nagy szerepet játszik ez a motívum. Felbukkan például a *Bűnös dalban*, a *Végrendeletben* pedig így fogalmazódik újra: „Ha anyám megengedi, hogy a telepen maradjak, ha nem is esztergályos, de már deszkaosztályozó lehetnék: szakmunkás, kenyérkereső, egész ember, nem kevesebb annál, aminek látszom. Mert fizikailag sincs itt a helyem, a jó modorú urak között, akikkel néha együtt vagyok. Az egyik orvos, a másik császári és királyi kamarás, a többi: tanár, illatszerész, bankigazgató. Egy ruhám van, azt se én szerettem magamnak. A térdemnél ki is lyukadt már; szerencsére a cs. és k. kamarás tudott egy szövettömő-szabót, akinek ő maga is jó hasznát látta már... Ha föl is hívom figyelmüket rongyosságomra, és ők azt hihetik, hogy hetykeségből teszem: nincs úgy. Újra meg újra elmondom az igazságot, hogy nem ott vagyok, ahol a helyem. Várom, ki lök vissza ebből a szép biedermeier szobából a barakk-lakásba. Ott a konyhaasztalon annyi papírt lehetett kitergetni este azután, hogy anya nekem letörölte, hogy soha semmiféle bútor mellett se tudtam jobban írni. De oda már többé nem jutok vissza.“

Egészen leegyszerűsítve ezt a panaszt: Salamon Ernő úgy érezte, lassanként elszigetelődik az övéitől. Ismert költő volt, de nem volt hol közölnie, kommunista, akinek az új helyzetben minden lépését számon tartják és mindemellett: rendkívül szertelen, impulzív, kompromisszumokra képtelen ember, aki rettenetesen szenved, mert megfosztották a nyílt harc lehetőségeitől. „Engem elhanyagoltak azok, akikre hallgattam volna“ — írja *Végrendeletében*, miután nosztalgikusan idézi telepi ifjúságának emlékeit s öngúnyal vegyes iróniával vásárhelyi „számkivetettséget“ — a biedermeier szobácskában.

Persze, régi barátai közül sokan ott vannak vele ezekben az években is. Kimondhatatlanul fontos számára akár egy levelezőlap is: palackba zárt bizonyosság, hogy emlékeznek még rá. Így tartja nyilván Asztalos István 1941. január 31-i sorait, aki verset kér tőle Móricz Zsigmond lapjába, és véleményét szeretné olvasni az *Újlesztendőről*. A *Munkásokat* elolvastatja Kéri Józseffel, Söni Pállal, Brassai Viktorral, Becsky Andorral. Különben magyarórákat ad diákoknak, helyesíráásra tanít tisztviselőket. Üres óráiban pedig munkanélküli értelmiségiek gyűlnek össze körülötte. A fentiek mellett Gábor Istvánnal és a Vásárhelyre látogató Tamás Gáspárral, Révész Imrével és Hegyi Ilonával jön össze gyakrabban. És különös módon: minél közelebb kerül rég sejtett halálának órájához, annál életvidámabbá válik Salamon Ernő. Annyi halál ellen kell harcolnia, hogy most már esze ágában sincs öngyilkosságra gondolni.

A polgári „állása“ pedig: Sényi László öméltóságának a személyi titkára. Szabályos szerződést kötnek, láttamoztatják és illetékeztetik mindenütt, hogy bele ne köthessen senki. Persze, fizetést nem fogad el egy fillért sem, de ez a papír óvja attól, hogy kitoloncolják a városból mint munkanélkülit.

Délelőtti „munkarendje“ így alakul néhány hónapig: reggel fél nyolckor Ilonát kíséri az iskolába. Utána sétál egyet a Főtéren, majd kilenc-

kor beül, a Bolyai-házban, Molter Károlyék konyhájára, „politizálni“ az ebédet előkészítő háziasszonnyal vagy a Kollégiumból hazaszaladó Molterrel. Tizenegykor bekopog az egyik utcai szobába. Itt albrésködik Sényi László, aki naponként német és francia nyelvleckéket ad személyi titkáranak. Ez a „munkájuk“. Sőt, a „gazda“ házifeladatokat is kiszab Salamon Ernőnek. Így születik Rainer Maria Rilke *Die Treppe der Orangerie* című versének az a magyar tolmácsolása is, amely az *Összegyűjtött versekben* szerepel. Egy órákor aztán ismét leszalad Salamon Ernő az iskola elé; várja Ilonát az órák után.

Rilkét fordít szótározgatva Sényi szecessziós műtárgyakkal túlszűfolt szobájában, közben könnyes nosztalgiával idézi versben, prózában a telepi barakklakást: így él 1941—42-ben Salamon Ernő. Megint ír néhány „gyergyói“ verset (*Búcsú anyámtól; Halálúzó; Bűnös dal; Munkásös; Szegényi szonett*), a *Különféle találmányokban* pedig tréfás jókívánásokkal halmozza el a szegény népet. Mindegyik jókívánás magja: az emberhez méltóbb élet, a könnyebb munka vágya. Mert:

*Kitalálna a szegénység minden szépet,
ősz áztatja, vad tél várja ezt a népet.*

*Nosza, társak, kerekedjünk abba járn:
telét elfújni, melegét megkapálni.*

És minél üldözöttebbnek érzi magát, annál kétségbeesettebb szerelemmel ragaszkodik szülőföldjéhez. Felmerül újra a motívum: itthon van ő ezeken a tájakon, osztályos társainak jussán is. Már az 1937-es *Ének a szolgák sorsáról* című színpadi költeményében találkozunk ezzel a gondolattal. E verses drámában az Apa megtagadja, hogy a távozókkal együtt hagyja el a kiürülő telepet. Egy munkás megkérdi: „Mit akarsz tehát?“ Erre felcsendül a szólam: „Halottimtól búcsúzni legalább. / Ki itt hajlott, hült, járkált, görnyedett, / gép fogán csonkult, körfűrész megett / szíj-kötényével, s döfte derekát / a csapó léc, hát lássam legalább, / hadd lássam őt s kendős anyánul és — / hűgaimat, testvéreimet és / mind azt a népet, mely hontalanul / a hegy arcával ráncosult, borult, / a víz arcával simult el s derült, / mindenkit lássak; ki körös-körül / izmával, válláival és hej! / annyi hajlással, annyi emeléssel / jusst kapott, s hogyha bárki urak jönnek, / néki mint birtokosnak köszönnek, / s addig él, míg az ég s a hegyerinc, / van élete, bár léte, teste nincs. / Lássam hát őket, lássam őket már most!“

Ezek a sorok még arra utalnak, hogyha a telep gazdát cserél is, az igazi birtokos — munkája, vére és verejtéke jussán — a szegény nép. Ez a gondolat azonban egészen új tartalmat kap azokban az években, amikor horthysta csendőrnymozókkal szemben kell, legalább önmaga előtt, bizonyítania, hogy ő, a magyar költő otthon érezheti magát a Maros menti tájakon.

Ebből az abszurd szituációból születik aztán legszebb verse arról a földről, mely hazának „került“ néki is: *Mint Baric a munka után...* ez a címe. Az elárvult költő egy ködös vasárnap délelőtt jókedvű gyermekek közt sétál a „fehérfogú“ temetőben, s egyre jobban meglepi a hontalanság érzete, hiszen még egy üres padra se lel, mire ülhetne. A vers tulajdonképpen azokban a részeiben nő meg, melyekben feloldódik a

kétségbeesés, most azonban azokra a szakaszokra hívom fel a figyelmet, melyek lírai túlfűtöttségükben érzékeltetik Salamon Ernő szorongásait és ragaszkodását mindahhoz, amit a haza jelentett számára:

*Idegenül jöttem a hegyre,
dallal, dúdolón, keseredve,
s kicsi híján keserűn sírva,
egyszép hazámra ráborulva.
Mert nincs házam, de van hazám.
Meghalt apám, meghalt anyám,
és megsirattam igazán,
de élek még akárhogy is,
ha szívem dadogva dobog is,
de azt tudom, ha odajutnék
nekilátni kimenő útnak,
s ha elvetődném idegenbe,
ott élnem tovább nem lehetne.*

Ne csodálkozzunk, hogy ez a költő nem tudott nekiindulni a nagyvilágnak, hogy nagyobb távlatokat öleljen át! Salamon Ernő, a szó legnemesebb értelmében, mélyen a tájhoz kötött lélek (bár nem „tájköltő“), aki itthon, az övéi közt akarta továbbálmódni az emberiség legnemesebb álmait. Aki elképzeltelhetetlennek tartotta, hogy idegenbe vetődjék.

*Ott, ami víz inyemre jutna,
nem honi ízekkel buzogna,
cukor epeként, liszt hamúként
fordulna bennem, hogy tanúként
sírásaimat tovább sírja,
hontalanságomat kimondja.
Ha gyűlöllek, gyilkos Maros,
mégis inkább rossz, zavaros
torló vized — s ha sárga hullám —
a te hullámod vigye hullám.*

És itt jön a crescendo, ami annyit elárul a korról és a költőről:

*Ha kergetnének vaslapokkal,
én ordítnék tele torokkal,
— világ meredne, mint a bálvány —
táltos fogam a földbe vájnam,
zokogva bújnék rá e tájra,
fognám, csókolnám, szíve fájna,
és jöhetnének órjás kancák,
vonhatnának nagyfűjva láncot,
eltelne nap, de nemcsak egy nap
lenne ereje a fogamnak,
húznának, jaj, de én kiállnám,
ujjal-foggal felboronálnám
hazámnak szép szegényi földjét,
piros vérrel illetném zöldjét,
s ha fű, kövecs húsom lemarná,*

*a húsom, vérem nem búsulnám.
Vedd el életem, vidd el ingem,
csak ne kelljen elmennem innen!*

Aki ilyen árva, az mindennél jobban vágyik övéinek a simogatására. Ebből a vágyból születik az 1941-es *Árva dal* tizenkét strófája; ha szabad fokozni az ilyesmit — ez a legátpoétizáltabb telepi kép Salamon Ernő költészetében. Simó Géának ajánlja a verset, a Maros menti famunkások híres tanítómesterének, annak a drága „öreg tanárnak“, aki-ről a *Végrendelet*ben is említés tétetik, egy tízpengős, jelképes honorárium kapcsán. A vershez és az ügyhöz pedig mindenben méltó az a levél, amelyet Salamon Ernő küldött ekkor Simó Géának. Bár Fuchs Simon teljes terjedelmében publikálta már az *Utunk* egyik 1951-es számában, ideiktatom, mert a *Végrendelet* és az ukrainai *Napló* mellett is sokatmondó dokumentuma Salamon Ernő gondolkodásmódjának.

Íme, a levél:

1942. január 12.

Kedves jó Géza bácsi!

Van Kosztolányinak egy drága szép verse Virág Benedekről. Elmondja, hogy szeretett volna egyszerre élni a tudós öregúrral, hogy kívánt volna járni az öreg úr budai prolikálásában, amelynek minden bútora egy ágy volt, minden értéke három tyúk és minden kényelmi szerszáma egy horpadt cinkanal. Így végződik a vers:

És dicsérvén a poézis hatalmát
Átnyújtott volna versemért egy almát.

Ilyen édes almáriumról-levelt-alma-illata van annak a tíz pengőnek, ami szép igaz sorai kíséretében érkezett.

Igy van ez: egyszer fent, máskor lent. Augusztus óta egy fillért sem ke-restem, s most egyszerre húsz pengő honorárium a Magyar Nemzettől és tíz pengő honorárium a magyar néptől. Most aztán akár halálomig se keressek többet, igaz költő ennél több anyagi sikert egy egész élet során se kívánhat magának.

Tréfa ide, tréfa oda, most már elmondhatom, életem, számomra nem sok célkitűzései között kettő volt mindig az élen: először: hogy a feleségem ismerjen el okos embernek, kettő: hogy Géza bácsi egyszer az én versemet is megpirosceruzázza. Hogy lestem kimúlt kedves tetszhalott folyóiratunk, a Korunk címlapját sokszor: alá van-e húzva pirossal a nevem? Nem volt sose. Azt hiszem, hogy mostmár nem jögtalanul tekintem az Árva dalt Géza bácsi nemes keze által a legendás piros ceruzával kitüntetettnek.*

Ilonkán kívül soha senkinek sem beszéltem arról, hogy nem kívánok én elismerést senkitől, csak a rongyosoktól, csak a megütöttektől, csak a csipásoktól, csak a garázdán meggyötörtektől. Megérti mostan, hogy miért vagyok boldog, hogy tetszett a vers és hogy drága jó Géza bácsi az elismerést keves-sellte csak szavakkal kifejezni és az orvosságtól, könyvtől, unokától elvonta a pénzt és nekem küldte.

Érdemes verset írni, érdemes koldus költőséget viselni, ha ilyen emberek olvasnak. Engedje meg, hogy tisztelettel meghajoljak az előtt a lobogó munka előtt, amit a lelke végez a hütelenkedő testben. Minden közönyösnek, minden gonosznak, minden csüggeteg rongynak meg szeretném mondani: oda nézz, vaksi, erőre! Nézd, hogy kacag a lélek a testben, hogy hahotázik a mai kocsmán; az addig él, ameddig akar, és mi tudjuk, meddig akar!

Géza bácsi tudja, hogy versköteimet mindig tiszteletpéldányként aján-lottam fel Önnek. Az Árva dal nem jelent meg, ha megjelenik, azt a kötetet:

* Simó Géza ugyanis kijelölte barátai és elvtársai számára azokat a Ko-runk-cikkeket, amelyeket legfontosabbnak ítélt.

is szerény kis csukétaként szeretném a kezébe nyomni: nemcsak én adom, Gergő is, és annyian sokan, akiknek Ön drága.

Úgyhogy azt hiszem, nem veszi sértésnek, ha a tíz pengőt olyannak adom, aki szegényebb, nyomorultabb, mint én. De annyit ér, legalább annyit, mint én. Az Arva dalt, ha megjelenik, Simó Gézának fogom ajánlani. Ennyi semmit nem fog tudni azonban kifejezni abból a ragaszkodó szeretetből, amit Géza bácsi íránt érzek.

Boldog egészséget kíván, öleli, csókolja fia,
Salamon Ernője

Jegyezzük még ide, hogy az a Gergő, akiről a levélben szó van, Tóth Gergely ifjúmunkás, akivel az ákosfalvi lágerben ismerkedett meg Salamonnal; az „annyi sokan, akiknek Ön drága” kifejezés pedig félreérthetetlenül Maros menti kommunistákra utal, ebben az összefüggésben. Simó Géza is jelképesen, elvtársak nevében köszöntötte a költőt, mire Salamonnal elvarátok ragaszkodását és tiszteletét tolmácsolva viszonzotta a gesztust — amelyre különben oly nagy szüksége van, az elszigetelődés rémével viaskodtában. Hiszen 1940 nyara után egyre ritkábban érezheti, hogy becsülik. Ebből a szempontból életének jeles napjává válik aztán a Móricz Zsigmonddal való találkozás is.

Asztalos István és Balogh Edgár már 1940 végén felhívta Móricz figyelmét Salamonnra. Így történik, hogy 1941. június 8-án délelőtt, egy marosvásárhelyi baráti körben Móricz Zsigmond felteszi a kérdést: „Ismeritek-e Salamont?” És megkér valakit, hívná meg nevében a költőt, délután 6 órára, egy kávéházba. Huszár Ilonától tudom, mennyire megörvendezettette és mennyire zavarba ejtette ez a meghívás Salamont. (Délig legalább ötven szaladtak hozzá, „Móricz nevében”: mindenki jó hír hozója akart lenni.)

Délután sokan várnak Móriczra. Salamonnal meghúzódik az asztal végén, amikor pedig Móricz elfoglalja helyét az asztalfőn, akkor se tolakszik közelébe. Figyeli a beszélgetést, vár sorára. És nem kell sokáig várnia. Móricz egyszer csak megkér: „Melyik az a Salamonn?” (Olyan volt számára ez a pillanat, mint az a gesztus, a Simó Gézáé.) Oda hívja maga mellé, kikérdezi, végül véleményét kéri a *Magvetőről*. Salamonnal elmondja, mi hiányzik szerinte az első kiadásból. Móricz jegyzi a címekeket. Aztán egy újdonságra, az első Rózsa Sándor-kötetre terelődik a szó, és Móricz biztatására, Salamonnal erről a regényről is elmondhatja friss olvasói benyomásait...

Másnap egy verseskötetet visz Móriczra és két verset, a *Kelet Népe* számára. Ezek meg is jelennek, későbbi küldeményei azonban már nem kerülnek az olvasók elé. Erre november 5-én, a legnagyobb kijáró fiú tisztelet és ragaszkodás hangján szóló, de mégis éles levelet ír Móriczra: ha már nem közli verseit, legalább üzenjen. Szóval, tudni akarja, Móricz ejtette el, vagy az idők olyanok, hogy Salamonnal nem kerülhet a nyilvánosság elé, még a *Kelet Népe*ben sem. (Panek Zoltán közölte ezt a levelet 1954-ben az *Utunkban*.)

Móricz Zsigmond 1941. november 15-én, névre szóló szerkesztői üzenettel válaszol a *Kelet Népe* Szerkesztői asztal-rovatában: „Salamonnal Sajnos, 1941-ben élünk, igazad van.”

Részlet egy huszonegy fejezetből álló, Salamonnal életének és művének tragikumát idéző monográfia hatodik fejezetéből.

A termelés „társadalmi mérnöke” a közgazdász

Ez a zömök, barna és szemüveges, kiegyensúlyozottan mozgékony és határozottan gyors beszédű fiatal férfi illetékesen szólhat hivatástudatról. Középfokú szakiskola előnyével indult egyenes életpályán: kereskedelmi liceumban szerzett érettségi diplomától (1950) a közgazdaságtudományok doktora címig (1958) és az egyetemi előadótanári fokozatig.

Mint szakiskolás egy háború sújtotta, félig rombadólt ország újjáépítésének és a népi hatalom gazdasági megszilárdításának feltételei között ismerkedett feladatokkal, aztán a gazdasági felvirágzást elindító egy- és többéves tervek elméleti és gyakorlati kérdéseit tanulmányozhatta elmélyedően és alkotó módon — a szakember hozzáállásával.

A Babeş—Bolyai Tudományegyetem közgazdaságtudományi karának dékáni hivatalában most — rengeteg teendői közepette — intézek kérdéseket dr. Aurel Negucioiuhoz:

— Már 1965 nyarán, a marxista—leninista katedrák tudományos-metodikai ülészakán Ön érdekes tételt hangoztatott, amely az idő tájt kevésbé terjedt el a szakirodalomban, nevezetesen azt, hogy a műszaki-tudományos haladás során nemcsak a természettudományok, hanem valamilyen formában a társadalomtudományok is termelődővé válnak. Napjainkra vonatkoztatva hogyan példázhatná ezt a gondolatot?

— Talán előrebocsátanám — válaszolja —, hogy a tudomány ötvöződése a termeléssel, közvetlen termelődővé alakulásának kérdése a filozófia s a természet- és társadalomtudományok számos kutatóját foglalkoztatja. A kutatók többsége e kérdésre válaszolva: hogyan kell értelmezni a tudományt mint termelődőt? — úgy véli, hogy a tudomány, ebben a minőségében, nem önálló — negyedik — alkotóelem, hanem a termelődők ismert elemeiben testesül meg (munkaeszközök, munkatárgyak és munkaerő). Ezen az alapon megfogant aztán az az állítás, amely szerint nem a tudomány egésze, hanem annak csak egyik, a természetet mint tárgyat felölelő része (a természettudomány) és a technika (az úgynevezett műszaki tudomány) válhat termelődővé.

Véleményem szerint is az ilyenyszerű értelmezés *nem teljes*; leszűkíti a tudományt mint mai világunk motorikus erejének valóságos megjelenési formáját. Eltávolítandó állításunkat a következő megfontolásokra alapozhatjuk:

1. a tudomány mint termelődő nemcsak anyagi elemekben testesül meg (munkaeszközök és munkatárgyak), hanem *munkaerőben* is, a társadalom elsődleges termelőerejében. A munkaerő fejlődését azonban a tudománynak nemcsak azok az ágai befolyásolják, amelyeknek tárgya csakis a természet és a technika, hanem az emberi társadalom különböző más aspektusaival foglalkozó tudományok is;

2. mint ismeretes, a természettudományok és a társadalom dialektikus egységet alkot;

3. ebből következik az a felismerés, hogy a modern termelés mikro- és makrogazdasági szintű megszervezése objektív társadalmi szükséglet.

Előző ismeretek a közvetlen termelés szabályozásáról, irányításáról, vezetéséről és megszervezéséről, áruforgalomról, elosztásról és az anyagi javak fogyasztásáról, manapság gyakorlati alkalmazásuként, a gazdasági élet fejlődésének hatóté-

nyezőiként jelentkeznek. A tudományágak sorába — mondhatnánk: egyenlő polgárjoggal — új ágak sorakoznak fel, mint például termelés- és munkaszervezés, nemzetgazdaság- és vállalatvezetés, nemzetgazdaság-tervezés, planometria, információ-elmélet, gazdasági kibernetika és mások.

Itt hangsúlyozható, hogy a Román Kommunista Párt 1967. decemberi Országos Konferenciáján jóváhagyott irányelvek maguk is az ország gazdasági élete és az objektív törvények mélyreható kutatásának az eredményeit jelentik, s ugyanakkor a legmeggyőzőbb módon bizonyítják, hogy a nemzetgazdaság megszervezése, vezetése és tervszerűsítése a szó legszorosabb értelmében a tudomány és tudományos kutatások tárgya lett. Ily módon a közgazdaságtudományok ismeretelméleti és alkalmazott funkcióikat egyaránt betöltik.

Az Országos Konferencia irányelvei ugyanakkor kiemelkedően az igazság fényébe helyezik azt a tényt, hogy egy tudatosan irányított nemzetgazdaságban az anyagi erők gyors és sokoldalú fejlődésének biztosítása elképzelhetetlen a társadalom előrehaladását kormányzó objektív törvények ismerete nélkül. A közgazdaságtudományok tehát ismeretelméleti és alkalmazott funkcióikkal egyaránt a termelést szolgálják, termelőerővé válnak.

— Az Ön véleménye szerint hol a helye és mi a szerepe a közgazdásznak a szocialista építés kiteljesedésének jelenlegi szakaszában?

— Közismert, hogy a termelési folyamat — bármely ágazatban — objektív módon magába foglalja ember és természet kapcsolatát, s az emberek között állandósuló bizonyos viszonyokat is felölel. Hol van itt a közgazdász helye és mi az a szerep, melyet betölt, pontosabban be kellene töltenie?

Voltak és vannak még közhiedelmek, amelyek szerint a közgazdász valamilyen megfigyelő, s nem tesz mást, mint különböző formában és bizonyos kritériumok alapján fel-, le- és bejegyez a *posteriori* termelési folyamatokat vagy elosztást, áruforgalmat vagy fogyasztást. A közgazdász hivatásának ilyenszerű értelmezését — igen elnézően — hiányosnak és egyoldalúnak minősíthetjük. Kétségtelen, hogy a nyilvántartás rendkívül jelentős napjainkban, és szerepe együtt növekszik a társadalom fejlődésével. Mindez azonban távolról sem meríti ki a közgazdász igazi tevékenységi körét, nem öleli fel még azt sem, ami lényeges hivatásában. A közgazdász tevékenységének tartalma és működésének hatósugara sokkal gazdagabb és szélesebb.

Véleményem szerint a közgazdászt hivatástudata mindig arra ösztönzi:

a) más szakemberekkel együtt hozzájáruljon az objektív gazdasági törvények és működésük mechanizmusának főlétéhez;

b) erre alapozva járuljon hozzá a legmegfelelőbb gazdasági modell kidolgozásához és a gazdasági mechanizmus működésének tökéletesítéséhez; mikro- és makrogazdasági szinten egyaránt megtalálja a termelés-, valamint munkavezetés és -szervezés legmegfelelőbb formáit; a termelés, elosztás és csere lebonyolításának optimális modelljét; a társadalmi munkamegosztás láncszemei közt biztosítsa a társadalmilag hasznos munkaidő-megosztást, a legalkalmasabb gazdasági emeltyűk hasznosítását, a dolgozók egyéni érdekeltsege ösztönzésének módszereit és formáit; olyan mutató-rendszereket dolgozzon ki, amelyeknek segítségével az egész termelőtevékenység hatásfoka áttekinthető;

c) mindezek — és még sok más feladat — mellett az objektív törvények és a társadalmi haladás megkövetelte szükségletek elmélyült ismeretében járuljon hozzá adott lehetőségeink teljes kihasználásához, a társadalmi fejlődés legfőbb irányainak meghatározásához.

— *Persze, mindez csak ábécéje a közgazdász-hivatásnak. „Ától cettig” még rengeteg a tennivaló. De hogyan kerül előtérbe a személyisége, éppen az említett dokumentumok fényében?*

— A közgazdász cselekvő jelenléte a személyiség szerepét is kell hogy hangsúlyozza mindenütt, ahol lüktet az élet: iparvállalatban és építőtelepen, mezőgazdaságban és szállításban, kereskedelemben és pénzügyi intézményben, hogy csak néhány tevékenységi területet említsünk.

Napjainkban a közgazdász mindinkább a termelés „társadalmi mérnökévé” válik. Neki — mint a közgazdaságtudomány megszemélyesítőjének — elméletileg és gyakorlatilag gazdag tevékenységet kell kifejtenie. Hozzáértése és tisztánlátása rendkívül fontos tényező az anyagi termelés meggyorsításában.

— *Itt már át is térünk a közgazdász-nevelés kérdéseire. A karnak új tanterve van. Melyek azok a fontosabb módosulások, amelyek — a Minisztérium vita alá bocsátott Tanulmánya alapján — a felsőfokú közgazdasági oktatás menetét meghatározzák?*

— Fakultásunk Kolozsvárt továbbra is négy tagozatot foglal magában: ipari, építési és szállítási gazdaságtan; mezőgazdasági közgazdaságtan; könyvelés; pénzügyi és hitelpolitikai gazdaságtan. A módosítások nyomán a tanulmányi időszak a nappali tagozaton 5-ről 4 évre, a látogatás nélkül 6-ről 5-re csökken. Jövőre bevezetjük az esti tagozatot. A jövő közgazdászainak jobb felkészítéséért, azért, hogy tanulmányaik befejezése után mindinkább megfeleljenek feladataiknak, a tanterv új diszciplinákat irányoz elő, mint például: ipari munkalélektan, gazdasági számítás, ipari munkaszervezés, gazdasági kibernetika, irodai munkaszervezés, számítógéptan, iparszociológia, gazdaságszociológia, világmezőgazdasági gazdaságtan.

Az új tanterv megjavítja az összefüggés-rendszert az általános közgazdasági kultúrát felelő és a műszaki-technológiai jellegű diszciplinák között, továbbá az előadások, szemináriumok és gyakorlati órák összehangolását.

Véleményünk szerint azonban e könnyítések sem változtatnak lényegesen a hallgatók heti megterhelésén (átlag 28—31 óra). Meggyőződésünk, hogy a tanterv kikísérletezése olyan módosításokat von majd maga után, amelyek a jelenlegi feladatoknak és igényeknek leginkább megfelelnek.

— *Melyek a közgazdaságtudományi karon a tudományos kutatás legfőbb irányai?*

— Tanszemélyzetünk — hogy a jelenlegi igényekkel lépést tarthasson — tudományos kutatótevékenységében erőfeszítéseit a következő fő irányok felé összpontosítja:

a) hallgatók részére az előadók saját kurzusainak kidolgozása, különös tekintettel a tantervben foglalt új diszciplinákra, mint: gazdasági alkalmazott matematika, ipari munkafolyamatok technológiája, tervszerű nemzetgazdaság-vezetés, könyvelés, elméleti statisztika;

b) alapvető elméleti kérdések kutatása, mint: a szocialista újratermelés az iparban; a valutakapcsolatok rendszere a mai kapitalizmusban (a politikai gazdaságtani katedrán); matematikai — lineáris, nem lineáris, dinamikus, statisztikai — programozás; a gráfelmélet kérdései; játékelmélet; az árualap és vásárlási alap elmélete (gazdasági alkalmazott matematika); a feudalizmus felbomlásának szakasza országunkban (a nemzetgazdaságtörténeti katedrán);

c) szocialista iparunkban és mezőgazdasági egységeinkben felmerülő gyakorlati kérdések, mint: a minőség statisztikai ellenőrzésének módszerei (gazdasági al-

kalmazott matematika); irodai munkaszervezés; az iparvállalati termelés költségeinek nyilvántartása; a hosszú időtartamú használati javak fogyasztói keresletének statisztikai tanulmányozása; információ-rendszerek modellálása; a nemzetgazdaság irányításával összefüggő problémák tanulmányozása (könyveléstani és statisztikai katedra); a megtakarítások ösztönzésének módszerei az anyagfogyasztásban; összefüggésrendszerek alkalmazása a közgazdaságtani vizsgálatokban; a tiszta jövedelem elosztása a mezőgazdasági termelőszövetkezetben (ágazati gazdaságtan)...

... a beszélgetést itt be is fejezzük, mert a szakembert (ezt mosolyogva jegyzi meg dr. Aurel Negucioiu) *adminisztratív* teendők is lekötik olykor.

Jegyzetfüzetemet azzal az érzéssel csukom be, hogy az elhangzott elméleti fejtegetések és gyakorlati útmutatások-tájékoztatók országunk szocialista fejlődése új szakaszának feltételei között nemcsak szakkérdésre, hanem *közügyé* is formálódnak, a közgazdász-hivatásra készülők vagy abban felnövekvők és a velük mindenütt tevékenykedők számára egyaránt.

A növénynemesítés kutatója

Talán évezredekkel az első feljegyzések (vagy éppen hieroglifák) előtt a növénytermesztő ember már megkezdte válogató munkáját. A céltudatos, tudományosan megalapozott növénynemesítés, a thremmatológia azonban alig múlt százesztendő. A növényfajták gazdasági értékének folyamatos javítása, új, értékesebb egyedek előállítás; bizonyos sajátosságok öröklődő megváltozása külső hatás nélkül, majd a spontán létrejövő, sajátágukban változó egyedek elkülönített természetése vagy éppen fizikai és kémiai külső hatásokkal új fajták létrehozása — mutációk és indukált mutációk, mutánsok és mutagén ágensek mint meghatározott jelenségek, de főként mint kutatómódszerek, eljárások mind erőteljesebben hatolnak be a kívülálló fogalomköréibe, érdeklődést keltenek, hiszen mindezek — bennünk és körülöttünk — az élő szervezettel, mondhatnánk: a mindennapi táplálékkal is összefüggnek.

A lepergett száz esztendőből — nem pusztán időjátékkal — hadd ragadjuk ki jellemzőül egy, a fél évszázadot alig betöltött kolozsvári kutató tudományos tevékenységét, amely egyidős köztársaságunkkal.

A Dr. Petru Groza Mezőgazdaságtudományi Intézet Kísérleti Állomásán (a monostori út végén — a trolibusz-végállomáson is túl) magáról a nagyközönség számára nem hallhatóan munkálkodik a docens-doktor professzor egy szerény laboratóriumban.

... 1937-től képesített biológus, majd éveken át középiskolai tanár. 1945-ben megkezdí — még nem önállóan, néhai Csik Lajos professzor tanársegédeként — a kutatómunkát. Hogy 1947-től 1967-ig meddig jutott?

... 1967 februárjában az Akadémia ülészakának befejeztével megjelent napilapjainkban az 1965. évi akadémiai díjjal jutalmazottak névsora. *A biológiai tudományok osztálya* megjelölés alatt: „Emanoil Teodorescu-díj: a) Dr. Lazányi Endre *A szulfonamidok biológiai hatásáról írott dolgozatáért*...”

A kicsiny laboratóriumban most — megkésve bár, de még mindig nem későn — felteszem az első kérdést:

— *Minthogy akadémiai díjjal jutalmazott dolgozata összefügg elméleti kutatásainak egyik eredményével, kérjük, tájékoztasson a növénygenetika jelenlegi irányairól és távlatairól.*

— 1959 óta Akadémiánk kolozsvári biológiai kutató központjában, a genetikai laboratóriumban a különböző vegyszereknek és ionizáló sugaraknak a növény genetikai anyagára gyakorolt hatását, az úgynevezett kromoszóma-aberrációkat vizs-

gálom lóbab (*Vicia faba*) kromoszómán mint nemzetközileg bevált próbatárgyon (teszt-objektum).

Egyes szulfonamidok és ionizáló sugarak kölcsönhatására irányuló vizsgálódásaim során érdekes eredményekre jutottam. Ezekről a régen ismert gyógyszerekről, a szulfonamidokról kimutatták már, hogy negatív mellékhatásként a vérképző szerveket károsítják. Sejtteni (citológiai) hatásuk mechanizmusa azonban még nem volt ismeretes. Sikertült kimutatnom, hogy a gyógykezelésben is alkalmazott szulfonamidok legtöbbször a sejtosztódás (mitózis) folyamán egyes kromoszómákra hatva, ezeket mozgásukban semlegesíti; ennek következtében a képződött leánysejtekből egy vagy több kromoszóma kiválik, s felszívódással megsemmisül. Az ilyen leánysejtek aztán osztódásra képtelenné válnak. Az ionizáló sugaraktól eltérő hatásmechanizmussal ugyan, de a szulfonamidok is okozhatnak tehát genetikai anyagvesztéséget.

Növénybiológiai kutatásainkban jelenleg is kísérletezünk egy-két kromoszómáhiányt felmutató növény előállításán — szulfonamid-kezeléssel.

— *Az emberi szervezetet véve alapul, mihez hasonlíthatnánk az említett károsodást?*

— Kissé durva hasonlattal: egy vagy több kromoszóma kiesése a növényből olyan, mintha szervezetünkben egy vagy több enzim termelése kiesnék, vagy bizonyos hormonok cselekvésképtelenné válnának.

Egyes szulfonamidok felfokozzák, mások csökkentik az ionizáló sugárzás hatására fellépett kromoszóma-törések szabálytalan összeforrását. E hatásnak tehát az átöröklésre kiterjedő következményei vannak.

(Lazányi Endre itt illusztrálja is az elmondottakat. Egy felvétel-sorozat mutat. Üveglapocskákra különleges festéssel rávezetett kromoszómák láthatók; a törések, leválások és felszívódások szakaszai. Mintegy filmkockákon követhetjük nyomon a károsodást — a megsemmisülés felé, amelynek utolsó előtti fázisában a levált kromoszóma már csak halvány foltként jelentkezik. Aztán az ablak felé tekintek, ahol egy hosszabb munkaasztalnál a professzor két fiatal beosztottja, a jövő növénybiológusai éppen preparálják a kutatandó szerkezeti elemet. Az asztal szélén már ott sorakoznak katonás rendben a tiszta üveglapocskák. A szulfonamidokkal kezelt kromoszómákon tovább folytatódik a kísérletezés, nagy türelemmel, higgadtsággal, mely e laboratórium egész légkörére igen jellemző.)

— *Tudomásunk szerint Ön, Uray Zoltán és Holán Tibor közös dolgozatban a szakirodalomban eddig nem közölt, új kutatási eredményről számoltak be. Noha jelenék, erről semmi közelebbit nem tudunk.*

— 1966-ban, az NSZK-ban megjelent közös dolgozatunkban, úgynevezett fehér-egér-próba (teszt) alapján, különböző szulfonamidok radioprotektív hatását mutattuk ki...

(Egy mozdulat, s ez mintha jelezné: erről szóljanak majd talán illetékebben a szerzőtársak... Térjünk át más kérdésre.)

— *A növénynemesítés területén az utóbbi egy-két évtizedben mind nagyobb mértékben vezették be nálunk is a mesterséges mutáció-keltést. Az akadémiai kutatóközpont genetikai laboratóriumából, az említett elméleti eredmények szülőhelyéről most térjünk vissza ide, a kísérleti állomásra, s kérjük, vázolja fel itt végzett tevékenységét.*

— Évek során elsősorban ionizáló sugarakkal kezelt magvak vagy növények utókezelésével kerestük — a csak elméletileg érdekes mutánsok mellett — a gyakorlati hasznúakat is. Főként röntgen-, kobalt-, gamma-sugarakat alkalmaztunk. Az utóbbi időben egy olyan eljárást vezettünk be, amely szántóföldi besugárzást tesz

lehetővé. 4—6 cm felületű stroncium 90-es radioaktív izotópot tartalmazó fémlapocskakkal a kalászkedeményeket szoktuk besugározni; a hatás szembeötlő.

A mesterséges mutációkeltésben az úgynevezett mutagén vegyszerekkel történő kezelés is bevált módszer. E tekintetben az etilmétánszulfonát bizonyult több kutatóintézetben a leghatékonyabbnak. Ezenkívül más, úgynevezett alkiláló vegyszerekkel is folynak kísérletek.

Az említett mutáció-keltő fizikai és kémiai ágensek érdekes módon az elméleti biológia gyakorlati alkalmazásának mindkét területén, az orvostudományban és a növénynemesítésben egyaránt jelentős szerepet játszanak; ionizáló sugarakkal a radioterápiában, mutagén vegyszerekkel pedig a daganatos betegségek kemoterápiájában. Az elméleti kutatások tehát egybefonódnak az alkalmazott kutatásokkal. Az orvostudományban a szelektív romboló hatás a fontos; a növénynemesítésben más módon használják fel a szelektív hatást, ugyanis a gyakorlatilag hasznos mutánsokat veszik figyelembe. Jó eredményeket értünk el eddig a koránérő, s a betegségekkel és a megdőléssel szemben ellenálló képesség kialakításában.

A növénynemesítés igen régi, de kissé elhanyagolt irányzata volt a termékminőség megjavítása. Ha a növénynemesítő főként a mennyiségre törekszik, a minőségjavítás olykor háttérbe szorul.

Gondolom, itt kell hangsúlyoznunk, hogy a fehérje-(protein-)ellátás világprobléma. A népesség-növekedés mai láncsorozatában az állati termékek termelésének növelése és az ezt meghatározó növényi protein-ellátás világszerte foglalkoztatja a kutatókat. Az alultáplált emberi és állati szervezet elsősorban fehérje-hiányban szenved. Erről humán vonatkozásban vannak bőven kimutatások, számadatok, de nincs tudomásunk olyan statisztikáról, mely kimutatná, hogy ez a hiány a háziállat-állományt milyen arányban sújtja. Márpedig a hiányosan táplált háziállat jóval kisebb termékhozamú, vagy éppen fölöslegesen túltáplált is esetleg más tápanyagokkal, például szénhidrátokkal. Így aztán — értékmérően — az egyoldalú kukorica-etetés sem minősíthető hasznosnak.

Az állati protein csakis akkor teljes értékű, ha az emlősfehérje vagy a tyúktojássárga-fehérje aminosav-összetételének arányában mind a tíz esszenciális aminosavat tartalmazza. Ebből a szempontból a kukorica proteinje igen hiányos.

— *És itt talán rá is térünk az Ön sajátos kutatási programjának tárgyára: a takarmányárpa nemesítésének fő kérdéseire. Hogyan alakultak e téren végzett eddigi tevékenységének körülményei és feltételei?*

— Országunkban eddig kizárólag csak sörárpa nemesítésére törekedtek. E tekintetben igen jó minőségű fajtákat hoztak létre jeles nemesítőink, köztük dr. V. G. Velican professzor és L. Drăghici agrármérnök. Sörárpában azonban az alacsony, 8—10 százalékos fehérjetartalom a kívánatos. Minthogy az árpa proteinje állati takarmányozásra is majdnem ideálisnak mondható — s ezt más országokban elért eredmények is igazolták —, előtanulmányozásaim arra indítottak, hogy a takarmányárpa hazai nemesítését kezdeményezzem.

Egy világfajta-gyűjtemény tanulmányozása során találtunk 17—20 százalékos fehérjetartalmú árpafajtákat is, főleg ázsiai — japáni fajtákat. Természetesen ezek nálunk kevés terméshozamúak. Ezért a régi, jól bevált, több mint évszázados keresztezéses nemesítéssel igyekeztünk bőven termő, magas proteintartalmú, csupasz magvú takarmányárpa-fajtákat előállítani.

Kezdeti kísérleteink igen biztatóak. Természetesen a végeredmény még hosszú évek munkáját igényli, amíg a termesztésre alkalmas fajta-hoz eljutunk.

A módszer eredményessége nem kétséges. Eddig arra törekedtünk, hogy a hibridek közül a magas proteintartalmú egyedeket vegyi elemzésű módszerrel hogyan válogassuk ki. Több ezer növény magjában kell megállapítanunk a proteinszázalékot. Mindehhez óriási laboratórium és eléggé hosszú idő kellett volna. Miként a búzanemesítésben századunk elején Pelshenke gyors módszere tette lehetővé, hogy néhány hét alatt több ezer búzavonal lisztminőségének igen egyszerű vizsgálatát elvégezzék, úgy mi is e gyors és egyszerű módszert kerestük az árpa fehérjéjéértartalmának megállapítására.

Sikerült az utóbbi fél évben egyszerű gravimetriai módszert kidolgoznunk, amelyet vegyészeti képzettség nélkül technikus-személyzet is alkalmazhat, csak pontos mérleg szükséges hozzá. Naponta száz elemzést két ember jól elvégezhet. Ilyen elemzéseknek nemcsak a növény-nemesítésben, hanem az állattenyésztésben is hasznát lehet venni a takarmány proteintartalmának megállapítására, az ésszerű keverékarány kialakításakor.

(A beszélgetés itt megszakad. Postai küldemények érkeznek. Egy kötet a VEB Gustav Fischer Verlag — jénai kiadó — genetikai sorozatából [*Die Genommutationen*] és levél a gaterslebeni növény-nemesítő intézetből. A kötet a redőnyös íróasztalon felsorakozó könyvek legtejejére, a levél az előjegyzési naplóba kerül. Egy-egy különös téglalap, amiből szakadatlan épül tudomány és tudományos kapcsolat. E különös „téglalapok“ között helyezkedik el kutatónk számos közlése, a már említett, akadémiai díjjal jutalmazott dolgozat különlenyomata — *Über die biologische Wirkung von Sulphonamiden* — a lipcsei Biologische Zentralblatt 1965. 1. számából, egy másik munkája: *The Effect of Sulphoguanidine and p-Nitrobenzoic Acid on the Chromosome Breakage-reunion Proces by γ , x - and β -Irradiation in *Vicia faba**, az International Journal of Radiation Biology 1966. 4. számából; a kolozsvári laboratóriumban elért olyan tudományos eredményekről, amelyek elsőként vonultak be a nemzetközi szakirodalomba. Kár, hogy a Holán Tiborral és Uray Zoltánnal együtt írt dolgozat különlenyomatát nem láthatom. Megjelenése után fél év alatt elfogyott.)

— Árpánemesítési programom feladatköreiben — fejezi be tájékoztatóját Lazányi professzor — együtt dolgozom Lucreția Mleşniță agrármérnökkel. Kutatómunkánkban jelentősen segített a gaterslebeni (NDK) intézet, amellyel együttműködésünk állandósult. Dr. Christian Lehmann rendelkezésünkre bocsátotta az intézet árpafajta-gyűjteményét, amely több mint kétezer fajtát ölel fel; ebből proteindús, csupasz magvú árpákat válogattunk, keresztezéses nemesítéshez. Dr. Lehmann meglátogatta intézetünket, s magam is vendége voltam Gaterslebenben.

(A laboratórium falán táblázatos kimutatás huszonöt árpafajtát tüntet fel 1963-tól, az évek és a fehérjeszázalék megjelölésével, különböző világrétekből. De kalászos minták is láthatók itt. Aranyszínű — 35—40 cm szárhosszúságú — többsoros, tömött kalászból kifejték egy magot, aztán egy rozdszínbe hajló, karcsú, csak néhány soros kalászból egy másikat. Az előbbi csupasz és olyan kicsiny, amilyent eleddig sose láttam, az utóbbi meg háromszor ekkora, de — mint a páncél — pelyva borítja. A professzor [dióbarna tekintete, rántalan keskeny arca, domború kislíus homloka a két évtized során alig változott], mosolyogva szemléli a laikus mérlegelést. Úgy látom, elégedett, amikor kijelentem, hogy én erre a csupasz magvú kicsinyre szavazok, mert sok kicsi nyilván többre megy... S így is van! Ez az *Ehime hadaka*-fajta a világgyűjteményben 16—17 százalék proteint tartalmaz a 8—10 százaléku hazai sörárpával szemben.

A magas határfokot megközelíteni — ez itt a cél. És eljövendő évekre előre gondolva, odaképelem a táblázatos kimutatásra a dr. Velican-féle *Cluj 230* mellé a Lazányi-félét is... Szívvel kívánjuk, hogy ez a reménység mielőbb termékenyen sarjadjék hazánk szántóföldjein.)

Oktatógépek között a műegyetemen

— Én a gépszerkesztéshez értek, nem a mondat szerkesztéshez! — fogad tréfás megjegyzéssel Maros Dezső professzor, amikor a kolozsvári Politechnikai Intézetben a mechanikai kar laboratóriumába hozzá betoppanok

(„Megnyugtatom“, hogy nem cikket kérni jöttem, csak beszélgetni óhajtok veled, s erre nevetünk egyet.)

Pedig a mondat szerkesztéssel ő nem állhat hadilábon, hiszen több mint hatvan közléssel szerepelt már bel- és külföldi szakfolyóiratokban [német és angol nyelvűekben is], igaz, hogy inkább a számok és képletek nemzetközi nyelvén. Ide számíthatunk még négy könyvet, amelyeket egymaga vagy szerzőtársakkal írt a bukaresti Műszaki Kiadó rendelésére.)

— *Mi minden történt azóta, hogy megkapta a gépészmérnöki oklevelet (1943), s hosszú évekre beállt „tovább tanulni“ a kolozsvári bőr- és cipőgyárba?*

— A legbonyolultabb gépek és mechanizmusok közé kerültem ott — emlékezik. — Nemcsak működésük legapróbb áttekintésére, majd biztonságos üzemeltetésükre kellett törekednem, hanem itt-ott szerkezeti módosításukra, sőt újításukra is.

Munkám számos elméleti kérdést vetett fel. Mindegyikük sürgős gyakorlati megoldást követelt. Így aztán mindinkább kezdett érdekelni a gépek és mechanizmusok elmélete, főleg a kinematika, a mozgástan, természetesen az üzem kérdéseinek is jóval túlmenően...

(... 1947-ben került az egyetem tantestületi tagjainak sorába. A professzori címig — 1965 — az út nyilván nem volt makadámkövekkel kirakva...)

— *Hogyan alakult itt az elméleti mechanika gyakorlati alkalmazásának oktatása?*

— Nálunk felszabadulás előtt a gépek és mechanizmusok elméletének nem volt gyakorlati jelentősége. De nem volt hagyománya és anyagi alapja sem, és így nem is vezették be az oktatásba. Az iparosodás felé távlatokra talált, felszabadult országunk új feltételei és körülményei kellettek ahhoz, hogy szükségszerűen nálunk is lerakjuk e tantárgy elméleti és anyagi alapjait.

Szinte a semmivel kezdtük. A gépek és mechanizmusok elméleti oktatását csak is a külföldi szakirodalomra támaszkodva kezdhettük meg. De laboratóriumot és modelltárat is kellett teremteni, a magunk erejéből!

(A tágas laboratórium falán barna falapokra rögzített szemléltető fém-eszközök függnek. Kézi hajtású mechanizmusok: a forgómozgás elvén alapuló egyszerű hajtómű; gördülő eljárással készült fogaskerék-profil és mások.)

— Ez a mi kezdeti oktatógépeink „múzeuma“! — mutat végig a nagy fal hosszában a professzor. — Ez volt az elindulás: egyszerű fogalmak egyszerű eszközökkel történő bemutatása.

De hogyan szemléltessük a diákokkal az *elvont* fogalmakat a mechanizmusok rengetegében oly módon, hogy a fától lássák az erdőt? Hogyan lehetne a tanterem falai között mozgásukban bemutatni mechanizmusokat, sőt, hogyan lehetne egyszerre több összetett mozgást szemléltetni homályos fogalmak világos tisztázására? Ez volt a fogas kérdés. És a megoldást országunk nagy ütemű iparosodása, s az egyre szélesedő hazai gépgyártás sürgette, mely elméletileg jól képzett, szélesebb látókörű, a szükségletek kielégítésében saját erejükre támaszkodható szakembereket várt a termelőmunkára. Korszerűen oktatni korszerű eszközökkel — ez merült fel jogos követelményként.

(... És megkezdődtek a külföldi tanulmányutak. Az akkor még előadótanár Maros Dezső számos műgyűjtemet és laboratóriumot látogatott meg. Gazdag tapasztalatokkal és — úgy látszik — poggyásznyi ötlettel tért vissza.

Az említett „múzeum“ mellett most formában, méretben a látottaktól teljesen elütő új szemléltetőeszközök sokasága tárul elém.)

— A költséges és fáradságos fémmodellekről intézeti „oktatógépgyártásunkban“, íme, áttértünk a sokkalta gazdaságosabbra és a jóval kényelmesebbre, a műanyagok bevezetésével. De ami a legfontosabb: úgyszólván dinamizáltuk az egész kinetikai szemléltető oktatást.

(Íme, itt látom a kinematika első fejezetét, az úgynevezett alapsíkmozgások megtestesülését. Két ablak között egy kisebb kirakat nagyságú világosszínű keretes paneau tele van ráillesztett, műanyagból készült modellekkel. Valamennyi teljesen áttetsző, s így alattuk vagy rajtuk a színesen felvázolt pályagörbék, [körök, ellipszisek, cikloisok, spirálok] tisztán láthatók. De mindezt nemcsak elméletileg tisztázhatja a diák, hanem — jönéhány példával — felismerheti a gyakorlati alkalmazás jelentőségét is. Nyomon követheti például az úgynevezett hipociklois mozgás alkalmazását háromszög alakú fúrat előállításában, vagy az úgynevezett cardan-mozgás alkalmazását egy négyyszög esztergálására [például a gázcsp négyszögénél, amelyre a kulcsot ráillesztik]. Jelen vannak itt az epiciklois mozgásokkal kapcsolatos modellek is, hiszen csavarszivattyút is föllelhetünk ezen a kinematikai szemléltető paneau-n, sőt valószínű olajtartályt, benne olajjal és felette áteresztőcsappal.

Mindez még mozdulatlanságában is megragadó. Am kigyúl a fény, s bevilágítja a kinematikai alapelvek kicsiny birodalmát. Egy kapcsolás, a paneau mögött felzúg a láthatatlan kis motor, és megindul az egész szerkezet: forognak a „kerekek“, az ellentétes irányú „fogaskerékáttételek“, mozognak az „állócsigák“, vonulnak a „csavarmenetek“, s a csavarszivattyú is derekasan pumpálja a barna olajat a műanyagtartályba. Amikor a gépezet leáll, sajnálod, hogy működése rövid időtartamú volt? Meg lehet ismételni! Mindaddig, amíg ezt az eleven információ-tömeget visszakapcsolásokkal agyában tartósan rögzíti az érdeklődő diák.

Hirtelen arra gondolok, hogy több száz merev rajz sem pótolhatná mindazt, amit mozgásában ez az oktatógép feltár és szemléltet elevenen, megragadóan.

Am Maros Dezső professzor és munkaközössége: Székely Imre előadótanár, Viorel Handra Luca és Nicolae Orlande tanársegédek még ezzel sem elégedettek. Sőt, a technikusok, Iosif Bocian, Rodica Cristu, Emilian Crișan is cselekvően támogatják újabb oktatógépek megszerkesztését és bevezetését. Egy kisebb, három részes kinematikai paneau-t állítottak elő — műanyag játékmotort alkalmazva a mechanikai elemek meghajtására.)

— Ezt erőfeszítés nélkül hozhatjuk-vihetjük tanteremből tanterembe. Talán még a folyosóra is kihelyezem, hadd játsszanak tanulva avagy tanuljanak játszandozva vele a hallgatók — mondja Maros Dezső professzor.

(A lobogó tekintetű, húsz évvel ezelőtti — akkor még göndörfekete sörényű — fiatal mérnökre gondolok, aki önkínzó nyugtalansággal kereste a korszerű oktatás azóta megvalósult útjait-módjait tevékenységének sajátos területén.

De hadd nézelődjünk tovább ebben a laboratóriumnak nevezett varázskonyhában. Akad itt más látnivaló is a találékony szellemre vallóan.

Itt van például ez az állóképvetítő [epidiaszkóp] a hagyományos lencsesűrűkrős és belsőlámpás szerkezetével. Tudjuk, hogy szöveget, rajtot vagy ábrát — akár színező eljárással is — üveglapra szokás átvinni, s a diapozitívt *nem felül* helyezik be a gépbe az állókép megjelenítésére. Ebben a laboratóriumban azonban a szó szoros értelmében fejetetejére állították a dolgokat! Egy billentéssel a gép átfordul, s talán már nem is epidiaszkóp, hiszen a *felül* került diapozitívtartó-síkon nem üveglapra, hanem áttetsző műanyaglapra rögzített és ugyancsak műanyagból készült színes *mozgatható* ábrákat helyeznek el, s az, ami a vetítősávon *nappányban* is élesen jelenik meg, s így a hozzáfűzött magyarázatokkal együtt könnyen vázolható és jegyzetelhető, már *nem álló-*

kép... Csak egyetlen ponton kell mozgatni — akár ceruzaheggyel is — az egész bonyolult képlet-rendszert, például az inverzió bizonyítására, mely a tanteremben táblarajzok alapján nehezen jut el a hallgató tudatáig, sőt egyesek el sem hiszik az ilyesmikhez fűzött érveléseket.

Egész sor ilyen diapozitív áll itt rendelkezésre mechanikai mozgások eleven ábrázolására. Megjelenik — többek között — a vetítövászon a kenyérdagasztógép önmozgásos mechanizmusa: csuklókarok fáradhatatlanul működtetik a „tenyérpótló“ szerkezetet úgy, hogy a „tartály“ masszájában végbemenő fázismozgásokat világosan nyomon követhessük. Persze itt is — miként az említett kinematikai panneau-n — a bejárando pályasíkok vagy -görbék alaprajzként szerepelnek a diapozitívon, s ennyiben ezek valóban állóképek...

Aztán itt van a — „végtelen film“! De nem azért végtelen, mert hosszú a filmszalag, hiszen mindössze 4—5 méter... Azért végtelen, mert megszakítás nélkül pergeti újból és újból az agyakra besulykolandó megelevenített fogalmakat, hogy tartósan rögződjenek, el ne halványuljanak.

Sok mindent láttam még a kolozsvári Politechnikai Intézet mechanikai karának laboratóriumában. A műhelyben dolgozó — és az esti tanfolyamon harmadéves — Iosif Bocian bemutatott nekem egy miniatűr esztergapadot, aztán egy kis ékszerdoboznál nem nagyobb „minimotort“, mely oly erős, hogy a csapos forgótengelyt két ujjal sem tudtam visszatartani; a parányi alkotmány csúfondárosan zümmögött tovább. Gépekben megtestesült diplomamunkákat is szemlélhettem egy másik laboratóriumi részlegben, de mindez már kívül esik interjú-riportom tárgykörén, jöllehet a diplomamunkák is az intézetben folyó korszerű oktatás eredményeit bizonyítják.

Anélkül, hogy egyetlen könyvlap zizzent volna, én, a laikus bepillanthatam síkbeli és térbeli mechanizmusok törvényszerűségeibe, végigtelkinthettem kinematikai láncokat. Igazán szerencsésnek mondható az a hallgató, aki hónapokon, éveken át ilyen eleven szemlélődéssel is tanulva biztonságosan hatol előre a klasszikus mechanika mai egyszerűbb problémáitól a bonyolultabbak, az önálló gépszerkesztés magas színvonalhoz igazodó kérdéseinek a megoldása felé.)

— *Hogyan jellemezhetné Ön elmélet és gyakorlat összefonódását a mechanikai karon korszerűsödött oktatásban?* — teszem fel a befejező kérdést Maros Dezső professzornak.

— A tudomány és termelés állandó kölcsönhatásával, a műszaki haladás élő dialektikájával jellemezhetném, amely pártunk országos konferenciájának dokumentumaiban különösképpen hangsúlyozódik, s amelyet tömören így fogalmazhatnánk meg: tudomány arccal a termelés felé — termelés arccal a tudomány felé.

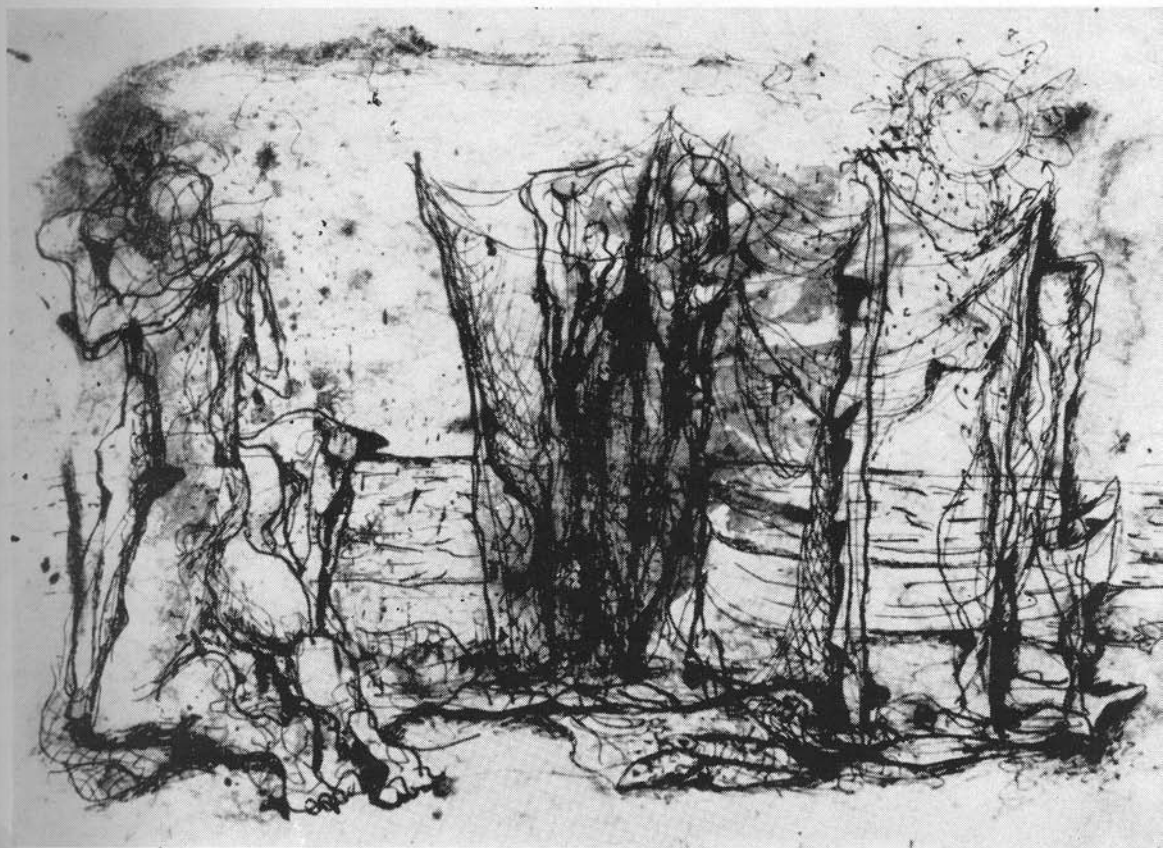
Tanárkodásom mellett az Akadémia kolozsvári Számítási Intézetének munkatársa is vagyok. Feladatomból egyrészt, hogy műegyetemünk és az Intézet között, másrészt e két fórum és bizonyos üzemek között biztosítsam az állandó kapcsolatot. Egyes iparvállalatok, köztük a kolozsvári Unirea, Tehnofrig, Clujana, a brassói Steagul Roșu és mások olyan műszaki megoldásokért fordulnak hozzánk, amelyek a legbonyolultabb számításokat igénylik, s amelyeknek az elektronikus számítógép segítségével még óriási személyi apparátussal sem tudnánk idejében eleget tenni. Az üzemek kérései alapján itt, a Politechnikumban a dokumentáció alapműveleteit végezzük el, ezeket programozásra átadjuk a Számítási Intézetnek, ahol az adatokkal betáplált elektronikus gép megadja a teljes és pontos eredményt a műszaki kérdés megoldásához. Az együttműködést természetesen minden esetben szerződéssel biztosítjuk, s a szerződéskötés alkalmat ad arra, hogy a személyes kapcsolatokat is erősítem intézeteink és az iparvállalatok között.

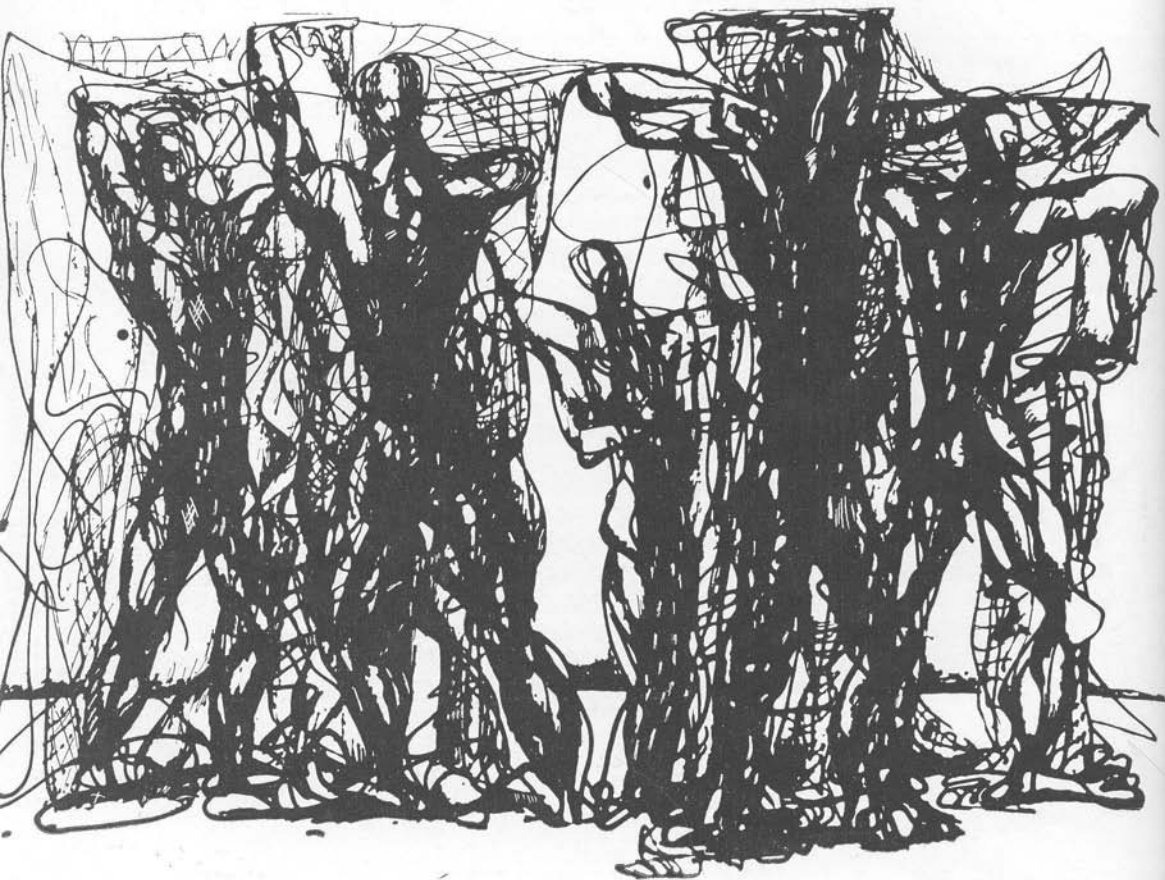
(Itt búcsúszom, mert a kudzsiri művek kiküldöttje megérkezett, és sürgősen beszélni óhajt a professzorral...)

Lejegyezte László Béla

VICTOR CIATO „HALÁSZOK” CIMŰ CIKLUSÁBÓL

A pozitivistá adatgyűjtőgető szenvtelenség és kategoriális merevség meghaladásának szükségletéből sarjadt szellemtörténeti iskola a múlt feltárása és feltárhatósága kiindulópontjának azt tekintette, hogy a történész is történelmi ember. A politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális mozgalmak magvát a bennük tárgyiasult lelkiségben vélte megtalálni. Egy finom intellektuális formába öntött elméletet alkotott a történelmi világ szerkezetének „pszichofizikai“ jellegéről, a történelmi tények szellemi természetéről és egyediségéről. Az emberi cselekvés célirányos, teleologikus mozzanatának abszolutizálásából a „*wie es eigentlich gewesen*“ (az „*ahogyan ténylegesen volt*“) rankei követelményének elvetését s az úgynevezett intuitív beleérzés vagy beleélés, az *Einfühlung* módszertani elvét szűrte le. Ezzel — amint Friedrich Meinecke találónan megjegyezte — a történészt és a történelmet „belehajította a kölcsönös egymásbahatás olvasztótégelyébe“.

Lenin a polgári történetírás általános jellemzőjeként tekintette „a mai rend vonásainak átvételét minden korra és népre“ (*Összes művei*, 1. Budapest, 1963. 140.), s ez elsősorban talán éppen a szellemtörténetre érvényes. Kidolgozói és követői tételes bölcséleti alátámasztását nyújtották annak a történetírói gyakorlatnak, amely a múltat introjekció útján, a ma léhelyzetének a tegnapi vetítésével akarja megközelíteni. A hegeli történelemfilozófiára is hivatkozva azt mondták, hogy a bűnök és az erények mindig ugyanazok, a szellem lényege szempontjából nincs új a nap alatt, a múlt és a jelen tökéletes összhangban van, s a történész csak úgy hatolhat be a letűnt idők titkaiba, ha tántoríthatatlanul eme összhang vonalán halad; az „empirikus indukció“ csupán látszateredményekhez vezet, mert az emberiség története nem más, mint az emberi szellem története.

Igaztalan volna ezt a gondolatsort egészében irracionálisnak bélyegezni. A szellemtörténet főleg módszer volt, s mint ilyent, közelebbről meghatározta egy sajátos posztracionális. Ellentmondásos és a tényleges módszertani kérdésektől gyakran végtelen metafizikai mezőkbe is átvilágító tételei zárt egyértelműséggel hirdetik, hogy a múlt történéseinek igaz megismerése csak a „jelenvalóság“ közvetítésével érhető el. Wilhelm Dilthey így írt: „A történelemtudomány lehetőségeinek az az első feltétele, hogy én magam történelmi lény vagyok“, az, hogy „a társadalom kölcsönhatásaiba a társadalom különböző rendszereinek metszőpontjaként vagyok beleszőve“ (*Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, Gesammelte Schriften. VII. Stuttgart, 1958).

Ez fölöttébb logikusnak látszik. Nem véletlen, hogy a szellemtörténeti iskola és a marxista társadalomtudományi metodológia között sokan bizonyos formális érintkezési pontokat véltek felfedezni. Elméleti alapjaik különbözősége folytán viszont homlokegyenest szembenállnak egymással. A szellemi tényezők elsődlegessége, lényegi állandósága, minden ismétlődést kizáró konkrétsága a *Geistesgeschichte*-ben olyan feltételek, amelyek a történetírást könnyen mítoszalkotássá alakíthatják; a törté-

netírói újratereztető erő kultusza pedig leigazza magát a történelemet, s bizonyos konjunkturális érdekek szószólójává változtatja. Mindez a marxizmustól idegen, mert az a világmozgás objektivitásából indul ki, s annak anyagi determináltságát helyezi előtérbe. Az alany aktív szerepe a marxista ismeretelméletben a tárgy elsajátításának tudatossági fokát jelöli. Míg Dilthey és Troeltsch, Rickert és Windelband a jelenben olyan pszichológiai összetevőket, érzelmi viszonyulásokat és szellemi alakzatokat kerestek, amelyek történelmi töretlenségükkel és egyenesvonalúságukkal — úgymond — visszavezetnek a múltba, addig a marxizmus az alacsonyabbrendű és magasabbrendű társadalmi alakulatok közötti ontológiai kapcsolat egyirányúságát vallja, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy az utóbbiak objektíve magukban foglalják az előbbieket teljesebb áttekinthetőségét is.

A fasiszta ideológia koordinátarendszerében a szellemtörténet a „megismerően harcolás és harcolva megismerés” feladatát kapta. A *Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands* elsőrendű célja a Führer-elv és a fajteória történelmi megalapozása volt. Ezzel a polgári történetírás válságának mélypontjára jutott. A történelem—történelem viszony kérdése megdöbbentő értelmet kapott, s messze hullámozó vita bontakozott ki a historikusok erkölcsi felelősségéről. A pozitivisták lemondással idézgettek Ranke 1836-ban tett kijelentését: a történelem soha nem javította meg a politikát, a politika viszont rendszerint elrontotta a történelmet. A közvélemény szintjén is mindinkább kétségbe vonták a történelemtudomány társadalmi hasznát és gnoszeológiai értékét. Fausttal azt szavalták: „Mit a múlt szellemének mondanak, az az urak saját szelleme csak, s bennük tükröznek az idők is.” Egyszóval Klio elveszítette korábbi tekintélyét.

Ennek okai a Walter Frank-féle „történészek” feltűnésénél és kárhozatos tevékenységénél kétségtelenül többrétűbbek voltak. Részletes tárgyalásukra azonban nem térhetünk ki. Csak a kételkedők és Faust-epigonok ismeretelméleti-episztemológiai érvelését óhajtjuk vázolni. Eszerint a Dilthey-től idézett tétel negatív előjellel igaz: a történelemtudomány eredendő és leküzdhetetlen átka — objektumának és szubjektumának, tárgyának és alanyának elválaszthatatlansága. Ebből következően az időbeliség az időtlen ellen van; a történelem szükségyszerű jelenben-élése kizárja a múlt adekvát megközelítésének még a lehetőségét is. Így a történelemtudományban nem beszélhetünk fokozatos ismerethalmozódásról, csak egymástól független és egymással szemben közömbös szubjektív logikai konstrukciókról.

Ezzel a szélsőségesen agnosztikus állásponttal gyakran vitába szálltak maguk a polgári történészek és ismeretkritikusok is, de soha nem cáfolták érdemben. Megpróbálták — főleg a pozitivisták — egy olyan etikai-egzisztenciális rendszerbe helyezni a történelemet, amely a politikai-egzisztenciális örvénylésen és a társadalmi mán kívül állva biztosítani tudja a tökéletes pártatlanságot. Törekvésük, természetesen, meddő maradt. Kiutat kerestek a szellemtörténészek is, s eközben az egész polgári történetírás egyre jobban dezintegrálódott. Ugyanakkor — s ez mindegyelőre a marxizmus térhódításának, a történelmi materializmus szüntelenül növekvő hatásának tulajdonítható — egy ellentétes folyamat is megindult: a két fő irányzat közeledett egymáshoz. Az egyik oldalon

kezdtek feladni az el nem kötelezettség önáltató gondolatát, a másik oldalon eltávolodtak a mítoszalkotás gyakorlatától. A jelen és a múlt, illetve a történész és a történelem kölcsönös viszonyára vonatkozó nézeteik végül szinte teljesen egyneműsödtek a következő — Arnold J. Toynbee megfogalmazta — ismeretelméleti hitvallásban: „A történész nem nézheti az emberiség történetét az Isten szemével. Csak a mozgásban levő ember szemével vizsgálhatja, aki maga is közreműködik az emberiség szakadatlanul játszó drámájában“ (*Institut für europäische Geschichte. Mainz. Verträge*, nr. 28. Wiesbaden, 1960).

A jelen itt már nem „építő introjekció“ alapja, mint Diltheynél, hanem reális társadalmi, politikai és kulturális közeg, melytől a történész nem szakadhat el. Toynbee helyesen állapítja meg, hogy az ókori görög és római világ történetét nemcsak a ténybeli tudás gyarapodása miatt írták annyiszor újra a modern történészek. A régészek csodálatot érdemlő munkával hatalmas archeológiai és epigráfiai anyagot hoztak felszínre az utóbbi másfél-két évszázad alatt, de tudománytalan volna kizárólag ezzel magyarázni az athéni, a spártai vagy a római társadalom történelmi képének módosulásait. Először az értékelési szempontok változásait, a társadalmiságnak és szellemiségnek nemzedékről nemzedékre menő újratermelődése által kipontozott mozgásait kell figyelembe venni, s csak azután az ismeretek mennyiségi bővülését.

Toynbee-nak sikerül megragadnia a történelmi kutatás egyik fontos sajátosságát: a szubjektum kettősségét és részbeni feloldódását az objektumban. Csakhogy nála ezek a fogalmak a lehető legszűkebb metafizikai értelmükben szerepelnek, s így álláspontja a mi számunkra elfogadhatatlan. Ha boncolgatni kezdjük, kiderül, hogy ez az álláspont nagyfokú relativizmust takar, amely a történelmet a határos igazsággal szemben bizalmatlanná teszi, alkotóerejét megbénítja, a jelen tér- és időviszonyait ellentétbe állítja, s végső soron gátat emel a történelmi fejlődés törvényszerűségeinek feltárása elé. A szellemtörténelmi koncepcióban a történész a történelmi megismerés alfája volt, Toynbee-nál viszont annak omegájává válik. Számára a historikus mint társadalmi-történelmi ember nem a megismerés potenciálisan végtelen lehetőségeinek hordozója, hanem ellenkezőleg, egy „négydimenziós világ“ tehetetlen foglya: „múltra vetett pillantását jelenbeli kutatási helyzetének állandóan változó pozíciója határozza meg.“ Toynbee a vallásban véli megtalálni azt az erőt, amely képes áttörni a „négydimenziós világ“ falait. „A vallás az a sugallat — írja a már idézett helyen —, amely a történelmet útjának végére vezeti, mégha eredetileg a szellemi ösztönzés tudásvágya is indította el“.

Napjaink polgári történetírása a különböző irányzatok sokszínű képét mutatja. A történész jelenhez láncoltságának és a történelem történészhöz kötöttségének eszméje is nagyon sok változatban jelentkezik. Gyakran csak pusztán ténymegállapításként, s szubjektívizmustól mentesen. Máskor bizonyos szakmai rezignáltság kifejeződéseként, melyet abszolútnak vélt igazságok, támadhatatlannak hitt eredmények viszonylag gyors meghaladása táplál némely gondolkodó érzésvilágában. A „kritikai történelemfilozófia“, a „Kanthoz való visszatérés“ és a crocei újhegelianizmus követőinél egy szélesebb filozófiai rendszerbe ágyazódik, s néha lételméleti idealizmusba is átcsap. Jellemző ebből a szempontból Henri-Irénée Marrou *De la connaissance historique* (A történelmi megismerésről) című

műve, amely a történeti kutatással kapcsolatos mindennemű módszertani vizsgálódás sarkköveként taglalja azt a tételt, hogy „a történelem elválaszthatatlan a történelemtől“ (*L'histoire est inseparable de l'historien*).

Marrou nevének a nyugat-európai történészkörökben számottevő súlya van. Régészeti, egyháztörténeti és neveléstörténeti dolgozataival nagy tekintélyre tett szert, s zenekritikusi tevékenysége révén a hangversenytermek látogatói között is ismertté vált. Munkájáról az 1955-ös római történészkongresszuson G. Ritter, A. Momigliano és más historikusok elismerően szóltak, a neotomista Jacques Maritain pedig a Notre-Dame egyetemen tartott egyik előadásában kijelentette: „Lehet, hogy Marrou tanulmánya egy kissé túlságosan kantianus ízű, de nézetem szerint mégis alapvetően igaz“ (*Pour une philosophie de l'histoire*. Paris, 1957. 21). Hazánkban Athanase Joja és Vasile Liveanu hívták fel a figyelmet Marrou könyvére, bírálva intuicionizmusát, „comprendre“-ális szemléletét és misztikus szellemét (*Teorie și metodă în științele sociale*, I. București, 1965. 14—15. 111).

Marrou összegezi a polgári történetírás tapasztalatait s a történelemelméleti gondolkodás Rickert—Weber-féle vonalának eredményeit. Szerinte történelmi realitása csak annak van, „amit a jelen és múlt közötti viszonyban, szintézisben a megismerő alany aktív közreműködése, kezdeményezése létrehoz“ (*De la connaissance historique*. Paris, 1958. harmadik átdolgozott és javított kiadás). Elismeri ugyan, hogy a történelemtudomány tárgyának léteznie kell, hisz máskülönben badarság volna történeti megismerésről beszélni, de úgy véli, hogy soha nem ragadható meg a maga objektív valóságában, mert mihelyt közeledünk hozzá, abban a pillanatban átformálják „a megismerő szubjektum kategóriái vagy ... azok a kényszerűségek, amelyek ráerőszakolják magukat a történelemtudományra“. A história mindig a historikus históriája; a történeti munkák mindig a jelen érdekeihez és szükségleteihez tapadnak. Vagyis, matematikai formulába sűrítve:

$$\text{Történelem} = \frac{\text{Múlt}}{\text{Jelen}}$$

„Ezzel a képlettel — írja Marrou — egyszerűen azt akarom nyilvánvalóvá tenni, hogy amint a matematikában is más dolog a viszony, mint a viszonyban álló terminusok nagysága, éppúgy a történelem is a történész kezdeményezésére felállított reláció, viszony az emberiség két síkja, a hajdani emberek átélte múlt és a jelen között, viszony, amelyben kifejeződik a múlt visszanyerésére irányuló erőfeszítés a későbbi ember vagy emberek javára.“ És hozzáfűzi: „*Omne simile claudiat*: az összehasonlítás tökéletlen, mert míg egy matematikai viszonyban mindkét terminus saját realitással bír, addig a történelemben ez a két sík csak az őket egyesítő megismerésen belül fogható fel“.

Nem az objektív történelmi folyamat és annak szubjektív tükrözése — a történelmi tudat — közötti tényleges különbségek kibontására törekszik Marrou, hanem az utóbbit teljesen elszakítja az előbbitől, hogy aztán fordított feltételes viszonyba állíthassa őket. A jelen és múlt közé ontológiai szakadékot vág, a múltat szétrombolja, majd pedig újjáteremtését a megismerés személyi lényegként felfogott jelenbeli aktusára bízta. Az időt intuícióval hidalja át, de ezt az áthidalást a történész hitén és

elkiismeretén kívül semmi sem támasztja alá. Így a mindenki számára érvényes igazságtól akarva-akaratlanul eljut az *én* számára érvényes igazsághoz, s innen már csupán egy lépés van a prezentisták közismert tételéig: „a historikus azt talál a múltban, amit keres.“

A történész szükségszerű jelenben-élésének ténye vitathatatlan, s az sem kétséges, hogy munkája szinte minden mozzanatának kora történelmi gyakorlatához kapcsolódó és arra visszaható jellege van. A „sine ira et studio“ tacitusi eszménye már Tacitusnál összeomlott, s Ranke követelménye, hogy a historikus „oltsa ki magát“ és úgy közeledjék a múlthoz, Rankenál is csak fikció maradt. Az egzisztenciális értékek önkényes szertelensége ellen a tudományban küzdeni kell, de nemcsak értelmetlen, hanem káros is e küzdelem nevében szélmalomharcot vívni. A történelemtudomány megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, határozott célokat követő emberek tevékenységét és e tevékenység objektív eredményeit vizsgálja, s a kutató szubjektum ugyancsak megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, határozott célokat követő ember. Még pozitivista adatfetisizmus esetén sem szemlélheti tárgyát úgy, „mint egy természettudós a rovar átváltozásait“ (Hippolyte Taine), s még a ténygyűjtés első, viszonylag értékmentes stádiumában sem mellőzheti az értékelést.

Az is tagadhatatlan, hogy a történelmi folyamat ontológiai-alaki nyitottsága s a történetírói alanyiságnak társadalmi tárgyisághoz kapcsolódása sokszor a konjunkturalizmus veszélyét rejt magában. A történelemalkotó és történelmet magyarázó ember egységében a történelemtudomány önmegismerés, s mint ilyen, táptalaja lehet a szubjektivizmusnak. „A világszisztem minden gondolati képmását objektíve a történelmi helyzet és szubjektíve szerzőjének testi és szellemi alkata ténylegesen korlátozza és korlátozni fogja“ — írta Engels (Marx—Engels: *Művei*, 20. Budapest, 1963. 40). Mindez azonban nem indokolja és nem igazolja a közvetlenül adottól szabadulni vágyó ember gyarlóságának hangulatát, s alapvetően hibás a prométheuszi szimbólumra, a történész jelenhez láncoltóságára, illetve a történelem történészhez kötöttségére egyszerűsíteni a történeti megismerés sajátosságát.

A mindenkori jelen a maga konkrét formarendszereivel nemcsak kötelező valóság a történész számára, hanem ugyanakkor kitermelője is azoknak az objektív feltételeknek, amelyek lehetővé teszik, hogy a végesben mindinkább felfedezhessük a végtelent, az egyediben a különöst és a különösben az általánost. A történelem a maga állandó előrehaladásában mind szélesebb horizontot nyit a visszatekintő szemlélődésnek, s a történész, ha együtt halad a fejlődés objektív menetével, mind mélyebbre tud ásni a múlt bonyolult összefüggéseiben. „Az emberi történelemmel úgy vagyunk, mint a paleontológiával — jegyzi meg Marx. — Még a legjelentékenyebb elmék sem látnak meg elvből, az ítélőképesség valamilyen vakságából folyóan, olyan dolgokat, amelyek az orruk előtt vannak. Később, ha eljött az ideje, csodálkoznak, hogy annak, amit azelőtt nem láttak, mindenütt még nyoma található“ (Marx—Engels: *Válogatott levelek*. Budapest, 1950. 233).

A történelemtudomány történeti meghatározottsága a társadalmi és időbeli haladásban, a historiográfiai gyakorlatnak csak egyik oldalát világítja meg. Bármennyire jelentős is legyen ez az oldal, önmagában nem elegendő ahhoz, hogy felfedje azokat a mozgatórugókat, amelyek a

történetírók anyagának állandó újraértékelésére ösztönzik, s a történelemtudományt előbbre viszik. Helytelen volna például, ha a történeti kutatásnak a második világháború után tapasztalt fellendülését és eredményeit csupán arra vezetnék vissza, hogy ebben az időszakban maga az objektív történelmi valóság is az igazság fokozottabb érvényesítése felé haladt. Egy ilyen felfogásban a pozitivista „milieu“-elmélet kísértene, vagy éppenséggel a Marrou-féle koncepció.

Mint minden tudományág, a történelemtudomány is alá van rendelve saját benső immanenciájának, általa létezik és általa az, ami. Fejlődése a külső társadalmi determináltság és a benső önmozgás dialektikus összekapcsolódásában valósul meg. Ez jelöli ki a tudományok rendszerében elfoglalt helyét is. Ennek az egységnek szerves eleme maga a történész.

A történész csak úgy rekonstruálhatja helyesen a történelmi tényeket s az azokban testet öltő általános tendenciákat, ha a megismerés objektív törvényei megkövetelte irányba halad. Elméleti premisszái nem lehetnek önkényesek, hanem a társadalom valóságos szerkezetét kell tükröznék, s nem tekintheti azokat feltétlen igazolást váró tételeknek vagy a „konstruálás emeltyűinek“. A források formai tanulmányozását, használhatóságuk megállapítását, tartalmi értelmezését és hipotetikus összefüggésekbe helyezését, a számításba jöhető összefüggések párhuzamos felvázolását s a valósínűek kiválasztását — mindezt köteles a módszertani apparátus és a technikai segédeszközök adott gazdagságán belül elérhető legszigorúbb tárgyilagossággal végezni. A múlt nem egy amorf osztrandó, melyet a jelen osztó munkája változtat alakos építménnyé — mint Marrou hiszi —, hanem a történéstől független valóság. A historikusnak szilárd szakmai fegyelmességgel kell dolgoznia, a tényeket „...nem az emberek szubjektív óhajainak, nem pillanatnyi politikai szükségleteknek, nem konjunktúra-szemponatoknak megfelelően kell ismertetnie, hanem úgy, ahogy azok megtörténtek, az élet igazságának megfelelően“ (Nicolae Ceaușescu: *A Román Kommunista Párt — a román nép forradalmi és demokratikus harcának, a romániai munkás- és szocialista mozgalom hagyományainak folytatója*. Bukarest, 1966. 8).

A marxista történetírás a múlt önmagában való adottságának elvi tételéből indul ki. Ebben a keretben a történelmi folyamat általános ontológiai, genetikai és idő-strukturális szerkezete, akár csak az egyedi események ok—okozati kapcsolatai, a kutató elme pontosságra törekvésének mércéjévé válnak. A jelen befolyásolja ugyan a múlt tükrözését, de nem foszthatja meg a múltat objektív létformájától, ez pedig lehetővé teszi, hogy történelmi tudatunkat szüntelenül szembesíthessük a történelmi valósággal. Új források felszínre kerülésével, új értelmezési síkok kialakulásával a történelemtudomány mind átfogóbban veszi birtokába a „magában való“ történelmet. A történelmi tudatnak a jelenbeli történelmi gyakorlatból eredő közvetlen gazdagodása révén a történész kiszabadul a Toynbee emlegette „négydimenziós világ“ fogságából, s társadalmiságának és szellemiségének egyre magasabb szintre emelkedése állandóan közelebb viszi tárgyának exhausztív teljességéhez. A megismerés viszonylagos és határtalan jellegének időben kibontakozó dialektikája ez, s ugyanakkor az immanens és külsődleges tényezők kölcsönhatásának egy olyan tudományelméleti példája, amely feltétlenül elmélyült tanulmányozást érdemel.

BODOR ANDRÁS Traianus emlékoszlopa

Már majdnem egy éve foglalkoztatja a hazai közvéleményt az a hír, hogy az örök város, Róma, monumentális emlékművének, az 1854 éves *Columna Traiani*-nak, Traianus emlékoszlopának másolatát hazánkban is felállítják, itt, ahol azok a csaták dúltak, amelyeket az ókor e remek alkotása ábrázol. Ez az alkalom szinte önkéntelenül egész sor kérdést vet fel; milyen körülmények között készült el a csaknem húsz évszázad viharával dacoló emlékoszlop? Honnan nézte végig két évezred hatalmas emberi drámáját? Mi a szerkezete, történeti és művészi értéke? Mi volt a hatása és, végül, mi a szimbolikus jelentősége hazánk múltja és jelene számára?

Traianus fóruma

A római sas, miután meghódította Itáliát, az i. e. I. század végére hatalma alá hajtotta a Rajnától nyugatra, a Dunától délre fekvő egész Európát, Kisázsia, Közel-Keletet és Észak-Afrikát. Az így kialakult Imperium Romanum területe három kontinensre: Európára, Afrikára és Ázsiára terjedt ki. Traianus császár nem elégedett meg elődeinek e roppant hódításaival, katonai, gazdasági és politikai okokra hivatkozva megtámadta a hazánk területén éppen akkor virágzó fejlődésnek indult dák államot. Két, az i. sz. 101—102., valamint 105—106. évi háborúban a dákokat hősi ellenállásuk után legyőzte és területük nagy részét római provinciává alakította át. Augustus óta ez volt Róma legnagyobb hódítása.

Iulius Caesartól kezdve szinte szokássá vált, hogy a mindenható császárok győzelmeik emlékére csarnokokkal, szobrokkal, templomokkal, diadaloszlopokkal ékesített fórumokat építsenek, megteremtve a főváros politikai, köz- és kulturális életének eme fontos gócpontjait. Így épültek fel az ősi piactér, a Forum Romanum mellett a Capitolium és a Quirinalis halmok lábainál, Caesar, Augustus, Domitianus, illetve Nerva fórumai. Ezek tözsomszédságában, amint erről feliratilag is megemlékezett, Traianus a dák zsákmányból — *ex manubiis* — megépítette saját, valamennyi pompáját túlszárnyaló fórumát, a *Forum Traianit*. Az új fórum kiképzését azonban nagymértékben akadályozta a Quirinalist és a Capitoliumot összekötő, mintegy 40 méter magas hegynyereg. Ezért először ezt kellett elhordani, s csak azután kerülhetett sor a 116 m hosszú és 95 m széles fórum felépítésére. Ez építésetileg több részre tagolódt. Augustus fóruma felől volt főbejárata. Itt emelkedett a hat oszloppal öt ívbe oszló *Porta triumphalis* — diadalmi kapu. Középső, nyitott ívbe járattul szolgált, a másik négyet, valamint a fölöttük levő koszorúszerű bemélyedéseket szobrok és domborművek díszítették; a homlokzaton a császár diadalkocsija meg a győztes hadvezérek szobrai állottak. A *Porta triumphalis* azóta elpusztult, de képét Traianus pénzei híven megőrizték.

A kapun túl terült el a fórum négyszögű atriuma, köröskörül két oszlopsoros, emeletes csarnokkal szegélyezve. Két szembenéző oldala fél-

kör ívben kinyúlt. A csarnok párkányát államférfiak és hadvezérek szobrai ékesítették. A szobrok elpusztultak ugyan, de a napvilágra került feliratok ma is tanúsítják, kik részesültek ilyen nagy kitüntetésben. Az első szobrot a szenátus emelte Traianusnak 112-ben, békében és háborúban szerzett érdemeiért — *de republica merito domi forisque*. Ez a felirat egyben azt is jelzi, hogy 112-ben a fórum már készen állt. 118-ban Hadriánus császár meg felesége, Sabina Augusta, majd a markoman háborúk kitüntetett vezérei kapnak szobrot, s így tovább az V. század közepéig, amikor Róma politikai jelentősége teljesen lehanyaglott.

Az atrium közepén állott Traianus hatalmas, aranyozott bronz lovaszobra. Mellette az egész fórumot szélességében átszelte a márványból

Forum Traianum

és gránitból épült, oszlopsorokkal öt hajóra osztott *Basilica Ulpia*, a két emelet magasságú gyűlésterem. Oldalai ennek is félkörívben nyúltak meg, az atrium felőli lépcsőzetén pedig quadrigák állottak Traianus szobrával. Itt kaptak helyet azok, a később Constantinus császár diadalívére átvitt dák foglyokat, főnemeseket és közrendűeket ábrázoló szobrok, amelyekből a különböző európai múzeumok még ma is mintegy harmincat tartanak számon. A Basilica északnyugati oldalához tapadt a két — görög és latin — könyvtár (*Biblioteca Graeca* és *Latina*). A közöttük levő tér közepén emelkedik Traianus oszlopa. A fórumot Hadriánusnak a Traianus tisztületére épített temploma — a *Templum divi Traiani* — zárta le.

Azóta az idő eltüntette az egész fórumot, alapzatára a későbbi korok vastag művelődési rétegei rakódtak, és csak az ásó nyomán bukkant fel egy-egy faragott kő, oszlopcsonk, díszes mozaik padló. Töretlenül áll azonban az oszlop, hirdetve az antik művészet és a római hatalom egykori tündöklését.

Az első kérdés, ami a kutatót érdekli, vajon van-e rajta felirat, s ha igen, milyen üzenetet véstek rá felállítói az utókor számára. Valóban, az alamba vágott ajtó fölött, művészi majuszkuláival ott díszleg az első olvasásra meghökkentő szöveg. Nem beszél ez a háború dicsőségéről, sem a római légiók hősi küzdelméről, hanem a császár címeinek felsorolása után szerényen megállapítja, hogy az oszlop az elhordott domb magasságát jelzi, és ugyanakkor bizonyosságot tesz az erre fordított munka gigászi voltáról: *Ad declarandum quantae altitudinis mons et locus tantis operibus sit egestus*. A vésett szövegből, valamint más forrásokból tudjuk, hogy az oszlopot i. sz. 113. év május 12-én leplezték le.

A lapidáris felirat sok vitára adott alkalmat az ókor- és a művészet-történészek között. Miért nem tesz említést a dákháborúkról? Miért nem állapítja meg, hogy az oszlop e háborúk örök emlékére épült? Miért oly fukar a diadalmas császár dicsőítésében? Szükségtelen itt a miértekre adott sok érdekesnél érdekesebb választ felsorolni, hiszen az egész fórum, valamint Itália meg a birodalom területén állított legalább még négy diadalív nyilvánvalóan ezek emlékére épült. Az oszlop domborművei, bármit mond is a felirat, e háborúkat, Traianus dicsőségét „A római katonák bátorságát, vasfegyelmét, kitartását” illusztrálják. Nem volt tehát szükség írásba foglalni azt, amit mindenki tudott, s amit a fórum minden művészi alkotása: szobra, oszlopa, épülete kifejezésre juttatott.

Maga az emlékmű formailag az antik oszlop törvényeit tartva szem előtt, hármas tagozódású. Három nagy egysége: az oszloptalp vagy láb, az orsó vagy törzs és az oszlopfő; mindegyik a maga meghatározott alkotórészeivel. E három részhez még egy negyedik elem: az alap járul, s ezen emelkedik a tulajdonképpeni oszlop.

Ennek magassága 5,37 m, alakja négyszögű, minden oldala óriás márványtömbökből kifaragva. Földbe mélyített lapja három, ún. léccel (kiemelkedő vonaldísz) tagolt, s ezen gyöngysorral díszített rúd szalad körül, rajta tál alakú párkányszalag, melyet zsinórszerű ornamentum zár le. Ebből emelkedik ki a három lapján művészi tropaeumokkal, zsákmányolt fegyverekkel sisakokkal, vértékkel díszített bázisszal. Ennek egyik oldalán két szárnyas Victoria között van az említett felirat. A bázis felső részének díszítése, mely egyúttal a dór oszlophoz közelálló toscanai vagy etruszk oszlop alapja is, a római ornamentális plasztika remeke: gyöngysoros léccel fülkékkel ékített széles csik borul, melyet tojásfüzér szegélyez, majd a kiöblösödő párkány és tojásdísz átmenetül szolgál az oszlop talpához. Ennek első szintjét mind a négy oldalon cserkoszorú díszíti. A koszorúkat a négy sarkon, félíg kiterjesztett szárnyal ábrázolt sas, a római hatalom jelvénye, Jupiter szent madara fogja össze. A második szinten nyugszik az oszlop alját körülfontó, szalaggal megerősített babérszalag.

Az oszloptörzs hossza 26,62 m, alsó és felső átmérője között 19 cm különbség van. E méretkülönbségre azért volt szükség, hogy a szemlélőben az egyenes törzs illúzióját keltse. A dór oszlopokra jellemző barázdált díszítést az alulról felfelé haladó, domborműves, spirális szalag helyettesíti. Ennek hossza 200 m, és a dákháborúk jeleneteit ábrázolja. Szélességében, éppen az illúziókeltés miatt, alulról felfelé bővül. A domborművek 124 jelenetet,

több mint 2500 emberi alakot, köztük mintegy 650 dák férfit, nőt és gyermeket ábrázolnak.

Az oszlopfő ún. gyűrűkkel (annuli) kezdődik, ezek fölött tál alakú tojásfűzér (echinus) húzódik, amely kiöblösödő párkányban (abacus) folytatódik. (Ezt ma vaskorlát veszi körül.) A párkányzatról emelkedik ki az ún. acroterium vagy oromzat, a hengeralakú szobortalapzat, rajta állt Traianus szobra. A császár mint imperator-hadvezér födetlen fővel előre lépett, vállán lebegő köpeny, baljában földet érő lándzsa, jobbában a földgolyó, rajta a győzelem szárnyas istennője, Victoria.

A XVI. század második felében a szobor lábai még megvoltak, fejét III. Pál pápa Della Valle bíboros múzeumában helyezte el. Azóta azonban nyoma veszett. V. Sixtus pápa a környező középkori épületeket leromboltatta, és a császár szobra helyébe Péter apostolét állította, mint ahogyan Marcus Aurelius emlékoszlopára Pálét helyeztette el. Erre az alkalomra külön érmet veretett, ezzel a felirattal: EXALTAVIT HUMILES (Az alázatosakat felmagasztalta).

Az acroterium (az oszlopfő és a szobortalapzat) magassága 6,14 m, mint-hogy az oszlopláb, törzs és az acroterium összesen 29,78 m magas, ez pedig pontosan 100 római lábnak felel meg, ezért az ókorban Columna centenariának, azaz százlábnyi oszlopnak nevezték. A bázist is beleszámítva az oszlop összmagassága 39,83 m.

Ugyancsak érdekes, az építészeti technika szempontjából pedig egészen tanulságos az oszlop belső szerkezete. A bázis egyik oldalán ajtó van, mely kis vestibulumba vezet. Ettől balra, falba vágott nyílás megvilágította folyosó húzódik. Itt állott a császár aranyból készült hamuvedre; a középkor elején elrabolták; noha a folyosót már Hadrianus befalaztatta. A vestibulum jobb felőli részéből indul a lépcsőfeljáró. Ez a bázis magasságáig négyszögben törik meg, innen kezdve a szobor alapzatáig spirálisan halad felfelé, mégpedig úgy, hogy minden spirálra kilenc lépcső esik. Összesen 180 lépcsőfokból áll. A feljárót 43, kívülről alig látható nyílás világítja meg.

Az egész oszlop carrarai márványból készült, és 19 hatalmas (belső üreges) márványhengerből vagy dobból van összeállítva. Közülük 17-et dombormű borít, egyből az oszlop lábát, egyből pedig az oszlopfőt faragták ki. Az oromzat külön két márványtömbből áll.

A domborművek

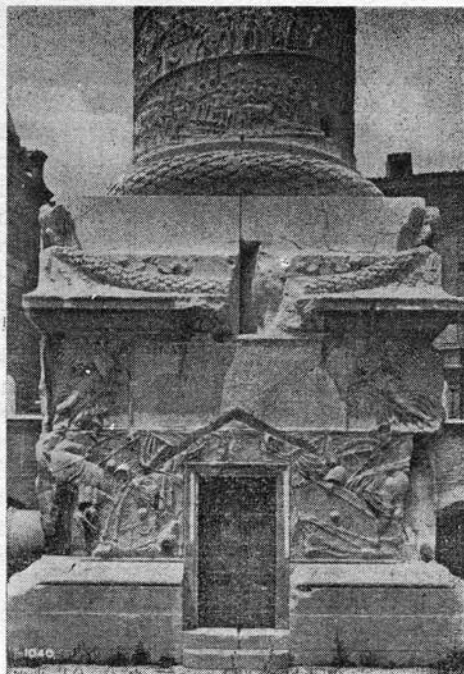
Bármennyire fontos is az oszlop technikai kivitelezése, hisz maga a csaknem két évezredes fennállása az antik architektúrát dicséri, annál is inkább, mert nem a piramisok vagy az oszlopos templomok tömörsége és szerkezeti szilárdsága jellemzi, hanem az égbe meredő karcsúság és könnyedség, mégis igazi történeti és művészi értékét a spirálisan felfutó domborműves szalag, a dákháborúk 124 jelenete adja meg.

A történettudomány szempontjából jelentősége abban áll, hogy hatalmas csúcspontja felé ívelő Róma utolsó jelentős hódító háborújának ez az egyik legfontosabb történeti forrása. A birodalom korábbi terjeszkedésének emléket állított a hősiesség utolérhetetlen ábrázolója, Titus Livius, Gallia megszerzését a katonai sikereken kívül írói babérokra is áhítózó Caesar mesélte el, a germánok, britek meghódítását, szokásait, erkölcsét Tacitus örökítette meg. A dákháborúk legfontosabb írásos forrásai azonban elvesztek. Traianus kommentárjaiból csak gyér, semmitmondó töredékek maradtak fenn, orvosának, Critonnak nagyobb lélegzetű munkájából mindössze két mondat jutott el hozzánk. A filozófus—üldöztetésekor éppen a getáknál menedéket kereső — Dio Chrysostomusnak, Traianus későbbi barátjának, könyvét csak említésből ismerjük. Egyedüli alapvető forrás a III. század művelt, gazdag szenátorának, Cas-

sius Dio-nak történeti műve. Sajnos azonban, ebből is csak töredékek és késői gyenge kivonatok maradtak ránk. Ezért azután Traianus oszlopa mint a történeti forrás is nagy jelentőségű, és ahogyan W. Froehner francia kutató megállapítja: „a birodalom által abszorbeált számos nép közül, a dákok kivételével, egyik sem dicselkedhetik azzal, hogy függetlenségéhez való ragaszkodását méltóbb és maradandóbb emlékmű örökítene meg“.

A dákháborúk a reliefek tükrében

Valóban a domborművek szinte filmszerűen mutatják be a római—dák háborúkat, noha a győztesek örök törvénye szerint elsősorban a császár és a római légiók *res gestae*-it, hőstetteit helyezik premier planba, mégis éppen a győzők szembetűnő erőfeszítései érzékeltetik a megtámadott fél elszánt küzdelmét, a hazája, hegyei, erdői, folyói, várai védelmében kifejtett önfeláldozó harcát.

Auguri romani!

Az események bemutatása szempontjából a domborművek két, jól megkülönböztethető részre oszlanak: az egyik, az első, a másik a rómaiak számára teljes győzelmet hozó második háborút ábrázolja.

A képsor egy Duna menti római tábor bemutatásával kezdődik. Ezt követi a légiók és a segédcsoportok átkelése a dunai hajóhídon. Élükön fényes öltözetű zászlóvivők meg Traianus császár halad, két legátusa között. Ellenséges földre érkezve, a sereg áldozatot mutat be, tábort épít. (Az áldozatbemutatás, táborépítés és a császárnak katonáihoz intézett beszéde az egész dombormű gyakran visszatérő mozzanatai.) Egszerre megjelenik az ellenfél első, a császár színétől megrémült követe, majd az első dák vár. Sor kerül az első véres csatára, melyet a dák király, Decebál vezet. A csata után a dákok elszállítják sebesültjeiket. Fel tűnik a második, a császárból is csodálatot kiváltó dák erődtámasz. Az előnyomuló hódítók falvakat gyűjtenek fel, folyókon kelnek át. A dákok, a közrendűek (*comati*) csoportjából öttagú küldöttséget indítanak, melyet Traianus és legátusai fogadnak. Újabb csata és gyűjtogatás után a dákok egy római téli szállást támadnak meg. Ezzel már a háború második évében vagyunk. A dákok hősiességgel küzdenek és foglyokat is ejtenek, majd nagyszámú küldöttséget, köztük nemeseket is (*pileati*) menesztenek a császárhoz. Ádáz ütközet után az erdőkbe menekülnek, és az elkeseredett asszonyok megkínózzák római foglyaikat. Közben megérkezik a mór lovasság. Az újabb összecsapásokban a rómaiak felülkerekednek és több vár megvévése után, Decebál békét kér. Az első háború

végét, a rómaiak diadalát Victoria istennő és a legyőzöttek fegyvereiből készült pompás tropaeum zárja le.

A második háború bemutatása díszes épületű római várossal kezdődik. Ide érkezik a nép üdvrivalgása mellett a császár, és áldozatot mutat be az isteneknek. Ezután egy római tábor ellen indított heves dák támadásnak vagyunk tanúi, melyet az Apollódórosz építette dunai híd bemutatása követ. Miután a császár idegen küldöttségeket fogad, a római hadsereg átkel a hídon, és láthatóan két irányban vonul fel Dácia hegyei között. Dák várak, heves összecsapások, harcok, követsegek vonulnak el szemünk előtt. A dákok ereje gyengül, hisz a rómaiak egyre több foglyot ejtenek, kincseket, nemesfém-ből készült díszedényeket zsákmányolnak. Ismét békét kérő dák küldöttség jelenik meg a császár előtt. De hiába, ügyük elveszett, és a dák király, Decebál öngyilkosságba menekül. Majd a római katonák és a dák foglyok, megerősített táborban, Decebál levágott fejét szemlélik, melyet két emelvényen álló katona mutat. Most már szabad az út a rómaiak számára: békés településeket támadnak meg, foglyokat ejtenek, házakat égetnek fel. Végül állatokat, hajtó dák csoportot, férfiakat, nőket, gyermekeket látunk. Ez az oly sok vitát kiváltó utolsó jelenet, amely feltehetően vagy az otthonukba visszatérő menekülteket, vagy — amint az újabb kutatások feltételezik — a várak környékén élő hegyvidéki lakosság kitelepítését ábrázolja. Íme, röviden összefoglalva az események, melyeket a reliefek bemutatnak.

A reliefek történeti forrásértéke

De vajon megbízható-e ez a bemutatás? Vajon az események a valóságot, a háború időbeli és térbeli lefolyását szemléltetik-e? Milyen mértékben tekinthető a dombormű a történeti valóság hű tükörképének, megbízható történeti forrásnak? Ezekre a kérdésekre már sok tanulmány igyekezett feleletet adni, s szerzőik közül néhányat, a legnevezetesebbeket, név szerint is felsorolhatjuk.

Először a spanyol Alfonso Chacon, aki 1576-ban — csakhamar három kiadást is megért — tanulmányt írt a domborművek alapján a dákháborúkról. Azután franciák, németek, olaszok, angolok tanulmányozták, magyarálták és értékelték. Mégis igazi, tudományos alapon folyó kutatása a múlt század második felében kezdődött meg, amikor egymás után többkötetes tanulmányok, monográfiák jelentek meg róla. Közülük különösen említésre méltók a francia W. Froehner (*La Colonne Trajane*, 1872.), a német C. Cichorius (*Die Reliefs der Trajanssäule*, 1896.) hatalmas monográfiái, ezután E. Petersen, K. Lehmann-Hartleben, az angol G. A. T. Davies, I. A. Richmond tanulmányai és munkái. Legújabbban az olasz G. Lugli és G. Gulini foglalkozott vele. A hazai kutatók közül Király Pál, T. Antonescu és Constantin Daicoviciu meg Hadrian Daicoviciu nevét említhetjük meg.

A legtöbben, mint például Cichorius és Davies, a domborműveket topográfiai, történeti és etnográfiai szempontból teljes értékű forrásoknak tartják, és ezért az oszlop minden egyes jelenetét igyekeznek pontosan elhelyezni térben és időben. Megállapítják a városok nevét, a táborok helyét, a folyókat, felvonulási utakat, a dák várakat stb. Mások nem tekintik ilyen abszolút értékűnek. Az utóbbi évtizedekben az erdélyi dák várak helyén végzett régészeti ásatások új fényt vetettek a dom-

borművek topográfiai és történeti kutatására. Először is kitűnt, hogy minden korábbi kutató kiindulási pontja téves volt. Ugyanis a dák állam központját a Hátszegi-medence római kori fővárosába, Ulpia Traianába helyezte, holott a régészeti ásatások ma már minden kétséget kizáróan megállapították, hogy a székváros Sarmizegethusa, a Szászvárosi-havasok legerősebb vára volt. Az ásatások fényénél az is kiderült, hogy a reliefek topográfiai azonosítása eleve kudarcra ítélt próbálkozás. De nem megbízható a dák várak ábrázolása sem. Sok olyan elem hiányzik belőlük, amelyeket ma már jól ismerünk. Következésképpen a domborművek topográfiai és történeti forrásértéke távolról sem olyan nagy és alapvető, amilyenek a múltban a legtöbb kutató hitte. Ennek ellenére katonai, néprajzi szempontból felbecsülhetetlen jelentőségűek, a római fegyverek, katonai felszerelések, ruházatok, rangok stb. tanulmányozásához kiapadhatatlan kincseshányák. Ma már sem a dákok, sem a császárkori Róma történetét e hatalmas remekmű elmélyült tanulmányozása nélkül nem lehetne megírni. Ez annál is inkább így van, mert az egyre általánosabban elfogadott vélemény szerint az ábrázolás forrása Traianusnak ma már nem létező műve volt.

Az emlékoszlop mint művészi alkotás

Ami az oszlop művészi értékét illeti, minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy ez a római klasszikus művészet legjobb alkotásai közé tartozik. Benne három: az ősi római, a hellenisztikus és a keleti művészi irányzat fonódik egybe.

Az időszámításunk előtti és szerinti első század a római művészet klasszikus korát jelenti. E korszak szobrászata az ősi római hagyományt a hellenisztikus kor gazdag formakincsével, kifejező készségével egészíti ki.

Ismeretes, hogy az i. e. I. század végén Rómában megkezdődik a görög művészet reneszánsza, amely Hadrianus uralkodása alatt teljeseedik ki. Az emlékoszlopon a római hagyomány az oszlop etruszk formájában, a portréábrázolás tökéletességében meg realizmusában érvényesül, a görög befolyás a könnyed technikai kifejezésben, a keleti hatás pedig az események folytatólagos ábrázolásában. E három elem találkozását már Reinach felismerte, csak-hogy a keleti mozzanatot mintaképét Egyiptomban kereste. Az újabb kutatások a keleti elemet a Folyamköz ősi művészetéből, főleg az asszíroktól származtatja. A hódító asszír királyok kedvenc ábrázolásai a háborús jelenetek voltak. Ez az ábrázolási mód, amint Gulini kimutatja, az asszír birodalom letűnése után tovább élt és ihletet adó forrásul szolgált a hellenisztikus Szíria művészetkedvelő városainak. Traianus fórumának tervezője és valószínűleg az emlékoszlop domborműveinek megrajzolója a damaszkuszi Apollódórosz, korának legtehetségesebb mérnöke és művésze, a Turnu-Severin-i Duna-híd építője, ahogy a neve is mutatja, szintén szíriai származású volt.

A szíriai városok, Antiochia, Damaszkusz remek művészetéről, árkaos utcáiról, templomairól, diadalíveiről csak újabban kezd a művészettörténet tiszta képet alkotni. Művészetük megőrizte az ősi sémi, asszír-babilóni hagyományokat és azokat a hellenisztikus művészet formagazdagságával és technikájával egyesítette. Ezt a keleti ihletet vitte bele Apollódórosz a római klasszikus szobrászatba, és egyesítve azt a már tipizáló portréábrázolás törvényeivel, valamint az ornamentális plasztikával, eljutott a historiai dombormű fejlődésének tetőfokára.

Sok vita folyt és folyik még ma is arról, vajon a kétszáz méter hosszú szalag egyetlen vagy több kivitelező művész munkája? Froehner, a rajta elömlő egységes szellem ellenére, legalább három, nem egyenlő képességű, művész munkáját véli felismerni.

Kétségtelen tehát, hogy az emlékoszlop az antik Róma egyik legszebb alkotása. Szépségét, művészi tökélyét többek között az is bizonyítja, hogy mindjárt felállításától kezdve nemcsak csodálták, hanem minden időben utánozták is. Ennek mintájára épült Antoninus Pius emlékoszlója, melyet fogadott fiai, Marcus Aurelius és Lucius Verus, a későbbi császárok emeltek apjuk és anyjuk (Faustina császárnő) tiszteletére. Marcus Aurelius máig fennmaradt emlékoszlója elgondolásaiban és méreteiben egyaránt ezt tartotta szem előtt, bár kivitelezése szárazabb és kevésbé gondos. Nagy Konstantin diadalívét egyenesen a Traianus fórum szobraival díszítették. Ennek mintájára emelték később a konstantinápolyi kolumnákat, nevezetesen Konstantin, I. Theodosius és Arcadius emlékoszlópát.

A VI. században Nagy Gergely pápát annyira lenyűgözte szépsége, hogy mindennapi imájában könyörgött Traianus lelki üdvösségéért. Erre céloz Dante, a közben feledésbe ment fórum nevének felélesztője, a halhatatlan *Divina Commediájának* alábbi soraiban:

*Itt a császár alakja volt kívágyva
dicsőn a sziklából, kinek erénye
indítá Gergelyt a győztes imákra.
Traján császárról szölok . . .*

A VIII. század írója, Paulus Diaconus, még elragadtatással beszél róla, de a X. században a fórum helyén már zárda épül, és az oszlop az egyik templom tornyául szolgál. Szépsége azonban most is fogva tartja a város vezetőit, és 1162. március 17-én Róma városa rendeletet ad ki, mely szerint rongálóit halállal büntetik, mert „épen és sértetlenül kell állnia, míg a világ fennáll — *permaneat dum mundus durat* — az egész . . . római nép dicsőségére“.

Az oszlop ihletet adó forrása volt a reneszánsz művészeinek. Még a legnagyobbak, mint például Michelangelo, is utánozták. Domborműveit másolta Raffaello, tanítványai pedig, Giulio Romano és Correggio, benne találtak mintát a Vatikán loggiái számára.

Ez az érdeklődés többé nem lanyhult. XIV. Lajos francia király, a „francia Traianus“ elragadtatással fogadta az oszlopról szóló neki ajánlott könyvet. 1799-ben a francia tábornok, Pommereul Párizsba akarta szállítani, Napóleon azonban nem helyeselte e „barbár“ szándékot. Később viszont ez szolgált mintául a híres Vendôme oszlopnak, majd a brüsszeli „kongresszusi“ és a leningrádi Alexander kolumnának. Restaurálására is egyre több terv készült. A Caesar szerepében tetszelgő III. Napóleon pedig megcsináltatja az első másolatot, s a Louvre egyik pavilonjában helyezték el. Példáját más országok is követték.

Az emlékoszlop és hazánk

Ilyen módon az antik Róma e nagyszerű műve az egész európai kultúra közkincsévé vált. S ha kedves az olaszok, franciák, angolok, németek számára, mennyivel kedvesebb és értékesebb számunkra, kik azon a földön élünk, ahol csaknem kétezer évvel ezelőtt lezajlott az a háború, melynek jeleneit márványba vésve megőrökíti. A román nép pedig

Traianus emlékoszlopában egyenesen eredetének ősi szimbólumát látja. Hadd idézzük Hadrian Daicoviciu egyik idevonatkozó, plasztikus megálapítását: „Történelmileg számunkra, románok számára az emlékoszlop egészen különleges jelentőségű. Hiszen, ha mások szemében a római történelem végnélküli háborúi közül csupán egyet mutat be, egyet a római hadsereg számtalan győzelmei és hódításai közül, *számunkra* az esemény, melyet ábrázol, alapvető fontosságú... A traianusi hódítás előfeltétele volt Dácia romanizálásának, következésképpen a mai román nép kialakulásának... Traianus oszlopa ezért saját múltunk emlékműve...“ (*Aducem Columna*. Magazin Istorice, 1967. 2., 5). Ugyanez a gondolat jut kifejezésre Constantin Daicoviciu alábbi megfogalmazásában: „Képekben mutatja be Dácia meghódítását, hazánk területén a római telepítés és romanizálás előfeltételét. Éppen ezért az emlékmű népünk eredeti, valószínű születési bizonyítványa“ (C. és H. Daicoviciu: *Columna lui Traian*. 1965. 9).

Történeti és művészi értéke mellett ez az érzelmi, szubjektív vonatkozása és szimbolikus jelentősége elodázhatatlanul megkövetelte, hogy másolata nálunk is meglegyen. Ennek a mondhatni erkölcsi és hazafias kötelezettségnek eredményeként a második világháború kitérője előtt két évi megfeszített munkával, 1939-re 160 vasbeton darabba öntve, elkészült a másolat. Előbb a háborús körülmények, majd más természetű nehézségek mindezekig megakadályozták országunkba szállítását. Az 1967-es év tavaszán egy küldöttségnek az olasz fővárosban folytatott tárgyalásai végre lehetővé tették elhozatalát. A jelenlegi tervek szerint a különböző jeleneteket ábrázoló betondarabokat külön-külön az egyik nagy bukaresti múzeumban állítják ki, hogy így tanulmányozásuk a szakemberek, megtekintésük a nagyközönség számára minél könnyebb legyen. Ugyanakkor a hazai régészet dák leletanyagát, főként a dák várak gazdag emlékeinek egy részét is itt állítják ki, mintegy az oszlop jeleneteinek tárgyi illusztrálására.

Victor Ciato:
Gítáros lány

A marxizmus általános szociológiája

Gondolatok egy könyv margójára

Zygmunt Bauman lengyel szociológus neve nem ismeretlen a szakmában; sokan — s ellentétesen — értékelték írásait. Tiszteletre méltóan terjedelmes könyve, melynek eredeti címét (*Zarys marksistowskiej teorii społecznstwa* PWN, Warszawa, 1964) *A marxista társadalomelmélet vázlatának* kellene fordítani, az *Általános szociológia* címet kapta magyar fordításban (Kossuth Könyvkiadó, 1967). S ez, úgy hiszem, az eredetinel szerencsésebben jelöli meg a könyv jellegét: összefoglaló, általános szociológiai értekezés — nem egy újabb kézikönyv! — került az olvasó kezébe. Olyan munka, mely különleges érdeklődést kelt és — mint e sorok fróját is — gondolkodni s tollat ragadni ösztönöz.

Szerzője egyetemi előadói tevékenységének valóban egyetemi színvonalú terméke e mű, tudományos jellegű, mert nem pusztán ismert anyagot rögzít és közöl, hanem nívumot nyújt. Ez pedig nem új tények vagy adatok feltárásában, új fogalmak bevetésében vagy új tételek megfogalmazásában vagy eddig ismeretlen kérdések felállításában jelentkezik, hanem valamiben, ami kevesebb is, de több is ennél: az elméleti ismeretek újszerű szintézisében, újszerű összefoglalásra, rendszerezésre való törekvésében. A szerzőnek az előszóban kifejtett célja a marxista társadalomelméletet „teljes, kerek rendszerbe foglalni, amelyben az új tények, a modern tudomány elméleti megállapításai és módszertani eszközei nem mesterséges toldalékok, hanem egy összefüggő társadalomszemlélet szerves alkotórészei“ egy olyan rendszerben, amelyben „a marxista társadalomszemléletből származó elméleti ismereteink, illetve a mai nem marxista szociológiai irányzatok által kifejtett kategóriák és problémák“ egyetlen koherens egészét alkossanak.

Bauman vállalkozásához a következő három vonatkozásban kívánok néhány megjegyzést fűzni: 1. a marxista és nem marxista szociológia viszonya; 2. az általános szociológia helye és szerepe a marxista társadalomelméletben; 3. az általános szociológia tételeinek és kategóriáinak bemutatott rendszere. A munka egészét tekintve ezeket vélem problematikusnak, tehát kérdésfelvetőnek és ösztönzőnek. Ezekon túlmenően természetesen a könyv számos tétele vitatható, több okfejtése megkérdőjelezhető vagy valamilyen irányban kibővíthető.

1. Bauman álláspontja tehát elsősorban a marxista és nem marxista szociológia viszonyának kérdésében kíván magyarázatot és megjegyzéseket.

Egész kérdésfelvetése azon a felismerésen alapszik, hogy a marxizmuson kívül álló, mellette és tőle többé-kevésbé függetlenül fejlődő szociológiai gondolkodás nem teljes egészében polgári-apologetikus jellegű, tehát nem egészében elvetendő; osztálykorlátai ellenére gyakran valóságos problémákat vet fel, használható módszereket dolgoz ki, következ-

etései — ha csak az általánosítás alsó vagy középső szintjén is — használható, a gyakorlatban alkalmazható ismereteket nyújtanak. A marxizmus önmaga fejlődését segíti elő, meggazdagszik a más szociológiai iskolákban kidolgozott problémákkal, elméletekkel és módszerekkel — fejt ki Bauman tételesen is. S tegyük hozzá: ez a gondolat az utóbbi években nálunk is polgárjogot nyert. A szociológia, ha később és lassabban is, mint más tudományok, professzionalizálódott. Műveléséhez ma már nem elegendő az általános humanisztikus műveltség, sem az általános ideológiai tájékozottság. Szakmai ismeretek, szakmai készségek elsajátítása szükséges, egyebek között olyan ismeretek és módszerek elsajátítása is, amelyek kidolgozása sok esetben nem marxista világnézetű kutatók nevéhez fűződik. Köztudomású, hogy éppen pártunk hívta fel a társadalomtudományok művelőinek figyelmét arra, hogy a szociológiát mint tudományt kell kezelni s lehetőségeit a szocializmus számára gyümölcsöztetni kell, nem pedig lebecsülni.

S itt nemcsak kutatási módszerekről, nem csupán a vizsgálatok technikai oldaláról van szó. A Bauman kiépítette rendszerben fontos helyet kap egy sor olyan mikroszociológiai kategória, amelyeket — különböző formákban — a nem marxista irányzatok dolgoztak ki. Nota bene: mikroszociológiai kategóriákon itt nem a — Moreno román származású amerikai szociológus nevéhez fűződő — ún. mikroszociológiai *irányzat* fogalomtárát értjük, hanem általában a társadalom mikrostruktúráját, a kis- és közép nagyságrendű társadalmi egységeket, csoportokat, szervezeteket (helyi közösségek — város, falu —, munkaközösségek — gyár, munkacsoport), ezek belső felépítését és külső viszonyaikat jelölő kategóriákat (társadalmi szerep és státus, presztízs), amelyeket jórészt szintén nem marxista kutatók dolgoztak ki, valószínűleg azért is, mert a marxista társadalomtudomány a társadalom — valóban elsődleges fontosságú — makrostruktúrájára, makrostrukturális egységeire és intézményeire (osztályok, állam), ezek viszonyaira és törvényeire összpontosította figyelmét. Mármost Bauman könyvének vitathatatlan érdeme, nézetem szerint, éppen a *makro- és mikroszociológiai szemlélet egysége* szükségességének hangsúlyozása és a modern szociológiai gondolat és fogalomtár ilyen irányú egységes felépítésére tett kísérlete.

Egyoldalúságában hamis jellemzést adnánk azonban Bauman álláspontjáról a marxista és nem marxista szociológia viszonyának kérdésében, ha csupán az előbbi megállapításra szorítkoznánk. Mert szerzőnk a marxista szociológia gazdagítását szorgalmazva mindazzal, ami a modern szociológiai gondolkodásban életképes, határozottan fellép a marxista és nem marxista szociológia *integrációját* hirdető nézetek vagy kísérletek *ellen*. Kifejti, hogy a marxista és nem marxista irányzatok közötti éles harc nem „szemantikai zavarokból” származik, nem lehet tehát a fogalmak pontosabb meghatározására való törekvéssel tompítani, s tegyük hozzá: a különböző fogalmi rendszerek eklektikus összeolvasztásával megszüntetni.

Az ellentétek abból fakadnak — írja helyesen Bauman —, hogy a modern szociológiának két típusa más társadalmi alakulat perspektívájából nő ki, és az e formációkban uralkodó osztályérdekek élesen szembenállnak egymással. Határozottan és következetesen lép fel Bauman a Marx elméletét és módszertanát meg nem értő, elutasító, lekicsinylő szocioló-

giai nézetek ellen, s hangsúlyozza a materialista és történeti szemléletű társadalomelmélet nagy befolyását a tudományos igényű szociológiai gondolkodás egész fejlődésére. Különös élességgel exponálja a marxista és nem marxista szemlélet osztálymeghatározottságból fakadó ellentétét éppen az osztályelmélet és a tőkés társadalom osztálystruktúrája elemzésének kapcsán. Kifejti, hogy a polgári osztálymeghatározottságú nézőpontok általában a status quo elismerésének, passzív elfogadásának jegyében születnek, míg a marxista nézőpont a fejlődés, a történeti átalakulások felismerésének és igenlésének jegyében alakulnak ki.

Bauman rámutat arra, hogy például a legismertebb jelenkori amerikai kutatók az osztálytagozódás helyett társadalmi rétegződésről beszélnek, a rétegeket pedig többé-kevésbé önkényesen megválasztott kritériumok szerint különböztetik meg, lehetőleg olyanok alapján, amelyek valamennyi réteg jellemzőiként fogadhatók el, bár mennyiségileg különböző változatokban, különböző fokon jelentkeznek, így mindenkinek van *valamilyen* jövedelme, *valamilyen* társadalmi presztízse. Ebből következően azonban a különböző rétegek lépcsőzetesen elhelyezkedő társadalmi kontinuumot alkothatnak, elsődlegesen elhatárolásuk relatív volta, átmeneteik, fluiditásuk tűnik szembe s érdekellentéteik nem kerülnek előtérbe. A marxista osztálymeghatározás a tulajdonviszonyokra épülő diszkontinuális struktúrát állítja szembe a feltételezett folyamatos rétegződéssel (*nem* mindenkinek van termelőeszközök feletti magántulajdona!) s ebből kiindulva fedezi fel az objektív érdekellentétekből fakadó társadalmi ellentéteket, a szükségszerű osztályharcot.

Nincs itt terünk ismertetni Bauman érdekes fejtegetését a két szociológiai szemlélet integrációjáról szóló vélemények makro- és mikrotársadalmi okairól. Csupán a végkövetkeztetést kell levonnunk: a nem marxista irányzatok bizonyos eredményeinek, reális probléma-feltárásainak, tartalmas fogalmainak, hasznos kutatási módszereinek pozitív értékelése és az egységes marxista szociológia fejlesztése érdekében történő (nem kritikátlan!) felhasználása élesen elhatárolható az eklektikus integrációra való törekvésektől: csupán a nézőpontok különbözőségét, az osztály- és rendszer-meghatározottságú szempontok ellentétességét kell tudomásul venni. A társadalmi mobilitás, státus, szerep és presztízsz fogalmi kétségtelenül nélkülözhetetlenek a valóban modern és tudományos szociológiai kutatásban. Felhasználásuk *mikéntje* a döntő; meg kell találniuk helyüket a marxista szociológia *egységes* rendszerében, tudományos objektivitással következetes osztálymeghatározottságú szemléletben.

2. Évekig folyt s ma sem ült el teljesen a vita nálunk és a többi szocialista országban akörül, hogy a marxista szociológia azonos-e a történelmi materializmussal, vagy pedig az utóbbi alapján, de mégis külön fejlődő, viszonylagos önállósággal rendelkező diszciplína. Különösnek tűnhet, hogy Bauman nem veti fel könyvében ilyen megfogalmazásban explicit módon ezt a kérdést. Úgy vélem azonban, éppen ezzel ad rá egy bizonyos választ: mégpedig fejtegetéseinek egyes elemeiben, továbbá és főképpen gondolatainak egész, az említett problematikával összefüggő menetében.

„A szociológia marxista koncepciója, *vagyis* az emberi történelem materialista értelmezése...” — írja Bauman. A szociológia marxi koncepcióját tehát elsősorban történetisége és materialista volta alapján, majd

társadalmi elkötelezettségének különös, a társadalmi viszonyok forradalmi átalakításához kapcsolódó természete alapján jellemzi. Ilyen fogalmazások olvastán úgy hiszem, nem csupán saját véleményem kivetítése a szerző álláspontjának olyan értelmezése, hogy az nem tételez fel különbséget a történelmi materializmus és a marxista szociológia között — különösen azután, hogy ilyen, elkülönítésként felfogható állítás nem található a könyv lapjain.

A *történelmi materializmus* tehát a marxista szociológia, amint Lenin is írta; pontosabban s a szociológia fejlődése mai szakaszának megfelelőbben: a *marxizmus általános szociológiája*. A marxista szociológiának többféle — nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő — körülírását vagy meghatározását leljük meg Baumannál. Idevágó nézeteit összefoglalva ezeket írja: „a marxista szociológia a társadalmi jelenségek strukturális, funkcionális és genetikai összefüggéseit vizsgálja... (ezáltal) a legáltalánosabb társadalomelmélet, amely elméleti és módszertani útmutatást nyújt az egész humanisztika számára... saját külön kutatási köre... az alábbiakra terjed ki: a) a társadalmi egészek különböző típusaira és strukturáikra vonatkozó ismeretek, b) az egyéni élet társadalmi meghatározottságaira vonatkozó ismeretek és c) ismeretek arról a mechanizmusról, ahogyan az emberek és az emberi együttesek alakítják a történelmet.“

Mindezekből következőleg „a marxista szociológia integráló szerepe az egész humanisztikával szemben pedig abban áll, hogy a szociológia vizsgálja a) az emberi létnek mint társadalmi létnek általános jellemzőit, b) a társadalmi élet gazdasági, politikai és ideológiai területe közötti összefüggéseket, általánosabban megfogalmazva: az összefüggéseket az ember történeti gyakorlatának azon összes területei között, amelyekkel külön-külön véve a tudomány egyes specializált területei foglalkoznak“. Ezzel a megfogalmazással, úgy hiszem, nincs okunk általánosságban egyet nem érteni: a marxista szociológia valóban a legáltalánosabb társadalomelmélet, amely a társadalmi jelenségek strukturális, funkcionális és genetikai összefüggéseit, az ember történeti gyakorlatának összes területei közötti összefüggéseket vizsgálja; más szavakkal a társadalom mint egész strukturáját és dinamikáját, e struktúra és dinamika törvényeit tanulmányozza.

A szociológia *ilyen meghatározása az általános szociológiára* vonatkozik. Azért hangsúlyozom ezt ismételten, mert a szociológia szaktudományként való kezelése és mai sokrétű fejlődése feltétlenül szükségessé teszi. Meggyőződésem, hogy a szociológiának a történelmi materializmustól különálló fejlődését szorgalmazó vélemények éppen az úgynevezett szak-szociológiákkal helyettesítik, legalábbis hallgatólagosan, a szociológiát, és eltekintenek az *általános szociológia* nélkülözhetetlen integráló szerepétől az összes szak-szociológiákkal, tehát a szociológiai kutatás különböző területekre, témakörökre szakosított ágaival szemben. A mikrostrukturális egységek, kis és középcsoportok, munkahelyi formális és nem formális csoportok vizsgálata, az életmóddal és szabad idővel foglalkozó empirikus kutatások, a jogszociológia, tudománysszociológia, nevelés-szociológia csak úgy nyerhetnek általános elméleti-módszertani megalapozottságot, és csak úgy vezethetnek megalapozott elméleti általánosításokhoz, csak úgy kerülhetik el szüklátó körű empirizmus és rosszul értel-

mezett pragmatizmus buktatóit, ha általános szociológiai elmélet fogja össze a különben széteső adatokat, ha általános elméleti rendszer világítja meg fogalmaikat.

Ne feledjük: a társadalmi jelenségeket a szociológián kívül számos tudomány vizsgálja; bármely jelenség kutatásának szociológiai jellegét éppen a társadalom struktúrájához mint egészhez, a társadalom mozgásához mint egészhez való viszonyítás adja. Ezért van az, hogy a jelenkori nem marxista irányzatok képviselőinek soraiból is egyre gyakrabban és egyre sürgetőbben hangzik el a részktatásokat összefogni, az empirikus vizsgálódásokat egységesen megvilágítani képes általános szociológiai elmélet igénylése. Amikor tehát a marxista kutatók — helyesen és szükségszerűen — egyre inkább a szakszociológiák fejlesztésére fordítják figyelmüket hazánkban éppúgy, mint a többi szocialista országban, azt hiszem, fontos az általános szociológia iránti érdeklődést a felszínen tartani és a marxizmus általános szociológiáját a kutatás és reflexió minden reális eredményével finomítani; a már birtokunkban levő hadállásokat nem kell feladni az újabbak kedvéért, hanem éppen azokat megerősítve kell az újabbakat meghódítani.

3. A harmadik említett problémakör annyira sokrétű, hogy kénytelen leszek nagyon röviden végezni vele; érdemben részletesen tárgyalni ilyen szűk keretek között lehetetlennek tartom.

Az általános szociológia Bauman kidolgozta rendszeréről, a szociológiai fogalmaknak és tételeknek könyvében adott sorrendjéről, felépítéséről van szó. Nyilván ez az a vonatkozás, amelyben szerzőnk nézetei a legnagyobb ellenállásba ütközhetnek, s valószínűleg, nem alaptalanul. Könyvét olvasva sokan érzik helytállónak sorjában elhangzó állításait, de éppen sorrendjüket tekintik több-kevésbé önkényesnek. Talán csak megszokott sémáinkat, talán — s inkább hajlok erre — a materialista történet szemléletből szükségszerűen fakadó strukturális igényeinket sérti, hogy Bauman, könyvének első részében foglalkozik a *társadalmi környezet, az osztályok és a tudás kérdésével*, s csak a következő részben a *gazdasággal, a politikával és az ideológiával*. Hiányolhatjuk — s úgy érzem, joggal —, hogy a marxista társadalomelmélet egyes alapvető kategóriái, mint például a termelési mód, alap és felépítmény, bár nem hiányoznak Bauman fejtegetéseiből, nem szerepelnek javasolt rendszerének gerincét alkotó fogalmai között.

Tegyük azonban hozzá: a szerző, mint előszavában megjegyzi, nem állítja, hogy kísérlete az egyetlen lehetséges rendszerezést eredményezte volna. S vegyük azt is tekintetbe, hogy a szerző prezentálta felépítésnek is vannak kétségtelen előnyei; érdekes és jól gyümölcsöztethető például az a mód, ahogyan előbb a társadalom makrostruktúráját, azután mikrostruktúráját (*a csoport, a szervezet, az egyén*) tárgyalja. Úgy érzem, Bauman kísérletének sajátja az is, hogy minden beosztás, felépítés, rendszerezés relativitását sugalmazza, hangsúlyozza minden ilyen felosztás talán inkább didaktikus, mint tudományos funkcióját, s aláhúzza a dolgok egyetlen összefüggését az általános szociológia rendszerében.

Azt, hogy: éppen mert a rendszeres egészben minden mindennel összefügg, ezt az összefüggést nemcsak egyetlen egy, hanem több kiindulási pontból elindulva lehet, megközelítőleg hasonló eredménnyel, felgöngyöltetni.

KÁDAR JÁNOS

Sarkos szavak

Szavakat keresek egyre,
hogymondhassak valamit neked.
De nem tudom, hogy válogassam össze őket,
mert sarkosak, pőrék szavaim.

Kövek közül,
éles füvekről,
kocsmák asztaláról valók.

Hogymondhassam össze őket?

Sarkos, pőre szavak.

Gyökerek közül valók és gyökértelenek,
eső verte őket, és örök szomjazók,
hasonlítanak az ázó fenyőkhöz.

Elverte őket a jég, de megmaradtak nekem.
Étvágytalan, de éhező ekék vetették ki őket,
hangra, dalra éhezőn,

de mint fordított boronák kegyetlenek is.

Száműzött szelek örökítették rám őket,
tűzhelyek csodátlan tenyerén születtek,
és tölgy göcse keményítette őket,
mozdulnak tőlük elárvult jármók.

Hogymondhassam össze őket?

Sarkosak, pőrék szavaim,

kövek közül,
kocsmák asztaláról valók.

Új ruha

Vasalórongy szagú még.

Feszítesz benne,
néznek az emberek.

Aztán egy kicsit megrokszadsz.

Lassan benépesülnek a zsebek:

ércpénz, papírok,
dohánypor, levelek,
végül az öklöd.

Már nem vagy fenegyerek.

Vasba szótt
szavak

Szóttan hó szeme

szövi vasba

tavaszcseresznye

várakozásom.

Kemény kezek,

jégtől fulladó ághegyek

ropogtatnak körültem

kegyetlen tapsot,

köröttem
kegyetlen tapsot,
köröttem
és elfelejtett
ösvények felett.
Szótlan hó szeme
szövi vasba szavam.
Fák jégtől fulladó
ágkeze
fonja varsába
a kövesedő szelet.
Csillaggá csonkul a szél.
Csillagokkal cserepesedik
az ajkam.
Ajkam
szótlan szó szeme
szövi vasba,
csillagok
csetlenek rajta,
mint gyermekszomorúság
szapora könnye.
Szótlan hó szeme
szövi vasba szavam,
szememen havas kutak

hűvössége ül.
Jeges lánc,
ropogva lép a fagy
ujjnyi patakok
merev gerincén.
Végigtapogatom magam
nyírfagyökér kezemmel.
Kabátujjamból
fagyott madarak hullnak,
gallyak és szavak.
Szótlan hó szeme
vasba szövi
tavaszváró
vágyakozásom.
Próbálok egyre
visszahódítani a szót,
a fűvestérdű éjszakát
próbálok visszahódítani,
mint csecsemőtől
a friss apa
asszonya mellét,
próbálok
visszahódítani
a fűvestérdű éjszakát.

LÁSZLÓFFY CSABA

Háború után

Senki sem gondol a háborúra
Jézuska-arcú csecsemő születik
s az öregek könnyezve örülnek neki
a gyermek aztán iskolába megy
megtanulja kívülről
a császárok történetét Nérótól Napóleonig
vagy talán még tovább
s úgy találja hogy a legférfiasabb
viselet az egyenruha

senki sem reméli már
hogy ő a megváltó
mégis vakon követik vezényszavait
közben megsüketültek vagy meghaltak az öregek
akik végigkoplalták és végig-
reszkették az előző háborút.

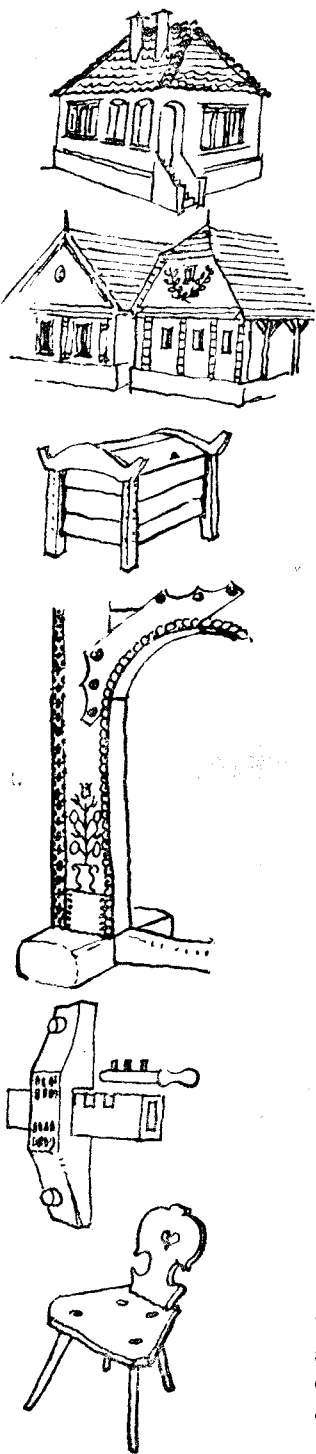
Rajt a gyermekkor
mezejéről

*Kétségbeesett szuszogással
rohan a régen elrúgott
rongylabda után talpát tövisek
vagy égő cigarettavégek
kínozzák de rohan mert hallani
véli háta megett a játszótársak
biztatását ó csupán a hideg-
harmatú fűszálakat s köztük a
kecskék fekete golyóbisait
nem érzi már a láb bárhogy lohol
pedig a kapufának kirakott
két kopott fehér kucsma
nem volt messzire tőle amikor
elindult de közben észrevétlenül
túlfuthatott a célon és nem képes
többé megállni a lendülettől
mind komorabbá szürkül körülötte
a hegy a hab a fenyves és a föld
végül már csak a két fehér
kucsma világít valószínűtlenül
emlékezetében.*

A koraszülött

*Egy kiló negyven dekával született
se sírni se szopni nem tudott
vattán feküdt vattával takarták be
üvegbura alatt
később értette meg a nevét
s még sok mindent mint más gyerek
évekig mérte vizsgálta
a főorvos személyesen
három éves korára aztán
hála az orvostudománynak épp olyan
erős és nagy lett mint a vele egyidősek
úgyhogy akik még abban az évben Auschwitzban
a gázkamrából kihozták és a hamvasztóba
vették nem vettek észre rajta
semmi rendelleneset.*

Népi kultúrák egyetemes vonásai

A falu eleven múzeum, ahol a történelem különböző korainak sokféle hagyatékával találkozunk. Az utcán, telken egymást váltogatják a vasbetonból épült mai és a vakolatdíszes-oromfalas klasszicista vagy csapott fedelű barokkos lakóházak. Többüknek a tornácán az ókori kultúra emléke gyanánt, bükkfából ácsolt gabonásszuszék áll. Az utca felől a kőkori építéstechnika szerint font sövénykerítés és a középkori jellegű kapu — román stílusú félkörívvel és szalagmintával vagy reneszánsz virágornamentikával kifaragva. A ház mögött gótikus arányú magas tetejű csűr, római eredetű hatalmas fazárral, mellette kisebb bronzkori jellegű épületek: kereken font paticsfalú tyúkketrec és ágas-szelemenes tetőszerkezetű verem. A közelebbi és távolabbi múlt legkülönbözőbb hagyatékaival találkozunk az épületekben is: a házban, gabonásban, szerszámos kamrában, padlásokon, tűzhely körül vagy ruhásládaiban.

A hagyományos foglalkozásokat űző nép, a falu sok évezredes fejlődés mozaikkockáit őrzi, amelyek fölkutatva, kiválogatva és rendszerezve, alkalmassá válnak a település, vidék, nép, népcsoport és az egyetemes emberiség kultúrája kezdeteinek, alakulásának rekonstruálására. E sokrétű munka elvégzésére hivatott a néprajz. De szerepet játszanak benne a történelemtudomány más ágai is. Így többek között a régészet, melyet találóan „ősnéprajz“-nak is neveznek, feladata a már kihalt népek földben megtalálható emlékeinek felszínre hozatala. Bár a földre került és ott el nem korhadt tárgyak csekély számúak, egyoldalúak (főként kő és cseréptöredékek), és nélkülözik a közvetlen utalást készítésük és használatuk módjára, az egyetemes néprajz számára mégis értékes támpontokként szolgálnak, főként kronológiai és elterjedési szempontból. Ugyanígy a levéltárakban is találni a népi kultúrát, életmódot érintő szűkszavú feljegyzéseket, amelyek a néprajzkutató műhelyében értelmet nyernek.

A néprajz és az általános történettudomány közti alapvető szemléleti kapcsolat (közös történeti szemlélet) ellenére különbség mutatkozik kutatási anyagban és módszerben egyaránt. A történész a homályba vesző múlt felől közeledik korunk felé, hogy azután a jövőre következtessen; a néprajzkutatás a jelen biztos tálajáról indul el, hogy a fejlődés gombolyagát fokozatosan lefejtve (mint a régész az újabb földrétegeket) fényt derítsen a korábbi, kezdeti formákra. Eszerint a néprajzkutatás két fő szak ága (s egyben kutatási módszere): 1. a jelenben megfigyelhető recens jelenségek sokoldalú leírása és 2. hasonló, ismert jelenségekkel való összevetése az elterjedtség, változatok és fejlődési fokozatok megállapítása végett. Az összehasonlító vizsgálat igen fontos, ugyanis

és Nyugat-Ázsia népeinél, a nálunk csupán varjúfogásra használt ágcsapós hurok különféle változatait pedig Eurázsia és Észak-Amerika szubarktikus vidékein találjuk meg, mint fontos vadászeszközöket. Az íj és nyíl, Ausztrália kivételével, az őslakók általánosan ismert és használt vadászfegyvere.

A fő termelőfoglalkozás, a földművelés keretében is számos, évezredek óta parasztságunk fenntartotta kezdetleges eszközzel találkozunk. A kalotaszegi fa répaásó vagy a moldvai szőlőültető bot (kitanág) még nagyon közel áll a kezdetleges földművelést folytató természeti népek ásóbotjához. Parasztkertészeink kis görbe ültető fája ugyancsak egyetemesen használt primitív eszköz. Már sokkal fejlettebb, vonóállatot is feltételező földműves szerszám a múlt században még nálunk is általános faeke, amely a neolitikum végétől terjedt el fokozatosan az Óvilág földműves népeinél.

„Technika“

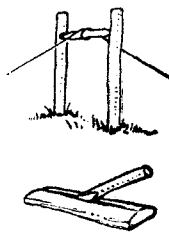
Különféle eszközök előállításával kapcsolatban számos kezdetleges technikai eljárást is megfigyelhetünk a nép körében. Ilyen például a juhászok két részének összefogása zsineggel, a kéreg-„edények“ összetűzése tövissel vagy zsineggel — a szegezést és csapolást megelőző illesztési módok; a természetes ágú favilla hegyeinek ellenállóbbá tétele állatszárvalakkal (mint például Hátszeg vidékén) a természeti népek jellegzetes eljárása. A homokkőből lepattintott, majd nedves patakgyörgetegen csiszolt kasza-fenőkő Lápos vidéki készítés-technikája azonos azzal az ősi (neolitikus) eljárással, amelyet Óceánia népei (például kőbaltáik csiszolásánál) még általánosan alkalmaznak. Kefekötőink egyik jellegzetes szerszámát, a korongos fűrőt a Balkán-félszigeten és a Szovjetunió távoli vidékein a fa- és csontmunkáknál még széles körben használják. Azonos szerkezet ez az Ausztráliában vagy az eszkimóknál alkalmazott „tűzfűró“ megoldással, amelynek őskori európai változatából származik.

Egyik havasalji falunkban (Felsőrépán) napjainkig foglalkoztak az asszonyok agyagedények korong nélküli formálásával: a csigavonalban felrakott agyaghurkát kézzel összesímtették, s az így kialakított edényt száradás után katlanban kiégették. E kezdetleges neolitikus és bronzkori fazekastechnikát Európában már csak periferikus vidékekről (Dánia, Francia- és Spanyolország némely pontjáról) ismerjük, de Közép-Ázsiában, Indonéziában és Amerika indián törzseinél még általános. Egyes kutatók az agyagedényeken gyakori spirál díszítőelemet is ettől a technikától származtatják. A fémművesség egyik kezdeti állomását képviselik azok a fába vagy kőbe vésett matricák, amelyekkel Kalotaszegen cifra ólom orsónehezékeket, az Erdőháton pedig ón ruhaékszereteket öntenek. E technika nyomaival Európában már a rézkori telepeken találkozunk.

Közlekedés

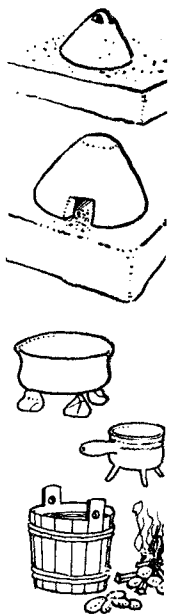
A közlekedés és teherhordás hagyományos eszközei közül a vállra vett teherhordó rudat a földkerekség minden népe használja. Az edényhordó „kantár“-unkhoz hasonló hánchálókat főként Óceánia gyűjtögető népeinél, hajlított vessző hótalpjaink változatait pedig a sarkvidéki va-

dásznépeknél találjuk meg. Kelet-Ausztrália kivételével majd minden vízparti nép készít vagy készített olyan fatörzsből vajt csónakokat, amilyenek alig száz évvel ezelőtt még nálunk is általánosak voltak. „V” alakú ekevonatató „kabolánkat” jogosan tekinthetjük a kerék (szekér) feltalálása előtti időből származó vontatónak, amellyel rokon a Közép-Ázsia és Észak-Amerika nomádjainak állatvontatású csúszkája. E csúszka-félékből alakult ki a szán, melynek legfejlettebb formáit Eurázsia a hosszú telű északibb és hegyes vidékein érte el.

Edények

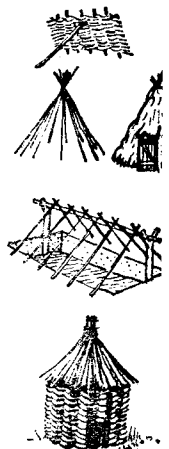
Az elsődrendű élelszükségletek — táplálkozás, lakás, öltözködés — megoldásában ugyancsak számos archaikus formával találkozunk. Egyetlen futó pillantás a hagyományos tartó- és tálaló-edényeinkre föleleveníti művelődéstörténetünk egész őskorát. A leszakított levél edényként való használata — melyben a világ legelmaradottabb népei (például a Kongó vidéki pigmeusok) a legleleményesebbek —, nálunk is máig szokásos: útilapuba, káposztalapiba csomagolnak vaját és húst, szednek gyümölcsöt, vagy sütnék rajta kenyeret. A Moldvában még használatos lopótök kulacsok és magtartók testvérei a melegéövi népeknél alkalmazott sokféle gyümölcshéj (tök, kókuszdió) edény. Kéregedényeink (kászu, doboz, véka, tarisznya) társait viszont legtöbb változatban a hidegebb égöv gyűjtőgető, halász- és vadásznépeinél találni fel. Belül tapasztott gabonatarító kosaraink és fatálaink, szelencéink sokféle változatban a gyűjtőgetés magasabb fokát elérő minden népnél megtalálhatók. Vadász és pásztor múltunkról tanúskodnak a különféle börtömlők, börcsacskók, tüllök kupák és szarú dobozok; ezek eredeti jelentőségét ma a pusztai vadász indiánoknál vagy a nomád-pásztor türk-mongol népeknél tanulmányozhatjuk.

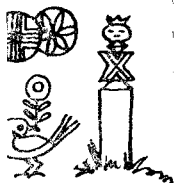
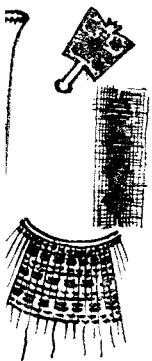
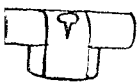
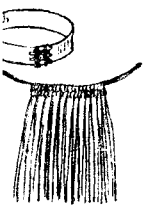
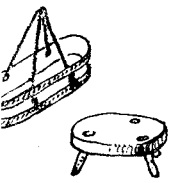
Az európai parasztság legnagyobb számban már régóta cserépedényeket használ. Mivel a cserépedények készítése és használata meglehetősen feltételez, a természeti népek körében azoknál honos, melyek már eljutottak a földművelés kezdetleges (irtásos, kapás) fokáig. A gyári edények legújabbkori megjelenéséig a paraszt konyhán a „fémkort” csupán egyetlen vörösréz üst képviselte, azonban ezt is az indiai eredetű vándor-kézműves cigányok készítették.

Konzerválás, sütés-főzés

A növényi és állati eredetű élelmiszerek tartósításának hagyományos módjai — aszalás, füstölés, pörkölés — már a zsákmányoló gazdálkodást űző természeti népek körében ismert eljárások, főként a mérsékelt és hűvösebb éghajlat alatt, hol az évszakok változása megköveteli az élelmiszerek tartálékolását. Általánosan ismertek a nálunk szokásos kezdetlegesebb eröművi élelmefeldolgozási módok és eszközök is: gyümölcstörés, vályú-felében butykovával, húspotyolás lapitón fakalapáccsal, magtörés famozsárban, magvak és festékrög zúzása mélyített kölapon kődörzsolóval. Az őrlés forgókövel (reznynice, malom) már a „történeti kor” újítása, ismerete is Európa és Ázsia civilizáltabb, földműves népeire korlátozódik.

Az élelmiszerek ízletességét és könnyű emészthetőségét szolgálja a piritás, pörkölés, sütés, párolás és főzés. Mindezeknek előfeltétele a tűz. A tűz előállításának legkezdetlegesebb, a természeti népeknél most is általános módja két

fa összedörzsölése. A fűróforgatással vagy hasítékban való dörzsöléssel történő tűzgerjesztést egy-egy idős pásztor még nálunk is ismeri, és szükség esetén próbálkozik is vele. A nyílt tűz fölött történő piritás, a parázson (esetleg levélbe göngyölve) történő pörkölés és forró hamu alatt való sütés (mesebeli „hamuban sült pogácsa“) még külön eszközt alig igénylő, általánosan ismert kezdetleges eljárások. Ezzel szemben a nagy cserép vagy köfedő (sütőhanger) alatt való sütés jobbra csak a Földközi-tenger vidéki és közel-keleti népek körében terjedt el. Nálunk főként a pásztorok tartották fenn e kis „vándor“-kemencét, a megtelepedett földműves népek már egész Európában áttértek az olyan (rögzített) kemencékre, amelyekben nagyobb mennyiségű kenyér süthető.

Főzésről tűzálló cserépfazék híján alig lehet szó. A cserépedényt vagy a parázs, forró hamu közé helyezik, vagy pedig lábakra állítják a tűz fölé. Az Amazonas vidéki bennszülöttek 3—4 kődarabot tesznek „láb“-nak, a mi fazekasaink viszont már 3 állandó lábat ragasztottak az edény (lábás) aljára. Az ember azonban már a cserépedény-készítés előtt kísérletezett főzéssel, többnyire úgy, hogy a fa- vagy bőredénybe töltött folyadékba megtüzesített kőveket dobáltak. Egyik kaliforniai indián törzs „Kövel-főző“ nevét is e főzési mód után kapta. A népi kultúra konzervatívizmusa jellemző, hogy e paleolitikum-beli főző eljárással még nálunk is találkozhatnak a kutatók (a régies vászonszapulás és juhtejfeldolgozás kapcsán).

Lakás

A tűzhely védelméül, valamint a hideg, hőség, szél, eső, vadak és tolvajok ellen emelt hajlékok az életmódnak, természeti környezetnek, építéstechnikának megfelelően sokfélék. Az erdélyi paraszti építkezés, különösen a határbeli enyhelyek, a legkülönbözőbb emberi hajlék-formákat képviselik. Havasi pásztoraink széltől és csapó esőtől védő feltámasztott sövénylapja a dél-afrikai nomád busmanok szélvédőjére, póznákból összerakott kör alaprajzú csöszkunyóink az északi indián és finnugor hajlékokkal azonos típusok. Erdei favágók és szőlőpásztorok félig földbe ásott és ágasokra fektetett szelemenenes tetők kalibáihoz hasonló építményei a Föld távoli pontjain megtalálhatók, hol az ember a hideg széllal szemben fokozott védekezésre kényszerült (Észak-Kanada, Kamcsatka, Arizona, Tűzföld, Ausztrália). A mezőségi kerek alaprajzú, paticsfalú és zsúptetes csirkeólakhoz hasonló nagyobb építmények emberi hajlékul igen elterjedtek Afrikában.

Régi parasztházaink, kalibáink berendezési tárgyai közül a tűzhelyül és üllőhelyül szolgáló sár-ponkok, a vályú-szerű ládák, kéreg-bölcsők, fa üsthorogok, apró asztalkák, több mással együtt, legalábbis eurázsiai elterjedésű évezreides tárgyak.

Ruházat

Az öltözet a testnek az időjárás viszontagságai, és ütés-karcolás elleni védelmére szolgál, ugyanakkor azonban — a primitív ember szerint — mágikus rontás, „szemmel verés“ ellen is óv s egyben viselője társadalmi helyzetét (hovatartozását, nemét, korát, foglalkozását és „rangját“) is jelzi. Kalap mellé tett tolldíszünk még a „vadász-korból“ származik, amikor — akárcsak napjainkban a borneói vagy indián vadászoknál — a haj megtüzesésére szolgált és a

fölserdült harcos megkülönböztető jele volt. A házasulandó legény bokré-táján és a nagylány pártáján alkalmazott üveg vagy fém tükör-díszek a „rontás“ elhárítását szolgáló (egyetemesen ismert és alkalmazott) kel-lékek. A meleg égövi ún. ruhátlan népeknél a test fizikai védelmére csupán öveket vagy rojtos kötényféléket használnak. E két primitív ru-hadarab — szőtt öv, bőrtüsző, rojtos „opreg“, keskeny „zadie“, szélesebb „elöruha“ alakjában — nálunk is fennmaradt, mint az egész testet ta-karó ruha (ing) fölé vett darabok.

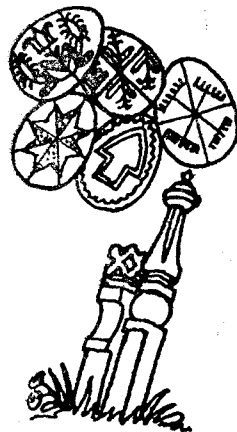
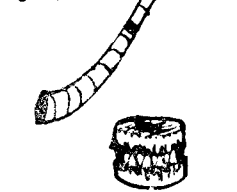
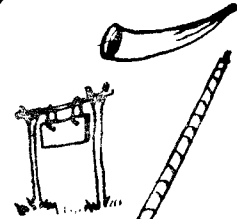
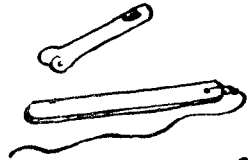
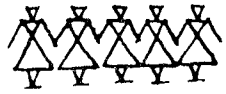
A parasztviseleteink szabás nélküli lepel-féléi (katrinca, fota, mu-szuj) az óvilág óriási területein elterjedt nagymúltú ruhadarabok (in-diai szári, arab burnusz, római tóga) változatai. Egyenesszabású ruhafé-léink (férfiing, szűr) annak az egy darabból alakított ősi ruhatípusnak képviselői, amelynek egyszerűbb változatait Ázsia, Polinézia és Ame-rika öslakóinál találjuk fel.

Diszítés, művészet

Ha a népművészetünkbe utólag került történeti stílusok ornamen-tikáját elkülönítjük az anyag tartóztatását, hatásfoka növelését és megör-zését szolgáló kidolgozástól, valamint a formaelemektől, előttünk áll az az ősegszerű művészet, amely lényegében, szellemében azonos a törté-nelem előtti kor vagy ma is ennek színvonalán élő természeti népek „ösművészet“-ével. E szinten a fa tárgyak színes pácolása (lakkozása, festése) a tartóztatással, a sulykolók rovátkolt „ékitményei“, vagy a bot-ok buzogányszerű kiképzése a hatásfok növelésével áll szoros kapcso-latban. A kéreg-, textil- vagy bőrtárgyak cifra összevarrásának, szegé-sének, rojtozásának, ráncolásának, tűzdelésének elsődrendű gyakorlati értelme nyilvánvaló. „Gonoszúzó“ színek (például piros, égszínkék), „rontást“ távoltartó vagy termékenységet biztosító jelek (napkorong, kereszt, életfa, hal, kígyó, madár, emberalak) alkalmazása fontos tár-gyakon és exponált helyeken (kapufélfa, ajtószemöldök, ágyfő, ágyne-mű, bölcső, sír, mell, homlok) az okozati kapcsolatokat alig ismerő pri-mitív ember számára ugyancsak gyakorlati rendeltetésűek voltak. Az anyag és kidolgozás szoros kapcsolata, a nemzedékek során át kicsisz-olódott formák és leegyszerűsített idomok, a megmunkálás ismétlődő mozdulataiból következő rend és ütemesség (rovátkolásban, öltésben) jelentik e tárgyak sajátos szépségét.

A konvencionális formák, a szabályos ismétlődés és fokozás teszik a nemzeti totém (állat-ös) kultuszát, és az ezzel kapcsolatos ifjú-ava-tási és termékenységi ritusokat is művészi játékká, a kísérő pantomim mozdulatokat pedig művészi táncná. A téli napfordulóhoz fűződő ál-latalakos-maszkok játékaink („regölés“, „capra“, „kaluser“), páros- és varázskörtáncaink eredeti változatait a még nemzeti-törzsi társadalom-ban élő különböző népek körében találjuk fel. A nemzeti állat-ös kul-tuszhoz vezethető vissza színjátásunk (a „tragoedia“ elnevezés a kecske-bak jelentésű ógörög „togos“ szóból ered).

Kezdetleges hangszereink eredeti gyakorlati rendeltetésüket máig megőrizték: a madárcsont- és kéregsipokat, a szarú- és kéreg-kürtöket állathang-utánzó csalogatóként, a kereplőket és dobokat pedig vadri-asztásra a vadászatban nálunk és a zsákmányoló gazdálkodás szintjén élő tábori népek körében egyaránt alkalmazzák. E hangutánzó vagy

lárma-előidéző „hangszerek“ közül egyesek már korán fontos másodlagos szerepet is kaptak a híradásban (például dob, kürt, száldob), vagy mint gonoszűző és szellemidéző eszközök (például kereplő, zugattyú, dob, furulya, tóka, csengő, harang) a vallási kultuszok kellékeivé lettek.

Következtetések, távlatok

Csupán futó pillantással érintettük a néprajz fontosabb témakörét, azonban így is számos példán mérhettük le, milyen távlatokat nyit meg népi kultúránk különböző elemeinek az egyetemes néprajz tükrében történő vizsgálata. Az ilyen vizsgálatra nemcsak lehetőség kínálkozik, de szükség is van. A néprajz kutatásban a jelenség (tárgy, folyamat) leírása csupán kezdő lépés. A kutatás, amely itt megáll, megtorpan a további vizsgálat, a teljesebb értelmezés előtt, szabadon hagyva az utat a tévhitnek és téveszmék számára. Pedig a helyszíni adatgyűjtés elmélyítésén, a múzeumi gyűjtemények és a vonatkozó szakirodalom tanulmányozásán alapuló összevetés nem mindig könnyű útja nem rövidíthető meg sem tetszetős feltételezésekkel, sem előre gyártott következtetésekkel. Az ilyen kényelmes „útrövidítés“ zsákutcába, az olcsó eredeteskedés, a lokálpatriotizmus, a nacionalizmus mocsarába vezet.

Kutatómunkánk folyamán szerzett saját tapasztalataink is arra figyelmeztetnek, hogy amennyire fontos a leírás szakaszán a lényeges jegyek felismerése, úgy a következő lépés, az értékelés, nem tehető meg az analóg jelenségek tüzetes számbavétele nélkül. A környező népek néprajzának ismerete, az egyetemes néprajzi tájékozódás, a tudomány újabb és újabb eredményeinek számontartása, a témakörben dolgozó más kutatókkal való szakmai kapcsolat lehetővé teszi a körültekintő összehasonlító vizsgálatot.

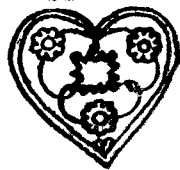
A hazai feketeedény-készítés először Csíkmadarason részesült szakszerű leírásban, azonban egyéb helyszíni adatgyűjtéseink, múzeumi gyűjteményeink tüzetesebb tanulmányozása és a vonatkozó szakirodalom alaposabb megismerése után szükségképpen meggyőződünk arról, hogy a csíkmadarasi fekete kerámia nem valami helyi kuriózum, hanem csupán része egy Eurázsia-szerte ismert fazekastechnikának. Körültekintő vizsgálat eredményeként az alsójárai, ún. hólyagos-edény készítéséről is kiderült, hogy nem egyedülálló különlegességről van szó. mi több, e fazekastechnika kutatásának Csehszlovákiában kiváló szakembere van. A kalotaszegi magyar népviselet sokáig „legeredetibbnek vélt darabjáról, a muszujról, a sokoldalú összehasonlító vizsgálat föltárta egész Kelet-Európára kiterjedő „rokonságát“, fényt derítve egyúttal helyi (kalotaszegi) változatának kialakulására is. És folytathatnók a saját és mások kutatómunkájából vett példák sorát, amelyek mind egyértelműen az összehasonlító vizsgálat kikerülhetetlen szükségességét bizonyítják.

Ma már a hazai néprajz kutatás figyelme mind arányosabban kiegyenlítődik a helyi, táji és nemzeti egyéni sajátosságok keresése, illetve a népeket egymáshoz fűző közös vonások, a népi kultúra alaprtegelemeinek nyomozása között. A kutatók számára egyre világosabb, hogy az egyéni sajátosságok lényeges jegyeinek felismerése és tudományos érvényű meghatározása szükségképpen feltételezi az előzetes összehason-

lító vizsgálatot, a közös egyetemes alap ismeretét. Ezt az előzetes tájékozódást könnyítik meg a modern néprajztudomány olyan, ma már nélkülözhetetlen munkaeszközei, mint a néprajzi-etnológiai múzeumok, néprajzi atlaszok, szak-bibliográfiák, szakkönyvtárak egyetemes összefoglaló munkák és a sok száz folyóirat.

De a valóságos eredményekre jogosító körültekintő kutatás, „hoz-zúállás“ egyben szemlélet kérdése is. Nálunk a néprajztudomány kialakulása egybeesett a polgári-nemzeti eszmélés periódusával, s így hagyományaira a nemzeti romantika és kizárólagossági irányzat erőteljesen rányomta bélyegét. Emellett az új tudomány roppant kutatóterülete, megfelelő intézmények és szakemberek híján, sokáig melegágya volt a dilettantizmusnak, nem mentesült a tudomány más területeiről „lebukott“ kalandoroktól, a pillanatnyi közhangulatot, napi érdekeket „néprajzi“ példákkel olcsón kiszolgáló opportunizmustól.

A korszerű, intenzív néprajzkutatás napfényre hozza népi műveltségünk közös-általános rétegét, azt a kezdeti egységes tökét, amelyből a további fejlődés során minden újabb hajtás sarjadt. Az emberi kultúra lényegi egységének fényében szertefoszlik a tudományellenes faji és nemzeti előítéletek göze. A néprajz az emberi műveltség kezdeti formáinak meghatározására hivatott tudomány. Tükrében a műveltség mint az emberiség közös alkotása jelentkezik, melyet a földkerekség minden népe állandóan gazdagít mint oszthatatlan közös tulajdonát.

KENÉZ FERENC
Silenzio

*Evezőnk belecsobben az őszbe.
A melós-fiúk a fákról
röhögve leszerelik a hangszórókat.
Silenzio ...*

*A szerelemkalácsokat keltette, sütögette
és feketére égette a Hold*

*csüggedtek
a forgó fák között
csüngő teraszok.*

*Hajlékony, színes kosarakat
fon a bánat mellkasunkból
fél konyak mellől
messzire ringunk
az ezüstös tálcák fényén*

*néha túl bonyolultak vagyunk
a magunk számára —
homlokunk mögött
szomjasan ödöngnek szarvasaink.*

*Este, amikor
lezuhannak a fényes ablakok
besötétül a szívem
mint a ház, melyben lakom
trombitahang dül a cserepekre*

*s elsötétített szívemben
lassan-aranyló arccal
egy lány kezd vetkőzni
meztelenre —*

Carl Friedrich Weizsäcker korunk atomtudományának egyik legjelesebb képviselője. A jelenleg Hamburgban dolgozó tudós neve egybeforrott a magenergia-fel szabadítás hőskorával, hiszen egyike volt azoknak, akik a 30-as, 40-es évek idején kidolgozták az atomban rejlő hatalmas lehetőségek elméletét. A háború idején úgy tűnt, hogy a német fasizmus számára dolgozik, és ezért azok közé tartozik, akiket az amerikai speciális szervek 1945-ben különösen kerestek, és elsőként tartóztattak le. Mint utóbb kiderült, a feltételezéseknek éppen az ellenkezője volt igaz. Carl von Weizsäcker egyike azon német fizikusoknak, akik elszabotálták a hitleri hadigépezetet, sőt mint nemesi család sarja és diplomata, kapcsolatot is teremtett bizonyos külföldi antifasiszta körökkel.

A stuttgarti Universitasban — a nyugatnémet polgári egyetemi értelmiség folyóiratában — megjelent alábbi cikkét vitaanyagként adjuk közre. A szerkesztőség nem azonosítja magát Weizsäcker bizonyos állításaival, a hit és a tudomány viszonya, az anyagi világ megismerhetősége vagy a Bohr-féle komplementaritás értelmezéseit illetően. A cikk egésze mégis híven tükrözi egyes haladó nyugati értelmiségiek életfilozófiáját, világnézetét és tudományos koncepcióját. Megismerésük, a velük való vita és ennek során saját álláspontunk mélyreható kifejtése és elemzése hasznos. Ezért tartjuk nemcsak fontosnak, hanem kívánatosnak is közölni Weizsäcker gondolatait.

W. E.

A tudomány mai szerepe csak ahhoz fogható, melyet hajdan a vallás játszott és — helyenként — még ma is játszik. A „vallás” szó e tágabb jelentésében mondhatni: a tudomány korunk egyetlen egyetemes vallása; s amennyiben még nem az, föltehetően egyre inkább azzá válik.

Másrészt, a szó tágabb értelmében a tudomány egyáltalán nem vallás, és sohasem lehet az. Úgy tűnik nekem, éppen ez a feszültség jellemzi a tudomány mai helyzetét a gondolkodásban.

Az ember alapjában véve tudja, mi a jó. De azt is tudjuk, hogy évezredek óta — s ma nem kevésbé, mint régen — különböző vallások, különböző politikai mozgalmak különböző dolgokat tartanak jónak; különböző nemzetek, különböző társadalmi rendszerek éppen abban térnek el egymástól, amit jónak látnak tenni. Csak egyben értenek ma egyet az emberek, akár keresztények vagy hinduk, akár liberálisok vagy marxisták, európaiak avagy ázsiaiak. Egyetértenek abban, hogy ezt az egyetértést éppenséggel triviálisnak és semmitmondónak érzik. Egyek a technika alkalmazásában, egyformán hajtanak autót, csavarintanak a rádión, műtrágyáznak, lőnek modern fegyverrel.

A technika mind e műve hitből áll elő. Hinni nem annyi, mint valamit elméletileg igaznak tartani, hanem azt jelenti, hogy szilárd bizalommal élünk úgy, ahogy éppen élni kell, ha igaz, amit hiszünk. És így hiszik ma világszerte, hogy a technika szükséges és jó. S még ahol nem is hiszik ezt, mindenesetre hiszik, hogy a technika működik. Aki gondolkodás nélkül felkattintja a villanykapcsolót vagy rátapos a gázpedálra, igazolja vele magától értetődő hitét a technikában, és teszi ezt az is, aki elméletileg talán a technika ellen ír. Ám a technika mindinkább a tudomány gyermeke. A gőzgép még a kézművesség és bányászat vilá-

gából született a XVIII. században. A XIX. század dinamógépe Faraday kísérleti felfedezéseinek a következménye volt. Az atomenergiát kezdetétől el egészen az összes részletéig elméleti fizikusok tervezték.

Ezáltal a tudós, nevezetesen az atomfizikus, olyan szerephez jut, melyet nem keresett, mely lényegében számára nem az igazi. Korunk féltudatos gondolkodásában így mintegy papjává lesz a technika eme világi vallásának. Hiszen intézi-kezeli ennek titkait, jóslatát és csodáit.

Nemcsak felületesen beszélnek a technika csodáiról. Embereket étellel ellátni mindig valóságos csodának tűnt ott, ahol azelőtt nem volt táplálék, s a technika ma nemcsak ezeket táplál, hanem milliőkat. A tudósoknak persze természetesen ezek a csodák; az általa ismert törvények szükségszerű, kiszámítható következményeinek tekinti őket. De a tudományon kívül állónak épp ezáltal lesz a tudós oly könnyen „pappá”, titoktudóvá. Elvégre a valódi titkok nem a mesterségesen titkoltak, hanem azok, melyek maguk tartják magukat titokban, melyek csak a beavatottnak nyílnak meg. És éppen ilyenek a mai tudomány rejtélyei: csak a beavatottnak nyilvánvalóak, így nem szorulnak védelemre.

Node elégséges-e a tudomány adminisztrálta tudás? Elég-e ahhoz, hogy viselje a felelősséget az emberek életéért? Nekem másképp tűnik, s úgy vélem, a tudósok maguk tudják ezt a legjobban.

Mondhatjuk: talán a tudósok a legnyugtalanabbak azok közül, kiket ma nyugtalanítanak a tudomány és a technika hatásai az emberi életre. Hiszen megtanultak egyet: beismerni, amit nem tudnak. E beismerni tudás a tudomány valóságos életeleme. Tudják, hogy a természettörvényekre vonatkozó ismeretükkel gépeket szerkeszthetnek; de abban is bizonyosak, hogy nem tudják, miként gátolják meg a gépekkel való visszaélést.

Ezzel látszólag még nem érintettem azt, amit világgépnek neveznek. De nyomban a kérdésre bukkanunk, ha meggondoljuk, hogyan is áll az ember a világban. Gondoljunk a régi atomfizológusok elképzeléseire; ama görög filozófusokéira, kik az egész világot megmagyarázotttnak hitték azzal az egyszerű tétellel, hogy vannak atomok és van az úr; semmi egyéb. Ha igazuk van, akkor elvben tudjuk azt is, mi az ember. Akkor az ember is atomokból és vákuumból álló épület, és semmi más. Akkor a részletek szörnyű bonyolultsága miatt nem tudjuk ugyan, miképp viselkedik majd ez vagy az az ember ilyen vagy olyan helyzetben, de elvileg tudjuk, mi az ember.

A mai tudomány tudja, mit nem tud. Ezért fenntartásos a minden létezőnek a lényegéről szóló általános tételekkel szemben is. De az általa adott válaszokat mégis egy kissé aszerint vizsgálhatjuk, hogy mivel járulnak hozzá e kérdéshez. Nos, azt mondanám, hogy a mai tudomány bizonyos mértékig magától újra felfedezte a régi atomtan két alapvető gyengéjét.

Az atomisták ellen kezdettől fogva felhozták, hogy nem tudják megmondani, mi tulajdonképpen a lélek, a tudat, a gondolat. Az olyan gondolkodók számára, akik ezt az anyagképet átvették, az évezredek során mindig két, egyaránt ki nem elégítő lehetőség adódott. Az egyik: azt mondani, hogy az anyag gondolkodik (például lélekatomok föltételezésével), vagy a gondolkodást vegyi folyamattá nyilvánítani. S ezzel aztán mindig teljesen homályos maradt az, miként kell e kiterjedt dolognak,

az anyagnak tulajdonképpen csinálnia azt, hogy gondolkozzék, érzékeljen, átéljen.

Itt a sötétbe ugrottak; nem tudtak továbbjutni. A másik oldalon módszereikben élesebb hangvétélű gondolkodók, mint például Descartes, éppen ezért azt mondták: a gondolkodás, a lélek valami tökéletesen más, mint az anyag, egészen más szubsztancia. Ám e dualizmusban kifogásolható, hogy ugyanúgy érthetetlenül hagyja, miként is függhet össze lelki és testi ügy, ahogy azt önmagunkról ismerjük. Tulajdonképpen hogyan is hat a lélek a testre? Íme a kérdés, melyet a dualizmus megint csak semmiképpen sem tud megválaszolni. Így tehát sosem teljesült igazán az a várakozás, hogy felfoghatóvá tegyük az embert olyan anyagelképzeléssel, amilyen az atomtané volt.

Az atomtan elleni második kifogás sokkal szerényebbnek és speciálisabbnak tűnik. Kimondom előbb abban a formában, amelyben kimondta Kant. Elvégre az atommagoknak apró részecskéknek, talán kis labdáknak kell lenniök, melyek tért töltenek ki, s a régi elképzelés szerint azért kell oszthatatlannak lenniök, mert egyáltalán nincsenek egymástól elválasztható részeik. De mégis kiterjedtek, mégis teret töltenek ki, s az általuk kitöltött térnek mégiscsak vannak részei. Hiszen beszélhetünk egy atom jobb feléről és bal feléről. Ha tehát az atom részekkel bíró teret tölt ki, nem az atom részei töltik ki a tér e részeit? Hiszen az atomban nyilván van egymásmellettség, s akkor bizonyára csak technikai ügyetlenségünk miatt nem tudjuk ezeket az atomrészeket egymástól elválasztani. Így hát az alapvető atomizmus nem túlkövetelés?

Mind e kifogásban filozófiai spekulációt láthatnánk, mely felől éppoly kevésbé dönthetnénk, mint esetleg az elvi atomizmus régi formájáról. A természettudomány elhárította ezt a kételyt. A vegytan és a fizika először is megmutatta, hogy léteznek képződmények, melyek hasonlóan viselkednek ahhoz, amit a régi atomisták elvártak.

Másrészt, századunkban az atomfizika kimutatta: az atomok és az elemi részecskék tulajdonságai éppen olyanok, hogy a régi atomok lényeges vonásai hiányzanak belőlük, de ezért meg kell fizetni. A mai atomok megvédhetők a kanti kifogás ellen; az ár, melyet ezért kifizetünk, a szemléletiség hiánya.

Emlékeztettem egyszer arra, hogy az a szemléletes atomkép, mely szerint egy mag körül elektronok keringenek, csupán hasonlat, de nem maga az igazság. E hasonlatban újra fellépnének mindazok a nehézségek, melyek már a régi atomtanban felléptek. A fizikusok némileg más alakban ismerkedtek meg velük, mint előttük a filozófia. A fizikusok például felismerték — Bohr ezt rögtön világosan látta —, hogy cseppet sem volna stabil egy atom, amelyben elektronok keringenek egy mag körül. Az elektronoknak idővel egyre gyorsabban kellene keringeniök a mag körül, és végül a magba kellene esniök. Ez az egyik következménye annak, hogy az atomnak ismét a térben lokalizált részeket adtak, s ezzel szétrombolták az atom ama változatlanságát, melyet a régi atomelképzelés követelt, s amelyből a kémia is kiindult.

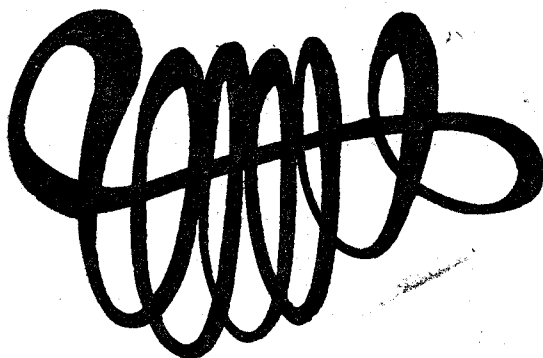
Az atomok viszonylagos stabilitását, melyre a kémiának szüksége van, érthetővé tehetjük; de — miként a kvantummechanika megmutatta — csak ha lemondunk az atomok szemléletes képéről. Hogyan írja le az atomokat az atomfizika? A matematikai formalizmus csak korlátozottan

fejezhető ki nyelvünk szavaival. Nem próbálok itt rámutatni arra, miként oldja fel az új elmélet a régi nehézségeket, szemléletesen megmagyarázva például az atomok stabilitását. Ennek az elméletnek pusztán néhány vonására akarok utalni, melyek megmutatkoznak, ha azt vizsgáljuk, fogalmi mennyire fejezhető ki legalább megközelítően a szokásos nyelven. Az egyik legfőbb idevágó kifejezőmód a Bohr-féle megfogalmazás két kép komplementaritásáról. Tudjuk, hogy elektron, atommag és bármi, ami az atomokban létezik, csak bizonyos körülmények között jelenik meg részecske gyanánt, más körülmények közt viszont az elektromágneses hullámokhoz (mondjuk a fényhez) hasonló mező formájában jelentkezik. S hogy részecske jelenik-e meg, avagy hullám, az attól a kísérlettől függ, melyet az atom megfigyelésére végez az ember. De ha az ember egyáltalán nem végez kísérletet, akkor nem is jelenik meg semmi, sem részecske, sem hullám, s a mai atomfizika bizonyos fokig kényszeredetten teszi fel azt a kérdést, hogy mi az atom, ha nem jelenik meg.

Igen mélyek azok a filozófiai kérdések, amelyek e megállapításhoz fűződnek. Egyetlen pontot ragadok ki. Az atomfizika mai elképzelése a részecske és a hullám dualizmusáról meglepetésszerűen magát az embert vonja be az atomfizikába. Nem mint a kutatás egyik tárgyát. De bevonja az embert mint feltételt, mely magától értetődően már jelen van, mielőtt elkezdődhetne a fizika. Fogalmait úgy mondja ki, hogy meghatározásukkor már tekintetbe is veszi, hogy azok megfigyelések leírására való fogalmak.

Megfigyelő és atom kölcsönhatása a mai fizika elemzésének egyik alapfogalma. A valamit tudni akaró és valamit tenni tudó ember a mai fizika összes fogalomalkotásainak előfeltétele. Így a mai fizika az embert tudatos, akaró, gondolkodó, kísérletező, tervező lényként veszi figyelembe. Nem magyarázza meg, de feltételezi őt, s ilyen értelemben kitöltődik most az a hézag, melyet az ókori atomelképzelés hagyott. Látjuk most, hogy csak akkor beszélhetünk atomokról, ha már tudjuk, hogy létezik ember, ahogyan őt az imént leírtam.

Megjelent az Universitas 1967. 8. számában. Rövidített szöveg.

Hölgyeim és Uraim!

Messziről jött embernek* bármit szabad mondanía — tartja mifelénk a közmondás. S én, bár a szó földrajzi, sőt történelmi értelmében sem jöttem valami messziről, a közmondásbeli ember zavartságával és félszűrségével állok Önök előtt. Ha a képzőművészetünkről kellene beszélnem, könnyebb volna a dolgom, hoztam volna magammal reprodukciókat legalább, vagy éppen egy kiállításra való anyagot, s Önök saját szemükkal, közvetlenül győződhetnének meg szavahihetőségemről vagy szavahihetlenségemről, de vajon ez a néhány romániai magyar vers, melyet német nemzetiségű honfitársaim és az önök által is ismert Franyó Zoltán jóvoltából németre fordítva kóstolóul magammal hoztam, elég bizonyosság lesz-e arra, hogy a magyar költészet fájának romániai ága erős, egészséges hajtás, termésének java érett, szép és élvezetes, hogy a romániai magyar költő, anyanyelvünk társtalan volta ellenére is, az egyetemes költészet nyelvén beszél.

Önök is jól tudják, hogy egy ilyen alkalmi találkozás nem lehet több, ha mégoly jószándékú is, egy utcai ismerkedésnél, s a bemutatkozásnál elmorgott vagy elhadart nevet talán már a következő sarokig elfelejtjük. Nagyon markánsnak, emlékezetesnek kell lennie annak az arcnak, hogy ideig-óráig emlékezetünkben maradjon.

Milyen reménnyel állhat hát Önök elébe az, aki a több mint másfél-millió romániai magyarság egész költészetét szeretné figyelmükbe ajánlani?

Tisztem csupán hírhozóí.

*

Íme költészetünk személyleírása.

Neve: romániai magyar költészet.

Állampolgársága: román.

Nemzetisége — nyelve, hagyományai —: magyar.

Születési helye és ideje: az első világháború után új államiságba került Erdély. Tehát félévszázados, háborús gyermek, s eddigi, szinte még csak legénykornak mondható életét két külön korszakra osztotta a második háború.

Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után. S így fentnevezett már az anyatejjel magába szívhatta azt, amit ma divatos politikai szóval békés egymás mellett élésnek neveznek.

* Kányádi Sándor 1967. november 29-én Bécsben, az osztrák Pen Clubban elhangzott előadásának szövege.

Termete: sudár, a fenyőéhez hasonlatos.

Tekintete: tiszta, inkább szelídnek, békésnek mondható. De hegyi tóra emlékeztető szemesarkában az öröm mellett a nyugtalanság, a konokság ráncái jelzik: szemmel tartja a világot, a pásztortüzek füstjét s az atombombáét egyaránt.

Kedélye: változó. Vidám, de nem duhaj. Szomorúsága nem mímelt, olyankor vagy halottja van, ha nem neki, hát a szomszédjának, vagy a világgal van baj, de az is lehet, hogy az épp akkor elmúló évszakot gyászolja, vagy csak éppen egy régen hallott ballada jutott eszébe, s azt dúdolja mentében a foga közt. Olyankor nagyon oda kell figyelni, vajon milyen metafizikai vagy társadalmi sejtelem lappang az egyszerűnek tetsző sorokban, mert legtöbbször szókimondása is képletes.

Ruházkodásában, mintha Polonius tanácsait követné.

Iskolai végzettsége: kijárta mondhatni a század minden jelentősebb irodalmi iskoláját a szürrealizmustól a szocialista realizmusig, olykor még a rövidebb lélegzetű tanfolyamokon is jelen volt, kivált a két világháború között. A szélsőségekről néhány tiszavirág-életű lap és kiadvány tanúskodik, a komolyabb, felelősségteljesebb vállalkozásokról pedig maradandó művek s két jelentős folyóirat: a polgári humanista szemléletű *Erdélyi Helikon* s a vele egyidőben, a húszas évek végén indult, közép-európai hatósugarú baloldali *Korunk*. (Már a nevük is jelzi a kettő közti felfogásbeli különbséget.) A felszabadulás után pedig az *Utunk* című hetilap, az *Igaz Szó* című folyóirat, valamint az újjáéledt *Korunk* játszanak szerepet életében.

Ez a költészet nem azért látogatta az első világháború utáni párizsi vagy berlini iskolákat (ezt is csak képletesen tessék érteni, mert nemigen látogattak ezek a szegény költők sehova, örültek, hogy hazakerülhettek végre a háborúból, az internáló- és fogolytáborokból), szóval nem azért követték szemmel az európai költészet eseményeit, hogy puskázzanak belőle, s elámítsák itthon a vidéki olvasót. Úgy tanult ez a költészet, mint hajdan az Európát nyitott szemmel járó erdélyi diák: minek lehetne itthon hasznát látni? A hegyi ember, Önök is jól tudják, hasznosságra törekszik. A formát sem lazították használhatatlanná. Csak amennyire a gondolat megkívánta. S az sem biztos, hogy más ember-fiától tanulta a robbanást a költő — mért ne tanulhatta volna a gránáttól, melynek dobási reflexe még a karjában lehetett —, amikor tizenkilencben ezt a verset szegezte, vérbeli avantgardista mozdulattal az éppen derengő romániai magyar költészet horizontjára:

Vers a horizontra

*Ki
a
szavakkal
marakodik,
Én vagyok
a különös versek költője,
világ csudáló álma,
26,
félszeg,
állati*

Tűz!
Én!
Egész
lelkemnek
béna
Maradisága.
Én:
a szomorúságba,
kiáltó
vad
kontraszt
az Univerzumban.
Emberek! Föld! Világ! Isten!
... meghalok.

A szerencsésebb nemzetek efféle verseket író fiait mint az „elvesztett nemzedék” mégsem egészen elveszett, sőt időközben nevéssé vált nagyságait tisztelik ma, velünk együtt, Európában, de Bartalis János bátyánkat s azóta vaskos kötetű gyűlt verseit csak mi, szűkebb honfitársai ismerjük és tiszteljük, no meg a *Magyar Irodalmi Lexikon*.

Ha tanult is ez a költészet nyugati és szomszédos példákból — s miért ne tanult volna? így volt ez mindig, mióta irodalom van, sőt így volt azelőtt is a szájról szájra szálló költészet korában is, elég, ha csak a közép-európai kölcsönhatásokra, a balladák motívum-vándorlásaira gondolunk —, életérzést azonban sohasem importált. Az itt-ott, költészetünk mindkét korszakában, fölsejlő elidegenedés-érzése sem „amerikai csalogány” nálunk. (Ha emlékeznek az amerikai költészetnek kialakulása idejéből való, anekdotának is beillő, kedves esetére, amikor ez a kis madár az európai költészet hatására kezdett el csattogni az óceán túlsó partján, ahol egyébként nem honos.)

Költészetünk kezdeti, két világháború közti szakaszára a formabontás divatja vagy kényszere — melyben, mint már említettem, volt mindig valami puritán mértéktartás: addig nyújtózkodjunk, amíg a takarónk ér — semmivel sem jellemzőbb, mint a hagyományos formáknak zsongító, bravúros kipengetése. Sőt ez a formai dac — mely tartalmaiban mintegy az igazi tisztaságot, az úgynevezett általános örök emberit és szépet igyekezett a háború s a háború utáni világ zürzavarából és mocskából a szellem magasztos régióiba menteni —, ez a formai dac, ellenállás még jellemzőbb is, mint az avantgard és szürrealista törekvések; egy-két kivételtől eltekintve, mint az idézett Bartalis vagy Olosz Lajos és Szentimrei Jenő, a konzervatívok alkotnak maradandóbbat. Nevek is kíváncsoknak ide: Aprily Lajos, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Tompa László, de nemcsak ők, akiknek költészetét nálunk a menekülés lírájának szokták nevezni, jóideig rosszálló hangsúllyal; a baloldal, a *Korunk* köré csoportosult költők erősen szociális, forradalmi fogantatású műveiből is mintha a veretes öreg formákba öntöttek bizonyulnának a legidőtállóbbaknak. Így a fasizmus idején mártírhálalt halt izzig-vérig proletárköltő Salamon Ernő s mai líránk talán legjelentősebbje, Horváth Imre művei.

A vita azonban még ma is tart, sőt csak most lángol igazán. A hatvanas években mintha újra a kötetlen vers kerekedett volna felül. De

most látom, hogy jócskán túlléptem a személyleírás-rubrika szabta határt, s elnézést kérek, amiért egy félszázados múltra tekintő költészet ürügyén talán máris illetlenül sok, Önök számára ismeretlen névvel hozakodtam elő, de megkönnyebbülten és megbocsájtóan sóhajtának fel, ha tudnák, hogy csak a jelentősebbek közül is hányat nem említettem. Pedig épp azért választottam a személyleírás-formát, hogy ne essék a bőbeszédűség, egyben az érdektelenség hibájába. Az egyszemélylé rajzolás nem tartom lehetetlennek — a kollázs-technika korában mért volna lehetetlen —, mert még a legellentétebb elveket valló költészet is végső soron valahol egységes. A miénket, a költői életérzés szempontjából lényegesen különböző két korszaka ellenére is, egységbe fogja a humánium folytonossága. A külön költői egyéniségek adják ennek az arcnak sajátos, mással össze nem téveszthető s mégis minden más költészettel rokon vonásait. Mert van a költőkben, akárcsak a vasutasokban, valami egyetemes szolidaritás-féle. Az ellenkező irányba induló vonatokról is egymásra tisztelgően lendítik lámpájukat az éjszakában.

Lássuk hát az utolsó rubrikát.

Különleges ismertetőjelei: a romániai magyar költészet egyik s talán legfontosabb sajátossága, amiben különbözik magyarországi fivéré-től: a romániaisága. Ez a két világháború között azt jelentette, szemben az irredentizmussal, hogy a romániai magyarságnak Románia a hazája. Ki kell alakítania a maga kultúráját, kapcsolatot kell teremtenie a román és a hazai német kultúra haladó demokratikus erőivel, mintegy hidat verve a kultúrák közé. Ez a hídverés elsőknek a költészetben, az irodalomban indult el, s folytatódik ma is fokozott erővel, a szocialista Romániában, a különböző nemzetiségű költők közti személyes barátság számos példájával bizonyíthatnám.

A romániai magyar költők java egyben elsőrangú fordító is, s a világliteratúra mellett elsősorban a román költészetet fordítjuk. Nem hinném, volna még nyelv a világon, melyre annyi román vers volna s olyan színvonalon fordítva, mint magyarra, ugyanígy próza is. A román irodalommal, költészettel szoros és bensőséges viszonyunkból adódóan líránk sajátos latin árnyalatokkal gazdagodott. Azzal, hogy sorsunk hivatalosan is a románsághoz kapcsolódott, mentesültünk attól a bizonyos nemzeti köztehverviseléstől, melyet a magyar költészet egész történelme folyamán szívében viselt, s amelyből csodálatos, e nemben páratlan, de jórészt túlságosan csak a magyarságot érdeklő művek születtek. A romániai magyar költészet két lehetőség előtt állt: az egyik az önnön sebeit nyalogató provincializmus, a másik az egyetemesebb mondandók felé orientálódás. Ezt a lehetőséget ismerte föl ez a költészet mindjárt a kezdet kezdetén, mikor az addigi legmodernebb magyar líra, a Nyugatos, az Ady nemzedék ilyen irányú eredményeinek továbbvitelére vállalkozott. Líránk — állandó harcban állva a szüntelenül kísért provincializmussal — a romániaiság s az európaiság kettős vonatában kereste s keresi ma is életérzései számára a legmegfelelőbb kifejezési módokat. És úgy tetszik, költészetünk, kalandjai ellenére is, mindmáig a szimbolizmussal volt és van a legbensőségesebb viszonyban. Hünek mutatkozik első szerelméhez, a Nyugatos örökséghez, mely tulajdonképpen egy erős társadalmi töltésű szimbolizmus volt, s melynek talán itt a Duna-medencében Ady Endre volt a legjelentősebb képviselője. Ez a szimbolizmus

már szinte csak nevében s külsőségeiben hasonlított a preraffaeliták vagy a franciák programszerűen is meghírdetett szimbolizmusához. Mint ahogyan az erdélyi szimbolizmus is csak kezdeti lépéseiben járt Ady nyomdokán; egy kicsit Rilke és Ștefan George szellemében, de már a maga ösvényein vonult el a maga magányába Erdély sejtelmesen kéklő hegyei közé, fölfedezvén az erdélyi tájat, a tájban önmagát; a táj-szimbolikát, és föl szomszédait, a román szimbolistákat (Blaga, Barbu, Pillat, Argezei nevével sűrűn találkozunk, ha föllapozzuk az említett folyóiratokat.)

És fölfedezi és magába szívja a sejtelmes, hátborzongatóan szép székely népballada népi szimbolikáját. Az allegóriától sem idegenkedik. Fenyőként kapaszkodik a sziklákon, virág képében jön elő a legnagyobb veszély, a fasizmus idején. Hadd példázza ezt egy Horváth Imre-négyesoros, 1939-ből:

(Magános fehér orgona)

*Magánzárkára elítélt fogoly
nem elhagyottabb, mint ahogy ő áll ott.
Körötte nincs fa, nincsen más bokor:
és mégsem hajtott fekete virágot.*

Nem szeretném fölöslegesen szaporítani az amúgy is elburjázott esztétikai terminus-technicusokat, de talán a potenciális szimbolizmus volna a megfelelő arra a jelenségre, amikor egy versben — táj- vagy szerelmes versben — bányalég-szerűen lappang valami sejtelem, s amely csak bizonyos életérzés-frontbetörésekkor szokott kicsapni az egyébként szelíd költeményből.

A szimbolizmus egy bizonyos többszörösen átlényegült formája volna, szerintem, költészetünk egyik legeredményesebb s az egész magyar lírát sajátos színekkel gazdagító, egyben attól megkülönböztető jellemvonása. De legtöbbször az egyes költőket sem lehet, nemhogy egy költészetet, ilyennek vagy amolyannak címkézni. Eddigi líránk egyik legkiemelkedőbb képviselője például az Önök Traklájával még sorsában is azonos költőnk, az alig harmincévesen meghalt Dsida Jenő (a hasonlítás Trakllal nem véletlen, ő volt egyébként egyik legkiválóbb magyar fordítója is). Dsida nagyon sokszor az expresszionizmust ötvözte az impresszionizmussal, méghozzá valami rokokónak mondható bájjal, játékosággal és formai tökélyel, hogy most harminc év távlatából döbbenjünk rá tartalmainak egzisztencialista vonatkozásaira. Valami olyasmiről van szó, amit az előbb a szimbolizmusunk sajátos vonásaként említettem. Tulajdonképpen a költészet sajátossága — és ez talán a költő és más halandó közti különbség —, hogy előre fogalmaz. Az életérzések hordozója a mindenkori olvasó, a vers a kiváló, a rádöbbenő. De ezzel csak annyiban mondtam újat Önöknek, hogy mindezt a romániai magyar költészet ürügyén említettem. Ezzel azt akartam bizonyítani, hogy a mi költészetünk is... Akárhogyan is van, bizonyos, hogy itt a Duna-medencében a körülbelül félezerre tehető magyar verset író költők és nem költők közül több mint százan jelenleg a romániai magyar műzsának teszik a szépet. Nálunk az utóbbi években átlagban három-négy fiatal magyar költő debütál kötetel. Nemrég jelent meg 28 fiatal magyar költő

antológiája. A verses könyvek átlag 1000 példányban jelennek meg. Van-
nak költőink, kiknek könyveit órák alatt szétkapkodják. És azt sem
mondhatjuk, azért, mert nincs jobb. A romániai magyar olvasó két ran-
gos világirodalmi folyóiratból — a román *Secolul 20*-ból s a budapesti
Nagyvilágból — követheti nyomon a mai modern világlírárt. A könyv-
kiadás is — elég csak egy UNESCO-statisztikába pillantani — olcsón és
nagy példányszámban kínálja a klasszikus és élő világirodalmat. (Nem-
rég jelent meg Rilke hússzezer példányban románul, el is fogyott, az
újabbkori görög költészet reprezentatív antológiáját utcai árusnál vet-
tem meg Kolozsvárt magyar nyelven.) Van tehát összehasonlítási alapja
az olvasónak. Nálunk a költészet válsága egyelőre inkább mintha a köl-
tők inflációs tömegében mutatkozna.

A romániai magyar költészet nem jövőtlen: olvasóban, költőben
egyaránt kifogyhatatlan. Ereje abban van, hogy — Hamlet szavával szól-
ván — „mintegy tükröt tartva a természetnek“, önnön köréből igyekszik
s tudja „fölmutatni maga az idő, a század testének tulajdon alakját és
lenyomatát, különösen figyelve arra, hogy a természet szerénységét ál-
tal ne hágja“. S noha kísérletező kedve semmit sem csappant e félév-
század alatt — a szürrealista szabadverstől a szabályos szonettig, a
hosszú poémától a mikroversig minden műformát kipróbál (sikerrel vagy
sikertelenül), vívja a maga generációs harcait — egységes abban, hogy
a béke, a szocializmus elkötelezettje, vállalja — elődei szellemében —
a kulturális összekötő szerepét, küzd a humánus tisztaságáért, az egyén
s az emberiség szabadságáért. És nem titkolja, szimbólumai mélyén ott
kísért a rettenet: a világ elpusztíthatósága.

PÁSKÁNDI GÉZA VERSEI

Gólyalábon

(Sáson bóbítán átal
Jönnék a gólyalábak
Mankó-világ
Léc-keresztben
Gyermekek állnak
Mocsarat lépnek
Nem adják
Léptüket a lápnak)

Rövid kardodat
Toldottad lépéssel
Kurta szoknyádat
Nagy pörességgel

Följebb, följebb
Gólyaláb-isten
Rövid az ember
Toldozd istennel
Kurta az asszony
Csip-csup gyerekkel

Följebb, följebb
Gólyaláb-isten

Imbolyogtass toldott valómon
Egy szippantás legyen a trónom
Nyújtsd meg a csontom pipaszárát
Velőim füstjét fújd világga

Följebb, följebb
Gólyaláb-isten

Szultán

Nincs kedvem hazamenni
 Nem várnak gondolataim
 Vetett ágygal
 Nem mossák ki a zoknim
 Gondolataim
 Nem bújnak ágyba velem

Refrénbe bújt a kényszerképzetem
 Kellek neki — nem büntet —

hiányol

És
 Furvámé
 És
 Szólejmán
 És
 Leida
 És
 Ünümé
 És
 Allahé

All a Szultán üres háremében

Szólítgatja az ágyakat
 Az első ágyhoz így szól

Fatimé
 A másodikhoz
 Hüvölő
 A harmadikhoz
 Ölenadzs
 A negyedikhez

Illatbül
 És
 Undzsár

És
 Feredzsé

És
 Allila
 És

Büzöé
 És
 Falafa

És
 Adahü
 És

Küdüd
 És
 Khebelöl

És
 Ah
 És

Aha
 És
 Illenő

És
 Fölfaló
 És

Faraél
 És
 Ulláalom

És
 Üldöngöl

All a Szultán
 Üres háremében
 Szólítgatja az ágyakat

Gondolataim
 Valamikor
 Kitakaróztak
 Gondolataim
 Meghültek
 Ittak herbateát
 Gondolataim
 Valamikor
 Fán csüngtek
 Gondolataim
 Valamikor

Az ész járt

Két lábon
 Himbálva
 Sántált

Cipője volt de meztőláb is élt
 Termett szürkén
 Zölden tenyészett

Járt riszálva rengőn
 Járása volt igen

Kissé hajlott lovas lába volt

Járása volt az észnek ó igen

All a Szultán

Üres háremében
 Szólítgatja az ágyakat
 Csókolgatja az ágait
 Kebelben hült ágyasait
 Sír a Szultán

Nincs kedvem hazamenni

Nem várnak gondolataim
 Utcán állok és kérdezek
 Mit keresek én ha nem a rög eszét

Mit keresek egyáltalán
 Ha nem az értelmet
 A földben?

„Gondolatok a könyvtárban”

Lépték
Uralható nép
Végre
Uralható nép
Jut neked is
Lehajolnak a betűk
Füvedre
Nem voltál Jeruzsálem
De magadban megszabadulsz

Szörnyű
A szóban minden lehetetlen
Szörnyű
A szóban lehetséges az ember

Elgondolok egy kisfiút
Hamarabb
Tudta a testét
Aztán
Szólott szavakat
Elgondolok egy kisleányt

Hamarabb
Nyíltott világgá
Aztán
Nevezte vággyá
Kullognak a szavak

Elgondolok egy kisfiút
Elgondolok egy kisleányt
Hamarabb
Szórtak szavakat
Aztán hintették
Állandó testüket
Sietnek a szavak

S te kinek a teste szó
Te kinek a szava test
Kinek a mája lépe
Raggal és hanggal született

Érted a szavakat
Érted te a tested?

Gyermek öklében

A gyermek álmában összevonta öklét
Emberek látták összegyültek
A gyermek öklében mi lehet
Kő madár pillangó csokoládé
Találgatták az emberek s fogadtak
Előálltak a markosak fogók csipeszek csigák
Daruk kalapácsok rudak és emelők
Hadakozva hadartak
Hanem a gyermek ökle moccsatlan
S mindenki morajlik
Ekkor valaki — mindig valaki
Előáll valaki — mindig valaki
Előáll és így szól
Gyermek nyisd meg az öklöd

És lassan, lassan
nyílik a moccsatlan
megnyílt az ökle

A gyermek öklében
nem volt ám semmi
semmi de semmi
se kő se madár se pillangó
se csokoládé

S a gyermek tenyere
lassan újra
egyetlen öklöbe
im visszacsukódott.

Németh László regényeinek romániai megjelenése alkalmából

Németh László

Mindig szívesen fordultunk azok felé, akiknek a homlokán a nyugtalanság csillaga ég. S a Németh Lászlóén igen feltűnően.

GAÁL GÁBOR (1936)

Németh László, a fáradhatatlan figyelő, tanú és eszmélő, négyévtizedes munkásságában, miközben személye, élete, magatartása maguk is művé váltak, az önmagát feszítő egyéniség igazságkeresésében, küzdelmeiben sokféle és sokféleképpen kutatta azt, amit gyökös értelemmel üdvösségnek és gyülekezetnek nevezett. Az üdvösség az erkölcs. Erkölcs az írás is. A gyülekezet ennek az erkölcsnek a többi emberrel való közös gyakorlása. Németh, az idea-ember — művei dandárjában felmutatott „példaéleteiben” — az erkölcs megtalálásában látta az élet legmélyebb filozófiai célját. És ezért volt az mindig öngyötrő, gyakran Don Quijote-i, gyakran kihívóan prófétikus szerepvállalás: ezért volt a harc. A

harc és a kudarc is. „Az írás arra való, hogy az üdvösség útján kalauzoljon: a kárhozat kelepchéjébe esettet csak szálni vagy megvetni szabad, s nem vele jajgatni. Én ezt a csak győzelemre néző keménységet ma is jogosnak tartom.” Így szolt az egyik hitvallás. S íme, a ráfelelő ige: „Ha megnézem, mit alkotott ez a küzdelem: sokszor én is visszahorkanok korbácsolásra. Maga a küzdelem, ez volt az én egyetlen igazi alkotásom. Amit írtam: egy-két keserves nyom. Naplóim egyetlen oldala, lehet, többet mond róla, mint mindaz, amit idáig publikáltam.” Élete delén sóhajtott így föl, a történelem keserves óráján, 1942-ben.

A rákövetkező negyedszázad nemcsak kikerekítette a képet, hanem feleletet is adott az író keserű sóhajára. Más, igazabbat! Naplóit nem ismerjük, de mintegy hatvan kötete a legtágabb ívű és öblű vallomások egyike, melyet önvalló korunk ismer. Minden műve változó műfajok álrühájába bujtatott esszé. Kísérlet, montaigne-i értelemben, melynek „célja túl van anyagán, mindig valami érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek a téma csak csatateré.” Éppen ez teszi lehetővé, hogy a szellem minden tájait bejárt felfedező és térképező vállalkozásait néhány szótárából kölcsönzött s visszavetített kulcsfogalom segítségével, egységes nézőpontból áttekinteni és értékelni tudjuk. Ahhoz sem kell különösebb filológiai természetmunka, hogy a lassan egyre zártabbá váló Németh László-i életművet szerves egészként lás-

suk, melyben egy minőségében is rendhagyó és kiemelkedő gondolkodói és művészi koordinátarendszer válik megkapó valósággá. Az össz-alkotás, műfaji osztottságra való tekintet nélkül, lappangva ismétlődő, önmagát változó és magasabb fokon reprodukáló törekvések, problémák és megoldások tárháza. A gondosabb bűvárlás kristályszerkezetek rácsrendszerére emlékeztető teljességű kapcsolásokat is megfigyelhet. És egy meglepő sajátosságot, azt, hogy a húsz-huszonöt éves író fejében ingerként, csiraként, tervként, modellként, potenciálisan minden későbbi alkotása készen volt.

Németh László személyes életrsorsa, melyet lelkében mindenkor véget nem érő pokoljárásnak érzett — „egy nagy összeroppanás előérzete: múzsáim közül mindig a legsarkallóbb volt“ (s borúlátását gyakran az élet és történelem lehetőségeire is ráborította) —, hatvanhat megélt év távlatából, ha nem is volt kegyes, túlságosan kegyetlen sem volt. Nemrég, pályája csúcán, talán szépitve is a múltat, vallotta: „Egyáltalán nem voltam olyan boldogtalan, mint azt egy jövőző irodalomtörténész gondolhatná“. S talán így is volt. Mert a fátum nemcsak Nagybányán ringatott bölcsőjébe tette a különleges tehetség minden adományát, gondja volt arra is — noha az embert és művészt néha teherbíró képessége s „rémlátó“ képzelete határaiig sarkantyúzta —, hogy ereje legyen minden újabb kudarc, bukás, betegség után talpra állni, tervezni, terveit valóra váltani. És most, amikor életművéhez Goethe nevét kapcsoljuk jelzőként, nem pusztán a terjedelemre utalunk, hanem a mű sokoldalúságára és egyetemességére is.

Németh László a század egyik nagy beolvasztója. Művelődési és irodalomtörténeti, műfaji és műfajelméleti fejezetek férnek el neve alatt. Szemléletében egy egész, sajátos és mégis közérdekű világ feszengett, és épült fel, telve is ellentmondásokkal, szülve is ellentmondásokat. Alkata révén mindig szenvedett. Értelmével legyűrte s alkotássá alakította szenvedéseit. Szerepek, pózok, heccok, hajszák buktatóin átjutva, korunk kritikáján mérve, ma már egyre világosabban áll előttünk éietműve és alakja.

*

A newtoni első lökést pályáján a *Nyugat* novellapályázata adta. Menyasszonya unszolására beküldött, nagyanyja halálát, parasztrokonai perpatvarkodását leíró elbeszélése, a *Horváthné meghal*, háromszáz pályamunka közül első díjat nyert (1925). A huszonnégy éves fiatalember, felbuzdulva a sikeren, harminc oldalas levelet írt a személyesen nem ismert Osvát Ernőnek. Ebben jelenti be szándékát és igényét egy akkor különösnek tűnő, a pálya egésze felől tekintve érthető misszióra: „Félek, hogy csalódní fognak bennem. Én nem vagyok tiszta művész, s nem akarok csak művész lenni. Mi szeretnék lenni? Író? Tudós? Talán nevetségesen hat, ha leírom: a magyar szellemi élet organizátora.“

Jellegzetes indulás, alapvető, sőt maradandó vonása a portrénak. A szerep ké-szen van, csak tartalommal kell feltölteni. A művész, aki nem akar csak művész lenni, szakadatlanul ír. Nemcsak a *Nyugatban* jelenik meg verse, a *Mezőföldi táj*, de a *Napkeletben* és a *Protestáns Szemlében* is. Sőt, még tíz évvel később is, néhány nagy versíró roham után, ismét felszakad benne a lírai véna. A *Bűn* című regé-nye problémavilágához közelítő *Új házra* költeményt a *Tanúban* jelenteti meg. Bűvópatak-létben bár, de a novellista is tovább működik. A *Protestáns Szemle* közli éveken át Lelkes László elbeszéléseit. A regényírónak is háta mögött már — maig is kiadatlan — gyerekkori regénye, az *Akasztófavirág*. E néhány utalás önmagáért beszél: minden műfaj birtokában van. Az esztéta *Az Ady-vers genezisében* vizsgáz-

tatja analitikus stilszta képességeit, miközben az *Erő* című ifjúsági lapban az irodalomtörténész csiszolja szerszámain. Az orvos is leteszi a szaktudomány asztalára a maga obulusát. *Új szempontok a status praesens felvételéhez* címen ír tanulmányt.

Míndez kiegészítése, belülről való gazdagítása a vállalt szerepnek. Hiszen az Osvátnak írt levél tulajdonképpen a magyar irodalom ötvenéves tervét posztulálta. Ennek megvalósításán a kritikus munkálkodik.

Ha a kritika igazi próbája a „jelenlét“, tehát az, hogy már a születés pillanatában a jövődő távlatába és fejlődésvonalába tudja mint lehetőséget elhelyezni a művet és alkotót, Németh László a legerzékenyebb magyar kritikusok egyike. Utóbb, a *Készülődés* két kötetében kiadott fiatalkori tanulmányai javarészt ma is töretlenül helytállóak. Az organizátort szolgáló kritikus az irodalom önkormányzatát követeli, és sorjázó bírálatokban egy széles tábornak, irodalomtörténetileg a *Nyugat* második nemzedékének s a későbbi népieknek törli a szerkesztők és közvélemény bozótjait. „Nemzedék születik“ — a század magyar irodalmának legfényesebb nevei, Németh László szerető bábáskodása alatt.

A szervezőben viszont az idea-ember mocorog. Hogy mi az eszme, amiért egy szekértáborba szeretné vonni kortársait, már korán, 1926-ban megjelent — ítéleti részeiben később többször megkövetett — Móricz-tanulmányából kisejdíthetjük. A kritikus kérdése: hol van és ki az a szintetikus tehetség, akinek művén keresztül egy kis lélekszámú kelet-európai nép „betörhet“ Európába? A válasz keserű: a magyar művelődésből hiányzik az az átütő erejű tehetség, mely a magyar kereteken át tudná dobni magát-művét. A paradoxon: vannak nagy tehetségek — de kicsi az irodalom. A fogalmilag adható indok: a magyar irodalom, a társadalom elmaradottsága folytán, sajnálatos gondolat- és eszmeszegénységben szenved, és így mindig csak késvé tudta magát felküzdeni a korszerű gondolatok és feladatok magasára. Utóbb a történelemben is visszanyomozott választ egy igen alkalmatlan időpontban megjelent, hibáin túl eltorzítva értelmezett könyve, a Tanú-könyvtárban kiadott *Kisebbségben* (1939) igyekezett megadni. E mű, mely annyi vihart váltott ki, s a „hígmagyarság—mélymagyarság“ fogalompárral évtizedes félreértést zúdított szerzője nyakába, egyoldalú, szűk és merev szempontokat érvényesített a vizsgált anyagon.

A szerep a helyzetfelismeréssel kap konkrét tartalmat. A jelzett antinómia feloldására szólítja közös műhelybe nemzedéktársait. Ő maga a bezúdított gondolatok tömegével igyekszik egy magas és jövő szellemi határ felé terelni író társait. Egyebek mellett ez szorítja bele a tájékozódás óriási méretű kalandjába, a *Tanú* szerkesztésébe

1932-ben vagyunk. Németh mögött már egy furcsa nagy regény is komorkodik, a *Napkeletben* folytatásokban megjelent *Az emberi színjáték*. Ezenkívül első, vitathatatlan remeklése, a *Gyász* című regény, meg egy négyfelvonásos parasztdráma, a *Bodnárné*.

A *Tanú*, ez az egyszemélyes esszéfolyóirat (17 számának anyaga nagyjából megjelent *A minőség forradalma* hat kötetében) immár a higgadt megértést biztosító három évtizednyi távlatból nézve, nemcsak a reformerpolitikus és kutató ideológus Németh László tévedéseinek, kudarcainak, csalódásainak hú tükre — melyeknek részleges számbavételével már az 1935 nyarán befejezett *Magyarság és Európa* kötetben találkozhatunk! —, hanem imponáló szellemi erőfeszítés példája is.

A *Tanú* hasábjain megjelent írásokon, sereg részletkérdésen lehet és kell is vitakozni. De — sine ira et studio... És ez elsősorban Németh László politikai eszméire vonatkozik. Ma már vakság volna nem látni, hogy tévedései javarészt egy kor tévedéseinek részei voltak, azaz történelmi jellegűek. A művészt pedig saját

korában kell látnunk: utólag jóval könnyebb „okosnak“ lenni. A *Tanúban*, majd a *Válaszban*, melynek alapítója, szellemi atyja, szerkesztője ugyancsak Németh volt, sorskérdéseket vetett fel, s ezekre maga a történelem adta meg a választ, oldotta meg őket. Kevesen voltak, akik tisztán látták az utat.

Németh politikai koncepcióinak kialakítása a legégetőbb társadalmi problémák felmérésével kezdődött. Ezek a számbavételek, a maguk szociologikus pontosságával s a szemlélet radikalizmusával, ma is meglepnek. Azonban a sajátos délkelet-európai fejlődés, a társadalom bonyolult szerkezete és kusza osztályerővonalai, a fasizmus térhódítása, a polgári életforma válsága, a szocializmus átmeneti nehézségei, a harmincas évek értelmiségi tudatát ért külföldi ideológiai hatások együttesen, bár nem egyenlő mértékben, egy sok vonatkozásban sajátos, de hamis ideológia kialakításához vezették el Németh Lászlót. Már 1936 nyarán azonban, Gaál Gábornak adott, indulatos válaszában is szükségesnek látta leszögezni: „... a szocializmus minden követelését osztottam és osztom, s ha hivatalos képviselőivel hadakoztam, csak a nyolcvanas évek hozzátapadt szellemét igyekeztem e követelésekről ledörzsölni.“ Ez a vallomás viszont idézet; önmagát idézi Németh a *Korunk* szerkesztőjével polemizálva. Eredeti lelőhelye, az 1934-ben, a fasizmus megjelenésének másnapján kiadott *Ember és szerep* kötetben található meg. Azonban Németh László a szocializmust nem kötötte össze a marxizmussal. Kritikai tanulmányok tucatjai jelentek meg erről az ellentmondásról, de mivel minden elmélet próbája a gyakorlat, inkább arra hivatkozzunk. Az 1956-os magyar októberi ellenforradalom napjain, a „harmadikutas“, balról sokszor joggal bíralt Németh László három írásban is (*Emelkedő nemzet, Pártok és egység, Nemzet és írók*) a szocialista vívmányok mellett foglalt állást.

Németh László 1945 után sem lett marxista. Ma sem az. Viszont, életének és művének ismeretében igazat kell adnunk marxista kritikuszainak (Erdei Ferenc, Mód Aladár, Sötér István, B. Nagy László, Bori Imre), akik pályáját lényegében pozitíve értékelve jutottak el ahhoz a megállapításhoz, hogy „ha van olyan magatartás, mely nem marxista alapon kívánja igenelni és elfogadni a marxizmuson alapuló szocializmust, úgy a Németh Lászlóét ilyennek kell tekintenünk“ (Sötér István megfogalmazása).

Természetesen e ténynek — főleg Németh pályájának felszabadulás előtti szakaszában — súlyos következményei voltak. Annak ellenére, hogy korfelmérése pontos és igaz volt, reformnézetei sereg denaturáló elemet szivtak magukba. Az a félelme, hogy nemcsak a fasizmus, hanem a tömegek történelmi érvényesülése is elnyomná az egyént és az egyéniséget, kétfrontos harcot nyitott. Ebben az eszmei meghatározottságban, nyilván számos tényező befolyására, alakul ki az a bizonyos sokat hangoztatott „harmadik út“-vonal, mely utóbb a népiek egy részének ideológiájává vált. Ez az elmélet szellemi tartalmában egy elképzelt szellemi magaslatra való vonulást jelentett, sőt „kivonulást“ hirdetett, s az elitnevelést ajánlotta illuzórikus-utópista megoldásként. A háború felé sodródó Magyarország zűrzavarában, sajnos, e nézetek egyre konkrétabb politikai töltéssel jelentkeztek, bizonyára függetlenül a szerző szándékaitól. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a „tömeggé süllyedés“ elmélete, mely tudománytalanul összemossa a kapitalista és szocialista társadalmat, egy eléggé jellegzetes értelmiségi talajtalanlátnak és elszigetelődésnek is kifejeződése. Amikor Németh „minőségi szocializmust“ hirdet, tehát elsődlegesen szellemi forradalmat, politikailag egy ideális demokrácia ábrándképeiben képzei azt el.

Bizonyíték az Új Szellemi Front kudarcra. Illyés Gyula a *Nyugatban*, 1933-ban széles visszhangot vert cikksorozatát tett közzé a magyarság pusztulásáról a Horthy-

rendszerben. Ezt a felmérést vitte tovább és egészítette ki reformeszméivel Németh a *Tanúban* és a *Válaszban* megjelent számos írása (*A reform, A magyar élet antinómiai* s előzőleg a *Debreceni Káté*). Ezekben eszmei alapot is teremtett egy irodalompolitikai mozgalom számára, mely országos megmozdulássá dagadt. Zilahy Lajosnak 1935 áprilisában megjelent két cikke már a kormány és a mozgalom közt igyekezett közvetíteni. Az írók néhány megbeszélésén maga Gömbös Gyula miniszterelnök is részt vett. Ekkor lett, rövid időre, Németh László is a magyar rádió egyik műsorszerkesztője. Az alaphiedelem a „felülről” jövő társadalmi reformok várárába kapaszkodott. A kérdés sereg íróit szólaltatott meg. Németh első cikke óvatossá, de várakozó álláspontot tükröz. A második már csalódást, kiábrándulást. A *Magyarság és Európában* már a kudarc mérlegét állíthatja fel: „Eljutottunk végre a kórisméig, szétfutott a beteg országon a gyógyítás szándéka, a gyógyulás reménye, s mi lesz az egészből? Korteszelszó, két dudás közül az egyik hátán bot. A helyzet siváran változatlan.” A *Tanúban* (*Mi történt*) még keserűbb a hangja, a Nagyidához asszociált kudarcot értékelve. Ekkor adja ki önmagának a jelszót: visszavonulni a „külső körről a belső körre”, a „sziget”-re, miután „remény nélkül reménykedett”. Többet ilyen intenzitással, naivsággal és optimizmussal nem fogja magát belevetni a közéleti harcokba, melyeknek visszavonhatatlanul a peremére szorult. De mint Gaál Gábor akkor írta, a reformfronton elesett Németh László mindig és újra talpra tudott állni mint művész.

*

Közhely, hogy egy gondolat értéke nemcsak abban van, amit kimond, hanem abban is, amire példát ad, és amerre utat mutat. Innen nézve, és a manapság világszerte fodrozódó „két kultúra”-vita szellemi pergőtüzében kell rájönnünk arra, hogy a *Tanú* műhelyében jelentkező totalitásgéni egy később égetővé vált problémára nemcsak keres, hanem ad is választ. A *Tanú* ihletője a tájékozódás igénye. Műfaja az esszé, a „nyilvános tanulás műfaja”. Formája: a szerzőnek önmagával folytatott tanácskozása, melyhez mindenkit meghív. A cél: önmagában és a világban van. Erosza: a tanítás szenvedélye.

Átcserkészve a tizenhét számot, meghökkenünk a bejárt terület nagyságán, sokszínűségén, legjobb eredményeiben a feltárt világ mélységein is. E folyóiratban jelenik meg első ízben Németh kemény társadalomkritikája, a *Villámfény* című dráma, részlet a *Bűnből* (*Rossz lelkiismeret*), nagy útirajzai, köztük a teljes számot elfoglaló *Magyarok Romániában* legszebb példája annak, hogy egy nacionalizmustól megfertőzött időszakban hogyan ápolta Németh a kelet-európai népek testvériségét. De a *Tanú* a lelőhelye legszebb tanulmányainak, örzi egy tervezett Európa-történet rész munkálatait, s ugyanitt töri át az irodalomközpontúság hanghatárát a természet-tudományos érdeklődés, a lassan kibontakozó modern enciklopedizmus irányában. Németh seregnyi tanulmányban figyelmezteti kortársait a biológia, asztronómia, elméleti fizika, csillagászat, kísérleti orvostudomány, lélektani iskolák, művelődésbölcséletek legújabb eredményeire. Hogy milyen izgalmasan jelenkori ez az „éber, mindig ugrásra kész, a szó galileista értelmében vett tudós szellem” — azt csak a későbbi művek visszahulló fényében tudtuk méltóan és érdemben felmérni.

A *Tanú* műhely volt. A szintetikus műveltség lehetőségét bizonyító erőfeszítés gyönyörű kilombosodása. És ez a „műhely” felsorolhatatlan változatokban, alakban és megvalósulásban kulcsfogalomává vált abban az egységben, amit mi ma Németh László nevéhez kapcsolunk. Minőségi megismerésre törő enciklopedizmusában egy messzemutató megfontoltság és egy nagy szenvedély követel és kap hangot, teret. Az idea, mely keresztül-kasul járja Németh életét és munkásságát, tulajdonképpen vé-

dekezés a munka egyoldalúsága, mechanizálódása és az elidegenedés ellen. Minden, akár a legsablonosabb elfoglaltságban is egy laboratórium lehetősége lappang, tanítja Németh, ha az ember saját szenvedélyével színezi azt át. De nem arról van szó, hogy egy íróasztal arról álmodik: a világnak milyennek kellene lennie. Sokkal többről, mert személyes életével, munkáival az idea-teremtő példát is ad: valahogy így kell csinálnod!

Horthy országában az egykéről, a kipusztulásról cikkeznek a legjobbak. Németh — „programból” — fészekalja gyerekből álló családot teremt maga köré (hat született, kettő meghalt). Gyermekai, mint minden „vállalkozása” — maguk is könyvvé válnak. Az író, az orvos, a lélektanész és a tanulmányíráson edzett analitikus fognak össze a személyes, de apai elfoglaltságtól ugyancsak mentes portrékban. A kislányok kacagása alól lélektani felfedezések, pedagógiai igazságok görögnek elő.

Az iskolaorvos az alkattani elméletek nyomait viselő, általa „életteni statisztikának” nevezett módszerrel a belsőelválasztású mirigyek működésének a serdülőkre gyakorolt hatását, ezzel összefüggéseit vizsgálja, s válik egy később kibontakozó tudományág, a biometria előfutárává és úttörőjévé. Sőt, az első lépéseket is megteszi, az ugyancsak a második világháború után kibontakozó „pszichológiai statisztika” felé is. A *Medve utcai polgári* (első megjelenés 1937) lapjain jelentkező harmadik tudományos felfedezés, az osztály mint mikroszociológiai csoport vizsgálata függvény-módszerrel, az ún. szociometria első ösvényverései közé tartozik.

Ez a sokoldalú, páratlan intuícióval s műveltséggel társuló érdeklődés növeszti nagyra e sokfeladatú műhelyben a „kísérletező ember” rokonszenves alakját. A kísérletek a valóság pontos felmérésére irányulnak, anyagában vagy jelenségeiben, szellemükben pedig a humán és a természettudományos kultúrát összefogó, beolvasztó világkép és valóságérzékelés kialakítására törnek. E műhely mintadarabjait megtaláljuk a *Sajkódi esték* (1961) és a *Kísérletező ember* (1963) című kötetekben. Nemcsak a tudománytörténész vizsgáljuk egyre magasabb fokon minden tárgyából, hanem a pedagógus is voksol, jövőbe vetett pillantással. Egyik, a Péti Nitrogén Művekben 1961-ben tartott előadásában (*Ha most lennék fiatal*) olvashatjuk ezt a szívgyönyörködtető vallomást: „Ha távozóban egy más bolygón megkérdenék, mi volt a földi élet legnagyobb öröme: a tanulást mondanám. Nem azt, melynek a végén egy vizsga áll, hanem amit az ember kíváncsiságból, kirándulásként tett egy új nyelvbe, az azon át megközelíthető világba, egy új tudományágba, munkakörbe. S ha utána azt kérdeznék: mi az, amiért a földet a történetek után is sajnáltam itthagyni: azt mondanám, hogy olyan korból s olyan országból jöttem, amelyben a tanulás alkalmasság s a hozzávaló kedv együtt és rendkívüli mértékben nőtt.” Ez a szenvedély kereszttülkaskul járja művét. Gondoljunk csak olyan mű-részletekre, mint Méhes Zoltán perceptorkodása az érettségire készülő Égető Eszter mellett, olyan briliáns tanulmányra, mint az *Iskola Kakaskúton*, vagy 1945-ös programjára a tanügy rendezéséről. „A tanügyi reform célja: az osztálytalan társadalom megteremtése a most növő nemzedék műveltségében. Testvére tehát a földosztásnak, az ipari kisajátításnak, a szövetkezeti mozgalomnak” — üti meg az alaphangot, mely minden későbbi rokontárggyal foglalkozó írásában visszacseng.

Németh Lászlónak nem egy bírálója szemére hányta, hogy a taníthatóságot érintő nézeteiben „maximalista”, tanterve univerzális tanterv különleges tehetségek számára, s ő alaposan túlbecsüli (vagy a magáéval összetéveszti!) az emberi agy felvevőképességét. Lehet, hogy a gyakorló pedagógia felől nézve ebben sok igazság van. Viszont, ami az egy fejben kidolgozott ideált illeti, a műveltség és tudomány teljes összképét egy „kinagyított” történeti rendszerezésen belül vizsgálni

(*Négy könyvről, Hogyan tanítottam Vásárhelyen a történelmet*) alighanem a jövő oktatás-mintáját jelentik.

„Mindenkinek joga van minden emberi tapasztalathoz, s az én feladatomban nem a szaktudományban van, hanem önmagamban” — írta valamikor Németh, a *Tanú* beköszöntőjében. A leírt iv szélességét és magasságát egyaránt lemérhetjük az elmondottakon. Család, iskola, munkahely, társadalom, az egész nemzet: íme, ezek a kibontakozó szenvedély ráirányulásának lépcsői. De Németh ennél is tovább ment: magasabb és egyetemesebb síkon magát a világot vette célba, s fektette kísérleti asztalára. Így nőtt ki a műhely eredeti kérdésvetéséből a mintadarab, a modell is, immár a kortársi fejlődésbe kapaszkodó gonddal és gondolattal.

*

A modell-gondolat első, explicitebb jelentkezését *A Medve utcai polgári* 1943-as, hat pontból álló bevezetőjében találjuk meg: „Európa gépeivel egy emberiségbe, egy civilizációba fűzi lassan a világot. De mit ad az összekötött népeknek megbénított kultúrájuk helyett, ha egy új embereszményt nem tud adni, amelyben az ő elzsidbadt múltjuk, természetük is magára talál.”

Tíz évvel később, a *Szörnyeteg* című dráma tudománytörténész professzor-hőse, Sárkány Béla, az életreményre gyulladt idea-ember, a gondolatot még pontosabbá teszi: „Az újkori civilizáció a technika következményeivel egybefűzte a világot. Ma már nincs nyugati, bizánci, kínai, hindu civilizáció. Csak egy nagy világcivilizáció. A test legalábbis kész. Csak a lélek hiányzik belőle. A nyugati civilizáció sajátos feladatait megoldotta. Arra azonban képtelen már, hogy a kemen-cét befűtve tartsa — olyan meleget adjon, amelynél a hindu, a kínai, a néger úgy tudjon ülni, hogy az ősei ne dideregjenek benne. A mai világ legfontosabb műhelyei ... azok, ahol... az új világsszellem készül.”

A Sárkány professzor fejében kigyúlt gondolat további tíz évvel később véglegesen egyértelmű fogalmazást kap. Íme részlet Németh László egyik, tavaly nyáron elhangzott nyilatkozatából: „A mi korunk alapvető jelensége: a Föld minden népét magába foglaló világcivilizáció kialakulása. A feladat politikai, gazdasági része világos: ki kell küszöbölnünk a háborút, mérsékelni kell a túllakottság és éhezés közt a jólét borzalmas potenciál-különbségeit, ami a föld hátán létrejött. De van szellemi része is. A technika felületes aroncsaival egybefűzött népeket új, közös emberi tartalommal is harmóniába kötni. Hogy ez milyen fokon fog megtörténni: ióktól, művészektol is függ: mennyire tudják ezt a tartalmat alkotásokra váltani. Bartókot azért tartottam nagy magyar muzsikusként, de a világműveltség modell-teremtőjének is...”

Az egymás után helyezett szövegek nemcsak a fejlődést, az eszme konkretizálódását mutatják, hanem világossá is teszik az alapgondolatot: a korszerű gondolkodás módszereit hozzá kell igazítani, kölcsönhatatosan, a bontakozó világcivilizációban felmerülő emberség-igényekhez, megteremtve annak szellemi egyetemességét is. Tulajdonképpen azt, ami a görögség számára a mitológia, a középkor számára a kereszténység volt.

*

Azokban a két háború közötti magyar írókban és nemzedéktársakban, akiket Németh László a „bartóki szintézis” képviselőinek tart, elsősorban a hagyomány tűnt fel, megforrósodott korszerűséggel. Egy hangsúly-tolódás azonban a fejlődés elkésetttségét példázta: a nemzetet számukra a parasztság jelentette... Érdemük, hogy ha késve is, a „teremtő leltározást” elvégezték.

Németh László — büszkén vállalva ódiúmaid és korlátait a besorolásnak — hangsúlyozottan értelmiségi. Leveszi ugyan kalapját a paraszt nyár előtt, de minden mocsanását az értelmiségi szemlélet irányítja.

A társadalmi reformer legsajátosabb gondolata az „értelmiségi társadalom“. Ez egy műveltségében összehangolt társadalmat jelöl, melyben nem mindenki értelmiségi, hanem az ember elvégezze foglalkozások emelkednek benne értelmiségi szintre, a termelés mechanizálódása révén és okán. Szépirodalmi munkáinak hősei is értelmiségiek. Mindannyiukra jellemző, hogy a világot, melyben élnek, megbillent világrendnek érzik. Egyértelműen szemben állanak a húszas-harmincas évek társadalmával, melyet Sárkány professzor „túlélő bécsi Burg-nak“ nevez „az öreg propellerkapitány árnyékában“. Az alaképletet a *Bűn* című regényből ismerjük: ennek a kornak rohasztó valóságát becsületes ember egyszerűen nem vállalhatja. A mindnyájukat szurkáló rossz-közérzetet Nagy Imre körvos (Villámfénynél) így fogalmazza meg, erkölcsi oldalról: „Itt hamis játék folyik. Becsületes emberre elfogadhatatlanok a játékfeltételek. Ennekem magamnak túl könnyen megy a boldogulás. A körülöttem élők pedig, mint valami sártóba, homlokig csúsztak a nyomorba. A társadalom hamisan keverte a kártyát. Az enyémbe rakott minden ász: a többi sánsz nélkül indul.“ Mert nyilván erről van szó: a többiekéről, a milliokról. Ebből a mocsárgözőkkel terhes világból keresik Németh hősei a „kivonulást“. Mondjuk ki rögtön: az utat nem találták és nem is találhatták meg. Kísérleteztek, próbálkoztak, alulmaradtak, elbuktak. De kudarcukban — egyéni drámáikban — a jövő szálaít sodorták. Még akkor is, ha a visszahúzóadás, így a Cseresnyés Mihályé egy eszményi farmra, csak szép utópia. Lázadásuk egyéni lázadás, útjuk egyéni út. Jósándékuk nem néhány emberre, hanem osztályok hőseies harcára, magára a történelemre méretezett. És Németh látásának nagyságát bizonyítja: ha szíve hőseie volt, értelme nem engedett a csábításnak. Műve az értelmiségi szemlélet roppant szigorú bírálata is. Pór Péter kubikos leplezetlenül „jőtevője“ arcába kiáltja: „...a népet nem lehet megajándékozni. A népe az, amit kivív. Millió Cseresnyés s a legszebb lelki alamizsnáskodás sem pótolhatja azt a pillanatot, amikor a kormon és romon át egy kisémmizett ember a szabadba törí magát, és földicsekszik a felhőknek: elzavartam őket.“ A *Győzelem* című drámában, Sántha Endre önbírálatában megismétlődik a gondolat: „Aki még a maga életében sem tudja elveit diadalra vinni, az mit cselleng szép szavakkal a másoké alatt. A népet csak az védje, aki össze tud vele olvadni... Azt mondom, a nép ne fogadjon el semmit, csak amit kivív.“

Más szálon is nyomozta Németh a problémát. A „népből kinövő“ tanult ember dilemmáinak feltárásán. Ez az *Utolsó kísérlet* című regényciklusának a kerete, Jóó Péter parasztgyerek felserdülése, válságai, útkeresése, az iskolától a házasságig (*Kocsik szeptemberben, Alsóvárosi búcsú, Szerdai fogadónap, Másik mester*). Művét nem fejezte ugyan be, de a negyvenes évek derekán született terv szerint Jóó Péter „utolsó kísérlete“ a parasztság emancipálását és nemzetbe emelését illetően, — teljes bukással végződik.

Míndezeknek a kudarcoknak van egy alapvető oka, és egy sajátos tartalma: Csomorkány és a csomorkányizmus.

Csomorkány az *Égető Eszter* egyik színhelye. Más szóval ez a magyar provincia, az ugar. Egy sajátos, kétarcú emberfajta létrehozója és egy jellegzetes kórforma kitenyészője. Csomorkány „mint olyan“ minden Németh-műnek altalaja, egyik determináns rétege. Persze nem földrajzi helymeghatározás, sőt még csak szűken vett történelmi kategória sem. Csomorkány állapotmegjelölés, annak az ütemkülönbségnek kifejezője, mely Kelet-Európa és a világ közt a múltban fennállott.

Az Égető Eszterről írt regénynek a csomorkányizmus az egyik, kritikailag feltárt rétege. Egyik arca: érdektelenség, tunyaság, álmoság, sznobizmus. Oblomovizmus-változat, de annak a XIX. századbeli lírai bukolikája nélkül. A másik arc: a betegséget felismerőké, akik kitörni igyekeznek. Hogyan? Nemes Don Quijoteizmusal, bogaraikba kapaszkodva nem életre való jószándékkal. Mindkettő torzulás, felemáság. Eredményei drámák: a család, a lélek katasztrófái.

A regény ötven év történetét öleli föl. Három nagy periódusba ágyazva három nemzedék életét: a Ferenc József-i kort és az első világháborút, a fehér terrort és a Horthy-korszakot, a második világháborút, a népi mozgalmat, felszabadulást és a koalíció első éveit. Az egészen végigszaladó tengely Eszternek a gyerekkortól a nagyanyaságig növekvő élete.

Idézzünk két nyugati sajtóvéleményt: „Égető Eszter a világirodalom pompásan megalkotott nőalakja. Utánozhatatlan asszonyorsora a maga nemes egyszerűségében és csendes nagyságában a görög istenszobrok harmóniájára emlékeztet“ (*Neue Zürcher Zeitung*, 1963). „Az Égető Eszter mutatja legnyomatékosabban (Németh László) tudományos dramaturgiai hangját... A regény valamennyi alakja, az alakok helyzete, a színtér s a benne bemutatott események, de mindenek fölött maga a főhőső Égető Eszter, mindezek voltaképpen indítékai, ihletői a történelemszemlélet és -magyarázat oly magasfokú művészetének, amelynek alig találni párját a modern irodalomban. Itt valóban olyasvalamit csodálhatunk, aminek az elvesztéséről annyit panaszkodnak: a világot tükröző epikai ábrázolás hatalmas teljesítményét“ (*Süd-deutsche Zeitung*, 1964).

Németh László, akinek mindig volt kedve tünődni az emberi természetben, a megtisztulás erkölcsi vágyától úzetve, Eszterben is tulajdonképpen azt mutatta meg, milyennek kell lennie annak a teljesebb, igazabb és ősbibb női típusnak, aki a mintaemberi életreceptet meg tudja valósítani. Kárhozók közt él, ahol a legjobb jelek is fantomszerűen eltorzulnak, de saját harmóniája megvalósításaként minduntalan újrakölti a boldogság ideiglenes tündérszigeteit. Égető Eszter a Németh László-i tipológiában a „szent“. Mert „a szent, a hős, a szörnyeteg, ez volt a három alak, egyben a három rangfok — paradicsom, purgatórium, pokol —, amellyel a történelem alakjait mértem, s a magam érvényesülési ösztönét irányítottam. A szent, a tökéletes életű, a világ és társadalom törvényeit derülten és győztesen betöltő ember. Első nagy regényem, Az emberi színjáték, éppúgy mint az utolsó, az Égető Eszter, órára szól. A hős: aki küzdelmében bár elbukik, föl tudja mutatni a jót: az Utolsó kísérlet s a legtöbb drámám az övé. A szörnyeteg, akiben megvan a nagyság nyersanyaga, de a minta s a példa nem tud kibontakozni benne: erényei daganatszerűen elfajulnak. A Gyász, az Iszony nőalakjai minden kiválóságukkal efelé torzultak, utolsó drámáim közül az Eklézsia megkövetésben, a II. Józsefben, a Szörnyetegben, a világ által szörnynek látott emberben védtem: előbb a szentet, aztán a hőst.“

Az egész Németh-műben igény-óhajként, alapdallamként jelentkező harmónia-keresés legteljesebben másik, már ifjúkorában elkezdett s csak nemrég befejezett regényében, az *Irgalomban* valósul meg legteljesebben, Kertész Ágnes „irgalmassága“ azonban nemcsak a megértés, megbocsátás humánumának kifejeződése, hanem több is, más is. A társas vállalkozás, a családalapítás „harci-jelszava“. Ugyanis csakis ebben a sejtformában adódik lehetősége az embernek, hogy a munkán és társán keresztül az étellel harmóniába kapcsolja magát, s önmagát megalkotva, megalkossa szabadságát is. Ez a polgárlány elfogadja Halmit, ezt a keserű lázadót, hogy a közös vállalkozásban, részvétellel, megértéssel járva át kapcsolatokat, kialakuljon a boldogságnak nevezhető egyensúlyállapot.

E két regény, melyet a műhely mintadarabjaihoz kell vitathatatlanul számítanunk, már azzal az egyetemes érvényű „szabatossággal“ szól, mely lehetővé teszi, hogy mondandójuk eljusson Musil, Faulkner, Camus olvasóihoz. Műfajléletemileg a XIX. században kialakult nagyepika minden vívmányát gyümölcsözteti, messze-menően felhasználva a XX. századbeli ún. „lélektani regény“ eszközeit is.

Németh László nem tartozik korunk nagy formarombolói, műfaji újítói közé. Nem tört át műfaji korlátokat, nem szabdalta szét a lineáris regényszerkezetet, nem kísérletezett az idővel, az esszéizálásból is talán csak az *Égető Eszterben* és a *Szerdai fogadónapban* merített fölösen. Újító jellegét, úttörő hatását másutt, másban kell látnunk. Elsősorban talán abban az adottságban, amit látásnak nevezhetnénk: szeme ellenállott minden sémás sugalmazásnak. Zsigerekig lemeztelenített hőseit azért nem marja szét ez a kemény, sőt „kegyetlen“ látás, mert egy önmaguknál fontosabb jelentéssel, egy kozmikus eszmével világítja át őket. Ez már átvezet sajátos esztétikájához is. Németh számára tulajdonképpen csak két műfaj létezik: a legenda és a dráma. A legenda a szentség harmóniájának műfaja, de félig-meddig a hősöké is. Tiszta képletben Németh egyetlen „legendát“ sem irt! Dolgozatunk elején nem véletlenül említettük a lírikust! A világ ellen lázadó, hőseit a világgal megkínzó és a világot mégis elfogadó szemlélete kétségkívül lírai gyökerű, sőt személyesen lírai mélységű is. A másik nagy műfajcsoport a dráma: „Zsákutcában vagyok, körül-fogattam, vívódnom kell.“ És mivel az ember igazi műfaja az, ami alkatából, hübriszéből, sorsából következik, Némethre nyugodtan rámondhatjuk, hogy eredendően drámai alkat.

És ezt nem húsz-egynéhány drámájával bizonyítanám. Sokkal inkább azzal a minden műfajban megnyilvánuló sajátos ráhangoltsággal, mellyel mindenből a drámait hallja ki. „Én körülbelül egyformán kísérleteztem mind a három prózai műfajban, a tanulmányban, drámában, regényben... De ha idegrendszeremnek, ennek a különberzenkedésű állatnak kiadom a parancsot: regényt fogunk írni, egész más-kép hőköl, mintha azt mondom, drámát vagy tanulmányt írunk. A drámára csahol a legjobbkedvűen. Hisz ott az ember a maga mozijában ül: csak ki kell hallgatnia, amit a felidézett alakok beszélnek.“ A drámai torokszorulást a *VII. Gergely*hez — a pápa levelezésének olvasása váltotta ki; *Husz János* tragédiájának újraképezéséhez egy népi indulatoktól feszülő, a szentségámulásról szóló írás villanyozta át a lelkét; a *Galilei*-téma rögtönzött beszélgetésben, tudománytörténeti reminiscenciaként lobban fel. A Bethlen Kata-tanulmány derekán hirtelen rádöbben, hogy hisz ebben készen is van egy dráma négy felvonása. A *Széchenyi*hez egy teljes könyvben hordja az anyagot; verselmélettel foglalkozva, ilyen kérdésekre, hogy az újkorban miért szorult háttérbe a vers a drámában, s van-e egyáltalán jövője a verses drámának, a *Sámsonnal* és a *Négy prófétával* felel. Ebben a fejben minden drámává alakul, illetve mindenben az ragadja meg, ami dráma.

Németh László életművében a regény és a dráma közt valójában sokkal kisebb a különbség, mint ahogy gondolhatnók. A regényekben egy, a színpadnál eszménydúsabb, lélektanilag részleteiben is megokolt történésfolyamatot teremt, mely térképe annak a vívódásnak, melyet „drámai indulat“-nak nevezhetünk. Ez a vívódás a részleteiben elemzőn kimunkált szálon ér el tetőpontjára, így rögzíti a „robbanás“ részlelményeit is. Maga Németh állapította meg a *Nagy családról*, hogy benne inkább regény-, mint drámai téma rejtőzött: „érzések pusztulásához, csírázásához egy lassú, organikusabb, az élet fejlődését utánozó műfaj kell.“ De regényíró-képelete is alapvetően a drámai költőre vall: „...engem mindég egy emberi szituáció fog meg: egy építkezés (*Bűn*), egy gyászba beleölt anya (*Gyász*), egy tudós fogadónapja (*Szerdai fogadónap*), egy szálloda konyhája (*Másik mester*). Az a viszony, amelyben

öt emberek egymással vannak. Ezen a viszonyon fog tüzet, és próbál egy ideát átlobbantani." A zárójeles címeket mi iktattuk bele a szövegbe: a művek, melyekre Németh utal, nem drámák. Egytől-egyig regények.

A modell-teremtő műhely-gondolat a drámában jutott legmagasabbra. És véletlen-e, hogy a két csúcs-dráma — két regény?

Első, sőtét izzású, zárt tökéletességű remeklésének, az 1930-ban írt *Gyász*nak nagyságát a megjelenés pillanatában tulajdonképpen csak három ember ismerte fel. Móricz Zsigmond évek múlva is emlegette Kurátor Zsófit; Illyés Gyula pontos rátapintással érzekelte a hősnő klasszikus jellegét és a mű hibátlan szerkezetét; Gaál Gábor elvi szilárdsággal csatázva az ideológussal, a reformerrel, „páratlan“-nak nevezi ezt „a nyomasztó, kínzó, a lelki mechanizmus redőzeteibe ható és bűvő portré“-t, mondván, hogy Németh realizmusa, „bő és átható elemzőkészsége a legjobb mesterségbeli képességekre utal“, s „a lét gyökerei felé gyűrűzik.“

A *Gyász* legmélyebb szövetében — dráma. Az epika nyelvén szól ugyan, de mint már utaltunk rá, egy mű dráma-voltát nem az esemény dönti, el, hanem a jellemek, sőt azokon belül is a vívódás, mely azokat táplálja és alakítja. Kurátor Zsófi a harmincas évek valóságában annak az antik méretű női „archetípus“-nak a képviselője, mely az *Örültekben* (ez volt az *Égető Eszter* eredeti címe), az *Iszonyban*, az *Irgalomban* is feltűnik: egy lélek, nem is akármilyen, küzd a rázúduló szenvedésekkel. A dráma kovásza egyrészt a személyes nyersanyag (kislánya halála), másrészt Szophoklész. A róla írt naplóba (1931. november) ilyen analógiás mondatok kerülnek: „Fájdalmunk nem tud megfelelni önrzetünk követelésének, összetörték akarunk lenni, amikor szívünkben szélcsend van... a gyász fiataloknál, bizonyos időn túl, a büszkeség betegsége.“

A *Gyász* foganástörténetéhez hozzátartozik az előzveggyült, jómódú parasztlány unokanővér rekedt nevetése, mely kimoshatatlanul az író fülében ragadt. Ismerjük a másik remeklés, talán az életmű csúcsa, foganásának pillanatát is: „Egy mozdulatból bomlott ki az egész. Két házastárs ült egymás mellett, nem modelljeim, s az egyik kényelmesen, elégedetten, szinte ejtőzve babrált a másikon, a nemesebbiken... Ebből a pillanatnyi iszonyból, az elképzelésből nőtt ki az *Iszony*.“

Az *Iszony*, ha a hellén alapforma felől vizsgáljuk, a *Gyász* párja. Azt az ó-görög dráma-modellre épített regénytípust képviseli, amely, úgymond, „ős-helyzeteket“ idéz föl, s az ember végső kérdéseit posztulálja, mint élet és halál, szerelem és szabadság, szabadság és végzet. Az eseményeket az antik elkerülhetetlenség jellemzi. A cselekmény, az alakok sorsának belső logikai vonalán, másképpen ugyan bonyolodhat, de a dolgok másképpen nem történhetnek. Az *Iszony* modern, alkalmazott mitológia. A mitológia tulajdonképpen mesévé dramatizált törvény. Kárász Nelli és Takaró Sanyi úgy állanak egymással szemben, mint Diana és Akteion. Németh ezt a kétségkívül ösztönösen felkapott mitológiai helyzetet dolgozta fel korunk természettudományos szemléletének érvényesítésével. Témáját a biológiai emberben való gondolkodással konkretizálja, sőt egy vitathatóan túlmagyarázott körlelektanij indokoltságot is sejtet a determinánsok közt. Viszont még ezen a ponton is továbbmegy az intenzív teljességtől az extenzív teljesség felé. A dráma szövetébe berajzolt nagy világerők, az emberi bensőt kibontó lélektermő módszer egy realista regény objektivizált társadalmi kötőanyagában jelenik meg, félreérthetetlenül: húszas évek magyar vidéke, válság előtti pangás, agrárproblémák, a paraszti és dzsentri világkép elemei. A mű kivételes nagyságát nyilván nem a történettől nyeri, még csak a megformálás bravúrajtától sem, hanem attól a hibátlan teljességtől, mellyel egy emberi univerzum minden rétegét újraképezni képes.

„Németh doktort... méltán tartják Európa egyik legelső regényírójának. Hatáskeltően, ingadozás és törés nélkül beszélni egy regény teljes terjedelmében, mindvégig egy másik nemű személyről, ez már magában is figyelemre méltó tett. Amde Németh doktor nagy diadala, hogy sikerült neki egy emberi jellem feltárásában szövetségre léptetnie a regény XIX. században kialakult szakmai ügyességét a XX. század lélektani tudásával, amely megmutatja az embereknek, hogy milyenek is valójában.“ (*The Sunday Herald Tribune*, 1966). Íme egy vélemény, a tucatsnál több nyelvre lefordított, a közeljövőben románul is megjelenő *Iszonyról*.

Az elmondottakból kikövetkeztethető az immár Németh nevével jelölhető modell vázlata is. Mi a művész kötelessége, szuggeralja Németh? Kettő: emlékeztetni, megőrizni, tisztán tartani a szellemi idejutas útját, tehát termékenyen felhasználni a hagyományt. Ugyanakkor követni az időt, feldolgozni az élet új helyzeteit, művekké változtatni a történelem sugallatait. A művészet egyidőben és egyszerre dolgozik a múlt és a jövő felé. Ennek módszere, amit egyszerűsítve szintézisnek nevezhetnénk. Műfaja a realizmus, mely a műfajok ősi jellegében rejlő lehetőségeket váltja át korszerű gondolatokká. A művet nem a divat, hanem a benne ábrázolt emberi állapot érvényessége teszi nagyvá. Ezt kell keresni: az emberre jellemzőt, a lélekemelőt, a szívállítóan szépet, a lélek, élet, történelem gondjait. A nagy irodalom mindig az élet teljességének helyreállításáért küzdött és küzd. Azért, amit az emberi élet „jó közérzetének“ nevezünk.

Az immár, igen vázlatosan, de teljességében bejárt Németh László-i műhely még egy kulcsszavát kell ideírunk, mely az író és hősei karakterének legállandóbb s talán legnemesebb vonását jelenti. Ez az igazság. Általánosítva és egyszerűsítve, minden Németh-mű erről szól, minden Németh-hős ezt mondja, védi. Művei az egyéni igazságszeretet tragédiái. Két ezredévet átfogó drámáiban, félévszázadot átfogó regényeiben, az egész emberi műveltséget s tudományt végigpásztázó tanulmányaiban, idézett és teremtett hőseiben, mindig, mindenütt, a teljesebb élet igényével, a szöveg alatt ezt a szót ismétli, mely nemcsak erkölcsükké, hanem életükké is vált. Melyről a Galileik és II. Józsefek, Görgeik és ó-zsidó próféták, Gandhi és Puskin úgy érzik, hogy át nem váltható, el nem cserélhető, mely mint belülről kivilágító szövétnak kötelez, akár az élet árán is. „Én az ember leghatalmasabb, legmélyebben gyökerező közösségi ösztönének, amelyben magát a legteljesebben tudja megtagadni, az igazságszeretetet, az igazság kimondásának ellenállhatatlan kényszerét tartom. Az igazság: a közösség érdeke; hisz ez az a lámpás, amelynek fényénél helyes irányba tud menni... Az igazságban, amely hallatni akarja magát, nagy társadalomtisztító s félelmes emberpusztító erő van.“

Németh László 1919-es május elseji beszédétől kezdve — melyért utóbb ki akarták csapni a nyolcadikos kommunista diákok — az igazságkeresés útját választotta. Tévedett? Igen sokat és sokszor. Bukott? Nagyokat, szinte kiheverhetetleneket. De félelmekedett, mert az ügyet, a közösségét, mindig többnek tartotta a maga személyes sorsánál.

CSERVÉNY JÓZSEF Színház — szöveg nélkül

Mikor valaki a pantomimról hall, folyóiratokban látott képek jelennek meg előtte: feketetrikós, fehérgalléros alakok. Még műveltnek mondható közönség számára sem sokkal több ez a néhány ezer éves művészet. „Nagyon régi“ — mondják, akik itt-ott olvastak róla. „Valami nagyon modern“ — mondják, akik kevésbé tájékozottak.

Az igazság valahol a kettő között van. Mert ez az „ultramodern“ művészet lényegében a legősibbek közé tartozik. Sok ezer éves múltja, sajátos története van; első megnyilatkozásai még a színház kezdeteinél is régebbre tehetők... Aztán hol így, hol úgy, de mindig ott settenkedett, ahol csellengő sokaság, szórakozni vágyó tömeg akadt. És szerény volt: Jóformán még azt sem harcolta ki magának, hogy művelőit emberszámba vegyék. (A XVIII. századig tilos volt a mimus-komédiásokat a városok polgárságával közös temetőbe temetni — akárcsak korabeli színészkolégáikat.)

A műfajra jellemző „szövegtelenséget“ valószínűleg az tette specifikussá, hogy megnyilatkozási helyein, a zajos vásárokon, hordókra, kecskelábakra épített „színpadokon“ a nézők nem sokat értettek volna a beszédből. Így helyettesítette a beszédet (a szó *voikális* értelmében) a mozgás, a gesztus, a mimika.

A mai értelemben vett (de még nem modern) pantomim történetét a XIX. század Angliájának nagy clownja, Grimaldi fellépésétől számíthatjuk. Ő volt az, aki a „semmibe vett műfaj“ különös tehetségű felújítójaként magára vonta kora figyelmét. A mozgásbeli kifejezésnek olyan mestere volt, hogy Kean, a nagy angol színész büszkén nevezte egyik tanítómesterének. (Az egykori nézők „a buffonád Michelangelójá“-nak nevezték el.) Élettörténetét Dickens írta meg.

Grimaldi játéka még erősen magán viselte a cirkuszi jelleget, de a francia Jean Gaspard Debureau a párizsi Théâtre aux Funambules-ben, egy népszínházban már olyan lírai figurát alkot a lomposruhás, fehérremeszelt arcú Pierrot megalkotásával, amelyet ma is klasszikus pantomimfiguraként ismernek el. Művészetét olyan fokra fejlesztette, hogy messze földről jöttek színészek, csupán hogy Debureau-t láthassák. Lelkes közönségéhez tartozott Balzac, Béranger, Heine, Baudelaire, George Sand, Gautier. Sírkövére ezt vészték: „Itt nyugszik az a művész, aki mindent elmondott, anélkül, hogy beszélt volna.“

Ez a sírfelirat egyáltalán nem túlzó a pantomim-színésznél, mert a pantomimesnek mindent ki kell tudnia fejezni, anélkül, hogy bár egyszer is megszólalna. Egymagában kell érzékeltetnie akár egy nagy csoport különböző jellegű, különböző jellemű embert; segédeszközök nélkül érzékeltetnie az esőt, havazást, szelet; lovagolnia nem létező lovakon, emelgetnie súlyokat, amelyek nincsenek, a színpad deszkáján kövér legyen vagy sovány, törpe vagy óriás... És mindezt díszletek, kellék és nem utolsósorban — partnerek nélkül.

Nagyfokú *megfigyelő képesség* és szárnyaló *fantázia* kell hozzá, hogy bizonyos tárgyak nélkül elhittessük azok „jelenvalóságát“. Pontosan kell ismerni a „játzó“ tárgyat: formáját, terjedelmét, súlyát. Ha mindezeket nem képes *pontosan és érzékelhetően* kifejezni, akkor a bemutatni kívánt tárgy „szétfolyik“ a térben, és a közönség nem „láthatja“. Erre az aprólékos megfigyelő képességre még nagyobb

szükség van az emberi jellemelek (jellemvonások) felismerésénél, rendszerezésénél és elraktározásánál. Micsoda hatalmas „megfigyelési tartalék“ kell hogy legyen a pantomim színész birtokában, ha *változatosan, szabadon és élethűen* akar játszani!

A pantomim az örökös mozgásproblémákkal küzdő színház és film elismert és nélkülözhetetlen iskolája. Ha nem is fogadjuk el fenntartás nélkül Gordon Craig „Übermarionett“ színésztípusának kizárólagos jogosultságát, számtalan példa állt (és áll ma is) előttünk, főleg a francia színház nagyjai közül, akik ennek az igen érdekes műfajnak hasznos voltát az előadóművészet szempontjából is igazolják.

Meyerhold és Tairov következetesen alkalmaztak pantomim játékokat, pantomim jeleneteket darabjaikban. Copeau és Charles Dullin nem tudták elképzelni a színművészetet pantomim nélkül. (Copeau a Vieux-Colombier elnevezésű színházában, és a színház mellett működő színi iskolában tág teret engedett a pantomim-kísérleteknek.) Tanítványuk volt Étienne Decroux, akinek nevéhez fűződik a legáltalánosabban elfogadott modern pantomim-technika megteremtése. Decroux növendéke volt a kiváló Marcel Marceau, Jean Soubeyran és Jean-Louis Barrault. Nem hagyható ki (sőt, a maga nemében elsősorban említendő) Chaplin és Buster Keaton, akik mind a pantomim segítségével, vagy közvetlenül a pantomimon keresztül jutottak el arra a művészi szintre, amelyen őket emlékezetünkben őrizhetjük.

Az ázsiai pantomim-színpadokról került át Európába az „acteur total“, a nemcsak tökéletesen beszélő, de tökéletesen mozgó, sportoló, táncoló színész; Meyerhold, Craig, Copeau, Brecht és Barrault „színésziideálja“. Ez a törekvés a színészeknél mindinkább fellépő elpocakosodással párhuzamos alkotói elpocakosodást is megszünteti.

A pantomim is — mint általában a művészetek — művészi formában igyekszik ábrázolni magát a való életet. Természetesen a maga sajátos eszközeivel. Tévedés volna a pantomimet akár a színművészettel, akár a balettel összetéveszteni, bár sok közöttük a rokon vonás.

Az alakok ábrázolásának *módszerei* tekintetében azonosul bizonyos fokig a színészettel. A cél is ugyanaz: a művészet sajátos eszközeivel való közvetlen hatás a közönségre. Viszont lényeges a különbség is közöttük: azt a bizonyos hatást a színész inkább a szó segítségével éri el, a pantomim színész eszközei: a mozgás, a gesztus és az arcjáték. Úgy is mondhatnók: az egyik színház *szöveges*, a másik színház *szöveg nélküli*.

Nem lehet tagadni a táncsal való rokonságát sem. Lényeges eltérés közöttük az, hogy a táncnál általában a zene az alap, a pantomimnál a zene mellékes, nélkülözhető, sőt — ha szigorúan vesszük — fölösleges és zavaró. Az expresszionista táncművészek nagyobb mértékben vették igénybe a pantomimet, mint ahogy az — bizonyos nézetek szerint — szükséges lett volna (például Harald Kreutzberg, aki a harmincas évek második felében egész Európát csodálatba ejtette). A balettnél különösképpen a komikus, parodisztikus jeleneteknél nélkülözhetetlen a pantomim. (A kolozsvári Állami Magyar Opera Keszkenő-előadásában a Kasznár szerepe eleve balett-pantomim. Úgyszintén majdnem mindvégig a pantomim jegyében zajlik a kolozsvári Román Opera *A villám útjában* című előadása.)

Felmerülhet a következő kérdés is: vajon pantomimnek nevezhető-e a megszokott színházi előadás, ha kihagynók belőle a szöveget? A legkevésbé sem! Tegyük fel, hogy a televízió színházi előadást közvetít és mi „levesszük“ a hangot a készülékről. A színházi közvetítés mint *kép* tovább folyik. A színészek tovább játszanak, a szájuk mozog, de hangtalanul. Hihetjük-e azt, hogy a színházi előadást pantomim előadássá változtattuk? Egyáltalán nem, mert a *szövegre épített* színházi előadás elveszíti leglényegesebb kifejezési eszközét, a *szöveget*, és érthe-

tetlenné válik. Az elnémuló színházi előadásnál az alárendelt (de legjobb esetben is csak mellérendelt) mozgási és mimikai elemek válnak központivá, de elégtelenné ahhoz, hogy az előadás auditív részét pótolják.

Ha már kifejezetten műfaji rokonságot keresünk, akkor azt leginkább a néma-filmben találjuk meg (kezdetben, amikor még nem volt szükség feliratra). Természetesen a film örökölte a pantomimet, de nem szolgaj módon használta fel, hanem a maga új technikai lehetőségéhez adaptálta és igen sok szempontból újszerűsítette. Viszont a filmmel járt együtt a hang nélküli beszéd, hang nélküli sírás és kacagás. A pantomim-művészet színpadi formájában a hangtalan beszéd ma is vita tárgya, mert elvileg az abszolút pantomim kizárja a beszéd-imitáló szájmozgást, és nem szívesen nézik el még a fejlett technikájú, nagy kifejező erejű pantomim-színészeknél sem.

A közönség túlnyomó többsége a modern pantomimet még nem érti eléggé. Az a kisszámú pantomim-előadás és pantomim-film (az I. L. Caragiale Színművészeti Főiskola *Rögtönzések* és Marcel Marceau *A parkban* című rövidfilmje) nem volt elegendő ahhoz, hogy a közönség széles rétegei a pantomimet megismerjék, sajátos formanyelvét elsajátítsák. Ez a helyzet egyébként jellemző az egész világon. Marceau felismerve, hogy a pantomimet illetően a közönség még laikus, előadásait mintegy szemléltető „tanfolyamként“ az egyszerűbb attitűdök, kifejező mozdulatok, mozgások, gesztus-diapazonok, valamint stílusgyakorlatok bemutatásával kezdi. Az ilyen rávezető-bevezető után már a közönség nagy része fel tudja fogni a lényegét, és képes arra, hogy a bonyolultabb számokat is megfelelő szinten „konzumálja“. Egyébként — a közönség mentségére legyen mondva — a pantomim elvont, szimbolikus kifejezési formái szükségéire a leginkább a közönség megközelítő műfajismeretét és megkövetelik a néző fantáziájának a színésszel való együttműködését.

A felületes szemlélő azt hihetné, hogy a pantomim számára feldolgozható témák száma csekély, mert a pantomim szigorúan meghatározott kifejezési lehetőségei nem képesek a komplexebb témák feldolgozására. A valóság az, hogy nagyon kevés azoknak a témáknak a száma, amelyek nem bírják el a pantomim némaságát. Tagadhatatlan, hogy vannak könnyebben, illetőleg nehezebben „pantomimizálható“ helyzetek, fogalmak, érzések, de a jól képzett és gyakorlott pantomim-művész, aki ismeri mind a saját, mind a csoportja tagjainak képesség-határát, pontosan tudja, hol van az a bizonyos *nehézségi határ*, ameddig a pantomim-hagyományok megbontása nélkül, valamint a műfaj művészi követelményeinek maradéktalan teljesítése mellett „elmehet“. Minél nagyobb fokú a technikai felkészültség, minél gazdagabb a fantázia, minél spontánabb a rögtönzési készség, annál szélesebbre tolható ki a műfaj témahatára is.

A tökéletes pantomim-játéknak négy fő követelményét sorolhatjuk fel:

a) A témának feltétlenül valamilyen *meghatározott gondolatot kell* magában hordoznia. Ezt a gondolat tartalmat csak a technikai és rutin-gyakorlatoknál nélkülözhetjük esetleg, de módszertani szempontból ajánlatos még a rutin-gyakorlatokat is témára építeni (főleg kezdőknél).

b) A nézőnek *nem szabad hiányolnia a beszédet*. Hasson természetesként, hogy a pantomim-színész nem beszél.

c) A cselekmény minden mozzanata *föltétlenül érthető kell hogy legyen*. (A pantomim nem megfejtésre váró rejtvény, amin a nézőnek gondolkoznia kell. A gondolkozás elvonja a figyelmet az egymás után következő mozzanatoktól.) A nézőnek *mindent és azonnal* meg kell értenie, „mintha könyvből olvasná“.

d) A témának feltétlenül olyannak kell lennie, hogy alkalmat adjon a panto-

mim-színésznek *érzelmi színezésre*. Az érzelmi kulcsot nélkülöző technika önmagában nem elégséges arra, hogy a közönséggel folyamatosan tartani tudja a kapcsolatot.

A pantomim-műsorok anyagát általában a következő három nagy csoportra osztják: 1. *tanulmányok* (Marcel Marceau: *Esti társaság*, Ladislav Fialka: *Vernissage, Kariatidák*, a kolozsvári Állami Bábszínház pantomim-együttese: *Asszonyok, Unalom*); 2. *metamorfozisek* (Ladislav Fialka: *Az ember és a szék, Az ember élete*, a kolozsvári Állami Bábszínház: *Anyaság, Vitrin, Az ember és a virág*); 3. *pantomim-játékok vagy mimodramák*. (Ezeket eredeti szcenáriumok alapján, novella-, esetleg színdarab-átdolgozások alapján dolgozzák ki.) Marcel Marceau híres mimodramái a *Zálogház, A köpeny, Pillangó*. A leningrádi Kísérleti Pantomim Stúdió sok érdekes mimodramával gazdagította a műfajt: *A válogatás menyasszony, Afrika, 1962, Ismeretlen katona*. A Fialka játszott mimodramák egy része vitatható. Szép és eredeti volt *Az ember és a gép* című pantomim-játék.

A pantomim-játék sajátos térben és időben játszódik. A kezdő pantomim-színész az idő kérdését oldja meg hamarabb. (Nagy segítség, ha eleve jó a ritmusérzéke.) A pantomim-műfaj ideje sokkal szorosabb a beszélő színház idő-fogalmánál. Ezért fontos a kezdő pantomim-színész „idő-tréningje”, mert a pantomimnél a másodperc percnak számít, a perc pedig félórának. A stílusgyakorlatoknál és stúdium-gyakorlatoknál az oktató stopperrel a kezében a növendéket minden másodpercéről „elszámoltatja”.

A teret „betölteni” már sokkal nehezebb feladat. Bizonyos egyszerűbb szempontból ítélve az igazi pantomim-tehetséget intuitív térbetöltő képessége révén lehet — persze kezdeti fokon — lemérni. Marceau az *Iffjúság, érettkor, öregség, halál* című mimodramájában (ő egyszerűen transzfigurációs tanulmánynak nevezi) mindvégig egy helyben marad, mégis azt a hatást kelti, hogy „tele van” az egész színpad. A „helybenfutás”-nál az a benyomása a nézőnek, hogy a színész nagy távolságokat tesz meg; a „lépcsőn járó” színésznél érzékeli az emelkedést; a „kötéltáncos” alatt pedig *érezhető kell hogy legyen* a mélység. A Soubeyran-együttes megfogalmazásában ez így hangzik: „Nem a pantomim-színész mozog a térben, hanem a *tér változtat helyet* a színészhez viszonyítva.”

Ahogy a beszélő színház színésze sem képzelhető el pantomim-tudás nélkül, ugyanúgy a pantomim-színész sem képzelhető el anélkül, hogy el ne sajátítsa a játékkészséget. A pantomimszínész-nevelésnek tehát ugyanazokat a didaktikai feladatokat kell megoldania, mint az általános színésznevelésnek. Ezek a fontosabb feladatok: a figyelem és a megfigyelő készség fejlesztése, a fantázia aktivizálása; szerepkialakítás, viszonyulás a partnerhez; a másodszóveg (subtextus) párhuzamos érzékeltetése.

A specifikus képzésben nagy súlyt helyezünk a sajátos figyelem-technika kialakítására (figyelem-koncentráció és ún. „párhuzamos figyelem”), amely képessé teszi a pantomim-színészt arra, hogy annyira összpontosítsa figyelmét munkájára, mintha prestidigitációval (bűvészet, zsonglörködés) foglalkozna. A megfigyelő készség terén is legalább olyan fokot kell elérnie, hogy minden látott jelenségből azonnal ki tudja választani azokat a *jellegzetesen vizuálisan ható és hang segítségével nélkül kifejezhető motívumokat*, amelyek pantomim-szerűek. (Ez csak hosszas és türelmes nevelőmunkával érhető el!)

A beszélő színésznek jó technikával kell lélegznie, a szépen formálható szó, a folyamatos beszéd szempontjából. A pantomim-színésznél a lélegzés a biológiai funkción túl pszichikailag szabályozható belső metronóm, feszültségszabályozó, kedélyállapot-váltó és attitűd-színező lehetőség. (Két példa Marceau műsorából. A *Lepke* előadása alatt a művész lélegzetvétele pontosan együtt pulzált a lepkét megjelenítő

kéz „szárnycsapásaival“. A másik a filmen is látott *Dávid és Góliát* mimodráma, amelynek Góliát figuráját a művész kidomborodó mellkassal, egyetlen nagy belélegzéssel tette masszívá, monstrozussá.)

Amint a színpadon minden szónak, minden hangsúlynak jelentősége van, ugyanúgy van jelentősége minden attitűdnek, gesztusnak, arcmozdulatnak a pantomimnál. Mint ahogy a beszélő színházban a tartalom nélküli szó közhely, ugyanúgy közhely a pantomimnál, a belső tartalmat hiányoló gesztus is. (Lukianosz mondása: „A mímus, aki gesztusában téved, a kezével követ el nyelvbottlást.)

A pantomim-színésznek szerepépítő munkája közben számtalanszor fel kell tennie a „miért?“ és a „minek?“ kérdéseket. Kezdetben állandóan, később a legvártnabb és legkritikusabb pillanatokban, és ha nem kapunk azonnal világos és elfogadható feleletet — a munka leáll, és nem megy tovább, amíg a pontos feleletet nem sikerül megfogalmazni. Ha pedig egyáltalán nem sikerül, akkor a szőben forgó mozgás, gesztus vagy arcjáték kimarad. A pantomim-játékban egyetlen olyan mozzanat sem maradhat, amely nem *logikus*, nem *megokolható* vagy nem *elkerülhetetlen*.

Az a színész (jelen esetben pantomim-színész), aki nem tudja pontosan, hogy az általa életre kelteni kívánt hős kicsoda, honnan jött, mit akar, milyen a jelleme, külseje, temperamentuma — az soha azt a szerepet elfogadható formában eljátszani nem tudhatja.

A pantomim-szerep nem folyamatosan alakul ki, mint a beszélő színház színésznél, hanem elemenként, és csak azután rakják össze nagy figyelemmel, nagy gondnal, mint a mozaikot. Persze az összerakás közben bizonyos általános elveket is állandóan szem előtt tartanak. Ilyen például az, hogy a pantomim-színész állandóan *cselekszik* — még akkor is, amikor mozdulatlanul áll. Meg aztán: a pantomim-színész nemcsak *úgy tesz*, mintha a partnerére nézne, hanem *nézi és látja*, ugyanúgy, mint a valóságban, de talán még annál is jobban. Ez elkerülhetetlen követelmény, mert a partner legkisebb gesztusát azonnal „le kell reagálni“, sőt esetleg azonnal — ha a téma úgy kívánja — meg kell indítani az ellencselekményt.

A figura felépítésében — ha más szempontból is — nagy jelentősége van a ritmusnak. Az alakítani kívánt figurának mozgástulajdonságain túl *pontosan be kell ütemezni a ritmusát*, a szónak nemcsak a muzikális, de a biológiai és a pszichológiai értelmében is. Az egyedül fellépő pantomim-színész a neki legkedvezőbb ritmuskulcsot használja; többszereplős jeleneteknél azonban a ritmusokat nagy gondnal és hosszas mérlegelések alapján egyeztetni kell.

A modern pantomim különböző művelői nem vallottak azonos nézeteket sem stíluskérdésekben, sem a technikai megoldások terén. A két világháború közötti Párizs minden kerületében legalább 3—4 pantomim-stúdió működött, s közöttük meg lehetett találni az „ős pantomim“ követőitől kezdve a legmerészebb avantgarde-próbálkozások minden árnyalatát. Ebből a tarka, de lelkes rendszertelenségből választódott ki és izmosodott meg Decroux pantomim-rendszere, amelyet a „mime pur“ (ún. tiszta, más műfajoktól függetlenített pantomim) megteremtésével a műfaj művelőinek nagyobb része „hivatalosnak“ fagadott el. Később ugyancsak Decroux alkotta meg az ún. *geometrikus pantomim* szabályait is.

Marceau mint volt Decroux-tanítvány természetesen mestere módszerével dolgozik, de Marceau — ha a jelenkor legnagyobb pantomim-színésznének tekinthető is — nem az egyetlen jeles művelője a műfajnak. Sok kiténő művelője van még a *szöveg nélküli* színház művészetének, akik más stílusban, más technikával dolgoznak. (Például Jean Soubeyran is, aki — szintén Decroux-tanítvány volt — jelenleg a kelet-berlini Komische Opernél dolgozik, és elég sok stilisztikai és technikai változtatással tért el tanítómesterének rendszerétől.)

Hazánkban a modern pantomim most van elterjedőben. A két nagynevű pantomim-társulat (Marceau és Fialka) vendégjátékai és a témába vágó filmek nyomán az egész országban megindultak a kísérletek és a próbálkozások. Az I. L. Caragiale Színművészeti Főiskolán rendszeres pantomim-foglalkozást iktattak tervbe. A bukaresti tévé adásaiban mind gyakrabban látunk pantomim-jeleneteket. A kolozsvári Román Opera és az Állami Magyar Színház sikeresen próbálkozott pantomimmal (*Makrancos hölgy*). Az ugyancsak kolozsvári Népi Művészeti Iskola színművészeti-rendezői tagozatán a színpadi mozgás oktatásának keretében ugyancsak bevezették — egyelőre kísérletképpen — a pantomimet.

Jelentős eredményt ért el a kolozsvári Állami Bábszínház. A bábszínészek szabad idejüket áldozták fel műsoruk kidolgozására, végül is nagyon szép műsorral — Kovács Ildikó rendezte — mutatkoztak be a közönség előtt. Dan Vasile igazgató támogatásával a helybeli sikeres előadások után nagy közönség-érdeklődés mellett vendégszerepeltek még néhány nagy városban. Ha ez a lelkes és ötletes együttes továbbra is megkapja a szükséges támogatást, rövidesen nemzetközi számbavételre is alkalmas együttessé nőheti ki magát.

Ajánlatos volna a pantomimet a műkedvelő mozgalomban is meghonosítani. A pantomimnek egy bizonyos — már művészinek számítható — szintig való fejlesztése elég könnyen megoldható. Újszerűségével, a stúdió-foglalkozások sokrétűségével és változatosságával nagy számú érdeklődőt vonzana. Művelődési házak, iskolák, üzemek kis idő- és anyagi befektetéssel szép eredményeket érhetnének el. Eleinte (amíg az önálló pantomim-műsorok megteremtéséhez szükséges technikai és művészi nivó kialakulna) fel lehetne frissíteni a brigád- és esztrád-műsorokat egy-egy rövid kis pantomim-betéttel. Stílusosan találna bele az irodalmi körök, később a műkedvelő irodalmi színpadok műsorába is. (A hivatásos irodalmi színpadok kivétel nélkül szerződtenek 2—3 pantomim-színészt. Külföldön a pantomim — az önálló együttesek aktivitásán kívül — szervelesen hozzátartozik az irodalmi műsorokhoz.)

Íme — a *szöveg nélküli színház!* Milyen ismeretlen, és mégis mennyire ismerős...

Szarvasállás
Túrós László rajza

Gólyák új fészekben

„Gólya, ne bolyongj!” — ez az élcelődő felirat köszöntötte hajdan az egyetem küszöbét először átlépő hallgatókat. S a felszólítás nem is volt alaptalan, a gólyáknak titulált elsőévesek ugyanis bolyongnak éppen eleget, amíg elintézik hivatalos ügyeiket, megtalálják az előadótermeket, megtanulják, hogyan kell könyvet kivenni a könyvtárból, eligazodnak az egyetemi élet labirintusában. Az altisztet professzor úrnak szólító gólyák helyzetét (ami a felsőévesek pajkoskodása és saját félszességük folytán gyakran *helyzetkomikum*) nem szabad csak a gólyabálók incselkedő hangulatában szemlélni. Az elsőéves hallgatók beépülése az új környezetbe szociológiai probléma is.

A kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem dialektikus és történelmi materializmus tanszéke a szociológiai vizsgálódás módszereivel szemügyre vette ezt a „gólyabolyongást”, nagyobb szabású felmérést kezdeményezett és irányított, amelynek célja elméleti és gyakorlati következtetéseket levonni az új hallgatók alkalmazkodására vonatkozóan. E szociológiai elemzés egyik része az új környezethez való viszonyulás két oldalát helyezte a szociológus-mikroszkóp alá: a) milyen módon alakulnak a személyközi kapcsolatok a „gólyává válás” során, hogyan segítik elő a baráti, kollegiális lakótársi viszonyok, a társadalmi szervezetekben kialakult kapcsolatok az integrálódást; b) hogyan alkalmazkodnak az újsütetű diákok az egyetemen folyó tanuláshoz, miként járul elhhez a főiskolai munkamódszerek specifikumának megragadása.

Bár egy szélesebb körű kutatás részleteiről van szó, nem érdektelen bemutatni e két irányban végzett felmérés néhány jellegzetesebb adatát és fontosabb következtetéseit.

A módszerrel

A kutatás fő módszere az *interjú* volt. Az így kapott eredmények kiegészítették a más módszerekkel (kérdőívek) szerzett adatokat, ugyanakkor bizonyos mértékben az egyéb úton birtokunkba jutott számszerű összefüggések érvényének ellenőrzésére is szolgáltak. Az interjúkat filozófiaszakos diákok végezték. A mintán mélyebben végzendő elemzés elvének megfelelően az interjút nem terjesztettük ki minden elsőéves diákra, hanem felvettünk egy „reprezentatív sávot”, amely 122 egyetemistát ölelt fel. Ez a Babeş—Bolyai Tudományegyetem elsőéves hallgatóinak 9,8 százaléka, tehát a képviseleti arány kb. 1:10.

Az első célkitűzés — a különböző diákok közötti kapcsolatok vizsgálata — nincs közvetlen összefüggésben a szakmai munkával, a második viszont — alkalmazkodás az új tanulmányi viszonyokhoz — a professzionális felkészültségtől, a tanulmányi eredményektől elválaszthatatlan. Ebből kiindulva a mintát úgy választottuk meg, hogy minden fakultás arányosan legyen képviselve, s ugyanakkor az elemzés a legjobbra és a gyengébb felkészültségűekre egyaránt kiterjedjen. Első félévről lévén szó, a szakmai felkészültség mércéjéül a felvételi jegyeket vettük. Az elsőévesek létszámának arányában minden karról kiválasztottuk a diákok kb. egyenlő két csoportját: az A csoportba kerültek a legjobb eredménnyel felvételizettek, a

B csoportba a leggyengébb jegyekkel bejutottak. Az A csoportba 62, a B csoportba 60 diák került.

Az interjú tulajdonképpen egy 12 kérdéscsoportot tartalmazó terv alapján folytatott *irányított beszélgetés* volt, kötetlen, kollegiális légkörben (az egyik diák — az interjút készítő — beszélgetett egy másikkal), ami elősegítette az őszinte véleménynyilvánítást. A beszélgetést irányítók papírra rögzítették a megkérdezettek véleményét, az eredményeket statisztikai, összehasonlító módszerrel összegeztük.

Az interjú-terv néhány fontos szempont alapján készült: a kérdések egyik része azokra a *feltételekre* — személyközi kapcsolatokra — vonatkozott, amelyek befolyásolják, de nem határozzák meg közvetlenül a szakmai tevékenységet, a másik része a közvetlen munkakörülményeket — tanulási módszerek, könyvtárlátogatás — érintette. A válaszokban véleményt kellett formálni nemcsak a jelenlegi, hanem a középiskola idején kialakult kapcsolatokról is, amiből e viszonyok *változására* lehetett következtetni. A relációk minden lényeges formáját — baráti, kollegiális, lakótársi, a társadalmi szervezetekben kialakított viszonyokat — egyaránt értékelni kellett, s hacsak lehetett, nem pusztán a számszerűség (például hány új barátságot kötött), hanem e kapcsolatok intenzitása szempontjából is. Számos olyan kérdés volt, amely konkrét, jól csoportosítható választ követelt — ezekből az *adatokat feldolgozó* vontak le értékelő következtetéseket — szerepeltek azonban olyan kérdések is, amelyek a *kérdezettek* értékelő véleményét igényelték. A kapott eredményeket összevetettük más adatokkal (például a félévi vizsgaeredményeikkel) ellenőrzés és további összefüggések feltárása végett.

Az így szerzett adatok s a belőlük származó általánosítások közül mutatunk be néhányat.

Baráti kapcsolatok

A gólyává válás az új környezetnek megfelelően a baráti kör átalakulását is jelenti. Kérdés: a régi baráti kapcsolatok továbbra is hatnak-e, hogyan alakulnak az újak, s miképpen befolyásolják mindezek a környezethez való alkalmazkodást? A beszélgetés-terv két problémacsoportja ezt kívánta megvilágítani.

Arra a kérdésre, van-e régi barátja, aki jelenleg diák valamelyik kolozsvári főiskolán, mennyiségi és minőségi választ kértünk: *igen* — *nem*, ha *igen*, *hány*, s a velük való kapcsolat 1. *változatlan*, 2. *elmélyültebb*, 3. *kevésbé elmélyült*. Az eredmény a következő volt:

	IGEN			NEM
	Változatlan	Elmélyültebb	Kevésbé elmélyült	
A	25	5	13	17
B	23	5	14	18
Osszesen:	48	10	27	35

(Az A csoportból 2 nem felelt.)

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy az A és B csoport helyzete megközelítően azonos, az eltérések nem jelentősek, vagyis — mint ahogy természetes is — a diákok tanulmányi előmenetele nincs közvetlen kapcsolatban a baráti kör alakulásával. Ugyanakkor kitűnik az is, hogy a *változatlan* és a *kevésbé elmélyült* kapcsolatok dominálnak. Ha figyelembe vesszük a régi barátság diszkontinuitását az elsőévesek eléggé nagy százalékánál, az intenzitás csökkenési arányát s az elmélyültebb kapcsolatok kis számát, megállapíthatjuk, hogy ezek a *régi viszonyok lényegbevágóan nem befolyásolják* a gólyák alkalmazkodását az új életviszonyokhoz.

Érdekesek azok az adatok is, amelyek az új baráti kapcsolatok mennyiségére vonatkoznak, illetve arra, hogy hol realizálódnak ezek, hol találkoznak leginkább új barátaikkal?

	IGEN				NEM
	Egy barát	Két barát	Három barát	Több barát	
A	10	9	6	22	11
B	4	14	11	26	9
Osszesen:	14	23	17	48	20

HOL TALÁLKOZNAK?

	A karon	Az otthonban	Előadáson	Máshol
A	11	27	24	23
B	14	20	21	14
Összesen:	25	47	45	37

(6 nem felelt, 3 az A, 3 a B csoportból.)

Ezek a számok arra világítanak rá, hogy az elsőéves diákoknál egyetemi életük első hónapjaiban erőteljesen megnyílvánul a baráti kapcsolatok mennyiségi növekedése. A megkérdezettek 83,6 százaléka kötött ilyen barátságot, s 39,3 százalékának több mint három új barátja van. Az interjú-alanyok 28,5 százaléka jelentette ki, hogy *nincs* régi baráti kapcsolata, viszont csak 16,2 százaléka *nem kötött* újakat. A „nincs” nagymértékben függ az objektív körülményektől, egyesek régi barátai nem kerültek Kolozsvárra a főiskolára. Az a tény, hogy az „*újonnan kötött*” százalékaránya jóval nagyobb, mint a „nincs”-é, azt jelzi, hogy a régi barátokkal (Kolozsváron) nem rendelkezők közül sokan lényegében barátkozó természetűek, s főlük független okok miatt nem tartották meg középiskolás baráti körüket. Ebből az új baráti viszonyok nagy számából arra következtethetünk, hogy elsőéves hallgatóink általában nem ütköznek különösebb akadályokba baráti társaságuk kialakításában, ebben a vonatkozásban az alkalmazkodás elég magas fokon állnak. Ugyanakkor az is kiderül, hogy az új barátok — márcsak számbeli nagyságuk miatt is — erőteljesen befolyásolják az új életmódhoz való alkalmazkodást.

A találkozások színhelyének elemzése arra mutat, hogy az új baráti szálak kialakulásában, megerősödésében még mindig sok az esetlegesség (kivel kerülnek egy szobába), gyakran hiányzik a szervezett keret, kirándulások, kulturális, szórakoztató esték.

Jellemző, hogy a megkérdezett diákok nagy része a barátait *nem a saját karáról* jelöli meg. Minden bizonnyal elkülönül bennük a *kollegiális* és *baráti* fogalma, a csoportokon, évfolyamokon vagy fakultásokon belül sokszor egészen szoros kapcsolatok alakulhatnak ki, mégsem nevezik barátinak ezeket az érintkezéseket. Minden valószínűség szerint azért, mert ezek az érintkezési felületek jórészt szakmai jellegűek, a barátság az ő szemükben ennél több.

Kollegiális kapcsolatok

Az interjú kérdéseire válaszolók nagy része sajátosan értelmezi a *kollegiális* viszonyt. A *kolléga* szó többet jelent, mint az a formalitás, hogy ugyanarra a karra, évfolyamra iratkoztak be. A *kollegialitás* e formális feltételen túlmenően a kölcsönös egymást segítést, professzionális együttműködést, közös célokat, érdeklődési kört, tevékenységet, problémákat jelent.

A válaszokból kitűnik, hogy a gólyák és a felsőéves hallgatók között sok esetben *hiányzik a kollegialitás*. (Legalábbis az a kollegialitás, ahogyan ez a fogalom az elsőévesek elképzelésében él.) Milyen adatok alapján állítjuk ezt? Megkérdezték a diákokat, milyen kapcsolatban vannak az idősebb hallgatókkal. A válaszokat három csoportba lehetett sorolni: a) jó, b) formális, c) hiányoznak. A 122 válasz közül 54 (44,2 százalék) azt állítja, hogy *hiányoznak* e kapcsolatok, 36 (29,5 százalék) *formálisnak* tartja, s csak 32 (26,2 százalék) minősíti *jónak*. (De ez utóbbi csoportba tartozók közül is sokan tagadják, hogy a jó kapcsolatok egyet jelentenének a szó nemes értelmében vett kollegialitással.) A nagy többség tehát azon a véleményen van, hogy a felsőévesekkel való viszonyból hiányzik az igazi kollegialitás.

Mivel magyarazzák ezt a helyzetet, miben látják a távolság okát? Egyesek a *korkülönbségben* („néha nagy korkülönbség van köztünk, nem ismerjük őket, és nem merünk érdeklődni különböző dolgairól”), mások a *nagyobb élettapasztalatban*, a *magasabb képzettségben* („a felsőéves hallgatók jobban ismerik az életkörülményeket és az egyetemi tanulás feltételeit”), ismét mások abban vélik felfedezni az elkülönülés okát, hogy a felsőévesek már *megszilárdították egymás közötti kapcsolataikat*, s az *összekovácsolt közösség akadályozza új kapcsolatok kiépítését* („a felsőéveseknek kialakított kollektívái vannak, amelyekben nehezen talál helyet az elsőéves diák”). Mindezek a tényezők az objektív helyzetből fakadnak, de nem zárják ki a kollegiális viszonyok lehetőségét a különböző korosztályok között.

Vannak azonban olyan érvek is, amelyek a felsőéves egyetemisták *magatartásában* látják a közeledés fő akadályát. Íme néhány ilyen vélemény: „magasabbrendűségükkel kérkednek“, „felülről kezelik a gólyákat, talán beképzeltségből, talán azért, hogy saját maguk jelentőségét aláhúzzák“, „semmibe vesznek, néha a mindentudó ember engedékenységet tanúsítják“, „ironizálják a gólyákat“, „nem barátságosak“. Két konkretizálás, egy lányé: „nem köszönnek az utcán, bár néha egy asztalnál eszünk“; s egy fiúé: „a hazafias munkán a gólyákat teszik oda dolgozni, ők csak fényképeznek, s a végén őket készítenek karikatúrát, amivel a gólyákat bírálják“. Egyszóval, majdnem egyöntetű vélemény az elsőévesek körében, hogy a kollegiális viszonyok fő akadályja a *gólyák lebecsülése*.

A motivációk elemzése nyomán meg lehet állapítani: egyrészt a megkérdezettek legtöbbje a szubjektív tényezőkben látja a kollegialitás hiányának elsődleges okát, másrészt majdnem kivétel nélkül úgy gondolják, hogy *nem a gólyák viselkedése, hanem csaknem kizárólag a magasabb évfolyamok hallgatóinak a magatartása jelent akadályt*. Az első érveléssel jórészt egyetérthetünk: valóban igen sok szubjektív tényező járul hozzá a mesterkélt szakadékeremtéshez. De ebből azonnal le is kell vonni a következtetést: ha az objektív, természetes és eltávolíthatatlan különbségek — korkülönbség, felkészültségben, az alkalmazkodás fokában jelentkező eltérések — *nem határozzák meg szükségszerűen* a kollegialitás hiányát, s ha a szubjektív okok — *beképzeltség, lebecsülés — viszont eltávolíthatók*, akkor az első- és felsőévesek kollegiális kapcsolatainak kialakulása és megszilárdulása előtt nincsenek elgördíthetetlen akadályok.

Kevésbé érthetünk egyet a második általános véleménnyel, azzal, hogy a gyakran barátságatlan viszony a gólyák és az idősebb kollégák között kifejezetten az utóbbiak hibájából állna fenn. Igen kevés olyan választ kaptunk, amely önbírálati szemmel nézi a kollegialitás gyakori hiányát. (Kivételes az ilyen „félénk“ önbírálati hang: „az elsőéves diákoknál félénkség tapasztalható az egyetemi élet minden problémájában“). A meginterjúvált diákok általában nincsenek tudatában azoknak a belső (ugyancsak szubjektív) tényezőknek — túlzott érzékenység, félzségesség, a kezdeményezés hiánya —, amelyek ugyancsak hozzájárulnak a felsőbb évfolyamokon járó diákok és a köztük levő eléggé rideg viszonyhoz.

Anélkül, hogy eltúloznók az elsőévesek és az idősebb diákok közötti kapcsolatban jelentkező visszasságokat, megállapíthatjuk, hogy a gólyák új fészekre találásában sok nehézséget okoz a gólyasorból kikerülő, lekezelő magatartása s nem kevésbé maguknak a „lekezelteknek“ a félénksége, érzékenysége.

Voltak persze olyan válaszok is — igaz, kisebb számban —, amelyek arra utaltak, hogy léteznek igazi kollegiális kapcsolatok, s van baráti segítség, jóindulatú irányítás is. Egyesek úgy vélték, hogy az idősebbek és a fiatalabbak között a „különbség nem olyan nagy, mint a liceumban, a diákok mintha közelebb állnának egymáshoz“, mások, ha elismerik is a távolságot, állítják, hogy „nem létezik távolság, csak a szakmai felkészültség színvonala tekintetében“. Effajta véleményt főleg azok a diákok hangoztatnak, akik egy szobában laknak felsőévesekkel, vagy kis létszámú fakultások hallgatói, ahol a közeledés és a kölcsönös megismerés könnyebb.

A kollegiális viszonyok alakulását a nemek szempontjából vizsgálva, felszínre kerül a következő aránytalanság: *a fiúk közeledése a felsőévesekhez gyorsabb és nagyobb méretű, mint a lányoké*. Azok, akik határozottan állították, hogy távolság van köztük és a felsőévesek között, 32,2 százalékban fiúk és 67,8 százalékban leányok voltak. Bár a „mintában“ a lányok száma valamivel nagyobb volt, mint a fiúké (65:37), ez az aránytalanság akkor is beszédes.

Lakótársi viszonyok

Az egyetemistákra jellemző új életkörülmények egyebek között új lakótársi kapcsolatokat is jelentenek. Az életviszonyokban bekövetkezett ilyen változások nyomán követése céljából összehasonlító értékelést kértünk arra vonatkozóan, hogy 1. *hol* laktak középiskolás korukban és *hol* laknak most (három lehetőség: szülőknél, szállásadónál, otthonban), 2. *milyen feltételek között* (nagyon jó, elfogadható, kedvezőtlen), 3. *milyen lakótársi kapcsolatban* (baráti, korrekt, kellemetlen). Íme a számszerű eredmények:

	KÖZÉPISKOLÁS KORBAN			AZ EGYETEMEN			
	Nagyon jó	Elfogadható	Kellemetlen	Nagyon jó	Elfogadható	Kellemetlen	
Szülőknél	A	31	12	2	5	2	—
	B	31	7	2	8	2	1
Szállásadónál	Összesen:	62	19	—	13	4	1
	A	—	2	1	2	5	—
Otthonban	B	2	4	1	1	—	—
	Összesen:	2	6	—	3	5	—
	A	2	15	—	21	27	—
	B	2	11	—	20	28	—
	Összesen:	4	26	—	41	55	—

A mostani lakótársi viszonyok (ez csak a szállásadónál és az otthonban lakókra vonatkozik):

	Baráti	Korrekt	Kellemetlen	
Otthonban	A	1	6	—
	B	1	—	—
	Összesen:	2	6	—
Szállásadónál	A	34	18	—
	B	29	14	1
	Összesen:	63	32	1

E táblázatokból kiténik, hogy az egyetemi élet a lakásviszonyok milyensége tekintetében lényeges változásokat nem hoz. A kedvezőtlen feltételek, valamint a kellemetlen lakótársi viszonyok elenyészően kis száma arra enged következtetni, hogy az újdonsült diákok nem ütköznek különösebb nehézségekbe az új lakótársi kapcsolatok megteremtésében. Jellemző, hogy az egyetemi otthonokban létező feltételeket általában jobbnak tartják, mint azokat, amelyek között a középiskola idején laktak. 30 olyan diák közül, aki tanuló korában is otthonban lakott, 4 nagyon jónak, 26 pedig elfogadhatónak tartotta az akkori viszonyokat, az otthonban lakó 96 diák közül viszont 41 szavazott a „nagyon jó” és 55 az „elfogadható” mellett.

Természetesen, sok tennivaló van még a tekintetben, hogy csökkenti lehessen azok számát, akik az egyetemi otthonokban uralkodó helyzetet csak *elfogadhatónak*, az otthontársakhoz viszonyulást pedig csak *korrektnek*, de nem *barátinak* tartják. Vannak még ilyen vélemények: „szűk a hely, a tanulmányi feltételek nem megfelelőek, gyenge és rendszertelen az irányítás, sok a megkötés, kevés a szabad idő.” Sokan a lármát jelölik meg olyan tényezőnek, amely akadályozza a normális életet. A fegyelem megerősítésével, a diákok ésszerű elosztásával, a kollektív szellem megszilárdításával el lehet érni azt, hogy a gólya is mindinkább fészkének érezze a diáktöbbséget.

A diákszervezetek

A „gólya-integrálódás” egyik fontos eleme: bekapcsolódni a társadalmi munkába. A szociológiai elemzés e tekintetben is össze kívánta hasonlítani a középiskolai helyzetet az egyetemivel, hogy a változások lemérhetőek legyenek. Összevető adatokat kértünk arra vonatkozóan, hogy *volt-e* és *van-e* állandó közösségi feladata, ha igen, *milyen*: a) jelentős (KISZ-titkár, diákszövetség elnöke, tag az évfolyamszervezeteknél magasabb szintű szervezetben), b) *kevésbé jelentős*. A helyzet így alakult:

	KÖZÉPISKOLÁBAN			EGYETEMEN		
	Igen jelentős	Kevésbé jelentős	Nem	Igen jelentős	Kevésbé jelentős	Nem
A	25	21	16	21	15	27
B	16	14	30	2	4	53
Összesen:	41	35	46	23	19	80

Néhány jellemző összefüggés: a középiskolában szervezeti munkát végzők többsége magas jegyekkel jutott be az egyetemre, a 122 közül 76-nak (61,7 százalék) volt ilyen feladata, s közülük 46 (60,5 százalék) az A csoportban van, 39,4 százalék

(30) pedig a B-ben. Az A és B csoport közötti különbség jóval nagyobb az egyetemen folyó szervezeti munka tekintetében: az állandó feladatokkal rendelkezők 85,9 százaléka (36) az A csoportban van, és csak 14,0 százaléka (6) a B-ben. Ennek a magyarázata az, hogy az aktivisták kiválasztásakor szinte az egyedüli (bár nem mindig biztos) kritérium a felvételi vizsgajegy.

A középiskolában aktíválók számát összevetve az egyetemen funkciót betöltőkével a folytonosság is, de a folytonosság hiánya is kiderül: a középiskolás aktivistáknak csak 40,7 százaléka tartotta meg ezt a minőségét az egyetemen, míg a funkcióval nem rendelkezők 23,3 százaléka állandó feladatot kapott.

Kitűnik tehát, hogy az elsőévesek általában elég könnyen feltalálják magukat a szervezeti munkában, sokan még akkor is, ha nem volt előzetes tapasztalatuk. A kontinuitás hiánya viszont arra figyelmeztet, hogy a diákok egy része — többségükben a jó eredménnyel felvételizettek — nem tudja az egyetemen hasznosítani szervezeti tapasztalatait.

Helytelen volna a szervezeti munka zökkenőmentes folytatását általában az egyetemi élethez — s főleg a tanulás új körülményeihez — történő alkalmazkodással azonosítani. Az első vizsgaszesszióban a szociológiai felmérésben részt vettek közül ugyanis 23 (18,8 százalék) nem ért el átmenő jegyet. Ezek közül 21,7 százalék az A csoportból és ugyanakkor a társadalmi munkával rendelkezők kategóriájából került ki. Ez a sajnálatos adat azt is jelzi, hogy a teljes adaptabilitás nincs merev kapcsolatban sem a diákszervezetek tevékenységébe történő bekapcsolódással, sem pedig a felvételi vizsgajegyekkel.

Tanulmányi módszerek

Egyes kérdések arra akartak rávilágítani, miképpen alkalmazkodnak az elsőévesek az egyetemen folyó tanulás feltételeihez. Ezek közül csupán egyet, a legszemléletesebbet ragadjuk ki. Megkérdezték a diákokat, szerintük vannak-e olyan tantárgyak, amelyek a középiskolás munkamódszerektől gyökeresen különböző módszereket követelnek, s melyek ezek? Az adott válaszokat összehasonlítottuk az illető tantárgyból elért első félévi vizsgaeredményekkel. (Amennyiben a megjelölt diszciplínából az első vizsgaszesszióban volt vizsga.)

Az összehasonlítás igen meggyőző:

Vizsgajegyek:	Nagyon jó (9—10)	Jó (7—8)	Gyenge (5—6)	Elégtelen
Azok, akik azt gondolják, hogy nem szükségesek új tanulmányi módszerek:	29,4%	26,4%	20,6%	23,6%
Azok, akik azt gondolják, hogy szükségesek új tanulmányi módszerek:	33,7%	37,8%	12,0%	16,5%

A különbségek szembeütők. Akik idejében felismerték, hogy egyes tantárgyak anyagának elsajátításához nem elegendők a középiskolás módszerek, nagyobb százalékban értek el jobb eredményeket, kisebb százalékban kaptak gyengébb jegyeket, mint azok, akik nem tartották fontosnak a liceumi munkamódszerek túlhaladását.

Általános értékelés

Néhány kérdés azt vette célba, miben látják az egyetemi tanulmányi munka specifikumát. A válaszok igen sokfélék voltak, csak ízelítőül néhányat: „gazdagabb tananyag”, „a személyi alkotás lehetősége”, „egyéni munka — szükség van a tananyag rendszerezésére és általánosítására”, „az egyetemistának egyedül kell koordinálnia tevékenységét”, „a középiskolában meghatározott program van, az egyetemen minden diák maga állítja össze programját”, „hozzá kell szokni ahhoz, hogy több könyvből készüljünk egy témához”, „nagyobb munkaerőt követel, s ugyanakkor több önkontrollt, mivel az egyetemistának több a szabad ideje”.

Bármennyire változatosak is a válaszok, lényegében két nagy csoportba oszthatók: a) nagyobb kötelezettségek és erőfeszítések, b) több szabad idő. Ugyanakkor voltak olyanok is, akik mindkét oldalt egyaránt felismerték. Az eredmények így alakultak:

	Nagyobb kötelezettség- gek és erőfeszítés	Több szabad idő	Nagyobb kötelezettség és több szabad idő
A	27	23	13
B	25	17	15
Összesen:	52	40	28

(Ketten nem válaszoltak.)

A vélemények ilyen megoszlása összhangban van az utolsó (az előbbi táblázatban feltüntetett adatok ellenőrzésére is szolgáló) kérdésre adott válasszal. Ez a kérdés általános értékelést kért arra vonatkozóan, hogy mi az egyetemi hallgatói minőség és a középiskolai tanulói minőség különbsége? A válaszok itt is a nagyobb kötelezettségek és a nagyobb fokú függetlenség között oszlottak meg, csak hogy a túlnyomó többség elsősorban a több szabad időt húzta alá megkülönböztető jegyként. Ilyen vélemények vannak: „több szabad idő, megteremtődik a lehetőség arra, hogy saját kívánságainknak megfelelően használjuk fel az időt“, „hiányzik a középiskolai merevség a szakmai képzés tekintetében“, „a kötelezettségeljesítés saját öntudatunkra épül“, „hiányzik az iskolában szokásos mindennapos ellenőrzés“, „nincs szükség a szülők részéről jövő ösztönzésre“. A válaszokból kitűnik, hogy kevesen helyezik a hangsúlyt a megnövekedett kötelezettségekre, kirajzolódik, hogy sok diák — legalábbis az egyetemre kerülés első hónapjaiban — inkább az *egyetemi élet formális oldalát ragadja meg*. Főleg azt, hogy az érettség magasabb foka miatt nagyobb a függetlenség. Vannak, akik a fokozott igényekben látják ugyan az egyetemi hallgatói minőség fő jellemzőjét, s mégsem tapintanak rá e növekvő kötelezettségek lenyegére. („Nem lehet elhanyagolni egyes tantárgyakat, mint a liceumban“ — mondja egy B csoportba tartozó.)

Az olyan mentalitás, amelynek jelszava: „kevesebb kötelesség — nagyobb szabadság“, gyakran megbosszulja magát. Való igaz, hogy a felvételi jegyek és az első vizsgaidőszak jegyei között különbség van az utóbbiak javára: az interjúban résztvevőknek valamivel több mint a fele a felvételi átlagnál jobb eredménnyel zárta az első félévet. Egészséges légkör és munkaszellem jele ez, a golyák többsége gyakorlatilag igazolta, hogy feltalálta magát az egyetemi viszonyokban, felismerte, miként kell alkalmazkodni az új tanulási követelményekhez. A megkérdezettek 49,1 százalékának tanulmányi előmenetele viszont a felvételi eredmény alá süllyedt. Ebben — úgy gondoljuk — nem kis része van az említett hamis illúzióknak, annak, hogy az egyetemi hallgató legfőképpen nagyobb szabadságával különbözik a középiskolai tanulótól.

*

Az elsőéves diákok önmagukra találása az egyetemi életben látszólag társadalmunk elég szűk csoportját — azt a néhány száz vagy ezer új főiskolást — érinti, akik minden évben átesnek a nagy „hopp“, a főiskolai felvételi vizsgán. Valójában azonban a problémakör sokkal nagyobb sugarú. Egy általános társadalmi jelenségnek — a megváltozott környezethez való alkalmazkodásnak — egyik konkrét esete.

Társadalmi valóságunkban elkerülhetetlen, sőt a fejlődés természetes következménye az, hogy széles társadalmi rétegek kerülnek új környezetbe. S itt nemcsak arról van szó, hogy vannak bizonyos nem „ülő“ foglalkozások, amelyek megkövetelik az egyik munkatelepen bevégzett építkezés után a másikra való vándorlást. Az iparosítás teremtette új feltételek, a továbbtanulás lehetősége, az új társadalmi funkciók vállalása, a faluról városba kerülés és így tovább mind környezetváltozást eredményez, s az új munkakörhöz való alkalmazkodás számos problémát veti fel. A tanulóból lett diák akklimatizálódásán túlmenően igen hasznos volna a környezetváltozás számos más formáját is a tüzetesebb szociológiai vizsgálódás tárgyává tenni.

Vannak, akik az intelligencia egyik fokmérőjének azt tartják, hogy az egyének miképpen találják fel magukat a számukra szokatlan, hirtelen megváltozott viszonyokban. Lehet, hogy igazuk van ebben. Az alkalmazkodás ugyanis egymagában még nem sokat árul el az alkalmazkodó értékeiről. Az amőba kitűnően alkalmazkodik a környezetéhez, de a külső feltételek legkisebb megváltozásával szemben tehetetlen. Társadalmunkban nem „amőba-módra akklimatizálódó“ emberekre van szükségünk, hanem olyanokra, akik a változó környezeti hatásokat zökkenőmentesen — könnyed intelligenciával — asszimilálják.

Az elsőéves hallgatók új életviszonyainak elemzése más szempontból sem a gólyák magánügye. Az „alkalmazkodás-intelligencia“ nem valamilyen veleszületett adottság, hanem a nevelés, az embert ért hatások, a tudatos irányítás nyomán formálódik. Az ismertetett szociológiai felmérés adataiban a pozitív vagy negatív előjelek, a százalékok erre vagy arra tolódása nem kis mértékben függ azoktól is, akik az interjút készítők és az adatokat feldolgozók számára ismeretlenek maradnak: a diákok szüleitől, családtagjaitól, rokonaitól, középiskolai tanáraiktól, a középiskolai ifjúsági szervezetek vezetőitől, gyermekkori barátaitól és így tovább. Talán nem árt elgondolkodni azoknak, akik egyetlen számadatban sem szerepelnek: vajon — ha számszerűen nem is lehet kimutatni — ők maguk mennyiben nőveltek vagy csökkentették az egyik vagy másik százalékot. S gondolkozzanak el a szülők: mennyiben nevelik önállóságra középiskolás korú gyermekeiket. Az ifjúsági szervezetek: felvértezik-e tagjaikat azzal a képességgel, hogy ha kikerülnek az iskola falai közül, akkor is megtartsák kezdeményező képességüket, szervezeti munkalendületüket. A középiskolai tanárok: megtesznek-e mindent azért, hogy előkészítsék a tanulókat az egyetemi követelményeknek megfelelő tanulási módszerek használatára.

Balázs Sándor

A vidéki értelmiség portréjához

Csatakos, kedvetlen napon kerestem írásom főhősét, Szász János technikust; előbbi megbeszélés alapján vettem be magam a Zazar túlsó partján sűrűsödő „tömbházrengetegbe“, maltert, betonkeveréket cipelő gépkocsik csapták a híg sarat, a pedagógiai főiskola egyik épületének végében kábull diákpár falta egymást, a járókelők vigyorogtak, megbotránkoztak, emlékeztek — ki-ki vérmérséklete szerint.

A féligkész járda peremén egyensúlyozva értem a megadott címre, vendéglátóm csepp, de tiszta szobába vezetett. Legényesen berendezett helyiség: kombinált bútor, íróasztal, könyvszekrényféle, az íróasztalon éjjelilámpa, házikészítésű, korszerű felfogásról tanúskodó kovácsolt gyertyatartó, szőlőlevél alakú, réz hamuzó („Apám csinálta“ — mondja Szász), másik gyertyatartó, elsővilágháborús ágyugolyó-hüvelyből („nagybátyám ajándéka“), logarléc, cikornyás kazetta („kollégáimtól kaptam születésnapomra“). A szoba többi része: a mennyezetten maga készítette csillár, a falon juhászt ábrázoló kisszobor, akvarellek („az enyéim“), egy tollrajz: merev-szigorú vonalak mögé zárt ferfifej („az emberi gondolkodás sosem elég makulátlan, sosem elég szabad; korlátok — van úgy, hogy tudat alatt — ijeszti; lehangolón unalmas gyűlésezés közben faricskáltam ezt a képet, töltőtollal, talán kifejeztem vele, amit akartam“).

A legénylakás egy lakosztály negyedik szobája, rajta kívül két család — mázoló és pék — lakik itt, az előszoba falán giccses óriásgombák tenyésznek; a mázoló ízlését tükrözik. A szép, nagy ablakból vadonatúj tömbházakra látni („esténként valóságos akváriumok, innen a második emeletről rengeteg mindent lehet nézni...“).

Ecsetre vágyó témák is akadnak itt biztosan, mondom, természetesen, ha van kedved kitörni a mi — szinte csak a pozitívumra, szépre reagáló — képzőművésztünkéből. Engedj meg egy példát: befutott, fiatal grafikussal megyek az utcán, adott pillanatban elének áll két hatéves forma, mosdatlan kölyök, imaszavakat hadarva, előrenyújtott tenyérrel pénzt kérnek; hirtelen nem tudunk hova lenni a meglepe-

téstől, a srácok begazolnak, hogy nem kapnak semmit, könnyfakasztóbb fogáshoz folyamodnak: leborulnak és cipőink mellett a járdát csókolják, ha hagynók... Megkapják az alamizsnát és eltrappolnak; kerítés tövében ülő suhancokhoz csatlakoznak, azok elégedetten röhögnek és elszedik a pénzt. Téma, öregem, hívom fel a grafikus figyelmét, de sematikus-öntudatosan legyint: „nem tipikus“. Később megfigyeltem: folyami kavicsokat rajzolt finom műgonddal, elmerülten...

Vendéglátóm hallgat, látszik rajta, nem szívesen mond véleményt; beleköthetnek. Mint technikus naponta tapasztalja ezt, és azonkívül is: ő műkedvelő képzőművész, aki jobb, ha meghúzza magát (*„ha nem fér valami a begyembe, lejegyzem, a papír türelmes“*). 1961–62-ben kezdett komolyan szobrászkodni, tavalyelőtt szerepelt az amatőrök országos biennáléján egy andezitből készült gyermekfejvel. Azóta megszapordtak a munkái, a csendet megtestesítő női alakkal, a gondolkodó férfivel (*„Mélázó“*) és más munkájával idén tekintélyes helyet foglalt el a műkedvelő képzőművészek tartományi tárlatán. Minden szabad idejét kihasználja, képezi magát; anatómiát tanul, márványt és követ farag, agyagot gyúr, a népi alkotások háza részéről Véső Ágoston festőművész pártfogolja, irányítja; örömmel látja, nyugtazza előrelépését. (*„Régi eredetű nálam a szobrászkodás szenvedélye; tizenhárom éves lehettem, iskolástársaimmal együtt nagy fürdőseket rendeztünk a Krasznában, parti napozás közben életnagyságú gyereket formáltam sárból. Jött valamelyik és azt mondta, melyik volt olyan süket, hogy ennyire bekenje magát; bizonygattam: senki, de nem hitte, heccre készen rálépett az ülő figurára. Híres lettem.“*)

A következő nyarakon mind többször látták társai magányosan sillabizálni az agyaggal a vörös hajú, tanítócsaládból származó fiút; Nagyváradon, Érmihályfalván és mindenütt, ahol iskoláit járta, a szobrászattal kapcsolatos gondolatok nyüzsögtek a fejében. 1951-ben fejezte be az ipari liceumot, volt műszaki ellenőr a rozsnói gépgyárban, majd munkás, 54-ben hazakerült Érmihályfalvára, gondolta, otthon, a szülőháznál könnyebben és hamarabb gyógyul ki a maga sem tudja hogyan szerzett gyomorfekélyből. (*„Ez mind a mai napig nem sikerült“*). Idestova tíz éve él Nagybányán, technikus, kapta ezt a kis szobát és „él, ahogy tud“. Ezek az ő szavai. Felállok íróasztala mellől, mustrálom a könyveit; bonyolult műszaki munkák (*„amolyan közepes diák voltam, undorodtam a magolástól, valamelyik osztálytársamnál felfedeztem egy könyvet; A természet titkai volt a címe, elkértem, megkapott a fizika alaptörvényeiről szóló fejezet, de a másik hamar megirigyelte bűvárkódásomat, visszakérte. Később vettem én magamnak szakkönyveket, és lassan-lassan megtanultam kritikai szemmel nézni a technikát“*).

Hát igen, minden fejlődésnek az ember kritikai magatartása az alapja, ellenkező esetben önmagunk becsapóivá válunk (*„tudod, van az a találmányom, a gépkocsi sebességváltójáról van szó, több évem ment rá: sokszor csak azért cselettembotlottam az utcán, hogy bámuljam az autókat, sehogysem tudok megbékélni a jelenlegi sebességváltókkal, rajtot rajzra készítettem, számítgattam: sikerem, vagyis a Találmányi Hivatal kedvező válasza esetén forradalmasítani lehetne a gépkocsigyártást... De túl messze mentem, ne kopasszam előre a verebet; a találmányt mostanában vizsgálgatják illetékesek“*). A polcon található többi könyvek szerzői: Kisfaludy, Petőfi, Ady, József Attila, Herczeg Ferenc, Karácsony Benő, Illyés Gyula, Surányi Miklós. Vegyes. Muszáj feltennem az elkerülhetetlen kérdést: milyen folyóiratot, újságot olvasol? *„Az Előret járatom, az Utunkat megveszem, a Korunkat nem ismerem, az Igaz Szót még úgy sem. Vagy ezt hallgassam el? De-hogy...“* És a művelődés más útjai? *„Mozi: havonta kétszer, színház: évente kétszer, hangverseny: soha. Nem értek a zenéhez.“*

Másnap délután a szakszervezetek kultúrházában levő apró szobrászműhelyben találkoztunk, kérdésekkel kínoztam. Fehér köpenyben, kezében ócska, rozsdás konyhakéssel hajlongott sáros meg köszilánkos állványok között, agyagból formált lányfejet szelt ketté, hogy belsejét kivájva, égetésre előkészítse. Nemsokára csitri lányok jönnek, képzőművészeti főiskolára készülnek, ülő, vastaglábú nénikéket gyártanak. Szász János nem hederít rájuk („Ritka az a délután, amit nem itt töltök, kivéve a szombatot és a vasárnapot; a kirándulás is régi mániám, megfelelő társasággal szeretek felgyalogolni a Gutinra, az Izvórára vagy a két Bódi-tóhoz. Persze, néha vendéglőbe is kell menni“).

Töröm a fejem, miért él magányosan? De ezt nem kérdelem meg, nem szeretek illetéktelenül faggatózni. Egy üzemben dolgozunk, naponta benéz a szerszámkészítő műhelybe, ahol az ő ötletes rajzait is kivitelezzük. Ha valami nem világos a rajzon, szívesen igazít útba, aztán lazálunk egy kicsit, a satura könyökölve meghányjuk-vetjük a politikát; mérgeledünk, örülünk, meghallgatom leleményes gazdasági fejtegetéseit, és tetszik nekem, hogy nem a közönyös fajtából való, nem legyint: „fe-lőlem forduljanak fel“, hanem érvel.

Már javában a rajzasztalnál ül a technológiai osztályon, s én még mindig azon töröm a fejem: milyen helyet foglal el a mai értelmiségiek nem mindig a legaktívabb gárdájában?

1. Üzemi munkáját lelkiismeretesen, alkotó módon végzi.

2. Szabad idejét nemes tevékenység, a megszokott értelemben vett műkedvelősködésnél jóval magasabb szintű szobrászkodás tölti ki.

Mégis... Egy valamiben hasonlít a rohamosan fejlődő városok átlag-értelmiségijéhez: nem fedezte még fel, hogy az általános műveltség olyan, mint a szakma; ha nem csiszoljuk magunkban állandóan, nem tartunk lépést a korrallal, vidékiessé válunk. Nem ismerek ennél nagyobb könnyelműséget.

Most kapok észbe, jobb lesz abba hagynom ezt a fejtegetést, mert már az eddigiek miatt is lesz mit szorulnom tőle... Kibújik a fehér köpenyből, ajánlkozik, hogy lekísér, és iszunk valami sört. Ez bonyolult ügy, de végül is találunk az egyik falatozóban; meleg. Mérgében sör helyett tejet kér, kérdő pillantásomra kezével mutatja: a gyomorfekély...

Pusztai János

D. Varga Katalin rajza

Köszöntő

A húszéves köztársaság ünnepén három kiteljesedett költői életművet is jutalmazott hazánk kormánya. Geo Bogzát, Horváth Imrét és Demostene Botetz tüntette ki a Kulturális Érdemrend első fokozatával. Kétszeres öröm ez a Korunk-olvasónak, mert a három költő közül Horváth Imre és Geo Bogza már a régi Korunk oldalain is jelen voltak. És talán háromszoros öröm, mert külön öröm az, ha költőt jutalmaznak.

... azt akarom, hogy
minden életre keljen
és megszólaljon énekemben ...

— ezt mondja Pablo Neruda a költészet értelméről, a költőként való létezés értelméről. Nincs emberibb feladat annál, hogy hangot adjunk a harcoló-szenvedő-építő emberiség küzdelmeinek, győzelmeinek, hitének és örömeinek. Valahány költője volt, van és lesz a világnak, nem tehetett és nem tehet mást, mint azt, hogy ennek a harcnak, harcoló tömegnek az élő lelkiismerete legyen. Ezért élt és halt meg Petőfi, Eminescu és Puskin, ezért él és szenved börtönben az emberi méltóság Zorba-táncának szerzője, Theodorakis, és ezért törték össze a Franco-börtönökben éneklő César Valléjo karját.

Ezért éltek és haltak meg annyian, akik ma már az irodalom halhatatlanjai.

És nálunk ezért tüntették most ki Geo Bogzát, Horváth Imrét és Demostene Botetz.

Király László

Stúdió-színpadok

Nevezhetnők magyarosabban kísérleti színpadnak is hazai színházi mozgalmunknak ezt az új hajtását, de kialakulásának gyökereit, a fogalom jelentéstartalmát teljesebben fejezi ki a nemzetközi műszó. Jobban érzékelteti, hogy a fogalom általános esztétikai törvényszerűséget rejt magában: a nagy művészi eredmények mindig hosszas művészi kísérletezések betetőződései. A stúdió-színpad éppen ezek létrejöttéhez szükséges laboratórium. Ezt igazolja minden jelentősebb modern dramaturgiai és színpadi irányzat eredetének vizsgálata: O'Neill a maga pszichoanalitikus dramaturgiáját kísérletező zsebszínházakban kristályosítja ki; az expresszionista drámatechnika számára utat törő Thornton Wilder háromperces kísérleti darabokban próbálja ki a tért és időt oldó, sajátos montázs-technikát követelő drámaszerkesztési módszerét; de a színpadi

játékstílust megújító törekvések is ilyen kísérletező stúdió-színpadokról indulnak: Antoine kísérleti céllal létesítette műkedvelő színpadát, s Hevesiék Tháliája szintén ilyen magból csirázott ki.

Mindezekből következtethetnénk a stúdió-színpadok alapvető törvényére: csak ott és úgy van értelme ezek létesítésének, ahol az őket létrehozó együttes ars poeticája az újjal való próbálkozás, a bátor kísérletezés, mert másként csak a színházak amúgy is túlszűfolt munkarendjét nehezítenék fölöslegesen.

Erre a kísérletezésre pedig szükségünk van, hogy a romániai magyar színházainkban még kísérő naturalista játékstílust végleg levetkőzhessük, s kialakíthassuk együttesünk korszerű játékstílust, színpadi képzőművészetet, játékrendet megszabó sajátos profílját, hogy eredeti drámairodalmunk megoldhassa az új tematikához, szocialista valóságunkhoz illő dramaturgiai problémákat.

A stúdió-színpad megkövetelte sajátos játékrendet, a képzőművészet modern megoldásait és az ezeket tartalmazó játékmódot kikísérletezni, persze csak a nagy színpadoktól függetlenül, külön kis befogadóképességű (70—100 férőhelyes) helyiségekben lehet, hogy megszabaduljunk a tradicionális színházi konvenciók kötöttségeitől. Például a játékstílus megújítását gátló doboz-színpad kötöttségeitől vagy a heterogén közönségösszetétel diktálta műsorpolitikai eklektikusságtól.

A játékrend nagy részét eredeti műveknek kellene alkotniok. Ezzel nem akarjuk a hazai drámatermést a stúdió-színpadokra utalni. Színházainknak ki kell alakítaniok évi két ősbemutató rendszerüket, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a nagy színpadok játékrendjére kerülő darabok kitéposott dramaturgiai ösvényeken haladó művek: íróik vagy a két világháború közötti hagyományos bravúr-dramaturgiát művelik, vagy valamelyik kortárs világirodalmi drámaiskola szabványai szerint építkeznek, melyek így természetesen elmaradnak valóságunknak a maga dialektikájában való bemutatásától, vagy túllének nagyon távol álló elvont erkölcsfilozófiai kérdéseket feszegetnek. A stúdió-színpadokon lehetne kikísérletezni a romániai magyar drámairodalomból hiányzó új tematika megkövetelte új dramaturgiát: a szocialista valóságra építő, expresszionista montázstechnikával dolgozó drámát, amely azonban ugyanakkor megtartja a pszichológiai ábrázolás módszerét is, hisz a nagy konfliktusok ma tudatiak. A brechti örökségnek ezt a gazdagítását figyelhetjük meg a szovjet Rozov, Arbuzov, a szlovák Rusznyák, a magyar Mesterházi, Dobozi és a román Everac alkotásaiban.

Színházi gyakorlatunkban találkozunk hazai abszurd drámakísérletekkel is, melyek közéletünk egyes ferde jelenségeinek szatirikus ábrázolásával jelentős szerepet tölthetnének be irodalmi életünkben. Ahogy a szocialista abszurd dráma nagy mesterei, Mrožek, Rozewicz írják, ezek nagy szerepet vállalhatnak a tespedtség, a konformizmus elleni harcban. Ugyancsak a kísérleti színpadokon mutathatók be a nyugati abszurd dráma eredményeit. Ezek igénylik is a kísérleti színpadok biztosította intímabb teret.

És mi történjék a színházak irodalmi titkárságára szép számmal érkező nagyon fiatal és nagyon tehetséges drámaírók még nem kiforrott, de komoly kvalitásokat mutató műveivel? Hol tanulják meg a drámaírás mesteriségét, ha nem a stúdió-színpadokon, a nagyon redukált közlési lehetőségek mellett, a fiatal drámaírók Forrás-sorozatának hiányában?

Ami a színpadi képzőművészeti kísérletezést illeti, kevesebb lehetőségünk van erre a kísérleti színpadokon, hisz a modern scenikai szemlélet a modern

képzőművészet és építészet tanulságaiból táplálkozik, s így inkább a nagy színpadok tágas terét igényli. De a kísérleti színpadok kiváló lehetőséget nyújtanának a különböző anyagokkal való kísérletezésre, mely szintén a modern színpadi képzőművészet egyik sarkalatos problémája. Talán a legizgalmasabb a színpadi tér megújítása lenne. A sokrétű művészi feladatokon túl a stúdiók létesítésének problémáját is nagymértékben segítené, ha lemondanánk a hagyományos színpadokról, és a terem közepére elhelyezett korongszínpadokkal kísérleteznénk.

A repertoár biztosította újszerű feladatok, az újszerű játéktér segíteni fogja kísérletező művészeinket eszköztárunk bővítésében: elsajátíthatják játékmódjuknak a darabok stílusához alkalmazott könnyebb hajlékonyságát, az új színházi irányzatként jelentkező totális színházigény megkövetelte pantomím-és énekkultúrát.

Az így értelmezett stúdió-színpadok létesítése színjátszásunknak a korszerű irányzatokkal való állandó lépéstartását jelenthetné. Hogy erre lehetőségek vannak, bizonyítékul szolgálnak a temesvári, botoșani-i, nagybányai stúdió-színpadok, a nagyváradi, aradi, brassói, nagyszebeni, marosvásárhelyi törekvések.

Kötő József

Nótázó pincelyuk

A szilva szeszes bűze minden ház felől az utcára tolakszik. A tornác előtt is, a soványka tehén szállása-tövében, két hatalmas kádban erjed, habzik a fehérhúsú, aromás gyümölcs. Két derék fa a kiskertben, négy-öt napi hajlongás: s megteltek a kádak, szutyogva moccan a feltornyozott szilva, kábitó szaga belengi az egész konyhát. Apósom gondolatban már izlelgeti az idei kisültit. Az italos ember ilyenkor kocsmába jár, palackozott, állami pálinkával öblöget — majd csak újév előtt köszönt be itt a „jó világ“, mikor tisztul a bor, s kifözve a pálinka is!

E satnya vidék egyetlen ajándékai ezek. Nem kell éretttük különösebben megizzadni, mint a gabonával, melyet csökkenté nyomaszt a homokos agyag; vagy mint a takarmánnyal, mely nyápicon kinlódik a kiégett talajon. S ez a szorító szűkmarkúság befészkei magát az állatok bőgő torkába, tejmrigyeibe, zsírszövetébe, lemondóvá teszi az embereket, gyenge-gyomrúakká az aprónépet; a változott gondok között még mindig elterpeszkedik az időjárás és a föld szeszélye — a szőlő s a pálinkának való bőven terem, így hát az ősi gondolatok is körülöttük forognak, s bizony, az évszázadok óta beállított érzékszervek, fásult gyomrok, kába fejek is.

Mindenki iszik. Az egészséges ember kedve szerint, a beteg mértékkel, a gyermek kis pohárral, de kap, hogy „vért csináljon“, s hogy szokják a holnaphoz, meg aztán kényelmesebb is — poharazgató társaságban csak nyűg a kunyoráló pulya, ki még víznek nézi a pohárba mért átlátszó folyadékot, hát adnak neki is, s aztán — már kissé ittasan — jókat mulatnak a berúgott csöppség bolondságaiban.

De hát ez csak az idegennek furcsa, bár városon nemegyszer hasonlóképpen történik, s így száll nemzedékről nemzedékre az ital kultuszának

nyomasztó folytonossága. Ha ott vagyok, nekem is inni kell, legalább a gazda egészségére, ez már az etiketthez tartozik, s innia kell az ellenőrnek (nem is nagyon utasítja vissza), az őrmesternek, a tanácselnöknek, a tanítónak, de még a papnak is.

... Ülünk az asztalnál, rajta zöldüveg s poharak. Egyre-másra tölt apósom — alig ürül meg a pohár, már dönti az üveg nyakából az erős italt. Gyorsan iszik — amit kitölt, egyből lehajtja, krákog, árnyalattal veresebb lesz az arca, de ez nem látszik a vaksi ablakok vaksi félhomályában, három pohár után apró csöppek jelennek meg metszett orratövén, unszol és korhol — mindegyre lassítom az iramot, mindenik pohár az utolsó, majd ugyanezt ráfoglaljuk a következőre... S így iszom a vendéglátó rokonoknál, különféle ízek és italok keverednek gyomromban — na, de ezt még meg ke' kóstolni, ezt a picikét; bágyadtan kuporgok kicsiszéken, hokkedlín, kanapén, vetett ágy sarkán vagy pincegrádcison, nyelvem akadozva forog, gondolataim, mint a sétálni vitt ebek, el-elszaladnak, leilletlenkedik a fatörzseket, póznákat, lusta vagyok füttyenteni nekik, fáradtan sandítok a hulló estére, végül kótyagos-délcegen leereszkedem a főúton, fülem zsong, megszépül minden, a jókedv ringató felhőn lebegek, a falu fölött, két biztos fogalom veti meg lábát agyamban — ágy és alvás, s ez a délutáni vízió olyan, mint egy jövő századi regény: hatalmas szárnyairól lerázza a kétségek porát. Reggelig alszom...

Távolbasüllyedt öszvégeken majd minden házban készítették — porol-
tak, tisztították, fényesítették — a főzőgépeket. Akinek nem volt, népi egyszerűséggel eszkábált nagyon szimpla szerkezetet, agyag, néhány edény s tűz kellett hozzá, de az ingyen hullott szilvát nem hagyta kárba veszni, s leste a kinnal cseppenő, tiszta folyadékot, a kavargó gőz- és szeszfelhő elbódította, ha betoppant egy rokon vagy a szomszéd, azon melegében kóstolgatták: „De jó rövidre sikeredett!” — ez volt a leggyakoribb ítélet, s az utca, melyen az emberek jártak, mintha beszívott volna, úgy táncolt a lábuk alatt, s a környező hegyek hullámosan imbolyogtak, a falu fölött megrekedt a nótaszó, s mire a hűvös, őszi csillagokhoz ért, biztosan angyalivá szelődött.

Később eljött a foglalások ideje. A néptanácshoz szigorú utasítás érkezett, hogy minden be nem jelentett pálinkafőzdet el kell kobozni s a helyszínen megsemmisíteni. Mellesleg: most is tökéletesen egyetérttek a rendelettel, hiszen undorodom az iszákosságtól. Azonkívül, a rövidre főzött kisültsiért az emberek hajlandók bármilyen borsos árat megfizetni, s nem egy élmes paraszt tollasodott meg tíz-tizenkét szilvafájának bőkezű adakozásából. A többség viszont!... Hiszen a pálinka út, Sármányban ráadás volt, fájdalomdíj, elvetélt termések nyomorúságos torzképe, nagyvonalú fricska a paraszti kitartás és szívósság orrára, s a rendelet ezt a pót-illúziót is szétrombolta egyúttal, ahogy a néptanács emberei zúzták darabokra az ostoba, szesz masinákat.

Apósom akkoriban küldönc volt a néptanácsnál. S mivel az elnök még idegenül élt a faluban, nem értette a sármányi embereket, nem is nagyon ismerte őket, hát egyedül nem merészelt elindulni a törvény-szabta úton: maga köré szólított néhány helybéli, köztük apósomat is, aztán így, mint egy furcsa, kertek alatt surranó rohamcsapat, lepték meg — legtöbbször munka közben — a pálinkafőzőket. Olyan sokat azért nem találtak, mert a váratlan betoppánások híre legtöbbször kiszivárgott valamiképpen, s elég, ha csak a helybéliemből toborzott rekvirálókra gondolunk... na, hát ők se vol-

tak fából. Egyazon földből éltek meg, dolgaik körülbelül ugyanúgy mentek, s e kis törvénytelenséget közelről igen természetesen, már-már becsületesnek ítélnék.

Egyszer éppen L. háza került sorra: egyike volt azon embereknek, akik nagyban kupeckedtek italokkal! Apósomék érthetően haragudtak rá, s az istenért se szóltak volna előző este, hogy — „Te Sándor, aztán holnap...!” Váratlanul lepték meg a házat, hol vidáman szörtyögött a masinéria, egy sötétebb sarokban kisebb-nagyobb demizsonok sorakoztak, L. kicsiszéken állt, ingujjban, s olcsó cigaretta büdös füstjét eregette.

— A törvény nevében — tette rá kezét a pálinkafőzőre az elnök, vigyázva persze, nehogy megégesse magát. Az érzékeny szerkezet percek alatt darabokban hevert a tornác kövén, L. veszettül káromkodott, lötytyedt pofacsakói kipirosodtak, apósomék csak somolyogtak az elnök háta megett, majd utasítására lefoglalták a demizsonokat is. Egyik, olyan közepes nagyságú, színültig volt frissen főzött kislüstivel — de nem szóltak, dehogyan szóltak volna; az elnök gyanút fogott — túlságosan hosszasan egzaminálták azt az árva fonotást, odalépett, elvette, s belékortyintott.

— Bűnjel ez... — s apósom kezébe nyomta. — Vigyázzon rá, Péter, mint a szeme világra!

Pontosan-kínosan elkészült a jegyzőkönyv is, s a kis csapat az egyre sűrűbb estében távozott, ugyanazon az úton, melyen jött — egy kisedd kukoricáson át. Apósom ment leghátul, a korsóval. Egyszer jót húzott belőle, aztán még egyet s ismét egyet, megérintette az előtte haladó karját, s nyújtotta a fonott üveget. Így járt az kézről kézre, szájról szájra a libasorban haladó sármányi emberek között, éppen csak az élen haladó elnököt kerülte el, ki gondolataiba mélyedve taposta az ösvényt. Mire a néptanácshoz érték, hátul már halkán dudorásztak az emberek, a korsó is megürült félig, s az elnök gondolatai visszatértek hivatali teendőihez. Beszólította apósomat az trodába, ki mikor beállított — szemére csúszott kalappal, virágos jókedvvel s a kidugaszolt, lityegő demizsonnal kezében, olyan volt, mint a rekvirálás paródiája. E hasonlat futhatott át az elnök szívéen — ha nem is éppen ilyen világosan, de tény az, hogy kiragadta a korsót apósom ujjai közül, lehordta ennek meg annak, végül büntetés fejében lekísérte a rácsosablakú pincébe, s saját kezével tette az ajtóra a lakatot.

Apósom gajdolása még sokáig tekerőzött kifelé a pincelyukon, átúszott a tanács fülves udvarán, lesiklott a gyérvizű patak tülkrére s onnan tovább, a tornác boglyas haja alá. Sarolta anyám hallgatta egy darabig, szidta mint a bokrot, aztán megfejte a Szürkét.

Cseke Gábor

Pártkongresszusok Angliában

Nagy-Britannia a megkövesedett, évszázadokkal ezelőtt született hagyományok országa. Ezeknek a tradícióknak a tiszteletben tartására a szigetország lakóit semmilyen frott szabály vagy törvény nem kötelezi, megszegésük mégis amolyan szentségtörésnek számítana. Igaz, az utóbbi években a brit tradicionalizmus meglehetősen súlyos csapásokat szenvedett. Ennek ellenére a hagyományok nagy része még mindig tartja magát.

Az angol politikai élet íratlan szabályai közé tartozik az is, hogy minden év végén összehívják a politikai pártok kongresszusait, s ezeken megvitatják, értékelik az eltelt esztendő alatt — az illető párt érdekei szempontjából — elért sikereket, kijelölik a párt taktikai irányvonalát, céljait. Éppen ezért a brit politikai pártok év végi összejövetelei rendszerint nagy érdeklődést váltanak ki.

A Labour-párt dilemmája

Érthető okokból az érdeklődés főképp az immár több mint három éve kormányon levő Labourista Párt 67. évi kongresszusa felé terelődött. A Scarborough üdülővárosban tartott labourista összejövétel meglehetősen kedvezőtlen politikai légkörben ülésezett. A Harold Wilson vezette kabinet gazdasági és szociális politikája csalódást és elégedetlenséget keltett az angliai dolgozók körében. S ezen tulajdonképpen nincs mit csodálkozni, hiszen a munkáspárti kormányzás az utóbbi 27 év legnagyobb — több mint félmillió — munkanélküliségét „eredményezte“.

A Wilson-kormányzattal szembeni elégedetlenségről tanúskodnak azok a veszteségek is, amelyeket a Labourista Párt a részleges választásokon elszenvedett. Az utóbbi 21 hónapban tartott ilyen választásokon a labouristák hét mandátumot vesztek, vagyis ugyanannyit, mint a konzervatívok egy egész parlamenti időszak alatt — 1959 és 1964 között —, amikor összesen 62 részleges választást tartottak. Tekintetbe véve e számadatokat, valamint az angol választók hangulatát, már most megállapítható, hogy a jelenlegi gazdasági és politikai irányzat fenntartása esetén — az elégedetlenség főokát jelentő bérbefagyasztások, a növekvő munkanélküliség és az élet drágulásának körülményei között — a labouristák esélyei a következő általános választásokon jelentős mértékben csökkentek. Rendkívül nehéz feladat egy pártnak helyreállítani a közvélemény hatalmas mértékben megrendült bizalmát.

A Wilson-kormányzat népszerűsége tehát ijesztő hullámvölgyön megy át, s a válságot elmélyítette a font sterling azóta bekövetkezett leértékelése.

Scarborough-ban az egyik felszólaló a másik után ostorozta a kormány irányvonalát. Michael Foot, Frank Cousins, valamint a labourista balszárny más vezető személyiségei hangsúlyozták, hogy a részleges választásokon elszenvedett vereség nem tekinthető véletlennek. Ám a heves bírálatok ellenére e kérdésben a pártvezetőség álláspontja győzött. Ezt a viszonylagos sikert a kormány mindenekelőtt Wilson taktikájának köszönheti. („Wilson a politikai cselezés és taktika nagymestere” — írta a brit kormányfőről a scarborough-i értekezlet után a *Time* című amerikai hetilap.) Az angol miniszterelnök ugyanis a kongresszus előestéjén bejelentette, hogy elhalasztják 16 bányászat bezárását, s ezzel megnyerte a 416 000 szavazatot hozó bányászküldöttek támogatását. (A Labourista Párt kollektív tagjaként jelenlevő szakszervezetek taglétszámuknak megfelelő számú szavazattal rendelkeznek a munkáspárti kongresszusokon.) A brit sajtó azonban kiemeli, hogy a tavalyelőtti brightoni kongresszuson még 2 208 000-es szavazattöbbséggel fogadták el a labourista kormány gazdaság-politikájának támogatását, a scarborough-i összefüggésben ez a többség már 122 000 szavazatra apadt.

A belső gazdasági kérdésekkel szoros kapcsolatban állt Anglia csatlakozása a Közös Piachoz. A brit kormányfő a gazdasági nehézségek nagy részének megoldását a szigetországnak a „hatokhoz” történő csatlakozásától várja. Ezért hajlandó vállalni a belépéssel járó — megítélése szerint — átmeneti terheket.

Egyébként jellemző, hogy ezelőtt két évvel a külpolitikai viták középpontjában a „Suezről keletre”-politika állt. Abban az időben a Labourista Párt vezetői gyakran hangsúlyozták, hogy Nagy-Britanniának politikai, gazdasági és stratégiai érdekeltségei vannak a földgolyó majd minden pontján. A scarborough-i kongresszuson erről már sokkal kevesebb szó esett. Ezen az összefüggésben a kormánytagok inkább Anglia európaiságát bizonyították: Wilson külpolitikai törekvéseinek legfőbb célpontja Európa, pontosabban a Közös Piac.

Nagy-Britanniának a „hatokhoz” való csatlakozása kérdésében a labourista kongresszus küldöttei két határozattervezetet vizsgáltak meg: az egyik, amely *helyesli* a kormány politikáját ebben a kérdésben, s a másik, amely *ellenzi* a csatlakozást, és követeli, hogy „a kormány tartsa fenn a brit gazdaság vezetési jogát, folytasson önálló külpolitikát és ápolja a barátságot az összes országokkal”. A küldöttek többsége az első, vagyis a kormány számára kedvező határozat-tervezet mellett szavazott. „Wilson győzelme távolról sem ragyogó” — írta azonban a szavazás eredményével kapcsolatban a *The Times*, s megállapításának alátámasztására megemlíti, hogy a Labourista Párt és a szakszervezeti mozgalom több kiemelkedő személyisége (például Emmanuel Shinwel, Douglas Jay, Frank Cousins volt labourista miniszterek) sikraszállt Nagy-Britanniának a Közös Piacba való belépése ellen. Mindhárom hangoztatták, hogy Anglia esetleges csatlakozása nyomán az élet 3 százalékkal drágulna a szigetországban, a kereskedelmi mérleg deficitje pedig legkevesebb 500 millió font sterlinggel növekedne. A kongresszuson állítólag a legnagyobb tapsvihart Emmanuel Shinwel, a párt „nagy öregje” kapta, aki „Pokolba a Közös Piacca!” felkiáltással zárta be felszólalását. „Ugyanakkor — hangsúlyozza a *The Sunday Times* — nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy 2 032 000 szavazatot kapott egy olyan határozati javaslat, amely ellenzi a »hatokhoz« való csatlakozást.” (A kormány számára kedvező határozati javaslat 4 147 000 szavazatot kapott.)

Tagadhatatlan azonban, hogy a gazdasági vita végeredményben a labourista mozgalom jobbszárnyának győzelmével végződött.

Egészen más eredménnyel zárult a vietnami és a görög kérdés napirendje.

A kongresszus 3 167 000 szavazattal 2 898 000 ellenében határozatot fogadott el, s ebben kifejezte „a résztvevők felháborodását amiatt, hogy Görögországban katonai klikk kaparintotta magához a hatalmat“. A határozat követeli, hogy Görögországban tartsanak szabad választásokat, és engedjék ki a börtönből a politikai foglyokat. A dokumentum ugyanakkor felhívja a brit kormányt, hogy vigye az Egyesült Nemzetek Szervezete elé a görögországi helyzet kérdését, és függesse fel a katonai kormányzatnak nyújtott segílyt.

A legsúlyosabb vereséget azonban a Wilson-kabinet a vietnami kérdésben szenvedte el. Az országos végrehajtó bizottság ellenállása és a kormány tagjainak nagyarányú kulisszatárgyalásai ellenére, a scarborough-i kongresszus résztvevői 2 752 000 szavazattal 2 630 000 szavazat ellenében határozatot fogadtak el, amelyben nemcsak a Vietnami Demokratikus Köztársaság bombázásának azonnali és feltétel nélküli megszüntetését követelték, hanem azt is, hogy az angol kormány teljesen határolja el magát Washington vietnami agressziójától.

Mint ismeretes, a Labourista Párt 1966. évi kongresszusa is elítélte az amerikai légielőknak a Vietnami Demokratikus Köztársaság elleni bombatámadásait. A mostani határozat azonban sokkal tovább megy.

A vietnami kérdésben a Wilson-kormányzatot érő bírálatok hevesességére jellemző a következő eset: miután Lawrence Daly, az országos bányászszakszervezet skóciai fiókjának titkára és a Russell-féle Nemzetközi Bíróság tagja elmondta beszédét Scarborough-ban, amelyben meglehetősen keményen ostromozta a kormány magatartását, George Brown, az Egyesült Államok Kongresszusának tagja, aki abban az időben Londonban tartózkodott, megjegyezte: „Azt mondják, hogy egyike vagyok az amerikai kormányzat legkíméletlenebb bírálóinak a vietnami kérdésben. Scarborough-ban azonban egyesek túltettek rajtam...“

A vietnami és a görög kérdésben elfogadott határozatokat természetesen nem csupán a labourista balszárny, hanem a szigetország közvéleményének széles rétegei győzelmének kell elkönyvelni. Az angol nép ugyanis mindenképpen jogosult arra, hogy követelje: Nagy-Britannia ne vállaljon közösséget az USA vietnami politikájával, hiszen a brit kormány — külügyminisztere révén — társelnöke az 1954. évi genfi értekezletnek, és ilyen minőségében éppen azokat az egyezményeket kellene megvédenie, amelyeket Washington nem akar tudomásul venni.

Egyébként Harold Wilson vietnami állásfoglalásában tükröződik a legjobban a labourista kormány egyik legnagyobb dilemmája. A Wilson-kabinet képtelen szakítani a brit imperializmus hagyományos politikájával. Már nemegyszer előfordult, hogy a labourista kormányfő külpolitikai irányvonala a konzervatív ellenzék padsoraiban határozottabb támogatásra talált, mint a saját pártja képviselői között. Ám a kormány igényt tart a dolgozók rokonszenvére is. A labourista kormány tehát egyszerre szeretné kielégíteni a brit monopolista körök igényeit és a munkásságnak azt a kívánságát, hogy a szigetország pozitív szerepet töltsön be a világ békéjének megvédésében. Ez az a dilemma, amelyben a Wilson-kabinet őrlődik. Éppen ezért a vietnami kérdés igen-igen veszélyes buktató a labourista kormány útjában.

A Scarborough-ban elfogadott határozatok lényegében semmire sem kötelezik a kormányt: nyugodtan folytathatja eddigi politikáját, hacsak a scarborough-i tendencia nem jelentkezik a parlamenti többség soraiban is. A kormánypolitikán ugyanis csak a parlamenti többség változtathat. Ennek ellenére azonban — amint a *The International Herald Tribune* londoni tudósítója megállapítja — a vietnami és a görög határozatok megszavazása „bizonyos mértékben megingatta a labouristák pozícióit“.

A scarborough-i kongresszuson megmutatkozott, hogy a labourista belső ellenzék jóval nagyobb és erősebb, mint azt eddig feltételezték. Ez többek között a Labourista Párt kongresszusán megválasztott Országos Végrehajtó Bizottság összetételéből is kiténik. A bizottságban üresen maradt két helyet a jobboldali jelöltek rovására baloldali képviselők — Joan Leston és Frank Allaun — szereztek meg. Ugyanakkor Tom Driberge-t, Jan Mikardót és Barbara Castle-t, a labourista baloldal ismert képviselőit még nagyobb szavazattöbbséggel választották újra, mint egy esztendővel azelőtt.

Konzervatív szűrkeség

„Az utóbbi évek sorozatos sikertelenségei után a Konzervatív Pártnak most alkalmas van politikai tőkét kovácsolnia magának“ — írta a francia *L'Express* a tory-pártiak évvégi összejövele előtt. S valóban számítani lehetett arra, hogy az ellenzékben levő konzervatívok mindent megtesznek, hogy elhódítsák a Wilson-kormányzat politikájából kiábrándult választókat Ehhez azonban arra lett volna szükség, hogy a Konzervatív Párt évi kongresszusa (amelyet Brightonban, a Viktória királynő emlékéét idéző tengerparti üdülőhelyen tartottak röviddel a labouristák összejövele után) a Wilson-kabinet politikájával ellentétben álló, népszerűbb alternatívát dolgozzon ki. Erre azonban Brightonban sem került sor. Akárcsak az 1966. évi konzervatív kongresszust, a múlt esztendei összejövetelt is a reménytelen szűrkeség jellemezte. A tory-pártiaknak ez alkalommal sem sikerült megnyerniük a széles körű elégedetlenséget, nem sikerült egy olyan politikai programot kidolgozniuk, melynek segítségével harcolni tudnának három évvel ezelőtt elvesztett hadállásaik visszafoglalásáért.

A szigetlakók mindenekelőtt arra voltak kíváncsiak, vajon a Konzervatív Párt alkalmas-e arra, hogy kiutat javasoljon Nagy-Britannia meglehetősen nehéz gazdasági és politikai helyzetéből? A közel 4000 konzervatív delegátus azonban lényegében megelégedett a kormánypolitika elmarasztalásával anélkül, hogy olyan javaslatokat dolgozott volna ki, amelyeket a brit választói testület alternatívaként magáévá tehetett volna. A Kongresszus nagy szavazattöbbséggel határozatot fogadott el, s ebben sajnálkozását fejezi ki a jelenlegi adópolitika és a nagyarányú szakember-kivándorlás miatt. De ismét megerősíti a kapitalista szabadverseny elveit. A határozat ugyanakkor követelte egy olyan szakszervezeti törvény kidolgozását, amely korlátozná a sztrájkjogot. (Persze arról egy szó sem esett, hogy Nagy-Britannia pontosan azért jutott ebbe a könnyűnek semmi esetre sem mondható gazdasági helyzetbe, mert a Wilson-kabinet lényegében alig változtatott valamit azon a gazdasági politikán, amelyet a konzervatívok a labouristák uralomra kerülése előtt 13 éven át folytattak.)

Külpolitikai téren a kongresszus hitet tett Anglia „Szueztől keletre“ vállalt katonai kötelezettségei mellett. Enoch Powel, az árnykabinet honvédelmi minisztere kijelentette: „Nagy-Britannia köteles mindaddig fenntartani a »Szueztől keletre« kötelezettségeit, amíg erre szükség lesz“. A Közös Piachoz való csatlakozás kérdésében a konzervatív összejövetel a következő álláspontra helyezkedett: közlekedés Nyugat-Európához az Egyesült Államokhoz fűződő jóviszony fenntartása mellett. A rhodesiai kérdést illetően a konzervatívok nyíltan elleneztek a salisbury-i rasszista rendszer ellen hozott szankciókat, s követelték a tárgyalások azonnali újrafelvételét a Smith-kormányval (amit — sikertelenül — többször meg is próbáltak).

Ezek szerint teljesen egyet lehet érteni a *The Morning Star* azon megállapításával, hogy „a konzervatívok brightoni összejövele semmilyen változást sem ho-

zott a párt álláspontjában a bel- és külpolitikai kérdésekben. Nem sikerült új arculatot, rokonszenvesebb egyéniséget kölcsönözni a pártnak. De még a tory-párti *The Sunday Telegraph* is meglehetősen pesszimista hangnemben kommentálta a brightoni kongresszus eredményeit. „Még mindig a kiútkeresésnél tartunk“ — írta sajnálkozva az említett lap.

Új áramlatok a liberálisoknál

Akárcsak a konzervatívok, a liberálisok is megpróbálták évi kongresszusukon, amelyet szintén a múlt esztendő őszén tartottak, a labouristák rohamosan csökkenő népszerűségét a maguk számára kamatoztatni.

Ámbár a Liberális Pártnak nincsenek baloldali, sőt még „liberális“ hagyományai sem, az utóbbi években mégis több bel- és külpolitikai kérdésben a konzervatívokénál valamivel rugalmasabb, realisabb, bizonyos mértékig „balra tekingető“ politikai irányvonalat követett. Ez a lassú, de mégis érezhető radikalizálódási folyamat a párt fiatal tagjainak nyomására hova-tovább mindinkább elmélyül.

A belpolitikai kérdésekben a Blackpoolban összegyűlt küldöttek helytelenítették a kormány irányvonalát. Jeremy Thorpe, a párt vezetője kijelentette, hogy „a font sterling leértékelése elkerülhető, de ha választani kell a devalorizált font sterling és egymillió munkanélküli között, az előbbi mellett döntünk.“ (A döntést azóta Wilson magáévá tette...)

Külpolitikai téren a liberálisok támogatták Anglia esetleges csatlakozását a Közös Piachoz és állást foglaltak „egy atommentes európai politikai közösség“ mellett. Blackpoolban döntő többséggel fogadták el azt a határozatot, amely *éltéli* az USA vietnami agresszióját és a Vietnami Demokratikus Köztársaság elleni amerikai légitámadásokat. Egy másik határozat sajnálkozását fejezi ki a kormány rhodesiai politikájával kapcsolatban. Ez a politika — hangoztatja az említett határozat — szöges ellentétben áll a labourista vezetőknek az 1964. évi választások előtti álláspontjával. A küldöttek követelték, hogy a kormány hozzon hatékony szankciókat Jan Smith fajgyűlölő rendszere ellen. A rhodesiai határozat ugyanakkor felszólítja a kormányt: gyakoroljon nyomást a Dél-afrikai Köztársaságra, hogy alkalmazza az ENSZ-közyűlés Délnyugat-Afrikára vonatkozó határozatait és ne nyújtson többé semmilyen támogatást sem az apartheid országának.

Mindez arra mutat, hogy a Liberális Pártban megerősödött a balszárny, megszilárdították a pozíciókat a párt politikai aktivizálásának hívei. Sőt, a Liberális Párt egyes vezetői állítólag hajlandók lennének támogatni a Labourista Pártot, ha az előzőleg elnémetné saját baloldalát.

Kommunista tárgyilagosság

Ugyancsak a múlt esztendő végén került sor a Nagy-britanniai Kommunista Párt 30. országos kongresszusára is. A kongresszuson 500 angol küldött, valamint más országok kommunista és munkáspártjainak képviselői vettek részt.

A kongresszuson részletesen elemezték Nagy-Britannia bel- és külpolitikai helyzetét. A párt végrehajtó bizottságának jelentése bírálta a labourista kormány takarékosági intézkedéseit, elmarasztalta a bérek befagyasztását és a munkanélküliség növekedését, valamint az óriási katonai kiadásokat. A font sterling devalválásáról pedig külön határozatot fogadtak el, amely rámutat, hogy ennek az újabb „mentőakciónak“ a költségeit ismét a dolgozó tömegeknek kell megfizetniük. Anglia élelmiszerfogyasztásának több mint a felét, nyersanyagszükségletének kétharmadát külföldről fedezi. Következésképpen az áremelkedés elkerülhetetlen,

s ezt — mint Wilson miniszterelnök egyik beszédében nyomatékosan hangsúlyozta — nem követheti hasonló arányú béremelés, különben semmivé válnának a leértékelés előnyei. A kongresszuson elfogadott többi határozat ugyanakkor követeli Anglia Közös Piac-i belépésének meggátolását, teljes elhatárolódást Washington vietnami politikájától, valamint azt, hogy a kormány mondjon le a brit nukleáris stratégiáról és a „Szeztől keletre“-politikáról.

*

Az angol politikai pártok versengésének év végi hajrája élenkebbé tette a szigetország politikai életét. S bebizonyította, hogy egyre több szigetlakót kerít hatalmába a Wilson-kormányzat politikájával kapcsolatban a családottság és az elégedetlenség.

E kiábrándultság közepette azonban a labourista kabinet a helyzet ura. Ez azzal magyarázható, hogy Anglia lakóinak zöme jelenleg csupán egyetlen alternatívát lát: a konzervatívok uralmát.

Ilyen körülmények között mégis posszibilisabbak a labouristák...

Székely László

Reformtörekvések a nyugati valutarendszerben

A nyugati valutarendszer problémái hosszú lejáratiúak. Krónikus jellegük persze nem zárja ki heveny tünetek jelentkezését. Legutóbb a font sterling leértékelése okozta akut válság hozta mozgásba a pénzügyi frontokat. A devalváció főbb valutapolitikai körülményeinek ismertetését célzó írásunk szerkesztése idején a vihar még nem ült el, a kibontakozás nem körvonalazódott.

A font sterling 1967. novemberi leértékelése — külkereskedelmi, konjunkturális és egyéb hatásai mellett — egyúttal újabb megrázkódtatásnak tette ki magát a nyugati valutarendszert is, ezzel pedig még idősebbé vált e rendszer csaknem egy évtizede vitatott reformjának a kérdése.

A reformtörekvések előzményei voltaképpen az első világháborúig nyúlnak vissza. Ekkor ért véget ugyanis a tőkés pénzrendszer „aranykora“, az *aranyvaluta* kora, amely négy évtizeden át — a múlt század hetvenes éveitől 1914-ig — biztosította a nemzetközi áru- és pénzforgalom viszonylagos szilárdságát. Ehhez nem volt szükség államközi egyezményekre, mert a bankjegyek aranyra való korlátlan és szabad beváltása, az aranyérmék szabad veretésének joga és az aranynak mint világpénznek szabad nemzetközi áramlása önmagában is elegendő volt a nemzeti valuták árfolyam-ingadozásainak és az egyes országok fizetési mérlegeinek kiegyenlítéséhez.

Ez az automatikusan működő pénzrendszer az első világháborúban megszűnt, és azóta sem sikerült helyreállítani. A húszas évek elején néhány vezető tőkésállam az aranyvalutát megcsónkított formájában — mint aranymag-valutát és aranydeviza-valutát — bevezette, de ez az arany belső és külső forgalmát erősen korlátozó pénzrendszer sem lehetett hosszú életű. A nagy világgazdasági válságban összeomlott, és a papírvaluta váltotta fel.

Csak a második világháború végén került sor a nemzetközi pénzrendszer újjáteremtésére. Erről az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1944 júliusában összeült Bretton Woods-i pénzügyi értekezlete határozott. Az ott kidolgozott nemzetközi egyezmény sem tért vissza a klasszikus aranyvalutához; ehelyett ismét az *arany-deviza-valutát* (gold exchange standard) választotta. Ennek lényege az, hogy a nemzeti valuták nem közvetlenül kapcsolódnak az aranyhoz, hanem egy vagy két valuta, az ún. *kulcsvaluta* közvetítésével. Ez utóbbi közvetlenül aranyra váltható; más államok számára (az arany mellett) a nemzeti pénz fedezetének és a nemzetközi fizetésekhez szükséges tartaléknak a funkcióját tölti be; tehát maga is az arany szerepkörében lép fel.

Az aranydeviza-valutára felépített pénzrendszer bevezetését többek között a világ aranykészletének egyenlőtlen megoszlása, a jelenkori kapitalizmus egyik kisérvőjelensége idézte elő. Az aranydeviza-valutának a klasszikus aranyvalutához képest számos hátránya van. Például: kiváltságokkal ruhazza fel a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban a kulcsvalutát, illetve az ezt kibocsátó államot. Minthogy a kulcsvalután kívül egyik nemzeti valuta sem váltható közvetlenül aranyra, a valuták egymás közti átváltási arányát sem közvetlenül aranyparitásuk, hanem a kulcsvalutában kifejezett paritásuk szerint állapítja meg, s így a nemzeti valutákat a kulcsvalutához láncolja: a nemzeti valuták, sőt az egész nemzetközi pénzrendszer sorsát a kulcsvalutától teszi függővé. Emellett az automatikus működés előnyétől is megfosztja a nemzetközi pénzrendszert; ennek hiányában a fizetési mérlegek egyensúlyát és a váltóárfolyamok szilárdságát a devizapolitika — nem mindig eredményes — módszereivel kell biztosítani. Mindez nemzetközi ellentétek és viszályok forrása, akadály a nemzetközi áru- és fizetési forgalom kiegyensúlyozott fejlődésének, állandó bizonytalansági tényező a nemzetközi kapcsolatokban.

A Bretton Woods-i valutaegyezmény az újonnan létrehozott nemzetközi pénzrendszert a *dollárra* alapozta (tekintettel a tőkés országok akkori gazdasági és hatalmi viszonyaira, különösképpen az Amerikai Egyesült Államok hatalmas aranytartalékára, amely az egyezmény idején és még az utána következő tíz-tizenkét évben is a tőkés világ monetáris aranykészletének több mint hetven százalékát alkotta). Az egyezmény biztosította a dollár kulcsvaluta-szerepét, és az amerikai valutapolitika befolyását a nemzetközi pénzügyi és hitelszervezetek révén is fokozta. Ezek egyike a Nemzetközi Valutaalap is. Funkciói közé tartozik a nemzeti valuták dollárparitásának megállapítása, és a tagállamok hozzájárulásaiból arany-, illetve dollárkölcsonök folyósítása a fizetési mérlegek egyensúlyának biztosítására. E funkciók révén irányító szerepe és felügyeleti joga van nemzetközi valutaügyekben; s minthogy az Egyesült Államok egymaga 25 százalékát biztosítja a Valutaalap tőkéjének, s a befolyása alatt álló tagállamokkal együtt a szavazatok mintegy 80 százalékával rendelkezik, a Valutaalap voltaképpen az amerikai érdekeket képviseli. (Bretton Woodsban elismerték a *font sterling* kulcsvaluta-rangját is, ami a sterling-övezeten és a Commonwealth preferenciális vámrendszerén alapszik. A brit valuta azonban, tartalékpozícióinak gyengesége s az ebből eredő gyakori fontválságok miatt a dollár mellett a második helyre szorult.)

Az aranydeviza-valuta említett hátrányai teljes mértékben érvényesültek. A dollár szilárdsága a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején a legkevésbé sem szilárdította meg a többi tőkés valuta helyzetét. A nyugat-európai országok és a tőkés világ más országai akkoriban krónikus dollár-éhségben szenvedtek, részben háború utáni gazdasági helyzetük és világkereskedelmi pozícióik viszonylagos gyengesége, részben az Amerikai Egyesült Államok protekcionista kereskedelmi politikája miatt. Ilyen körülmények között az Egyesült Államok dollárkölcsonökre

voltak utalva, ami eladósodásukhoz vezetett. Emellett 1949-ben, amerikai nyomásnak engedve, a dollárhoz viszonyítva leértékelték valutáikat (beleértve a font sterlinget is), ami az akkori helyzetben aligha növelhette a dollár-övezetbe irányuló áru kivitelüket, és így voltaképpen csak az amerikai tőke kivitelnek kedvezett. Ugyancsak a tőke kivitel előmozdítása végett ragaszkodott — és ragaszkodik ma is — az Egyesült Államok az arany még 1934-ben megállapított dollár-árához (1 uncia arany=35 dollár), noha azóta az összes többi áru dollárban kifejezett ára csaknem háromszorosára emelkedett.

Az ötvenes évek közepéig jó néhány ország — főként a jelenlegi Közös Piac országai és Japán — gyors gazdasági fejlődése révén előretört a világkereskedelemben, és e fellendülésnek valutáris téren is voltak következményei. Az említett országok valutáris helyzete javult, arany- és dollártartalékaik jelentősen megnövekedtek. De megrendült a dollár szilárd pozíciója. Az Egyesült Államok fizetési mérlege 1958 óta 2—3 milliárd dolláros deficitekkel zárul, tetemesen növekvő külföldi pénzügyi kötelezettségei (elsősorban katonai kiadásai és nyugat-európai tőke kivitele) miatt. Ennek következtében a külföldi — főleg nyugat-európai — jegybankok és magántőke kezében levő, s az Egyesült Államok külföldi rövidlejáratú (tehát aranyra bármikor beváltható) tartozásait képviselő dollárösszegek gyorsan növekedtek, s a korábbi dolláréhséget lassanként dollárböszég váltotta fel.

Az új helyzet elkerülhetetlenné tette, hogy a hitelező államok dollárkészleteiknek legalább egy részét aranyra váltsák át. Ezzel megindult az Egyesült Államok aranykészleteinek csökkenése. A korábban 22—24 milliárd dollárra becsült amerikai aranytartalék lepadt: ma már alig haladja meg a 12 milliárd dollárt. A Közös Piac országainak teljes monetáris aranykészlete (kb. 15,2 milliárd dollár) jelenleg nagyobb, mint az Egyesült Államoké.

Az amerikai államkincstár birtokában levő *aranykészlet* nyilván nem elegendő az Egyesült Államok jelenleg kb. 26 milliárd dollárnyi külföldi rövidlejáratú tartozásainak fedezésére. Érthető, hogy ilyen körülmények között megingott a dollárba vetett bizalom. A gyakori spekulációs hullámokat az Egyesült Államoknak arany- és devizapiaci manőverekkel kellett kivédenie.

A font sterling pályafutása — amint a novemberi események is bizonyítják — semmivel sem volt simább a dollárénál, sőt, a brit valuta súlyosabb válságokat élt át.

A válság közvetlen oka a font sterling esetében is a fizetési mérleg krónikus deficitje, amely évről évre növekedett, és 1967 végére 200—250 millió font sterlingre emelkedett az 1966-os 175 milliós deficittel szemben. Fő okai a termelés pangása, a munkanélküliség növekedése, Anglia nemzetközi versenyképességének és áru kivitelének csökkenése. Helyzetének gyengülése miatt a font sterling is spekulációs manőverek középpontjába került. Ez több ízben is fontválságot idézett elő, amelyet Nagy-Britannia kormányai tüneti kezeléssel — többek között jelentős külföldi kölcsönök felvételével — igyekeztek orvosolni.

Joggal merült fel tehát a kérdés, hogy a font sterling betöltheti-e a jövőben is a *tartalékvaluta* szerepét.

A leértékelés kétségtelenül befolyásolja a dollár helyzetét is (a font sterlinget a dollár első védelmi vonalának tekintették). E védelmi vonal feladása gyengítette a dollár pozícióját; a dollár inflációs folyamaton megy át, és az amerikai fizetési mérleg 1967-ben — előzetes számítások szerint — kb. 4 milliárdos deficittel zárul.

Noha a nyugati valutarendszer alapját alkotó kulcsvaluták helyzete megrendült, kulcspozíciójukat megőrizték. A hitelező államok ugyanis óvakodtak és felte-

hetően továbbra is óvakodni fognak attól, hogy összes dollár- és fontsterling-követeléseiket aranyra váltsák, mert ez a kulcsvaluták összeomlásával járna, ami — a hitelezők nagy veszteségeitől eltekintve — az egész nyugati pénzrendszert is magával rántaná, márpedig egy ilyen megrázkódtatás a tőkés világot alaposan megviselné

*Tim
karikatúrája*

Maradt tehát, kényszerű átmeneti megoldásként, a kulcsvaluták támogatása, illetve a már régebben folyó támogatás folytatása. A támogatás a Nemzetközi Valutaalapnak a font sterling támogatására adott hitelein kívül abban áll, hogy a hitelező államok jegybankjai egyrészt továbbra is tartózkodnak dollár- és fontköveteléseik beváltásától, vagy csak alkalmilag és szerényebb összegekben váltják be a kulcsvalutákat, másrészt arany-, frank-, márka-, líra-kölcsönökkel lehetővé teszik, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia devizapiaci műveletekkel tartsa a dollár és a font sterling árfolyamát. Egyes feltevések szerint Nagy-Britannia és több vezető tőkésállam kormánya titkos megállapodást kötött abban az értelemben, hogy a font leértékelésének export-fokozó hatását nem fogja hasonló intéz-

kedésekkel, vagyis a többi valuta leértékelésével ellensúlyozni. Ez a támogatás nagy nehézségekbe ütközik a font leértékelését követő *aranyláz* miatt, amely megbéníthatja az ún. „gold-pool“ működését is (ennek feladata az arany és a dollár hivatalos paritásának fenntartása).

A kulcsvaluták támogatása továbbra is fenntartja az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kiváltságos helyzetét. Sőt, újabb egyoldalú előnyben részesíti őket azzal, hogy fizetési mérlegük deficitjét, vagyis külföldi tartozásaikat dollár- és fontdevizával fedezhetik. Ez a körülmény az inflációs tendenciákat is erősíti, hiszen a kulcsvaluták, mint láttuk, más valuták fedezetének a funkcióját is betöltik.

A Bretton Woodsban alkotott és az új körülményeknek már meg nem felelő nyugati pénzrendszer *reformja* tehát elkerülhetetlenné vált. Ezt nemcsak a leginkább érdekelt nyugat-európai — elsősorban francia — kormánykörök és az álláspontjukhoz csatlakozó pénzügyi szakértők és elméleti szakemberek sürgették, hanem az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hivatalos körei is elfogadták. A vita — amelyben de Gaulle-ék szélsőséges álláspontot képviselnek — nem annyira a reform szükségességéről, mint inkább tartalmáról folyik.

Francia felfogás szerint a Nyugatnak vissza kell térnie az aranyvalutához, mint-hogy csak ez utóbbi lehet egy vitathatatlan és minden nemzeti valutától teljesen független nemzetközi pénzrendszer alapja. Az angolszász koncepció viszont elvileg csakis olyan reformot fogadna el, amely megőrizné a dollár és a font sterling kulcsvaluta jellegű kiváltságos helyzetét.

Az ellentét megmutatkozik az ún. *nemzetközi likviditás* kérdésében is, amelyet a „tízek klubjának“ (a Nemzetközi Valutaalap leggazdagabb tagállamainak) múlt év augusztusi értekezlete, illetve a Valutaalap szeptemberi Rio de Janeiró-i ülészaka újra időszerűvé tett.

A nyugati közgazdasági irodalom nemzetközi likviditáson általában az importköltségek fedezéséhez szükséges nemzetközi fizetési eszközök (arany- és devizatartalékok) összességét érti. A nemzetközi likviditással kapcsolatban a vitatott probléma az, hogy szükség van-e vagy sem a jelen körülmények között a nemzetközi likviditás bővítésére.

Az egyik álláspont szerint, amelyet az angolszász államok képviselnek, ténylegesen nemzetközi likviditás-hiány van, amit szerintük az is bizonyít, hogy az arany- és devizatartalékok nem növekednek az importtal arányosan. Néhányan azt is hajlandók elismerni, hogy ennek egyik fő oka az arany meg nem felelő dollár-ára. Emiatt nem kifizetődő az aranytermelés, és nem gyarapodhatnak kellőképpen az aranytartalékok.

Mások úgy vélekednek, hogy a meglévő nemzetközi fizetési eszközök pillanatnyilag elegendők a likviditás-igények kielégítésére, mivel nincs szükség szerű összefüggés a fizetési eszköz-tartalékok és a behozatal nagysága között. Az árubehozattal és a nemzetközi tőkemozgást ugyanis nem ezekből a tartalékokból, hanem — szerintük — a különféle hitelformák segítségével finanszírozzák. A fizetési eszköz-tartalékok szerepe a fizetési mérleg esetleges hiányainak a fedezésére korlátozódik, és eszerint a likviditás problémája is csak fizetéseképtelenség esetén merülhet fel.

Kétségtelen, hogy ez utóbbi felfogás áll közelebb a valósághoz. De az sem tagadható, hogy a likviditás egyes esetekben elégtelennek bizonyult. Így például a klasszikus nyersanyagok és az ipari késztermékek nemzetközi cserearányának romlása lényegesen csökkenti a fejlődő országok nemzetközi likviditását. Másfelől a kulcsvaluták gyengése is likviditás-hiányt okoz olyankor, ha az ezzel kapcsolatos inflációs pszichózis hatására egyes államok az aranyat részesítik előnyben, ami

— az aranytermelés elégtelensége folytán — hiányt okozhat nemzetközi fizetési eszközökben.

A legradikálisabb megoldást Rueff, Halperin és mások javasolják. Szerintük a likviditás kérdése kielégítően csak az aranyvalutához való visszatéréssel oldható meg. Kivételesen és átmenetileg megengedhető valamilyen *egyezményes nemzetközi pénzegység* bevezetése, (Rueff elnevezése szerint: „*cru*” = collective reserve unit, azaz kollektív tartalék-egység), ennek azonban teljesen függetlennek kell lennie a jelenlegi kulcsvalutáktól vagy bármely más valutától, tehát szigorúan csak az arany képviselője lehet.

Több javaslat a jelenlegi nemzetközi pénzrendszer átalakításától reméli a megoldást. Így például Triffin, Maudling és mások szerint az egyes országok aranytartalékait a Nemzetközi Valutaalpnál kellene elhelyezni; ez a tartalék fedezné a kibocsátandó egyezményes nemzetközi pénzegységet. Eszerint a Valutaalap valamilyen nemzetközi jegybankká alakulna át, és ilyen minőségében hiteleivel kielégíthetné a likviditás-igényeket. A javaslatoknak ebbe a csoportjába sorolható Káldor, Tinbergen és Hart tervezete is, amely a Valutaalap keretében létesítendő nemzetközi pénzegységet részben arannyal és főként a világkereskedelmi forgalomban leggyakrabban szereplő árukkal (nyersanyagokkal) kívánja fedezni.

Külön javaslattal lépett fel a fejlődő országok pénzügyi szakértőinek egy csoportja. Eszerint a Valutaalap keretében külön apparátust kellene szervezni, amely pénzt bocsátana ki a tagállamok számára — nemzeti valutáik ellenében. Az így kibocsátott összegeket a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (Világbank) kötelezvényeibe fektetnék, és a fejlesztés finanszírozására használnák fel.

Vannak olyan javaslatok is, amelyek — a jelenlegi lehetőségek figyelembevételével — csupán kisebb változtatásokkal javítanák a valutarendszer működését. Az aranydeviza-valuta általánosabbá tételét indítványozó javaslat a dolláron és a font sterlingen kívül más országok pénzét is kulcsvalutává léptetné elő. Ismeretesek olyan javaslatok, amelyek a Valutaalap hitelforrásainak kibővítését és a nyugati jegybankok szorosabb együttműködését szeretnék elérni.

Ez utóbbi javaslatok közös vonása, hogy az aranynak *másodrendű* szerepet szánanak, mivel — feltevéseik szerint — a nemzetközi pénzügyi relációkat a Valutaalap megfelelőképpen szabályozhatja. Ami a javaslatokban szereplő egyezményes pénzegységet illeti: ellentmondás rejlik abban, hogy a pénzegységet függetleníteni akarják az aranytól, és mégis egy bizonyos arany mennyiséggel tennék egyenlővé. Az ellentmondás gyakorlatilag abban jelentkezne, hogy a tervezett új pénzegység egyfelől feltételezné aranyra való beválthatóságát (konvertibilitását), hiszen csak így lehetne egyenlő az arannyal és helyettesíthetné azt a forgalomban, másfelől viszont aranyra való beváltása *korlátozott* volna, tehát az előbbi feltétel nem teljesülhetne. Ez pedig az egész rendszer életképességét kérdésessé tenné.

A kulcsvaluták számának növelését szorgalmazó javaslat áll legközelebb a Közös Piac-i országok elképzeléseihez, mivel ezek az esetleg nagy veszteségeket okozó gyökeres reform helyett inkább egy olyan kompromisszumos megoldást látnának szívesebben, amely rájuk is kiterjesztené a kulcsvaluta kibocsátásával járó előnyöket, és megszüntetné az Egyesült Államok és Nagy-Britannia monopóliumát e téren.

A kompromisszumos megoldás abban állna, hogy a külföldre kerülő dollár- és fontdevizák ellenében az Egyesült Államok és Anglia jegybankjai *más országok valutáit* halmozná fel, s ez utóbbiak ily módon ugyancsak a tartalékvaluta szerepét játszanák a nemzetközi pénzrendszer keretében. Ez a javaslat egyébként csak a ténylegesen fennálló helyzetet törvényesítené. Ugyanis, míg a múltban a Valuta-

alaptól többnyire dollárhiteleket kértek a tagországok, az utóbbi években a dollár-igénylések aránya már csak körülbelül 10 százalék volt, s a hiteleket inkább nyugatnémet márkában, francia és svájci frankban, olasz lírában folyósították. Ezek a valuták tehát ténylegesen osztoznak a dollárral és a font sterlinggel a nemzetközi tartalékvaluta-rendszer felelősségében, hivatalosan mégsem ismerték meg el e funkciójukat.

A tízek klubjának londoni értekezletén, illetve a Nemzetközi Valutaalap Rio de Janeiro-i ülészakán elfogadott határozat a Valutaalap hiteleinek kiterjesztését célzó javaslatok szellemének felel meg.

A határozat szerint a Valutaalap a likviditás új forrásait nyitja meg azért, hogy a tagországok a kvótáik erejéig igénybevehető szokásos kölcsönökön kívül *speciális póthitelekben* is részesülhetnek (Special Drawing Rights). Ez a jog azonban csak azokat az országokat illeti meg, amelyeknek kiegyensúlyozott vagy többlettel záruló fizetési mérlegük van. A speciális póthiteleket a tagországok nemzeti valutájuk ellenében kapják. Az új hitelezési rendszer csak az amerikai fizetési mérleg kiegyensúlyozása után léphet életbe.

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia eredetileg az új hitelezési rendszertől azt remélték, hogy csökkenteni majd a dollárra és a font sterlingre nehezedő nyomást, és ellensúlyozni fogja más országoknak az aranytartalékaik növelésére irányuló törekvését. Ennek megfelelően azt hangoztatták, hogy a speciális póthiteleknek voltaképpen „aranyjegy“-jellegük van, tehát új nemzetközi pénzegység szerepét kell majd betölteniök. A nyugat-európai országok képviselői azonban határozottan kijelentették, hogy csakis új hiteleszközzel lehet szólni, amely új likvidálásokat előteremtését teszi lehetővé, és nem egyébről.

Az Egyesült Államok számára azonban a legfontosabb az a tény, hogy a Rio de Janeiro-i határozat nem változtatta meg a jelenlegi valutarendszert, amelyben gyakorlatilag még mindig a dollár az egyetlen aranyra beváltható tartalékvaluta. Azok a kísérletek tehát, amelyek célja a dollár trónfosztása volt, egyelőre nem jártak sikerrel.

*

A font sterling leértékelését követő események, az amerikai fizetési mérleg deficitjének növekedése és az aranytartalékok újabb csökkenése tovább fokozták a dollár iránti bizalmatlanságot és az aranylázat a nemzetközi pénzpiacokon. Az újabb valutaválság kivédésére Johnson erélyes dollárvédelmi akciókra határozta el magát, hogy csökkentse újabb összegek külföldre áramlását. Ezért Washington felszólította az amerikai vállalkozókat, hogy tartózkodjanak újabb tőkeberuházásoktól Nyugat-Európában és Dél-Afrikában, hogy Angliában és tizenöt más nem európai országban esedékes beruházásaikat tartsák az 1963—66-os átlag 65 százaléknak megfelelő szinten. Ugyanakkor korlátozni kívánja az Egyesült Államok polgárainak külföldi turistaútjait, és kilátásba helyezte a külföldi katonai kiadások bizonyos mérvű korlátozását is. A katonai költségek azonban aligha csökkenthetők, amíg az Egyesült Államok folytatja a vietnami háborút. Ezen a csatornán a dollár tovább áramlik külföldre.

Noha a Közös Piac országai és különösen Franciaország nyomtatékosan követelték az amerikai fizetési mérleg rendezését, a bejelentett intézkedések mégsem töltötték el őket örömmel. Ez érthető is, hisz a dollármentő intézkedések szerves része az amerikai kivitel fokozása és a behozatal korlátozása, ami növeli a versenyt az európai tőkepiacokon. Kétségtelen az is, hogy a tőkekivitel és a turistaforgalom korlátozása fokozhatja a dekonjunkturát és a deflációs jelenségeket Nyugat-Európában. Így például Angliát becslések szerint 100 millió font sterling

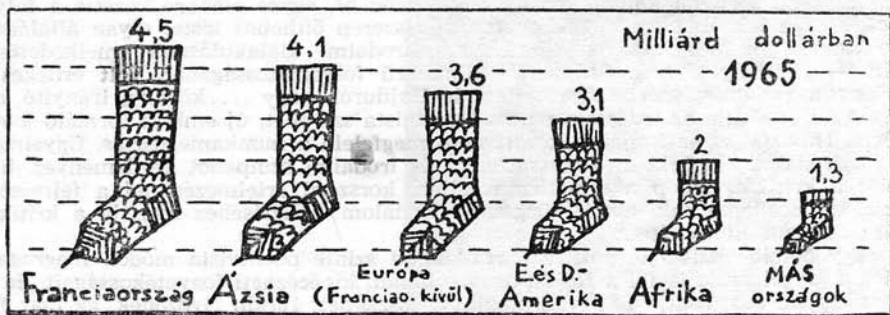
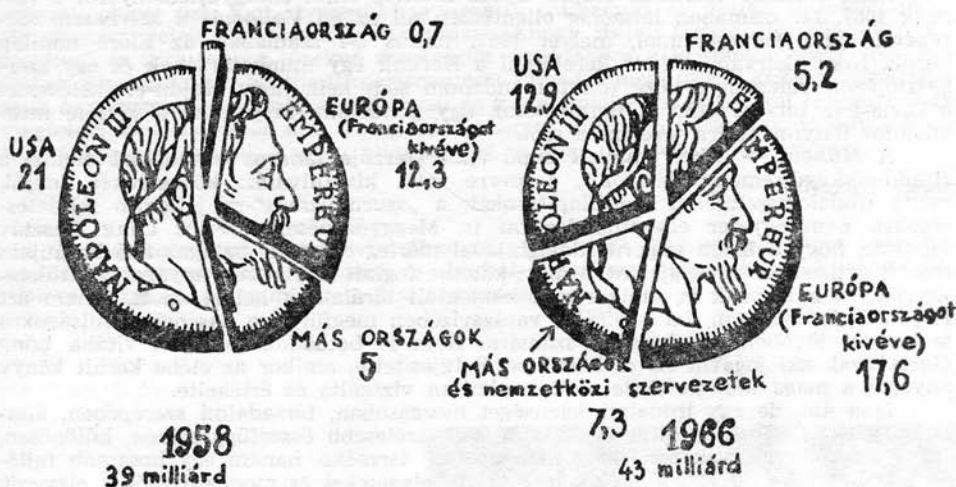
veszteség éri majd (pedig az amerikai tőkebefektetések tekintetében kivételezett ország).

Franciaország azért is bizalmatlan a bejelentett intézkedésekkel szemben, mert nyilvánvaló, hogy céljuk a tőkés pénzrendszer gyökeres reformjának elodázása, a dollár nemzetközi kulcsvaluta-szerepének megőrzése.

E fejlemények azonban nem csökkentik, hanem éppen növelik a tőkés világ valutareformjának időszerűségét; a reformkísérletek minden bizonnyal folytatódnak.

De egyikük sem kecsegtet végleges megoldással, hiszen a nyugati valutarendszer működésében észlelt hibák sem csak magából a pénzrendszerből erednek, hanem mélyebben rejlő ellentmondásokból.

Berényi Ádám — Fekete András

Igy látja a párizsi L'Express rajzolója az aranytartalékok megoszlását. A Napoleon-arany a bankok széfjeiben fekvő értékeket jelképezi; a harisnyában a magánosoknál teaurált mennyiségek értéke.

Még egyszer a szerkesztő szerepéről, avagy a kritika kiterjesztésének szüksége

Láng Gusztáv vitacikke Hajdu Győző *Műhely* című cikkgyűjteményéről a Korunk 1967. 11. számában látszólag ellentétben áll az én *Vallomás a szerkesztő szerepéről* című jegyzetemmel, melyet 1967. június 8-i számában az Előre napilap közölt. Nem akarván „titkot” kerekíteni a Korunk egy munkatársának és egy szerkesztőjének véleménye közé (mert mondanom sem kell, hogy Hajdu-értékelésemet a Láng-féle bírálat után is fenntartom), úgy gondolom, helyes, ha a kétféle megvilágítás fényforrásaira terelem a szót.

A *Műhely* — „titok” nélkül című cikk szerzője tanáros odaadással elemzi a Hajdu-cikkgyűjtemény darabjait, s szerre talál kivetnivalót: közhelyeket, idejük múlta irodalomszemléleti megállapításokat, a „zsurnalizmus”-ra jellemző felületességeket, nem egyszer ellentmondásokat is. Meggyőződésem szerint Láng Gusztáv jól tette, hogy a maga szigorú filológiájával mérlegre emelte az Igaz Szó hasábjain másfél évtized során megjelent, s most kötetbe foglalt szerkesztői anyagot, becsületesen járt el a Korunk is, amikor a dokumentált bírálatnak helyet adott, s nem árt Hajdu Győzőnek sem, ha a bírálat varázsvízében megfürödvé hasznos tanulságokra tesz szert jövőbeli munkássága számára. Nem is bocsátkozom tehát vitába Láng Gusztávval, aki jogával élt és kötelességét teljesítette, amikor az elébe került könyv anyagát a maga mikroszkópja alatt konkrétan vizsgálta és értékelté.

Igen ám, de egy irodalmi jelenséget mozgásában, társadalmi szerepében, általános jelentőségében is látni és láttatni kell, szélesebb összefüggéseiben, különösen, ha olyan könyvről van szó, mely nem a „ma” terméke, hanem egy hosszabb fejlődési szakaszt tár föl, s időjatkában elmúlt helyzeteket és mondanivalókat elevenít. Ami engem a könyv megjelenésekor megragadott, az éppen az alcímben is kifejezett utalás: „Egy szerkesztő feljegyzései”. Hajdu Győző a szocialista építés átmeneti nehézségei közt, szellemi kaptatókon és buktatókon át, egyre előbbre vezette a folyóiratot, s ez a fokról fokra bővülő, gazdagodó szerep ölthetett testet olyan általánoságokban is, melyek könnyen tűnnek ma, irodalmi kialakulásunk emelkedettebb fokán — „közhelyek”-nek. Számomra filmszerű folyamatosságában volt érdekes a szerkesztői vallomás, ezért szögezhettem le Hajduról, hogy „...közügyj irányító, aki mélyen éli és vallja az irodalom pártos humanista szerepét, új embert formáló jelentőségét. Hibáztatja, ha lapjaink között nem megfelelő a munkamegosztás, figyelmeztet, ha irodalmi életünkben »lelassultunk.« és irodalmi színpadot kezdeményez, hiányolja a kritikát, fellép a szematismus ellen, korszerű értelmezést ad a félreértett szocialista realizmusnak, esszéit sürget, az irodalom fejlődéséhez igazítja a kritikát, vitára serkent. Él és éltet.”

Egy befelőlé-részletező, pozitív tényadatokat szinte pozitivistá módon megragadó filológia joggal mutatja föl a Hajdu-oeuvre hibáit, kipécézheti fogyatékoságait, de ez semmiképpen sem rontja le a visszatekintés összképét: Hajdu Győzőnek, az Igaz Szó szerkesztőjének az útja a szocialista közírás emelkedésének pályáivét jelképezi. S itt álljunk meg. A szerkesztőt nem lehet elválasztani a laptól, melyben a szerkesztői följegyzések pillanatnyiságán túlmenőleg a szerkesztői munka igazi értelme és értéke, végső eredménye testesül meg. Ezért nem helytelenítem a lap-genezis, a lap-fejlődés hű és utólag nem idillizált dokumentációját a másfél évtizednyi anyag egybegyűjté-

sével, s egyszer már leírt mondanivalómat a Hajdu-könyvvel kapcsolatban Láng Gusztáv kritikai megjegyzései után csak annyiban tartom kiegészítendőnek, hogy kívánatosnak érzem Hajdu Győző szigorúbb önelhatárolását régebbi munkaszakaszaitól s azokban fellelhető hibáitól. Ezt határozottabban végezhetné volna el könyvének előszavában is, de semmi sem késő: lehet hogy éppen az elszenvedett szigorú kritika segíti elő bennne a „magunk revíziójá“-t, mely különben — valljuk be — a szocializmus mai hőfokán mindnyájunk számára a visszatekintés őszinteségével kötelező.

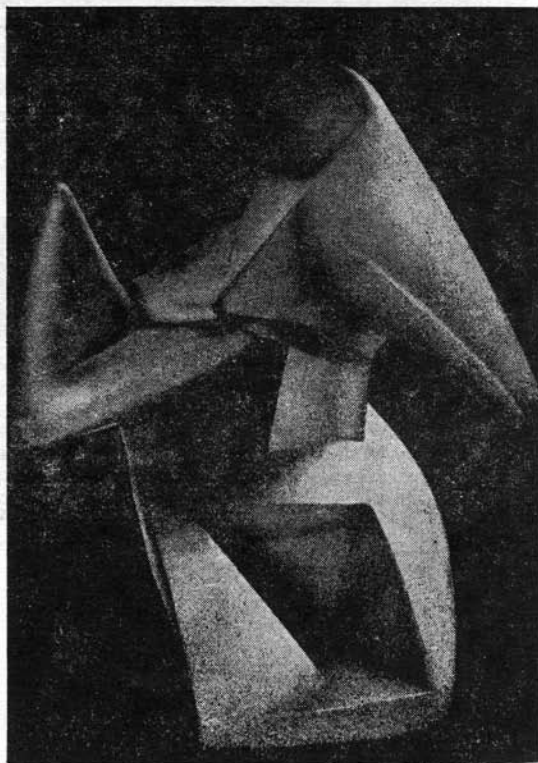
Láng Gusztáv bírálata kifogástalan ugyan, de leszűkítve egy könyv dokumentum-anyagára nem lehet igazságos. Arra gondolok, hogy a szerkesztő publicisztikája után, mely közüggé tette az írók, művészek mindenkor megnyilatkozásait, logikus követelmény maguknak az íróknak, művészeknek — tehát a Hajdu-írásokban csupán tükröződő tulajdonképpeni főnyagnak — a hasonlóan alapos bírálata is. Távol áll tőlem, hogy figyelembe ne vegyem mindazt a maradandó értéket, amit íróink, művészeink, a szocialista építés erőmegfeszítései közt alkottak (hiszen éppen ezért védem Hajdu Győző szerkesztői másfél évtizedét a csupán hiányokra tapintó látéleleléssel szemben), de kétségtelen, hogy szocializmusunk mai fejlettségi szakaszán, a megnőtt igények fokán, új szerep vár az irodalombírálatra is.

Közírásunk nyilvánvalóan nemcsak az „átmenet“ gyengéiben ragadható meg, hiszen fejlődésében mindenkor adva volt az előbbrelendülés csiraképessége és feszereje is. Ha ugyanilyen bátran szembenézünk szépirodalmunkkal és segédtudományaival, akkor sem kell elvétenünk a negatív (túlhaladt) és pozitív (maradandó és előremutató) jelek tárgyilagos arányosítását. Ahogy Hajdu Győzőt, az állandóan kísérletező és újra-jobbra törekvő szerkesztőt sem félttem a kritikától, mely régi írásainak újraközlését s hibáinak megismétlését támadta meg, úgy a kritika kiszélesítésétől és a korszerű tudományos-filológiai és irodalomtörténeti-esztétikai fegyverzetnek megfelelő kiéleződésétől sem a romániai magyar irodalom egészének valamiféle értécsökkenése várható, hanem ellenkezőleg, a való értékek érvényesülése*.

Balogh Edgár

* Akárcsak Láng Gusztáv írásában (Korunk, 1967. 11.) a tárgyilagos bírálatot, úgy tartjuk figyelemre méltónak a bírálat általános kiszélesítésének javaslatát, melyre vissza is kell térnünk. — A szerkesztőség.

Alexander Archipenko:
Ökölvívó-mérkőzés

IFJÚSÁG-NEVELÉS

Tanulás és kutatás

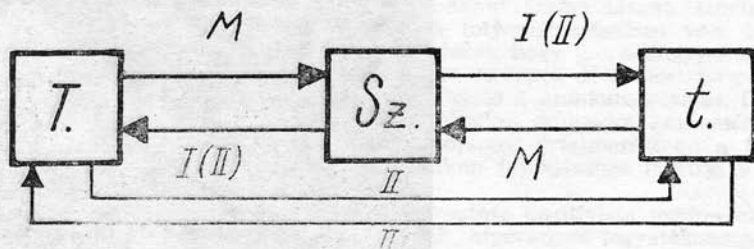
A tanár és a szemléltetőeszköz szerepének változásáról

Az oktatás és a nevelés folyamata kétoldali, a tanár és a tanítvány közt végbemenő információcsere. Ez a meghatározás azonban csak nagyjából jelzi a folyamat lényegét. Válaszolnunk kell még számos kérdésre, amelyek közül egyet szeretnék kiemelni: a szemléltetőeszköz helyét és szerepét az oktatás folyamatában, annak a struktúrájának a működésében, amelynek a tanár és a tanítvány a két szélső sarka és tevékeny alkotóeleme. Ennek a kérdésnek a boncolgatásával a tanulás és kutatás viszonyának égető vitájába kapcsolódhatunk.

Kibernetikai szempontból a tanár—tanítvány struktúrát önszabályozó rendszernek tekinthetjük, amelyben a tanár a szabályozó, a tanítvány pedig a szabályozott elem: a tanár előad, magyaráz (közvetlen információ-közléssel ismereteket nyújt a tanítványnak és szabályozza annak tevékenységét) és ellenőrzi, „kihallgatja“ a tanulót (visszacsatolt információ segítségével értesül tevékenységének eredményéről).

Ez a kép azonban leegyszerűsített és csak verbális módszerekkel megvalósított oktatási folyamatokra érvényes, amelyekben a tanár a szabályozó és „megtanulandó“ információknak is egyedüli forrása. Az oktatási folyamatok legtöbbszörében azonban a tanulóra ható információforrások száma több egynél: a tanár — közvetlenül, vagy közvetve (például a programozott oktatás esetében) elsősorban a tanítvány tevékenységét szabályozó információk forrása marad, míg az elsajátítandó, a „megtanulandó“ ismeretek, információk főforrása a könyv, illetve a szemléltetőeszköz. Ez utóbbi tehát nemcsak egyszerű segédeszköze a tanításnak, hanem szerves alkotórésze. Sőt, maga a „szemléltetőeszköz“ kifejezés is csak részben fedi azt a fogalmat, amit jelölünk. Egy fogaskerékrendszer például, amelyet a tanuló szétszed, összeállít és működésbe hoz, nemcsak szemléltetésének, hanem cselekvésének is tárgya.

Az elmondottak szerint az oktatás folyamatában fellépő kölcsönhatásokat a következő ábrával szemléltethetjük:

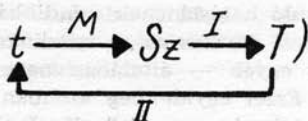

Jelmagyarázat: T=tanár; t=tanuló; Sz=szemléltetőeszköz; M=motorikus hatás, a szemléltetőeszközeire irányuló cselekvés; I=információ-közlés az első jelrendszer, a valóság közvetlen érzéklése segítségével; II=információ-közlés a második jelrendszer (beszéd, nyelv) segítségével.

Az oktatási folyamat esetében tehát nemcsak egyszerű tanár-tanuló vezérlési* hatásláncról van szó (például a tanár előadásának hatására gyarapodnak a tanulók ismeretei; vázlatosan: $T \xrightarrow{II} t$), hanem sokkal többről: visszacsatolt hatásláncok összekapcsolódásáról. Világítsuk meg az elmondottakat egy példával. Laboratóriumi gyakorlat keretében a tanuló vegyi anyagokat hoz kölcsönhatásba (motorikus tevékenység), hogy a fellépő színváltozásokból, gázfejlődésből vagy más kísérletileg kiváltott jelenség megfigyeléséből információkat szerezzen (visszacsatolt

szabályozási hatáslánc; vázlatosan: $t \xrightarrow{M} S_Z \xrightarrow{I} T$) Ezzel egyidejűleg a tanár is figyeli

a tanuló kísérletezését és szóbelileg irányítja, helyesbíti, ha szükséges. (Az előzővel kapcsolt, másik szabályozási hatáslánc; vázlatosan:

Allandó-e a tanár szerepe az oktatás folyamatában?

Az oktatás során a tanár — mint a tanítási program végrehajtója — e kibernetikus folyamat szabályozó eleme. Az élőlények az egyszerű viselkedési formákat „próba és tévedés“-sorozatok révén sajátítják el úgy, hogy a megjutalmazott sikeres próbálkozásokat megismélik, a szankcionált tévedések megismétlését pedig elkerülik (például egy forró tárgy megérintését, miután az megégette őket). Ez a mód, a „vakpróbálkozás“ azonban nem meríti ki a tanulás lényegét. Az emberre elsősorban a racionális, céltudatos és szándékos tanulás jellemző. Az emberi létezés szükséges ismeretek és az emberi magatartás olyan bonyolult, hogy kialakítására és helyességének megerősítésére — legalábbis az oktatási folyamat kezdetén — elengedhetetlenül szükséges a tanárral való kölcsönhatás, hogy a történelem folyamán felhalmozódott társadalmi tapasztalat lényegével javítsa, egészítse ki a tanuló egyéni tapasztalatait. E kérdést érdemes részletesebben megvizsgálni. Az állat viselkedésének helyességét vagy helytelenségét a legtöbb esetben egyszerű és veleszületett élettani reakciók (kellemes, illetve fájdalomérzet) jelzik. Az ember társadalmi és tudatos lény: magatartásának legjellemzőbb megnyilvánulásai a tudat és az erkölcsiség szférájába tartoznak, és ezért helyességüknek megerősítéséhez nem elegendők az öröm- vagy fájdalomérzethez hasonló élettani reakciók. A tanuló elektromosságtani ismereteinek hiányosságát egy áramütés is jelez-

* A vezérlés az irányításnak az a fajtája, amely független az irányítás eredményétől: a vezérelt elem működése nem módosítja a vezérlő működését, nem hat vissza rá, hogy korrekciós információkat váltson ki belőle. (Például: megnyomok egy gombot, és valahol, egy másik szobában kigyullad egy jelzőlámpa.) A vezérlés természetesen csak egyszerű, gyakorlatilag zavarmentes folyamatok irányítására alkalmas. Bonyolult, zavaroktól, perturbációktól módosított folyamatok sikeres irányítását szabályozás útján érjük el. A szabályozás esetében a szabályozott elem működése visszahat a szabályozó elemre, amely a visszacsatolás útján érkező ellenőrző információk nyomán módosítja az irányító információit, helyesbíti a szabályozott elem működését. (Például: hallásunk biztosítja azt a visszacsatolást, amelynek segítségével ellenőrizzük és szabályozzuk hangerősségünk szintjét; a tanár ismeretközlő tevékenységének visszacsatolása a számonkérés.) A hatáslánc az az út, amelyen az irányító és ellenőrző információk, illetőleg az őket hordozó jelek haladnak. Vezérlés esetében a hatáslánc nyitott, szabályozás esetében pedig zárt.

heti, sokkal fontosabbak azonban azok a bíráló megjegyzések, amelyeket a tanár a tanuló dolgozatfüzetébe ír. A tanár szerepe és fontossága azonban változik az oktatási folyamat előrehaladásával: mindinkább háttérbe szorul. Úgy is mondhatnók, hogy a tanár működésének végcélja, hogy az oktatási folyamat fejlődésével egyidejűleg önmagát fokról fokra fölöslegessé tegye és ezzel párhuzamosan a szabályozott tanulót önkéntesre, egyéni tanulásra képes „önszabályozó rendszerré“ alakítsa. Ha a tanár nem segíti elő a tanulónak ezt az önállósulási folyamatát, akkor később az iskola és az élet közt olyan szakadék keletkezik, amelyet a tanulók csak nagy nehézséggel tudnak áthidalni. A tudomány és a technika rohamos fejlődésének korában a tanulás az iskolán túlterjedő, állandó létszükségletté vált, és aki nem képes önállóan, tanári irányítás nélkül tanulni, elidegenül, elzárja magát a holnap világotól. Egyszerű példa: a munkaeszközök erkölcsi kopása ma már olyan gyors, hogy élete végéig senki sem dolgozik azzal a géppel, amelyet tanonc korában tanult meg kezelni. Az oktatás haladása folyamán tehát a tanár—tanuló hatásláncnak mindinkább veszítenie kell a fontosságából; a tanuló ismeretszerző tevékenysége mindinkább a könyv, a szemléltető-eszköz és az ismeretszerzés egyéb — általában nem a didaktikailag átgyúrt — forrásai felé kell fordulnia. Ezzel egyidejűleg azonban nemcsak az ismeretszerzési tevékenységnek kell önállósulnia, hanem az önellenőrző, a megerősítő tevékenységnek is. Ennek az önállóságnak a megvalósításával az oktatói-nevelői tevékenység elérte egyik alapcélját: a tanártól szabályozott tanítvány a tanártól független ön-szabályzó rendszerré alakult, amely képes saját tanulási folyamatát irányítani és ellenőrizni. Ezeknek a megfontolásoknak fontos következménye: a tanártól függetleníthető információforrásoknak — köztük a szemléltetőeszközöknek — növekszik a fontossága az ember értelmi fejlődésében, és ez arra int bennünket, hogy az oktatás folyamatában jelentős szerepet juttassunk nekik és a velük való bánásmódnak.

Hibás tehát az a felfogás, amely szerint a tanulók absztraháló képességének fejlődésével arányosan csökken a szemléltetőeszközök szerepe. Így csak az gondolkozhat, aki a szemléltetőeszközben — tévesen — nem lát mást, mint a kisiskolás „naiv“ fogalomalkotásának kartonból, drótokból és gipszből összetákoltsz mankóját. A szemléltetőeszköz azonban ennél sokkal több!

Mi is a szemléltetőeszköz?

Szemléltetőeszköz lehet maga a tanulás tárgya (virág, ásvány, vegyszer) vagy annak valamilyen szemlélhető formájú anyagi vagy eszmei modellje*.

A szemléltetőeszköz célszerű iskolai használata lényegében nem különböztetik a tudományos munkásnak a vizsgálati tárgyon vagy annak modelljén végzett kutatásától. (Ez természetesen nem jelenti a teljes azonosságot, a megkülönböztető jegyek hiányát. Például: míg a kutató maga konstruálja meg a modellt, addig a tanuló — a legtöbb esetben — készen kapja.) A szemléltetőeszközök használatának didaktikája lényegében nem más, mint az oktatási folyamat konkrét keretei közt alkalmazott modell-elmélet. A kutatási modell és a szemléltetőeszköz (nyugodtan nevezhetjük *didaktikai modellnek* is) alapvető sajátosságai megegyeznek: híd szerepet töltenek be a megismerés, illetve a tanulás folyamatában, mivel egyszerűbb, hozzáférhetőbb, könnyebben tanulmányozható „másai“ a tanulmányozott tárgyakkal és folyamatokkal.

* A modell fogalmával kapcsolatban lásd Bóna Ervin: *Modellezés a kémiában*. Korunk, 1966. III. 383.

A szemléltetőeszköz nemcsak a passzív kontempláció tárgya, nemcsak egyszerű illusztrációja a tanár kifejtette *kész* igazságoknak, hanem az ismereteknek olyan forrása is, amelyből a tanuló értelmi tevékenységével (amelyet anyagi, motorikus tevékenység is támogat) valósággal *kibányássza* az elsajátítandó ismereteket. Eleinte tanári segédlettel, majd mindinkább önállóan: így lesz (még egyéb oktatói-nevelői hatásoktól is alakítva) a tanítványból önálló kutató. Ez az átalakulás szűkségszerű, mert a tudományos-műszaki forradalom korában a *kutatás* nem kivételes egyének sajátja, hanem a korszerű emberi létforma elengedhetetlen tartozéka, társadalmunk fejlődésének egyik mozgatója. Mindenki kutat, aki problémákat old meg, aki nem akarja életét a nagyapától örökölt módon „élni“. Nemcsak az új szerszám, az új gép alkotója végez kutatómunkát, old meg egy problémát, hanem aki alkalmazza, a maga módján szintén egy kis kutatást végez: hogyan tudja a legjobban alkalmazni az új szerszámot? (Megjegyzendő, hogy még ez a szerény kutatás is, mivel a munkamódszerek tökéletesítéséhez vezet, társadalmi jelentőségű.) A szemléltetőeszköz tehát nem „nürnbergi tölcser“, az absztraháló képességben fogyatékos tanulók mankója, hanem gondolkodtató és cselekedtető eszköz, amely problémákat vet fel és segít megoldani.

Modell és szerkezet

Egy kész, megalkotott, statikus jellegű szemléltetőeszköz (ábra, makett, anatómiai preparátum) is lehet — alkalmazási módjától függően — gondolkodást dinamizáló, a passzív szemlélésen átlendítő hatású. Hatékonyabbak azonban azok a szemléltetőeszközök, amelyek felhasználása, lényegük kibontakoztatása cselekvést, fizikai ráhatást igényel. Itt nemcsak a mozgást, a folyamatot modellező szemléltetőeszközök (elektromotor, repülőgépmodell) összeállítására és működtetésére gondolunk, hanem a különböző statikus jellegű, szerkezetet modellező, szemléltetőeszközök készítésére is.

Nem szorul különösebb bizonyításra az, hogy egy kristályrács modellnek gölyökből és pálcikákból történő összeállítása, lépésről lépésre történő sajátkezű felépítése sokkal többet nyújt a tanulónak, mint a kész modell egyszerű bemutatása. Hiányos — kivált a tábla síkjában ragadt térmértan-oktatásban részesült tanulóknak — az a képessége, hogy a testeket a háromdimenziós térben érzékeljék és képzeljék el. Ezen a hiányosságon is nagymértékben segítene a különböző mértani modelleknek *sajátkezű* szerkesztése. Kár, hogy ez a régi jó szokás — mértani testeknek kartonból való konstruálása — részint feledésbe ment, és a térmértant majdnem kizárólag csak két dimenzióba préselve tanulják a diákok, átugorva azokat a műveleti fokozatokat, amelyek a harmadik dimenzió elabsztrahálásához vezetnek. Ennek az állapotnak a természetes következménye az, hogy a tanulók a fordított utat sem képesek megtenni, azaz egy kétdimenziós vetületből rekonstruálni a háromdimenziós test formáját.

A *sokoldalú érzékelés* comeniusi elvét sem szabadna elfelejtenünk: egy testnek mértani alakja nemcsak a tábla, vagy egy könyv két dimenziójába vetítve látható, hanem három dimenzióban is, sőt tapintással is érzékelhető, ha rendelkezésünkre áll egy kartonból vagy fából könnyen összeilleszthető modell! (Meggyőződésem, hogy egyetemi kristálytanulmányaink során sokkal nehezebben sajátítottuk volna el a geometriai kristálytan elemeit, ha nem forgattuk volna a *kezünkben* a különböző, fából faragott kristálymodelleket.)

A modell sajátkezű megépítése nemcsak a szerkezetbe, a tanulmányozott tárgy felépítésébe nyújt mélyebb betekintést, hanem alapos munkára is kényszerít: a

szerkesztés nem intézhető el futó pillantással, mint egy ábra vagy mint a kész, megépített modell felületes megtekintése. A konstruktív szemléltetés kiterjedt alkalmazását még egy másik szempontból is fontosnak kell tekintenünk. Az oktatás célja nemcsak az adatok rögzítése, hanem elsősorban az, hogy a tanuló elsajátítsa az *értelmi műveletek* elvégzésének, végső fokon a *problémamegoldásnak* a tudományát. Az értelmi cselekvés alapjai objektív műveletek, tárgyra irányuló cselekvés interiorizációja folyamán alakulnak ki. E lélektani megállapításból is arra a következtetésre jutunk, hogy a szemléltetőeszközök nemcsak a bemutatásnak, hanem az irányított vagy önálló tanulók cselekvésének is tárgyai és ezáltal eszközei az értelmi műveletek kibontakozásának.

E megfontolások alapján könnyen beláthatjuk, hogy helytelen időhiányra és kivált túlterhelésre hivatkozni, amikor a konstruktív szemléltetést elhanyagoljuk.

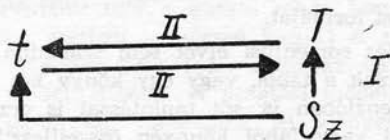
A szemléltetőeszközök osztályozása

Túlhaladottnak kell tekintenünk a szemléltetőeszközöknek azt az osztályozását, amely előállítási módjukon alapul: rajzolt, fényképezett, vetített, faragott eszközök. A szemléltetőeszközök ugyanúgy osztályozhatók, mint a modellek. Elsősorban azt lényeges tisztázni, hogy a használt szemléltetőeszköz homológ- vagy analóg-modell jellegű-e?

Homológ az a modell, amely csak méreteiben különbözik a modellezett tárgytól vagy folyamattól, mozgásformájában azonban nem. Például a városi vízvezeték kicsinyített és leegyszerűsített mása, amelyet a közlekedő edények gyakorlati alkalmazásának tanításakor mutat be a tanár. A tanuló, hogy a városi vízvezeték-rendszert elképzelje, nem tesz mást, mint megnöveli képzeletben a szemlélt modell méreteit. Ugyanezt a berendezést, különböző analógiák alapján (vízmennyiség, töltésmennyiség, szintkülönbség—potenciálkülönbség) felhasználhatja a tanár az elektromos árammal kapcsolatos fogalmak kialakítására. Ebben az esetben a szemléltetőeszköz *analóg* modell szerepet tölt be: a modellezett folyamat mozgásformája ugyanis minőségileg különbözik a modell mozgásformájától (a víz áramlása alacsonyabb mozgásforma, mint az elektronok áramlása). Ezt a különbséget a tanulóknak tudatosítani kell, ami az analóg modell jellegű szemléltetőeszközök felhasználásának jellegzetes didaktikai problémája. Az alkalmazás módját tehát elsősorban a modell-jelleg szabja meg.

Didaktikai szempontból célszerű még azt is tekintetbe venni, hogy a szemléltetőeszköz milyen típusú hatáslánc keretében kapcsolódik a tanár—tanuló kettőshöz, és milyen mértékben aktivizálja a tanulót. E szempontból három fontosabb csoportot különböztethetünk meg:

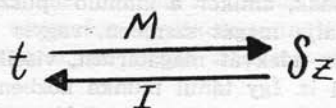
1. Az előadást, vagyis a tanár és a diák közt folytatott megbeszélést *passzív illusztráló* szemléltetőeszköz, mely azt mutatja, amit a tanár mond. Az ilyen eszköz csak a tanuló szemléletének a tárgya.

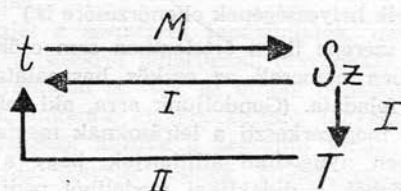
Ebbe a kategóriába tartoznak mindazok a szemléltetőeszközök, amelyeket rajzban, fényképen, falitáblán, vetítve vagy makettként mutatnak be a tanulóknak. (Ha az audio-vizuális technika nyújtotta lehetőségek csak annyiban különböznének a „klasszikus” táblára vázolásról, hogy *ugyanazt* az ábrát vászonra vetítik és ezáltal megkímélik a tanárt a rajzolásról, akkor pusztán csak műszaki fejlődést je-

lentenének és nem módszertanit. Egy diafilmről vetített áramkör-vázlat ugyanannyit mond, ugyanannyi információt tartalmaz, mint ha krétával vázoltuk volna a táblára. Módszertani szempontból tehát nem lényeges a szemléltetőeszközöknek műszaki megvalósításuk szerinti csoportosítása.)

2. Tanulói *cselekvést biztosító* szemléltetőeszközök: a tanuló által kezelt vagy felépített modellek, kísérleti berendezések; ezeket a tanuló nemcsak szemléli, hanem meghatározott tanulási cél szerint módosítja, változtatja.

Mi biztosít azonban afelől, hogy a tanulásnak ez a formája — amely a legáltalánosabb jellegű tanulásnak, a tevékenységet követő tapasztalás útján történő ismeretszerzésnek az iskolai változata — a helyes úton bonyolódik-e le, nem torzul-e vakpróbálkozások sorozatává, téves „ismeretek“ forrásává? Ehhez egy olyan visszacsatolt hatáslánc szükséges, amelynek révén a tanuló információkat szerez tevékenységének hibáiról vagy eredményességéről. Ennek a visszacsatolt hatásláncnak lényeges — az eredmények és kívánalmak ellenőrzését, összehasonlítását végző szerve a tanár.

A szemléltetőeszközöknek ez a cselekvő és visszacsatolt rendszerben történő alkalmazása az oktatás, elsősorban a „reáltudományok“ oktatásának központi problémája. A tanuló aktív, tudatos tanulási folyamat keretében valóságos kutatója a szemléltetőeszköznek, illetve az általa modellezett valóságnak. A tanuló, miközben a szemléltetőeszközre hat, a kísérletező tudós kutatóútját járja be kicsiben, azzal a különbséggel, hogy a tanári irányítás megóvja a fölösleges vakvágányra futástól. (A tanuló csak saját ismeretkészletéhez viszonyítva valódi felfedező, a tanár ismereteihez viszonyítva csak újrafelfedező. A tanár tudja, hogy mit kell a tanítványnak felfedeznie és a sikeres irányítás érdekében azt is kellene tudnia: hogyan. Ezért volna szükséges a tanárképzés keretében hangsúlyozni a tudományos kutatás logikai, ismeretelméleti és lélektani vonatkozásait.)

A döntő probléma a helyes arány megállapítása: hol van az a határ, amelyen túl a hatékony tanári irányítás szájbarágássá, szellemi pórázon vezetéssé fajul?

3. *Programozott* szemléltetőeszköz. A programozott oktatás jelenlegi formáinak joggal róják fel, hogy a szemléletesség didaktikai alapelvét csak részben — és kizárólag ábrák alkalmazásával — valósítják meg. Ez igaz. Készíthetők azonban olyan mozgatható vagy összeszerelhető szemléltetőeszközök, amelyek programszerűen diktálják használatuk lépéseit, és minden elemi művelet után megerősítik a tanuló cselekvésének logikai értékét (tudatják, hogy helyes volt-e vagy helytelen). Ezek, bár csírájukban már léteznek, a jövő szemléltetőeszközeinek csoportját alkotják, és kibontakozásuk a programozott oktatás fejlődésével kapcsolatos.

A szemléltetőeszköz tehát, különböző fokú és minőségű kölcsönhatások keretében, *szerves* alkotórésze az oktatási folyamat struktúrájának. Ezt a struktúrát csak a legritkább esetben és a vulgarizálás veszélyével lehet a tanár—tanuló kettősre redukálni, mert majdnem mindig bekapcsolódik, és nem csekély szereppel, egy harmadik elem: maga a szemléltetőeszköz. Sőt, a tanár segítségével történő tanulás csak különleges, kiegészített esete az általánosabb ismeretszerzési módnak: a tapasztalásból történő tanulásnak, amikor a „tanuló” pusztán csak a megtanulandóval, a megismerendővel találja magát szemben, vagyis azzal a környezettel vagy annak modelljével, amelyhez adekvát magatartást, viselkedést kell kialakítania — külső, tanári segítség nélkül is. Így tanul munka közben az esztergályos és a magában edző sportoló, hogy csak egy egyszerű példát említsünk.

Személyi pályafutásunk során a tanár szükségszerűen kikapcsolódik tanulási tevékenységünkől: a tanár szabályozta iskolai tanulás szerepét fokozatosan átveszi az önképzés. Leegyszerűsödik-e a tanulás folyamatának struktúrája a tanár fokozatos kiiktatásával? Nem, csak az iskolai tanulás során elkülönülten, külön elemek segítségével megvalósított részfolyamatok egyetlen ember tevékenységében összpontosulnak: maga a tanuló veszi át a tanár ellenőrző, értékelő és szabályozó funkcióját is, és ezáltal szabályozott elemből önszabályozó, tanulásra, tökéletesedésre képes rendszerré alakul át. Ez az iskolai oktatás fontos céljának a megvalósulása. (Ezért kell hangsúlyozni: nem elegendő a tanulókkal ismereteket közölni, hanem meg kell tanítani őket ismereteik helyességének ellenőrzésére is.)

A szemléltetőeszköz szerepe ilyen értelemben sem csökken, sőt, a feladat bonyolódik, mert sok esetben nemcsak az eszköz használata, hanem megtervezése és felépítése is a tanuló feladata. (Gondoljunk arra, aki műszaki könyvet olvasva, mélyebb megértés végett, megszerkeszti a leírásoknak megfelelő ábrákat.) Az ilyen tanulási mód határesetében nyugodtan állíthatjuk, hogy a tanulóból tudományos kutató, a szemléltetőeszközből, a didaktikai modellből pedig kutatási modell lesz. A tanulás és a kutatás között nincs éles határvonal: feltételezik egymást és átalakulnak egymásba. (A tanulás, ha értelmetlenül el nem rekesztik, kutatássá alakul — bármilyen szerény legyen is az — s a kutatás feltételezi az előtanulmányokat, a már elért eredmények megtanulását.)

Életszerű-e az iskola?

A tanuló ismeretszerzési tevékenysége az iskolában sok esetben nagyon is tanárilag „preparált”, áttételes, elütő attól, ahogyan majd az iskolán kívül, az életben kell az ismereteket megszereznie. (Hány fiatal mérnök döbben meg egy-egy olyan problémától, amelynek megoldását nem tanulta meg részletesen kifejtve a műügyetemen, s amelynek megoldásához nem rendelkezik mások kidolgozta sé mával.)

Mi az oka ennek a módszertani szakadásnak? Mi az oka annak, hogy az iskolában tanultakat sok esetben nehezen tudjuk az életben alkalmazni; sőt, egyes esetekben, az élet igényeinek megfelelően, újra kell őket tanulnunk? Miért bírközünk meg nehezen egyes olyan kérdésekkel, amelyekről az iskolában nem tanultunk? A legegyszerűbb és egyúttal a legegyszerűbb magyarázat az volna, hogy az iskolai tanulás lényegét tekintve életidegen. Ez az állítás azonban túlzott, téves.

Az iskolai oktatás lélektani tartalmát tekintve megegyezik az emberi tanulás általános fogalmának lényegével. A tanár jelenléte miatt azonban az iskolai oktatás a tanulás *különös esete*. A hiba, úgy látszik, egyrészt a különösről az általánosra

való fokozatos áttérés hiányából ered. (Ez a fokozatos áttérés kellene hogy megnyilvánuljon a tanár szerepének lassú megváltozásában, fokozatos háttérbe szorulásában.) A másik, áttérést nehezítő hiányosság pedig a közös vonások tudatosításának elhanyagolása, sőt mi több — tagadása! Ez vonatkozik a szemléltetőeszközökre is, amelyekben sokan csak a kisiskolás segédeszközöket látják, holott ezek a tudományos kutatásban oly nagy szerepet játszó modellek didaktikai változatai. A helytelen felfogás az egyik oka annak a törésnek, amely — bizonyos vonatkozásokban — az iskola és az élet közt fennáll: az iskolai tanulás módszereit, eljárásait ideiglenesnek és az iskola tartamára vonatkoztatottnak tekintik, szem elől tévesztve azt, hogy bennük a kutatás, az önálló ismeretszerzés csíráinak kibontakozása kell hogy meginduljon.

Salló Ervin

Sajtó és köznevelés

Érdeemes kissé részletesebben, a pedagógiai lehetőségek oldaláról megnézni a sajtó köznevelési szerepét.

Vizsgálódásom alapját a személyes tapasztalatok, megfigyelések és benyomások alkotják, de beszéltem ezekről tanárokkal, orvosokkal, ügyvédekkel, tanítókkal, munkásokkal s tanítványaimmal is. Nos, az utóbbi hónapok sajtóterméke egész csokorralalót juttatott íróasztalomra elgondolkoztató tényekből. Az iskoláskor előtti gyermek alakuló egyéniségétől kezdve a fegyelmi kihágásokig igen változatos és sokszínű ez az újságanyag. Nevelési esetek, ötletek, eszmefuttatások, tájékoztatók merülnek föl és tűnnek el a cikkekben, nemritkán ötletszerűen, összefüggéstelenül. Olykor-olykor a másodlagos kérdéseket részletezik a lényegbevágó problémák rovására. Ebből arra következtethetünk, hogy a nevelési rovatok szerkesztőinek nincs módjuk végigvinni egy-egy fontos nevelési kérdéskört, illetékes szakembereket mozgósítani a napirendre kerülő nevelési kérdések igényes megoldására.

A tanítók és tanárok, de maguk a szülők is azt szeretnék, ha a nevelési kérdéseket és eseteket az újságolvasók átgondolt szerkesztési politika alapján sokoldalúan és kimerítően ismerhetnék meg. Kaptafa-szerű szabályok, tanácsok és megrovások ismételtetése helyett az olvasóközönséget is a pedagógiai elemzés készségével kellene felruházni.

A nevelési munka hatékonysága megköveteli, hogy a sajtóban a teljes igazságot írják meg. A jót is, a rosszat is, az eredményt is, a hiányosságot is. Nem igaz, hogy csupán a hibák föltárásával lehet jóra serkenteni. Az eredmények bemutatása és népszerűsítése izmosítja az önbizalmat, fokozza a jobbra, teljesebbre irányuló törekvést. Márpedig ritka az olyan újságcikk, amely nevelői érdemekben gazdag tanítókról, tanárokról és iskolákról szólna, de a kiváló eredményű és kifogástalan magaviseletű tanulókról sem igen olvashatunk.

Arról sem igen esik szó, hogy a középiskolát végzett növendékeink között alig akad, aki nem tud a társadalomban hasznos munkát végezni, s a munkakerülő: társadalom-alatti életét éli. A liceumnak tehát föltétlenül jellem- és munkaerőkölcsöformáló ereje van, amit még fokozhatna a sajtó azzal, ha behatóan elemezné az elégségessé válás problémáját. Megfigyeléseink szerint ugyanis a kisiklás, az elégségessé válás leggyakrabban családnevelési hibák rovására írható.

Az érdemjegyek beírásával nemcsak ítéletet kívánunk mondani, hanem nevelni is akarunk. Az osztályzat értékelés, ezért be kell láttatni a szülőkkel, hogy a javító vizsga is a gyermek érdekét szolgálja. Könnyű ezt az elvet alkalmazni az egyszerű szülőkkel szemben, annál nehezebb olykor azokkal, akik úgy vélik, hogy társadalmi vagy hivatali helyzetük előnyöket biztosít. Ez nem új jelenség, de ma is létezik, ezért kell rá fölfigyelnie a sajtónak is. Ilyen fejtegetések alkalmával tiszta vizet keil önteni a pohárba: *melyek azok a gátló körülmények, amelyek az illető tanulók lemaradását okozták?* A gyenge képesség, lustaság, a rendszeresen elvégzett napi munka hiánya, avagy a családi élet ziláltsága? A sajtó újra és újra fölhasználhatja az újszerűség lehetőségét, hiszen itt sohasem ismétlődnek meg tökéletes azonosság-gal helyzetek és jelenségek.

Azt sem ártana fölterképezni, kik a kirívó öltözködéssel, nyegleséggel és fegyelembontással kitűnni vágyó ifjak. De fölködlük egy másik furcsa jelenség is, amivel a sajtónak ugyancsak foglalkoznia kellene: a tanulatlan szülő kisebbségi érzése iskolázott fiával vagy leányával szemben. Ez aztán kifejleszti gyermeke fölényeskedését, hányavetiségét, gögjét. Mondják, hogy mindent meg akarnak nekik adni, amit ők mint gyermekek nélkülöztek: anyagi javakat is, szabadságot is. Úgy tűnik, hogy sok dologban lehetnének szűkmarkúbbak is, többet tevők viszont ott, ahol segíteniük kellene az iskola nevelői munkáját.

Szó se róla, a sajtó dicséretes nyíltsággal tárja föl a nemleges eseteket, egyesek szerint újabban szinte vadássza őket, de az is előfordul, hogy értékelésükben egyoldalú vagy éppen felszínes. Ha egy idegen végigolvasná az utóbbi idők nevelési rovatait, azt gondolhatná, hogy iskoláinkban a megszokottnál s talán a természetesnél is több az iskolakerülő, rossz útra tévedt tanuló. Az igazság ezzel szemben az, hogy a fegyelmi esetek, bármilyen súlyosak is, mindig csak *egyedi* pedagógiai helyzetek, s mint ilyenek, nem tükrözik a nevelő közösség és az iskola helyzetét. A fegyelmi esetek azonban mégis tünetek, amelyek mélyén jelenségek lappanganak. Ezeket föl kutatni s különösképpen a hozzájuk vezető rugókat keresni rendkívül fontos szerepe volna a sajtónak.

Nem ritka eset, hogy a sajtóban megjelenő cikkek fölmentik a fiatalkorút tetteinek erkölcsi, nem egy ízben büntetőjogi következményei alól. Nyíltan vagy burkoltan a felelősséget az iskolára, a szülői házra, a KISZ-re, a körülményekre háritják. Más szóval mindenki *más* felelős a kihágásért, csak éppen a vétkes nem. Az ilyenfajta fölfogás, amely menlevelet ad az írott vagy íratlan szabályok megsértőjének, föllazítja a lelkiismeretet, és kialakítja a gátlástalanság lélektanát. A cselekvő szeretet és felelősségérzet a sajtótól is megköveteli, hogy minden alkalmat megragadjon annak tudatosítására, hogy mindenki felelős a tetteiért.

A sajtónak írnia kellene a túlterhelés egyik vonatkozásáról is: akad szülő, aki nem tunya gyermekét hibáztatja a gyenge tanulmányi eredményért, hanem a tanítót vagy tanárt, mert szinte túl sokat követel növendékeitől. Ez az önáltató és káros fölfogás aztán mihamar lábrakap a gyermekek körében is, és végül a gyermek még akkor is túlterheltnak érzi magát, ha egyébként egész délután szomszédol vagy a labdát rúgja. Megfigyeléseink szerint az iskolában sokkal több az olyan gyermek, aki túl keveset, mint olyan, aki túl sokat tanul.

Hovatovább erősödik a szülőknek az az igénye, hogy érettségi után gyermekük egyetemre kerüljön — függetlenül értelmi képességeitől és iskolai eredményeitől. Tapasztalatból tudjuk, hogy az olyan tanulók is, akiknek gyenge szellemi képessége, érzelmi fakósága annyi gondot okoz az évek során, szüleikkel együtt szerencsétlennek érzik magukat, ha nem jutnak be a főiskolára. Meg kellene magyarázni a szülőknek is, a tanulóknak is, hogy *csak a középiskola legjobb eredményt*

felmutató növendékei valók egyetemre; a bukdácsolva haladó, elégséges középiskolás gyenge képességű értelmiségivé válna. Az egészséges közgondolkodás kialakítása szükségessé teszi annak tudatosítását, hogy egy ország társadalmának nemcsak egyetemi oklevéllel rendelkező értelmiségiekre van szüksége. A tapasztalat bizonyítja, hogy sikeres életpályát fut be sok olyan ifjú, aki a középiskola után a termelésben helyezkedik el. Jó megélhetésük, sikerérzetük gyakran eléri, sőt meghaladja az értelmiségiekét.

A tervszerűen végzett családnevelés azt is megköveteli, hogy ne hagyjuk faképnél az érettségizett ifjakat, hanem azután is törődünk velük. Hiába keresgélek a napilapokban és folyóiratokban, egyetlen értékelő beszámolót, riportot, vallomást sem találok arra vonatkozóan: *hogyan illeszkedtek új környezetükbe a munkába álló vagy az egyetemre bejutó fiatalok?* Pedig az érettségit követő hónapok a legnehezebbek. Volt tanítványaim közül sokan arról vallanak előszóban vagy levélben, hogy kenyérkereső helyükről visszavágyódnak az iskolába, ahol érezték tanáraik állandó erkölcsi támogatását, az iskola biztonságát sugalló érzelmi támasztát.

Ifjúságunk jövője érdekében gyakrabban kellene nekünk, nevelőknek is a tükörbe néznünk. Nem mindegy, milyen életformát, milyen szokásokat és gondolatokat teszünk vonzóvá vagy ellenszenvenné beszédünkkel és írásunkkal. Nagyon megkönnyítené az iskola munkáját, ha a pedagógiai cikkírók megtanítanák a jelenben eligazodni a szülőket és tanítványainkat.

Szikszay Jenő

*Forró Antal
rajza*

Gaál Gábor levelei Fábry Zoltánhoz

9 levelet adunk közre abból a 27-ből, melyet Gaál Gábor intézett 1929. január 5-e és 1936. február 21-e között a csehszlovákiai Stószra, Fábry Zoltánhoz. Bár a Stószról Kolozsvárra érkezett válaszok megsemmisültek (maga Gaál igyekezett kommunista kapcsolatainak nyomát eltörölni), az épen maradt Gaál-levelek tulajdonképpen nemcsak a Korunk szerkesztőjének, hanem a csehszlovákiai Korunk-főmunkatársnak az alkotó tevékenységére is rávilágítanak, s közlésük így egyaránt szolgálja Gaál Gábor emlékének ébrentartását s a 70 születésnapja alkalmából az elmúlt évben nemzetközileg megünnepelt Fábry Zoltán megbecsülését

Folyóiratunk történetének két jelese a kétháborúközi korszak nehéz politikai körülményei között sohasem találkozhatott személyesen. Munkabarátságukról Fábry így ír legutóbb megjelent könyve, a Korunk-cikkanyagot tartalmazó Valóság-irodalom „bevezető utószavában”: „*En nacionalizmusból átváltó neofitaként robbantam oda, ahová Gaál Gábor szervesen belenőtt. En forrtam sísteregtem, ő nevelt. Írásaimat a szenvedély fűtötte, ő fegyelem vezette, értelmi megállapodottság. En változva akartam változtatni, de mégis ő — a statikus — lehetett inkább a dialektikus, míg én sokáig dinamikus megmakacsoltságba rekedtem.*” Erre a katarzisos önbíráló hangra, mely nem csökkenti, inkább klasszikussá emeli Fábry Zoltán életművét, jellemző az is, ahogyan a „stószai remete” Kassák Lajost megkövette olyan túlzásokért, melyek részben téves információkra, részben az emlegetett megmakacsoltságra — egy nemcsak Fábryra, hanem a korra jellemző szektáns türelmetlenségre — voltak visszavezethetők. Az itt közölt levelek ebben a vonatkozásban valóban Gaál Gábor „értelmi megállapodottságára” és mozgalmi dialektikájára figyelmeztetnek.

A levelekben szóban forgó háborúellenes anyag, nemkülönben a kilátásba helyezett „nő-szám” sorra meg is valósult, főleg éppen Fábry Zoltán segítségével. Betekintést nyerünk a szerkesztés műhelytákaiba, abba a magasfeszültségű, állandó eszmeváltásba, mely a lapalapító — s akkor már Berlinben tartózkodó — Dienes László, a Kolozsvárt gyökeret vert Gaál Gábor és a csehszlovákiai őrhelyéről Európa fasiszta és humanista erőinek harcát figyelő Fábry Zoltán között sűrült és a Korunk évfolyamaiban vált közkinccsé.

A levelek eredetijét Fábry Zoltán bocsátotta az özvegy Gaál Gáborné gondozta Gaál Gábor-levéltár rendelkezésére. Az eredeti szövegen csak nyilvánvaló gépirási hibák esetében javítottunk, s két helyen kihagytuk a kése-delmes előfizetőkre vonatkozó névszerinti utalást, vonalacskákkal figyelmeztetve a kimaradt sorokra.

B. E.

1.

Cluj—Kolozsvár, 1929. január 5.

Kedves Uram,

Abban a hiszemben, hogy Dienes László már értesítette Önt afelől, hogy a Korunk szerkesztésében egyenlő joron folyok be a mostani januártól kezdődőleg. bátorkodom Ön előtt jelentkezni. Nagyon jó volna egy személyes ismerkedés. Egyelőre Önt azonban csak évek óta figyelemmel kísért írásaiból ismerem. Remélem, ez

a körülmény mégis alapja lehet annak, ami termékenyvé teszi a Korunkban való együttműködésünk. Dienes Lászlótól én mindig a legjobb információkat nyertem az Ön Korunk érdekében folytatott személyes agitativ és szervező munkájáról. Végtelenül boldog volnék, hogyha azt a szeretetet, amivel Ön eddig a Korunk dolgait intézte, megőrizné ebben a kissé változott helyzetben is. Szeretném, ha ismeretlenül engem is olyan intenzíven támogatna két irányú pótolhatatlan munkájával, mint Dienes Lászlót. Szeretném, ha minél több kézirat érkezne Öntől, s ha egyébként is, ötleteivel és tanácsaival felkeresne. Bizonyára számos olyan dolgot lát, ami értékesíthető volna a lapban. Szeretném, ha egy nagyon intenzív kapcsolat létesülne közöttünk a lap szerkesztői részeit és dolgait illetően is. Röviden kifejezve szeretném, ha minél aktívabban és teljesebben támogatna.

Engedje meg, hogy ebben a levélben egy kiadóhivatali ügyről is értesítsem. Mellékelten küldök egy lev. lapot. A lev. lapon új mutatványszámosok vannak felsorolva. Költségek megtakarítása végett nagyon kérem a januári példányokból ezekre a címekre küldeni.

Igaz tisztelettel és nagyrabecsüléssel
Gaál Gábor

2.

Cluj—Kolozsvár, 1929. március 25

Kedves Uram,

március 21.-ről keltezett levelére a következőket válaszolom: a Remarque könyvről az áprilisi számban jön ismertetés. Nagyon kérem tehát, hogy azt az összefoglaló cikket a háborús irodalomról most ne főleg Remarque-ra futtassa ki, illetve ne foglalkozzon vele olyan szűcsességben, mint előzőleg kontemplálta. Ami pedig magának a teljes szövegnek a lefordítását illeti, úgy ebben a kérdésben legjobban szeretném, ha Dienes Lászlóhoz fordulna, mert nem tudom, vajon Dienesnek nincs-e már valaminő ötlete a következő regényt illetően, s így én nem akarnám kontrakarizozni a dolgot. Másodszer pedig tudomásom szerint egy magyar kiadónál készül a könyv fordítása, tehát ezt is meg kellene tudni pontosan, nehogy olyasmibe vágjunk bele, amivel már elkéstünk. Azt hiszem, helyesen tenné, ha elküldené a fordítási anyagot, az Ilja Ehrenburg köteteket és a háborús könyvek közül a *Renn* könyvét. Nagyon szeretném Uram, ha állandóan gondolna arra, hogy az antimilitarista propagandára felhasználható szépirodalom terjedelme számonként ne legyen több 6, maximum hét oldalnál. Klünöben is félek, hogy túl elirodalmosodunk. Majdnem minden oldalon irodalom van s ezt én nagy bajnak tartom. Rá kellene vetnünk magunkat egyéb dolgokra is, főleg világnézeti kérdésekre. S ezért jobb szeretném, hogyha ezt a folyóiratszemlét is főleg világnézet szondálás szempontjából csinálná. Kár, hogy nincs egy jobboldali lapja. Legjobb volna persze egy igazi jobboldali, persze haladottabb szellemű, de kimondottan egyházi orientálódású.

A négy régi Korunk példányt megkaptam. Köszönöm.

Nagyon sokszor üdvözlöm:
Gaál Gábor

3.

Cluj—Kolozsvár, 1929. április 8.

Kedves Uram,

kéziratait ismét megkaptam. Nagyon köszönöm. A folyóirat-szemle igazán pompás. A fordítást azonban el kell tennem a júniusi számra, mert már megelőzőleg a nyomdába adtam, miután nem volt más kéziratom, egy idegen novellát s még sem akarok olyan sok szépirodalmat hozni a lapba. Háborús könyvekről írott cikkét természetesen ebbe a számba hozom és ebbe a számba jön a Paál-kritika is.¹ A másik cikket esetleg kénytelen leszek júniusra halasztani. A Remarque fordítással nem tudom, nem baj-e az, hogy a könyv már megjelent magyarul. Talán az a körülmény, hogy kétszer írtunk róla, feleslegessé teszi, hogy most, amikor már a könyv magyarul is kapható, mi

¹ Paál Ferenc 1929-ben *A Reggel* pozsonyi csehszlovák kormánylap újságírója. *Könyvet írt a bécsi magyar emigrációról.*

még részleteket közöljünk. A kálvinista anachronizmus cikkel szemben némi aggyaim vannak. És nem az, hogy a cikk már egyszer megjelent, — hanem a református pap előfizetőim miatt. Meg kell ugyanis mondanom Magának, hogy itt Erdélyben 57 református pap előfizetője van a lapnak s nem tudom, nem venné-e rossz néven, ha ezt az igazságot megmondanók nekik, amely igazságot Maga írt megír. Szégyentem, hogy ilyesmit kell nekem Magának írni, dehát ilyen szempontokkal Dienes is számolt állandóan s őszintén megvallva, akkor, amikor csak az előfizetők-ből él a lap, ezt feltétlenül tekintetbe is kell venni. Mindenesetre szeretném, ha reflektálna ezekre a soraimra. Talán meg tud győzni és mégis leadom.

Különbözik pedig kedves Uram, egy nagyon szomorú listát mellékelek. Mellékelem a hátralékos csehszlovákiai előfizetők névsorát. Nézze át Uram és essen kétségbe. Borzasztó szeretném, ha valamiféle megoldásra tudnánk jutni, hogy mit csináljunk ezekkel az emberekkel. Hogy hajtható be ezektől a pénz. Írassak én itt a kiadóhivatalban mindezeknek egy felszólítólevelet és küldjem el a címükre, vagy pedig küldjem el Önnek és írja alá Ön? Vagy mit tegyünk? Valamit feltétlenül kell tegyünk, mert ilyen tömegesen még sem lehet ingyen küldeni a lapot, hisz egy borzasztó nagy összeg az, ami így kinn van s amire Önnek és nekem is irtózatosszükségem volna. Mindenesetre drága Uram, nagyon kérem, foglalkozzon ezzel a kérdéssel és készítsünk egy közös haditervet ezeknek a pénzeknek a beke-
rítésére.

Nagyon sokszor üdvözlöm:

Gaál Gábor

Üi. Kedves Uram, nagyon szeretném, ha postára tenne az 1926-os évfolyam június, július, október és decemberi számából 2—2 példányt.

A könyveket megkaptam, végtelenül köszönöm, amint kiolvastam őket, tüstént küldöm vissza.

Sokszor üdvözlöm.

4.

Cluj—Kolozsvár, 1929. szeptember 13

Kedves Uram!

kiadóhivatali közléseit rendről-rendre feljegyeztük. Elküldtük a kért példánypótlásokat.

Sajnálom, hogy még mindig nincs teljes kondícióban.

Ami a lap feljavítására mond, azok mind nagyon tetszenek nekem s Dienes Lászlóval már régebben foglalkozunk átalakulási, illetve kibővülési tervekkel. Ezeket a terveket azonban nem tudjuk keresztül vinni pénz nélkül, illetve nem tudjuk megcsinálni márió holnapra. Azokat a panaszokat, melyeket Ön felhoz papirosra tipográfiára: mi is érezzük. Egyelőre azonban ezen sem tudunk igen változtatni, főként nem a papirosra és a nyomdánkban rendelkezésre álló betűanyagban. Mind ehhez a szegénység köt bennünket.

Őn azonban ír egyebet is. Ezt írja: „A Korunknak érezhetően baloldalinak kell lenni.“ — Mi azok is akarunk lenni. Ebben a szándékunkban azonban nem visszatart, de befolyásol az a körülmény, hogy olvasóink kilencven százaléka polgár s ha ezt nem is vesszük oly túlságosan tekintetbe, itt nekem Romániában tekintetbe kell venni egy olyan hatósági ellenőrzést, amelyről Önnek, azt hiszem, fogalma sincs. Ha tehát mi valamit temperálunk, vagy kerülünk, az nem a mi magunk, vagy olvasóink ízlése miatt történik, hanem történik elsősorban arra az atmoszférára való tekintettel amelyben itt élünk.

A következőket is írja Ön: „Kassákról nem szabad egy komoly megállapítást leírni, de ugyanakkor Nádass gúnyos hangot engedhet meg magának velem szemben“. 1. Nádass cikkét ép emiatt nem adtam le és nem adom le a jövőben sem 2. Kassák még mindig baloldali, és azt az áldatlan harcot, ami a 100% és Kassák között dúl, én semmi képen sem akarom átvinni a mi hasábjainkra is s főként nem célzásokkal és nem elég alaposan kifejtett még oly helyes beállításokkal sem. Olyan kevesen vagyunk ebben a nyavalyás magyarul író világban igazán baloldalra tartozók, hogy nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy a töréseinkre

külön és nem alkalomadtán felhívjuk a figyelmet. Amikor köröskörül úgy is csak arra lesnek, hogy hajbakapjunk egymás közt.

A folyóirat szemlére vonatkozólag már közöltem, hogy mi volt az akadály, amiért nem jött le a szeptemberi számban. Dienes Lászlónak — aki újabban ismét intenzíven részt vesz a szerkesztés munkájában — hasonlóképpen aggályai merültek fel a Boston cikkel kapcsolatban. Erre az aggályára Dienesnek én válaszoltam s így erre vonatkozólag még nem mondok Önnek végelegeset.

Új szót sajnós Szalatnai² nem küldött. Kérem tehát Önt, hogy küldjön egyet nekem és Dienesnek a Korunk költségére, ha nem megy másként.

Jötték a szeptemberi számról kommunikék? A Nap, úgy látom, nem hozta.

Szeretnék az érsekújvári diákkongresszusról egy jegyzetet Öntől. Ne legyen hosszú s talán taktikai szempontból ne legyen túl éles se, illetve teljesen Önre bízom, hogy hogy írja meg. Minden esetre Ön jobban ismerheti a helyzetet ott és így jobban megítélheti, hogy a jelenséggel szemben melyik hang a kifejezőbb és hasznosabb számunkra.

Nem kellene az októberi számmal egy nagyobb mutatószámú akciót csinálni Szlovenczkóban? Általában mik a tervei a lap őszi terjesztését illetően? Öszintén megvallva nagyon szeretném növelni az előfizetők számát, mert a lap körüli anyagi gondjaim állandóak.

Kimerítő levelét várom.

Igaz szeretettel nagyon sokszor üdvözlöm

Gaál Gábor

5.

Cluj—Kolozsvár, 1930. február 10.

Kedves Uram,

mindenek előtt a Der Krieg-et megkaptam. Köszönöm. Most pedig pontról-pontra válaszolok a 6-iki levelére.

A lap nyomásán mindaddig nem tudok változtatni, amíg nem mehetek egy jobb, azaz drágább nyomdához. Olcsó nyomdáknak a rosszminőségű munkán kívül az is a tulajdonsága, hogy slendriánok. Ezért történhetett meg, hogy vannak cikkek, amelyekben kétféle betű szerepel. T. i. miután a munkát egyedül nem tudták elvégezni januárba, kiadták egy másik nyomdának, a korrigálást azonban már ők végezték. Így történnek ilyen hajtépő disznóságok. Az idegzetem megy tönkre ezeken a bajokon. Miután állandóan az az eset, hogy látom a bajt, de már nem lehet rajta az idő rövidsége miatt változtatni. Ennél a számnál különben sem lettünk pontosan kész.

A Képes Hétnek egyelőre nem indítom be a második példányt. Majd akkor, ha dűlőre jut, hogy megszűnik-e vagy sem.

Ma tizedike és Dienes László hibája, hogy még mindig nem tudom, hogy elkészült-e a háborús számmal. Mindenesetre ha háborús szám lesz a márciusi, ha nem, nagy cikkét le fogom adni. Egyáltalán ne befolyásolja tehát semmiben sem, hogy mikor és melyik szám lesz háborús. Dienest már ép elégszer firtattam emiatt a dolog miatt.

Dobossynak³ írni fogok, a dologról nekem is az a véleményem, mint Magának.

A Reggelt nem indították meg címemre. Pedig nagyon szeretném.

Jászi cikkére Haraszi már válaszolt. Azért azonban Maga is írhat. T. i. a Századunkba.

Az Új szóról és a Forrásról írjon egy jegyzetet, amely nem több 25 sornál, küldje el a márciusi számra.

„Író és osztályharc“ című cikkének nagyon örülök, de ezektől függetlenül is szeretném, ha írna egy szélesebb dolgozatot lehetőleg az áprilisi számra, aminek a tárgya az októberi és márciusi forradalmak magyar emigráns íróinak az irodalma volna. Általában a mai diaszporában élő magyar vagy idegen nyelven jelentkező magyarok irodalma. Nem kell ennek statisztika-hú adalékokon, illetve adalékokra kiterjedő tanulmánynak lenni, hanem egy harcos, konkrét esszének, szembeállításul

² Szalatnai Rezső 1930-ban Barta Lajos Új Szó című folyóiratának munkatársa.

³ Dobossy László 1930-ban a csehszlovákiai Sarló haladó diákcsoport irodalmi publicistája.

azzal a magyar irodalommal, amelyik ugyan ez alatt a tíz esztendő alatt Magyarországon vegetál. Azért szeretném áprilisa a tanulmányt, mert Horthyék márciusban állítólag nagy amnesztiával ünneplik önmagukat s akkor egész szerényen ezzel kelene válaszolni, hogy milyen hajtóerőket kapcsoltak ők ki a magyar időből.

Szeretném azonkívül, ha utána nézne Szlovénországban annak, hogy Pozsonyról ki tudna egy olyan természetű, de szélesebb, mélyebb és szociálisabb blickkel megcsinált esszét szállítani a lapnak, mint aminő Ligeti Ernő tanulmánya volt a múlt évfolyamban Kolozsvárról.

Engem bánt a legjobban, hogy Gergely Sándornak a dolgozatát nem tudtam közölni. Nem mondott benne semmi olyat, amit vagy el nem mondottunk már mi, vagy szét nem esztergályoztak mások. Én különben is kimerítően írtam neki, kértem tőle mindenfélét. Többet nem tudok tenni. Irjon Maga neki barátilag.

A februári számmal a mutatószámok akciót megkezdtem, máig tizennyolc kivételével valamennyi címre ment lap. A hónap végéig ezt a 18-at is lejátszom. Amelyik nem küldi vissza, annak el fogom küldeni a márciusi számot s március dekrétán majd értesítem Magát, hogy lépjen akcióba velük szembe.

A bankcsekket küldje el. Lehetőleg minél többet, majd felülbélyegezzük és minden negyedévben olyanok példányaihoz, akiknél szükséges, mellékelni fogjuk. Mutatószámokhoz is.

Nagyon sokszor üdvözlöm:

Gaál Gábor

6.

Cluj—Kolozsvár, 1930. március 10.

Kedves Uram,

rég nem írtam. Sok bajom, sok gondom.

Kár, hogy a Reggelt nem kapom.

A baloldaliak koncentrációja ügyében most tárgyalok Dienesel. Nehéz ezt a dolgot igazán megoldani, mert félok, hogy nem vezet jóra.

Erről van szót nem tudok keríteni. Nekem sincs. Még egy kísérletet azonban teszek.

Pozsonynak vagy Kassának nem egy 918-as képét gondoltam, hanem egy úgynevezett utódállambeli mai kultúrközpontnak, illetve fővárosnak, ahogy ezek előszoretettel nevezik magukat, a szociológiai skiccét szerettem volna. Ligeti Ernő rossz cikke nem a 918-as Kolozsvárról szól, hanem a mairól. Biztos akad valaki Pozsonyban, aki ezt jól meg tudja csinálni. Általában nagyon szeretném, ha Pozsonyban erőteljes propagandát csinálna a lapnak.

Bölniéknek⁴ írtam Magukról. Megírtam a meglévő matricák dolgát is.

A párisi, berlini és moszkvai emigránsokról szóló ötlete nagyon jó. A párisit Bölnivel talán meg is lehetne csináltatni. A berlinit pedig ha Balázs nem csinálja meg, megcsinálhatná Dienes. Viszont nem volna-e helyesebb például, ha a nyári dupla számunkat egy ilyen emigráns számnak szentelnék? Emigráns lenne az a szám először azzal, hogy koncentrálnánk az emigránsokat, csak emigránsok írják. Viszont ez a projektum semmiképp sem zavarja mostani munkájába. Ezt a tanulmányt csak írja meg. Mindenesetre elmarad májusra, mert az áprilisi szám tényleg háborús. A kéziratok már le is mentek.

Általában kéziratokra vonatkozólag szeretném megjegyezni, hogy Kultúrkrónika anyaggal mindig nagyon szűkiben vagyok. Szeretném tehát, ha a Kultúrkrónika rovatba is dolgozna és ne csak szemléket írta.

Tudja Uram, hogy Ön milyen szép vidéken lakik. Azt hittem, hogy egy koszos kis falu, s látom, hogy ott egész rendes házak vannak, templom is van, gyárkémény is. Egy egész világ.

Kiadóhivatali értesítéseit tudomásul vettük.

Rengeteg gondom van. Nagyon nagy anyagi terhek. Az inkasszó mindenütt ijesztően megy, egész idegbetege vagyok a pénztelenségnek.

Mikor megy Pozsonyba?

Nagyon sokszor üdvözlöm, minden jót kívánok:

Gaál Gábor

⁴ Gaál Gábor régi barátja, Bölni György 1930-ban Párizsban él.

Cluj—Kolozsvar, 1930. április 2.

Kedves Uram,

március 27-iki levelére részletesebben csak most válaszolok. Szeretném, ha ez a levelem még pozsonyi útja előtt elérné.

Mindenekelőtt mellékelek bélyegeket. Azt a bélyeget sajnos, amit kért, nem mellékelhetem, mert mire a levele végére értem, akkorára a bélyeg már elégett a borítékkal együtt és így nem küldhettem el.

Legutolsó levele kiadóhivatali adalékait átvezettük. Az április elsejei expedícióval 12 példányt küldtem utánvételeztetés céljából.

Őn azt írja, hogy sok reménye nincs az ilyen utánvételezéseknél. Nekem sincs. De mégis csinálnunk kell, mert az egyéni előfizetésrészen kívül sajnos csak az ilyen mutatószám-utánvételezési módok áll még a rendelkezésünkre. Azokkal szemben, akik nem váltják ki az ilyen mutatószám-utánvételezési példányokat, nem érdemes semmit sem csinálni. Ez az a külön béka, amit ebből az alkalmából külön le kell nyelni.

Nagy reményeket egyáltalán nem fűzök pozsonyi útjához. Mindenesetre: tiszteletpéldányt vagy ingyenpéldányt ne adjon és ne igérjen senkinek. Legfeljebb olyanoknak, akik előfizetőt szereznek. Az évi százhusz, illetve félévi 60 csehkoronás kedvezményes előfizetésbe belemegyek azzal a feltétellel, hogy ez ne kerüljön újra, mert különben veszélyeztetni az ilyesmi a többi előfizető kifizetési szilárdságát. Ezt a kedvezményt tehát diákoknak és munkásoknak megadhatja, egyenesen *munkás-előfizetési* árnak nevezvén ezt a dolgot.

Nagyon érdekelné, ha kiderítené pozsonyi útja alkalmával, hogy Dienes három folytatásban megjelent Orosz szocialista tervezettség című tanulmányának a különlenyomatából készült füzetből mennyit tudna biztosan, tehát nem aprokszimativ Szlovenszkóban plaszirozni. A különlenyomat ára lenne 3 vagy négy csehkorona. A cikk terjedelmét Őn ismeri, a különlenyomatban nagyobb formátumban, mint a Korunk, 32 oldalt tesz ki. Azt hiszem, hogy különböző munkásszervezetekben Szlovenszkóban legalább 500 példányt el lehetne ezen az áron helyezni.

Szabó Bélától⁵ — ha találkozik vele Pozsonyban — vasaljon ki például egy ilyen jellegű írást: „két osztály közt”. Azt hiszem, egy ilyen lénynek ez a központi élménye. Ha azután ezt megcsinálja, akkor mi az írását majd ellátjuk valamiféle jegyzettel, azt hiszem typus ma az ilyen íróféle. Itt Erdélyben is tekereg egy pár közülük, Pesten egy egész rakás van.

Kívánom, hogy pozsonyi útja mindenképp jó eredményekkel járjon.

Minden jót kívánok. Nagyon sokszor üdvözlöm:

Gaál Gábor

Cluj—Kolozsvar, 1930. május 2.

Kedves Uram,

szervezési ügyben írok Önnek.

A dolog a következő: a július-augusztusi számunk egységes szám lesz, s mind a 120 oldal a nőkérdés mai elméleti és gyakorlati állapotát, tehát az újabb szociológiai kutatásokat s a nőmozgalmat politikailag és társadalmilag összes mellékajtsaival együtt akarja bemutatni. Beletartozna tehát a házasság, a nemi élet, a gyermek stb. kérdése is. Nagyon szeretném, hogyha Őn először adna tippjeit, hogy kikkel és mit kellene megírtnom, másodsor pedig, hogyha Őn szintén dolgozna ebbe a számba, mégpedig: 1. a szemlébe ismertetne akár nőkérdéssel foglalkozó könyveket, akár pedig olyan könyveket, amelyek vagy a házasságot, vagy a sexualitást vagy a nőt, mint felszabadításra váró lényt discutálják. Jó lenne tehát minél több ebbe a vonalba tartozó könyvet beszereznie és ismertetni, másodsor pedig szeretném, ha Őn egy speciális szemelvény-cikket csinálna a következő alapötleten felépítve: ki

⁵ Szabó Béla csehszlovákiai költő 1930-ban elszakadt már a polgárságtól, de még nem ért el a munkásmozgalomig.

mit kíván a nőtől. Lehet, hogy ezt nem lesz ideje megcsinálni, de valami ilyen-szerűt idézetekben ki kellene hozni. Ki kellene hozni, hogy mi a reakciónak az ideálja a nőről, mit kíván a reakciós, hogy a nő legyen, s mit kíván a felvilágosult polgár, s mit kíván a forradalmár a nőtől. Tehát ez is egy olyanféle cikk lenne, mint a háborús szemelvények voltak. Kezdődne mit tudom én Tormay Cecilivel és végződne Bedy-Schwimmer Rózákon és egyebeken keresztül Luxemburg Rózánál. Mondom, mindezeket azért közlöm Önnel, hogy legyen ideje a dologgal mélyen és behatóan foglalkozni, az anyag leszállításának terminusa legyen június 10-e. Ígérem, hogy ezzel nem lesz semmi haladék. Természetesen lépjen másokkal is érintkezésbe.

Minden jót kívánok, nagyon sokszor üdvözlöm. Inkasszáljon Uram! Inkasszáljon.

Gaál Gábor

9.

Cluj—Kolozsvár, 1930. május 12

Kedves Uram,

május 6.-ról keltezett levelére válaszolok.

Mindenekelőtt a nő-számot nem lehet halasztani. Nem lehet a dolgot azzal kezdeni, hogy felmerülésekor, vagyis azután, hogy tíz helyre már irtam, megváltoztassam a terminust. Kell, hogy a duplaszám legyen, mert a duplaszámra ezen az alapon gyűjtök kéziratot. Ami kézirat rendelkezésemre áll most, mind a júniusj számban jön. A dolgot tehát egyáltalán ne vesse el, hanem igenis csinálja meg június közepéig azokat, amiket kértem, vagy pedig azt, amire Maga gondol. Kizárt dolognak tartom, hogy ne tudjon semmivel se hozzájárulni ehhez a számhoz, hiszen ehhez a számhoz különben is dolgozna, anyag a dupla számban különben is kellene, nem értem tehát, hogy miért halasszuk. Hogy pedig a dupla szám 120 oldalas, miért baj az Önnek, hogy a háborús szám csak 80 oldal volt, ez igazán nem jöhet számításba, hiszen ennek a 120 oldalnak minden sora mégse fog csak a Nőkérdeessel foglalkozni.

Üjabb, nagyobb háborús anyagtól egyelőre óvakodom. A szépirodalmunk egy éve körülbelül csak háborús volt, volt háborús számunk is, most egyelőre ne pronon-szirozzuk ezt a dolgot már tovább.

A Bruno Vogel novellát és Földes⁶ cikkét mellékelten visszaküldöm.

Amikor azt irtam Önnek, hogy hatósági beavatkozások és hasonlók, akkor egyáltalában nem a személyemről volt szó, hanem arról volt szó, hogy a lapnak mint fórumnak, mint önmagát tételező pozíciónak a megóvására érzékenyen vigyáznunk kell. A lapot érheti betiltás!! Már pedig Ön is nagyon jól tudja, hogy milyen nehéz egy lapot bevezetni, megszervezni, megcsinálni. Most már meg van a Korunk, tehát az első kötelesség a szerkesztők részéről ezt a bázist megtartani. Személyi félelmekről tehát itt nincs szó, hanem arról, hogy igenis vigyázni kell arra, ami már meg van. Vigyázni, hogy ki ne üssék a kezünkől Minden megjegyzés tehát, ami elhangzott részemről megelőző leveleimben, emiatt hangzott el s nem azért, hogy én személyileg valamitől félnék. Az én személyem bajbajutása a lapnak nem árthat: — hanem igenis árthat annak az ügynek, amit képviselünk, a lap betiltása. Erre kell tehát vigyázni.

Folyóiratszemlét, általában szemle anyagot kérek még a júniusi számra. Ugyanúgy szeretném, ha meggyőzően megjegyzésekkel kísérné azt a Szentiváni kúria című dolgot ott Szlovenszkon. Azért mondom, hogy meggyőzően, hogy belülről, a belső értelmetlensége és a lehetetlensége révén intézze el a dolgot s ne kívülről, azaz a mi túlsó parton való állásunk szempontjából. Azt hiszem, az ilyen elintézés célra vezetőbb s az ilyen elintézés mellett a mi vonalunk is hatékonyabban propagálható.

A májusi számban megjelent cikkének azért adtam más címet, s hagytam el ennek megfelelően bevezető és zárórészeket a cikkéből, mert állandóan védekezni kell az ellen, hogy a lapról esetleg a komolytalanság vádját kovácsolják. Azok, akik ilyen vádakot kovácsolnak, nagyon jól tudom, hogy nem említették volna meg, hogy cikkének eredeti címe tulajdonképpen idézet Karinthyból s bár a cím poén-nak nagyon jó lett volna, mégis elhagytam, s elhagytam a cikkből erősebb kitételeket, így az Ignotusra vonatkozót. Ismét az előbbi okból. Nem akarok invektívát

⁶ Földes Sándor csehszlovákiai kommunista költő, Fábry Zoltán harcostársa.

keltetni „kifejezésekkel“, amikor a lényegét invektiva-keltés nélkül is kimondjuk. Altalában, nevezze bárminek az ilyen eljárásaimat, kénytelen vagyok ezeket csinálni, mert azt a paradox helyzetet, ami a lappal van (hogy a polgárság vásárolja és a polgárság olvassa az ilyen hangbeli és külsőségbeli lenyesegetésekkel, amikor még mindig megmarad a polgárral legélesebben ellenkező ideológiának a hozzá való közvetítése), csak így tudom fenntartani.

Cikkére különben Kassáknak egy nagy Disputája érkezett, amelyben azt állítja, hogy a reá vonatkozó idézet „hamisítás“. Ő azokat, amiket Ön tulajdonít neki, soha nem írta és nem mondta. A Disputáját természetesen nem tudom elküldeni, mert kénytelen voltam azonnal továbbítani Dieneshez. Én a disputának bizonyos részeit törölni akarom, s ezt Dienes tudta nélkül nem akarom csinálni, elvégre mégis ketten jegyezzük a lapot s az ilyesmi már azért is fontos, mert olyan jellegű harcoknak a felidézését, mint aminő a 100% és Munka között van, kerülni akarom s ezért már előre oda akarom szigetelni a disputát, hogy pusztán a lényegre szorítkozzon. Ezért tehát ha Ön idézett, legyen olyan jó, mondja meg nekem, hogy a Kassákra vonatkozó idézetet, még pedig a következőt: „Kassák kiadta a jelszót: a forradalmi hullám elmúlt“ — honnan vette? Pontosan megnevezve a könyv, illetve cikk helyét és oldalát; ezzel aztán Kassák minden mosakodását és idézgetését, amire a Disputájában hivatkozik, le lehet rontani. Ő „Válasz sokfelé és álláspont“ című cikkeire, illetve röpiratára hivatkozik főleg. Helyesnek tartanám tehát, hogyha Ön a legelővidebben pár sorban megírná, hogy honnan való az idézet, s a Disputát, ha meg tudok erre vonatkozólag Dienesel állapodni, ezzel a rövid pár sorral adom le s ezzel azután a dolog le is zárult. Kassáékkel szemben nem akarok más magatartást felvenni, mint a teljes tárgyilagos kritika magatartását. Ez a tárgyilagos kritika a mi vonalunkról, abszolút szabadkezet enged velük szemben. Kassák természetesen erősen szemrehányó személyes levelet írt nekem. Nagyon panaszkodott, hogy az a levele, amire a 100%, illetve a Linkskurve hivatkozik, hamisítás. Ebben az utóbbiban természetesen nem tudok állást foglalni. Mindenesetre én állom velük szemben a harcot, de csak tiszta fegyverekkel. Kassák szemrehányásai és panaszai tehát a legkevésbé sem indítanak meg, viszont a lap presztizsének tartozom azzal, hogy az esetleg most meginduló vitát elvi medrében tartsam.

A legutóbb beküldött cikkére vonatkozólag Dienes Lászlónak velem szemben anatómája van. Én a cikket Dienesel szembe a szeptemberi számra kontemplálom, viszont az a kívánságom volna a cikkel szemben, hogy Ön legyen olyan jó valamennyire összefogni és az előadásra készült dolgot essai formába önteni. Pár nap múlva majd részletesebben megírom, hogy mit értek ez alatt. Semmiféle elvi csökkentést vagy szelidítést vagy tompítást nem kívánok, csak az a kívánságom, hogy valamivel rövidebb legyen és zártabban megírt. Így előadásnak kitűnő volt, olvasásra egy kicsit szétesik. Erre tehát visszatérek.

Morvay⁷ cikkeit nem tudom használni. Túlágosan üresek, pedig anyagra nagyon nagy szükségem volna. (A Maga cikkénél szeptemberben még mindig meg lehet jegyezni, hogy ennek a cikknek az anyagát Pozsonyban itt és itt előadta.)

Kiadóhivatali értesítéseit átvettük.

— — — — —

Szalatnai szemléje a júniusi számba jön. Ráírhatna azonban Szalatnaira, hogy nem szép tőle, hogy a magvasabb cikkeit, például az Új Magyar Föld című fajvédők évkönyvébe⁸ küldi (Új szlovák irodalom), a forgácsokat pedig hozzánk. Baj azért nincs, de az ilyesmit jó megírni.

Minden jót kívánok, nagyon sokszor üdvözlöm:

Gaál Gábor

⁷ Morvay Gyula csehszlovákiai író később kitűnő paraszttárgyú írásokkal szerepel a Korunk hasábjain.

⁸ Az Új Magyar Föld — a budapesti Bartha Miklós Társaság évkönyve — nem volt „fajvédő“, hanem népi demokrata. Munkatársai között szerepelt Romániából Szentimrei Jenő is. Gaál Gábor a kiadványt téves információk alapján bélyegzi meg.

„Pizskos kezű tudós”?

A napokban eszembe jutott Bernard Shaw. Az angol szatíra „nagy örege” ezúttal furcsa összefüggés-láncolat áldozata lett. Ő, aki mindig komolyan mosolygott a dolgokon és nevetve mondott kemény igazat, most komor viziójával kísértett emlékezetemben. Felrémlt előttem a tudományról mint az egyén örömérőjéről festett komor képe: a kisgyermek, aki már négyéves korában kivonul az erdőbe, hogy ott magányosan elmélkedjék a számelmélet mélyebb értelméről...

Mindez akkor jutott eszembe — és itt a furcsa összefüggésláncolat —, amikor alaposabban elgondolkoztam afelett, amit az RKP Országos Konferenciája a tudományról, a vezetés tudományáról és a tudomány vezetéséről mondott. Gondolatok kavargtak bennem egyénről, csoportról, kutatókról és üzemekről, a gazdasági hatékonyság és szervezés szerepéről — az emberről és jövőjéről.

Az értékek skálája nagyon változó. Ami évekkel, évtizedekkel ezelőtt a jövő csillogó záloga volt, ma segédeszköz csupán, s ami különcödő egyedek kedvtelése, szórakozása volt, ma országok és népek jelenének és jövőjének kovácsa. A természeti nyersanyagok napja leáldozóban van, az alkotó gondolat, a tudományos kreáció csillaga magasba szökő tendenciát mutat. Régen az országok és népek gazdagságát elsősorban altalajuk nyersanyag-készletei jelentették. Ma ez csak a keret. A nagy érték az ember, az alkotó ember, aki fel is tudja használni a rendelkezésére álló adottságokat; az ország szellemi és tudományos kapacitása az az erő, amely a gazdasági életben anyagi javakat termel, s így az érték-skála felsőfokára szökik. A statisztikusok arra a következtetésre jutnak, hogy tíz év múlva a világkereskedelem exporttermékeinek 80%-át olyan termékek teszik majd ki, amelyeket ma még fel sem találtak... Egy üzem nélküli jó gondolat ma talán értékesebb, mint egy gondolatoktól mentes rossz üzem — olvastam múltkor valahol.

De miféle gondolat? Amolyan sivár, egyedi elmélkedés, amit a shaw-i látomás vetít elénk? Avagy a „big science” ipari méretű tudományos kutatásainak nagyszerű termékei.

Az alkotó tudomány és a gyakorlati hasznosítás viszonyának elemzése továbbfűzi az összefüggések láncolatát.

Egy évvel ezelőtt az alapvető és az alkalmazott kutatások arányáról értekeztem e helyen — s ez a probléma, sajnos, még ma is érvényes. Igaz, a méretek és a viszonyok módosultak. A nézetek és elvek kristályosodtak. A „vagy-vagy” kérdésfeltevés végül az „is—is” javára dőlt el, mégis függőben maradt még egy és más.

Történetesen az információcserére szeretnék utalni. A vezetés és tervezés főkéleltetéséről előterjesztett Központi Bizottság-i jelentés, a viták és az elfogadott határozatok messzemenően kidomborítják a tudományos információk cseréjének jelentőségét. Országunk kezdeményezője volt az ENSZ nemrégiben elfogadott egyik határozatának, mely éppen a tudományos információcserével foglalkozik. A hangsúly természetesen mindenütt a tudós—tudós közti információcserén van, és ez természetes is. Van azonban itt, nálunk, benn az országban e cserének még két másik — véleményem szerint nem kevésbé fontos, sőt, a jelen szakaszban talán még fontosabb — vetülete is. Nevezetesen, a tudós—technikus, a technikus—technikus, más szóval: kutatólaboratórium—alkalmazó üzem, és üzem—üzem közti információ cseréjének kérdése; az a bizonyos Nobel-díjas Wigner Jenő bevezette fogalom: „a kezüket bepiszkító“ tudósokról.

Úgy vélem, eljött végre az ideje a „kezüket bepiszkítani nem sajnáló“ tudósoknak is. Azoknak, akiket be kell vonni a nagyüzemek mellett létesülő vezetőtanácsokba — tudományos tanácsokba —, vagy nevezniük, aminek akarjuk, akik kapcsolatba kerülve a termeléssel, transzmissziós szíjként működhetnek az elvont képletek és a gyakorlat szükségletei — az elvi elképzelések és a technológiai lehetőségek — között, akik gondolkodva alkotnak és alkotás közben gondolkodnak.

A shaw-i elvont, egyedi filozofikus elmélkedő — mint az „örvendő egyén“ — és a wigneri „pizkos kezű tudós“ — mint a társadalom kollektív alkotóinak szerves része — látomásban így fonódik össze az alapvető és alkalmazott tudomány „is—is“ problémájával, és így lesz az információcseréje láncolata zárt.

Mindez persze még nem érinti az üzem—üzem közti információcseréje problémáját, amely külön vizsgálatot érdemel, hiszen hiánya a párhuzamosságok egyik oka, s így káros; megléte pedig fontos láncszem.

És ez lényeges, mert az együttműködő értelmek értéke nem összegeződik, hanem hatványozódik.

És aki ezt nem érti meg — lemaradásra ítéltetett.

Köteles Sámuel erkölcsstani művének címlapjai (1817)

◆ A film a tömegművelődés és tömegszórakozás egyre szaporodó lehetőségei között még mindig előkelő helyet foglal el nálunk. A Cinema megkérdeztjeinek 16,9%-a elsősorban a XX. századi népművészet felé vonzódik, s ezzel a film a második helyet foglalja el a könyv mögött, megelőzve a tv-t, színházat, zenét, sőt még a sportot is. Az sem közömbös, hogy még a tv-tulajdonosok 42,9%-a is szívesebben néz meg egy filmet moziban, mint otthon, a saját készülékén.

A mozilátogató az esetek többségében ma már tudatos néző, akit a film kiválasztásában a minőségi biztosítékot jelentő ismert rendezők, színészek vagy nemzetközi filmdíjak, a filmekről megjelent ismertetések, bírálatok irányítanak. A mai néző a világ filmtermésének tudatos és egyre realisabb ismeretében igényli, várja a jó filmet s olykor — mint a iasi-i Cronica egyik számában közölt ankét néhány alanya — ingerülten utasítja el a „biztos kasszasiker”-re számítva behozott produkciót.

A látogatóknak ma már mindössze 16,9%-a megy moziba öletszerűen s 22,7%-a a puszta szórakozás igényével. A nézők 24,7%-a, ha körvonalatlanul is, de a jó filmet keresi, 23,4%-a a filmscenárium alapjául szolgáló könyv elolvasásából szerzett élményeire, 12,3%-a pedig kialakult eszméi és művészi igényére, ízlésére támaszkodva tudja, mit vár.

◆ Több szocialista ország építőművészeinek képviselői legutóbbi bukaresti tanácskozáson a lakásépítés modern követelményeiről és perspektíváiról tárgyaltak. A tanácskozás — melyet gazdag dokumentációs anyag, tervaj-

Az utóbbi két-három században hazai filozófiai irodalmunk viszonylag gazdag volt erkölcsstani művekben, marxista értékelésük kibontakozása azonban késedelmes. E paradoxális helyzet egyik oka az, hogy elméleti etikai kutatásaink sincsenek még a mai indokolt igények magaslatán. Már a forradalmi demokraták is a társadalom átrendezésétől várták az egyének gyökeres jobbá válását, a materialista történefffelfogás pedig tudományos világítja meg mindenféle tudat (gondolkodásmod, érület) másodlagosságát. De e másodlagosságnak is megvan a maga dialektikája. A nem forradalmi időszakban sem csak „pötlék” a haladó erkölcsstani gondolkodás, a politikai sivárság kompenzálására irányuló törekvés, hanem előkészület is jobb időkre. Az ilyen előkészületek egyik legjelentősebb erdélyi példája Köteles Etikája. Ennek nagyszabású voltához persze csak keret az, hogy kétkötetes. A tömör és főként korszerű, sőt előremutató mondanivaló teszi igazán becessé.

Bármennyire másodlagos szakja volt Kötelesnek az államtudomány, 1803-beli *Politikájában* olyan elsőrangú fontosságú dolgokat állít, amilyeneket azelőtt kevesen mertek nálunk megköcskázni. Erszényes József tógátus jegyzetének első, az eddigi kutatóktól nem ismert kötetében a 25. paragrafus azzal az elvvel kezdődik, hogy „a fő hatalom az egész népé”. A nép érdekében követelt a 135. §, hogy a törvények „legyenek a nemzeti nyelven”.

Köteles a kiváltképpeni filozófiai tárgyakat illetőleg lépcsőzetesen jutott el a magyar tannyelvhez, és oktatói működése első évtizedét egy alsófokú anyanyelvű logikai tankönyvvel koronázta meg (lásd *Korunk*, 1958. 1616—1618). A második évtizednek már a legelején megtette a minőségi ugrást egy olyan kézirat összeállításával, amelynek majdani kinyomtatása a kor tudományos könyvtermése és szaknyelve szempontjából egyaránt emlékezetes esemény volt.

Pedig Köteles az etikának pusztán az „elejét” adta, tehát fő művét csak az erkölcsstani elemébe való bevezetésnek szánta, méghozzá kézikönyvvül „a maga tanítványai számára”. Fő művet mondunk, mert legalábbis vaskossága révén ennek nevezhető. Köteles Sámuel összes megjelent írásai közül ebben van a legmasszívabb és legmesszebbmenő politikum. A maga nemében határozottan felülmúl minden addigi hazai teljesítményt, ami nem kis szó. Fogyatékoságai elbírálásakor nem szabad szem elől téveszteni, hogy a XIX. század elején, Nyugat-Európa-hoz képest elmaradott országban, felekezeti iskola használatára készült, és nem szelíd ásványtani, hanem etikai kérdéseket feszeget, amelyek így vagy amúgy az uralkodó osztályok érdekének az elevenébe vágnak.

A könyv 1812. július 1-i keltezésű előszava megerősíti azt, amit egy kolozsvári és egy marosvásárhelyi kéziratot változata tanúsít: Köteles már néhány esztendeje annak alapján tanított. Diákjai sok ízben kifejezett óhajának tett eleget, amikor a mű kiadására szánta el magát, hogy a hallgatók rend-

szeres, alapos útmutatást kapjanak, amely szerint „lépésenként mehetnek elé a tudományban“. És mivel a meggyőzően írt, nemes célzatú etikák „az akaratot formálják“ a „minden alacson haszonkeresésen feljűl emelkedett karakter“ irányában, ezt a jellemalakítást pedig egy boldogulni akaró társadalomban mindenkire ki kell terjesztenie, ezért Kőteles műve a kompendiumnál „bővebbecke imitt-amott“, hogy ne csak a szóbeli magyarázatokkal is segített diákok tudjanak benne eligazodni.

Százötven évvel ezelőtt azonban pusztán a kinyomatásra szánással még nem lett könyv egy tanárember jókora kéziratából. Mecénásra vagy az ügyet felkaroló intézményre volt szükség. Az előbbi Kőteles sohasem vette igénybe, az utóbbi viszont éppen 1811-ben adott magáról biztató életjelt: a főkonzisztórium alulról jövő unszolásra (s talán az ellenőrzés céljából is) elrendelte, hogy a tanárok küldjék fel kéziratuk kurzusaikat megjelentetés végett. Így került Kőteles Etikája a főkonzisztóriumhoz s innen Mártonfi József katolikus püspökhöz, a kissé egykőnyvű cenzorhoz, aki többek között Gheorghe Sincai *Krónikájára* ráírta a non admittitur. Itt aztán beköszöntött a könyvvé válás meglehetősen elnyújtott „momentumainak“ egyike: a kézirat két és fél éven át volt vizsgálat tárgya. Legalább ugyanannyi ideig tartottak a nyomdai munkálatok Vásárhelyt.

A filozófiát és általában a megismerést Kőteles nem tekintette öncélúnak. *Enciklopédiája* 38. paragrafusában írta: „Hogy ha már valaki a maga filozófiai vizsgálódásaiban az okosság fő céljait elmelölzi és csak a teoretikai esméreket teszi egyedülvaló céljává, úgy csupa szemlélődő filozófusnak nevezetik. Az ilyen, csupa fellengős spekulációból álló filozófia, melynek legkisebb erkölcsi vagy cselekvő tendenciája sincs, egy olyan élő fa, mely virágot ugyan hoz, de gyümölcsöt nem terem.“ Ez a gondolat előremutat, azonban az eticizmuson belül marad, az idealista moralizálást nem lépi túl. Lenin ismeretelméleti vonatkozásban mondta a filozófiai idealizmusról, hogy az olyan meddő virág, mely az eleven, termékeny, igaz, hatalmas emberi megismerés élő fáján nő. Marx hangsúlyozta, hogy az idealizmus — bár áttörte minden korábbi materializmusnak azt a fő korlátját, hogy a valóságot csak a szemlélet alakjában fogta föl — nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet.

Kőteles foglalkozott a gyakorlati tevékenység kérdéseivel, de nem rokonszenvezett a társadalom átalakításának forradalmi módszereivel. A korabeli erdélyi viszonyoknak megfelelően Kantéktól tanult. Az ő szemükben „az első francia forradalom követeléseinek — állapítja meg Marx és Engels — csak az volt az értelmük, hogy ezek általában a »gyakorlati ész« követelése, és a forradalmi francia burzsoázia akaratnyilvánulása a tiszta akarat törvényeit jelentették nekik — az akaratét, aminőnek lennie kell.“ Kőteles is többnyire az eszményi akarat körül forgolódott, de ez nem akadályozta meg abban, hogy beszéljen általában az önzés tényéről, konkrétan például az arisztokraták vagy a gyarmatosítók egoizmusáról. Hamisnak tekintette a francia materialisták tanát, akik „az embert csupa machinának és min-

zok, makettek, dokumentációs filmek tettek még színesebbé és konkrétábbá — nemcsak a jelenlevő szocialista országok (Bulgária, Szovjetunió, Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Jugoszlávia, Magyarország és Románia) eddig elért mennyiségi eredményeinek felmérésére adott alkalmat, hanem bizonyítékul szolgált arra, hogy ma az építőművészek érdeklődése a modern technika lehetőségeinek mennyiségi kihasználása mellett a nemzedékek perspektívájában felmért kényelmi és minőségi igények kielégítése felé fordul.

Ezért került a tanácskozások homlokterébe az épület-együttesek és városnegyedek tervezésében a formák változatoságának, a klimatizálásnak, hangszigetelésnek, a parkosított környezetnek, a forgalom kiiktatásának megannyi problémája.

A lengyel küldött megállapította, hogy az építkezésekben jelenleg megmutatózó egyhangúságot nem az előre gyártott elemek technikáját kell felelőssé tenni, hanem inkább az építészeket, akik még nem tanulmányozták kellő mértékben az építkezések változatosabbá és színesebbé tételének technika kínálta lehetőségeit.

A német küldött a háztartási kényelem perspektíváiról és a lakásépítést és tervezést befolyásoló igényeiről, a román előadó a társadalmi kategóriák igényeirehöz alkalmazott lakástervezés szükségességéről, a csehszlovák előadó a civilizáció rohamos fejlődéséről és e fejlődés igényeiről beszélt.

A lakáskérdés így nemcsak a jelen, hanem a jövő igényeinek perspektívájából nézve nyilvánvalóan az építőművészet egyik alapvető problémája.

téka

Titu Georgescu

Intellectuali antifascisti in publicistica românească

Egység a sokféleségben — így lehetne jellemezni a Titu Georgescu válogatta cikkgyűjteményt. Íróknak, közéleti embereknek, tudósoknak, művészeknek a legkülönbözőbb sajtóorgánumokban 1933 és 1943 között megjelent, különféle témákkal foglalkozó írásait tartalmazza; e változatosság mögött azonban ott van az egység: a közös állásfoglalás a fasiszmus ellen. A párt vezette antifasiszta tömegharcban a toll harci eszközüvel küzdő értelmiségiek egy csoportjának (hiszen a válogató nem léphetett fel a teljesség igényével) állít emléket a szerző akkor, amikor az akkori cenzúra elől rejteketakat találó nyomdafestéket látott írásokat a mai olvasó kezébe adja. (Editura științifică, 1967.)

Benedek Elek

A százesztendőös jövendőmondó

A meseíró Benedek Elek gyermekkori ismerősünk. A harcos publicistát és az erdővidéki falu világát feltáró elbeszélőt az utóbbi évtizedben ismertük meg az 1957-ben és 1959-ben sajtó alá rendezett cikkgyűjteményből (Halljátok, emberek!), illetve novelláskötetből (A harismadár). Most e két kötet anyagából készült válogatást nyújt át a kiadó: elbeszéléseket, karcolatokat is, közéleti publicisztikát, irodalombírálatot is. A kötethez írott előszavában Balogh Edgár az író-t megőrző, művét napjaink részévé tevő vonásokról tárja elénk: közéleti és közírói munkásságának harcos demokratszmusát, novellisztikájában „a benső emberség finomművességét”, „a humanista esztétikumot.” Benedek Elek

denekben a maga tulajdon hasznát kereső alacsony valóságna állítják lenni“ (*Erkölcsei antropológia*, 54), de maga sem riadt vissza a társadalomra vonatkozó mechanista hasonlattól, sőt azt is elfogadta, hogy a tartományonként változó táplálkozásról befolyásolja a jellemet. Ugyanakkor metafizikus és idealista módon hangoztatta, hogy „a szabad cselekedeteket vezérlő princípiumoknak és törvényeknek... szükségeseznek és változathatatlanoknak kell lenni“ (*Tiszta erkölcsi filozófia*, 15).

Bizonyára enyhébben ítélte volna meg a francia materialisták etikáját, ha olvasta volna Kiss Mihály Helvétius-fordításának e nem kevésbé metafizikus tételét: „A morálnak változhatatlannak kell lenni, és nem követheti... az embernek különös haszonkeresését.“ Hiszen Köteles is megélelte a privatizmust. Az említett fordítás etikai elveit közül — ha leszámítjuk az eudémonizmust és az ateista meg-alapozást — csak a mechanikus determinizmussal nem értett egyet. Szabadságfogalma idealista ugyan, de nem éppen metafizikus, távolról sem mereven indeterminista, hanem a „törvényadó okosság“ felma-gasztalása.

Továbbá: a valóságot illetően ő csak végtelen szabbad válási folyamatot állapított meg, s jöllehet posztulálta az isteni, azaz tisztára ésszerű és teljesen szabad akaratot, autonómista etikáját külön cik-kelyben „az Isten akaratjának princípiumától“ is el-határolta. Köteles mérsékelt vallásossága nem egy hanyatló osztályé, amely mennyei szentesítésre hi-vatkozva áltatja magát és a többieket, hanem azé az óvatosan feltörekvő osztályé, mely a helyzet javulá-lását még kénytelen társadalomfeletti erőtl is várni, de már hiszi céljai jogosságát és elérhetőségét.

A *Statisztikában* Köteles már szóba sem áll az idealistákkal: „Itt nem veszekedünk a szörszálhaso-gató idealistákkal, hogy demonstráljuk nékiek azt, hogy a tokaji Ausprug nemesak idea vagy képzelet, hanem valóságos ital... Itt azok jönnek elő, amelyek az embert mint embert, a hazfit mint hazfit... legszorosabban intresszálnak.“ Márpedig a hazfit a hazának, az igaz embert mint embert az emberiségnek a boldogulása érdekl elsősorban, és e bol-dogulás feltétele a munka.

Köteles vallotta a munka örömét és hasznát. Adam Smith szellemében minden munkát értékforrásnak tekintett. Smith klasszikus művének Garve-féle fordítását már első kurzusa bibliográfiájába fölvette. Az angol szerző etikai elvéről így írt: „értelme éppen az, amely a formás princípiumnak, csakhogy Kant szorosabban meghatározta és jobban kifejezte a maga gondolatjait“ (*Tiszta erkölcsi filozófia*, 164). Kötelest a kapitalizálódás kérdései nem annyira a politikai gazdaságtan, mint inkább a gazdaságpolitika szem-szögből foglalkoztatták. Vezérelve volt, hogy „a poli-tikának meg kell egyezni az erkölcsi tudománnyal“. Amiképp „gyáva morálnak“ minősítette azt, amely szerint az emberben „legkisebb jóra való tehetőség, jó gondolat és indulat is nincsen“, úgy hirdette, hogy „másokat bizonyos intereszéből, szántsándékkal tévelygésbe taszítani, setétségben és tudatlanságban tartani nyomorult és gyáva politika“ (*Erkölcsei antro-pológia*, 54. és 142.). E gyávaság ellen tiltakozott ben-

ne a demokrata humanista, a felvilágosodás híve, a pedagógiai optimista.

Nem róhatjuk fel Kötelesnek, hogy sem a Martinovics-féle forradalmi, még korai útert, sem a Berzevicsy-féle, Habsburg-pártian antifeudális, tehát ábrándos ökonomista tervért nem lelkesedett. A nemzeti formájú, polgári tartalmú kultúráért harcolva, a haladás járható útját választotta, mégpedig ennek az útnak a göröngyösebb sávjára lépett rá. E „filozófiai sáv” bal szélé, a materializmus szintén járhatatlan volt akkor. Még ha egy tucatnál több kézíratos másolata kerül is elő a Kiss Mihály készítette fordításnak, ebből nem következethetünk a materializmus széles tömeghatására.

A XIX. század elején az osztályharc hazai előzményei (a Horea vezette jobbágyfelkelés, Martinovicsék polgári-köztársasági mozgalma, a progresszív nemesi törekvések) legjobb értelmiségieinket mintegy ösztönözték arra, hogy tanuljanak a „francia típusú” forradalmasulás német ideológiai megfelelőjéből, „feldolgozásából”. Az 1867-es kiegyezésig nálunk leginkább Kant, Hegel és Feuerbach hatott. Mindegyik főként német népszerűsítők (Krug, Erdmann, Büchner) révén. Mégis Köteles, Erdélyi János vagy Mentovich Ferenc kimagasló gondolkodóink közé tartoznak. A maguk szerény erejéhez mérten hozzájárultak a polgárosodáshoz, olyan osztályviszonyok megérlelődéséhez, melyek lehetővé és szükségessé tették a marxizmus befogadását.

Köteles volt a legpozitívabban értékelhető erdélyi magyar kantianus. Derekasán kivette részét a hazai wolffianizmus felgöngyölítéséből, annak a hídnak a megalkotásából, mely összeköti az objektív idealizmus két legnagyobb német képviselője, Leibniz és Hegel magyar követőit, átvezetve a nemesi metafizikus felvilágosodástól az 1848-as polgári demokratikus forradalmat közvetlenül előkészítő ideológiához. A materializmus és idealizmus közt ingadozó Kant bölcséleti kompromisszumának materialista elemei nagyobb mértékben jelentek nála, mint amilyenben érvényesült az idealista dialektika Hegel — e leghatározottabban dialektikus Marx előtti gondolkodó — erdélyi híveinél. (Köteles Hegellel egy éven, néhány hónappal korábban született és vele egy időben halt meg, de a későn kiteljesedő és lassan terjedő hegeli filozófia valószínűleg ismeretlen maradt számára.)

Köteles felett tartott emlékbeszédében mondotta Szász Károly a néhai professzor egyik gondolatára támaszkodva: „A munkás ember az időnek vetélkedő társa, megelőzi annak lassú érlelését...” Kötelesnek mindenekelőtt azért jár elismerés, mert a haladást gátló feudális államban, egy átmeneti, válságos — a népi felvilágosodásnak nem kedvező, a gyakorlati reformokat még nem tűrő — korszakban a hűbéri-gyarmati önkényuralom és az arisztokratizmus ellen szót emelő, polgári-hazafias humanista módjára élt, eszmélkedett, hatott. Lendületnek induló etikai irodalmunk nemcsak elősegítheti fő műve felmérését, de olykor tán egy kis ihletet is meríthet belőle.

Hajós József

téka

szerinte „Ady-előd és népi harcos, a szocializmus külsőbőig érő irodalomtörténeti hős. Nem vég, hanem kezdet.” (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Alain Robbe-Grillet

Gumele

A véletlen hozta, hogy az „új regény” teoretikusának, A féltékenység rései közismert írójának egyidőben két munkáját is olvashatjuk. Világirodalmi folyóiratunk, a Secolul 20 júliusi száma közli Az útvesztőben című regényét, míg első munkája, a Gumik a világirodalmi kiadó Meridiane-sorozatában látott napvilágot.

Mi jellemzi ezt a pályanyitót, 1953-as fogantatású munkát? Mindaz, ami később még félreérthetlenebbül sajátosságát Robbe-Grillet ábrázolástechnikáját: a tárgyfetisizmus-sá váló tárgyiasság, a fagyosan szenttelen leírások, s az, amit Sartre találóan, e művekkel kapcsolatban, „laboratóriumi sematizálásnak” nevezett, s mely e műben az antik Odipusz-mitoszt egy krimi vázára építi, s kikerülhetetlen végzetté sodorja: Dupont tanárnak egy meghatározott órában meg kell halnia, s meg is hal, kikerülhetetlenül. Az olvasóban viszont válaszolatlan marad a kérdés: ez a neoavantgardista ellenirodalom merre és hogyan fejleszthető tovább? (Editura pentru literatură universală, 1967.)

Maradiság vagy „szociográfiai forradalom”?

KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968 KÖVEK 1968

Néhány héttel ezelőtt meglepő tapasztalattal lettem gazdagabb: egy bizonyos eseményhez illő, fordításra alkalmas riportot keresve, több bukaresti és kolozsvári folyóirat, irodalmi hetilap két évfolyamát, az 1966-os és 1967-es kollektiót néztem át — de nem akadtam e valamikor sűrűn-virágzó műfaj nyomára. A folyamatos olvasás során talán azért sem tűnt fel már előbb ez a jelenség (jelenség-hiány), mert valljuk be, rossz tapasztalatokkal emlékeztetünkben, nemegyszer átlapoztunk a riport-oldalakon. Nos, ez a fajta, a napilapokból az irodalmi sajtóba belopózott, olykor még különléle díjakkal is kitüntetett riport, úgy látszik, végképp kikopott a központi, sőt vidéki irodalmi orgánumból.

A dolgok ilyenén változásába azonban nem mindenki nyugodott bele. Mert igaz ugyan, hogy e műfaj régi munkásai az utóbbi időben elég ritkán jelentkeztek az *Utunkban*, de a szerkesztőség, valamilyen erkölcsi felelősséget érezve, új lehetőségeken, korszerűbb, vonzóbb formákon gondolkozott, hogy a lap olvasóinak valóság-kapcsolata a továbbiakban se szenvedjen csorbát. Ennek a tudatos törekvésnek önmagukért beszélő bizonyítékai az egymást követő pályázatok, amelyek gáttalanul áradó anyagukkal az elmúlt évek során jórészt meghatározták a lap egészének jellegét, olykor színvonalát is. A „Hivatal—hivatás falun” című régebbi sorozat után az 1966-os riport-pályázat, a rákövetkező évben pedig a „Szülőföld” megidézését célzó felszólítás olyannyira széles visszhangra talált, hogy esetenként száznál jóval felüli pályamunka közül kellett kiválasztani a bizottság szerint díjazásra érdemeseket. Persze, hozzátartozik az igazsághoz, hogy az 1966-os riport-versenytől szinte kivétel nélkül távol maradtak az írók, de ami ennél is szembetűnőbb volt, az az eredményhirdetéskor nyolc esetből négy alkalommal szükségesnek bizonyult fenntartás: „nem hiteles dokumentáris szempontból”, „vét a dokumentáris műfaj szabályai ellen”, „kitalálásnak” vélhetik az olvasók, „ő sem gondoskodott eléggé a dokumentáris hitel biztosításáról”. Nem árt hát a statisztika mögé nézni — annál is inkább, mert például a *Korunk* hasonló indítékú, kifejezetten szociográfiai jellegű pályázatai mennyiségileg sem hozták meg a várt sikert.

Valamiféle makacs szerkesztői maradiság? Olyasminek az erőltetése, ami fölött eljárt az idő?

Örökségünk e téren — a XX. századi irodalomtörténet iskolai oktatásának aranyalapja. A *Korunk* valóság-irodalma nemcsak mint irányzat, hanem Nagy István és Asztalos István életművében mint egyedi művészeti jelenség is győztesnek bizonyult. De ugyancsak Gaál Gábor fo-

lyóiratából ismerhették meg a magyar olvasók Geo Bogza lírai felhangú tényfeltáró írásait, és ugyanez a folyóirat adott hangot a Móricz Zsigmond nyomán induló baloldali népieknek is, ha egy egész irodalmat alakító, közvéleményformáló szociográfiák nem is itt láttak napvilágot.

Mindez ma már csupán irodalomtörténeti relikvia?

De hiszen Veres Péter éppen most jelentette meg a Falusi krónika folytatását Szülőföldem, „Hortobágy mellyéke“ címen, s Illyés Gyula is utalt rá, hogy vissza szeretne térni a Puszták Népe témájához. Budapesti, debreceni, szegedi folyóiratok a „valóság“, „haza“, „világ“ szavakat címükbe foglaló rovataikban nagyra hivatott új nemzedéket neveltek ki, s legtöbbszörnek a prózája — a Sánta Ferencé, Moldova Györgyé, Csoóri Sándoré, de a Csák Gyuláé és Galgóczi Erzsébeté is — régen meghaladta a szociográfia szakmai kereteit.

És noha igaz az, amit a bukaresti hetilapok riport-hiányáról mondtam, az elszürkült-ellaposodott írások helyét egy sokkal hatékonyabb, nagyobb visszhangú műfaj foglalta el: az ún. ankét-riport. Míg az egy-másfél évtizeddel ezelőtt jelentkezett riporterek átnyergeltek vagy átnyergelőben vannak a próza biztosabb műfajaira, az elbeszélésre, regényre — esetleg a drámára —, az olvasók új neveket tanulnak meg: elsősorban a Mihai Stoian nevét, aki a riporteri kíváncsiságot a szociográfiai mélységgel tudja összekapcsolni.

Messzibb tájakról is hasonló hírek érkeznek. Irodalmár útibeszámolójában olvasom, hogy a nyugatnémet szellemi életben nem az irodalomé, a Gruppe 47-é már a vezető szerep — a zászlót a szociológia vette át. S mint mondják, a szociológiai fakultásokra özönlenek a diákok — szükségleten felül is, nem anyagi érdekből, nem is csak divatból, hanem spontán érdeklődésből.

Világ-jelenségről van tehát szó, amit irodalmunknak is tudomásul kell vennie, különösen e hagyományok birtokában. De a szocialista irodalom lényege, a társadalmi mozgás egészében vállalt szerepe is erre kötelez. Ezért üdvözljük a Mihai Stoianéhoz hasonló kezdeményezéseket, elsősorban az Ifjúmunkás öt fiatal szerkesztőjének úttörő vállalkozását, a TÓ ÉS NÁD világát (Tusnád) feltérképező csiki szociográfiát — az irodalom felől is, noha a stílus művészi kvalitásai ellenére társadalomtudományi-publicisztikai teljesítményként értékelendő munkájuk.

De mi is a szociográfia? A valóság műfaja — mondja egy gyűjteményes kötet kapcsán Sükösd Mihály, aki maga is az irodalom oldaláról közeledett e speciális területhez. És mégis e meghatározást így folytatja: „Ami annyit jelent, hogy »tartalma« fontosabb, mint »formája«. Mondhatni, hogy a történelmi változások, a nagy korfordulók, a társadalmi-antropológiai átrétegződések irodalma.“ Kifogásolhatja ezt a tartalom—forma szembeállítást az esztéta (Bori Imre meg is teszi), ám ha arra gondolunk, hogy „A szociográfus nem az olvasó tetszéséért száll s kora, hanem azok megnyeréséért, akik a legtöbbet tehetnek!“ (Lázár István), irodalmi közelítésünk ellenére hajlandók vagyunk Sükösd pártjára állni. Persze, annak az igénynek a fenntartásával, melyet Bori Imre a szociográfiai riport tulajdonságaiként nevez meg: szubjektív ihlet, elemző kedv, közlő módszer. Negyedikként sorolnók ide az intellektuális átélést, jóllehet részben beleértődik az első kettőbe is. Mindez együtt a mozgósító erő elengedhetetlen feltétele.

Igaztalan ilyen magas mércével közeledni az Utunk említett pályázati írásaihoz? Valószínűleg. Mégsem tehetünk mást, akkor sem, ha a felhívásokat irodalmi és nem szociográfiai szempontok szerint fogalmazták. A huszonöt-harminc évvel ezelőtti példák mellett ott vannak a közelmúltbeliek is — igényeinket nem szabad hát leszállítanunk a „Szülőföld“ elemzésekor sem.

Így nézve ez utóbbi pályázatot, meglehetősen sok megjelent munka kihull a rostán. Elsősorban a szimpla leírások, melyekből a szubjektív ihlet éppúgy hiányzik, mint az elemző kedv — marad egyedül a közlő módszer, ami azonban az irodalom peremvidékén, a hírlapi riportban is kevés. De nem lehetünk sokkal elnézőbbek a nosztalgikus ellátásokkal szemben sem (jóllehet ha számottevő alkotóval van dolgunk, az ilyen írásnak is lehet irodalomtörténeti dokumentumértéke). A hazai magyar irodalom feltétlen nyeresége viszont — még ha távol is tartja magát a szociográfiai szempontoktól — minden olyan pályamű, amely a szülőföld-idézést költészetbe emeli. (Ezt tette Palocsay Zsigmond.)

A szülőföldről azonban lényegesen újat, őszintén vallani — igaza van Veress Zoltánnak — csupán a „szülő-idő“ bevonásával lehet. A legtöbb pályázó formálisan eleget tett ennek a követelménynek, de mégiscsak a statikusság érzetét kelti az idill. „Nagy korfordulók, társadalmi-antropológiai átrétegződések“ idején két korszak mutatószámainak (különösen, ha e mutatószámok felszíniek és esetlegesek), véletlenszerűen kiválasztott tényeinek egyszerű egymás mellé állításával sem oldható meg a feladat. Az írónak funkcionálisan kell éreznie és ábrázolnia az időt — úgy, ahogy ez például Szabó Gyulának sikerült. Neki is főképpen az egyéni lét, írói alakulása tekintetében. A kérdés viszont tágabb ennél: „gyermekkoruk színterére visszatérve“ — kérdezhetjük Illyéssel — milyen rejtelmes színterre tudnak leereszkedni íróink? Az emlékezés többnyire elvezeti őket a múlt alvilágába, de vajon lejutnak-e a nagyobb közösség mélyebb televényébe? Néhány esetben erre is történt kísérlet.

Arra pedig már több jó példát is idézhetünk, hogyan találják meg — különösen a fiatalok — a kisebb közösséghez, nem annyira a tájhoz, mint inkább embereihez kapcsoló hűség kifejezésének hiteles művészi módozatait. Farkas Árpád írásának nemcsak a címe (Szülőföld, lelkiismeret), hanem ez a passzusa is jellemző: „Gyökereim is nem annyira a tájba, inkább az arcokba kapaszkodnak, kötnek, s megreccsennek minden vétett mozdulatomra: őket is bántom, ha magamhoz nem vagyok következetes.“ Így vall hűséget Pusztai János, Huszár Sándor, Cseke Gábor vagy Kocsis István — a tájat, a szülőföldet azonosítva embereivel.

Lényegében hasonló feladatra, a hozzá legközelebb álló figurák megjelenítésére vállalkozott Szabó Zoltán is, amikor — a „Szülőföld“-pályázaton kívül, önálló akció keretében — fellapozta az egykori „osztálykönyvet“, és két esztendő folyamán végiglátogatta volt osztálytársait. Kitűnő alkalom az irodalmi szociográfiára. Sajnos, nem az lett belőle. Külön-külön színes, hangulatos életrajzok, sikerült jellemképek (kiemelkedik közülük a „...mert mi is a nagy stika“ és A magányos ember című „osztálykönyv“), amelyek ismételten igazolják Szabó Zoltán nem közönséges írói képességeit — de együtt olvasva őket, megdöbben az egészét jellemző sivár sztereotípiá. Majd mindegyik srácról megtudjuk, hogy az iskolában helytelen volt a testtartása, hogy rendszeresen

puskázott, hogy az érettségije nehezen sikerült, hogy nem jutott be az egyetemi felvételin, hogy elvitték katonának — de hazajöve, megtalálta helyét a termelésben, a munkában. Persze, ettől még lehetne kitűnő szociográfiai riport is valamennyi, ehhez azonban az impresszionista (vagy inkább felületes, csevegő) tényrögzítésen túl az okok megkeresését vagy legalábbis a szenvedélyes kérdezést igényelnénk. Szabó Zoltán megelégszik az ilyen általánosságokkal: „Van itt elég probléma, de ne gondold, hogy az ital beszél belőlünk, rosszabbul is élhetnénk, illetve kényelmetlenebbül, de hát nem sirhatunk, ami igaz, igaz...”

Lehetetlent követelünk a húsznál több „osztálykönyv” szerzőjétől? Még csak nem is mindenképpen szociográfiát. Hanem, az írásbeliség megvalósított szintje mellett több szenvedélyt, az igazság-keresés szent dühét. Mert hol vannak innen a „nehéz emberek”? (Érdeemes idejegyezni, hogy Szabó Zoltán e sorozatának egyik darabja — s nem is éppen a legjobb — nyerte el az 1966-os riport-pályázat első díját.)

Kocsis Istvánnak már nem tehetnénk ilyen szemrehányásokat. A novelláiból és drámájából ismert konoksággal kutatja fel és kérdezi ki az Ifjú munkásban riport-füzére, az Egyéniség 1967 hőseit, és éppolyan kérlelhetetlenül néz szembe velük, mint ők a környezetükkel. Ars poeticája is, ahogy az egyéniség fogalmát meghatározza: „Egyéniség az, akinek az életében már nem meghatározó az egyéni érdek. Aki tehát képes a »könnyűt« eldobni s a »nehezebb« mellett kitartani; ha a nehezebb igazabb, szebb... Aki tehát képes legyőzni önmagában a gyengét, a gyávát, a számitót; s nem lehet képes legyőzni önmagát az, akinek nincs önálló és mély gondolkodása.” Az ilyen írás, noha műfajilag nem klasszikus irodalmi szociográfia vagy szociográfiai riport (még csak nem is ankét), nincs híjával a szubjektív ihletnek, az elemző kedvnek, a közlő módszernek — de az intellektuális átélésnek sem!

Nem véletlen ebben a futó áttekintésben bizonyos nevek szereplése. Többen e szerzők közül már „rangos irodalommal” is bizonyították rátermettségüket. És a nevek mellett már sorakoznak az újabb művek is. A lírikus Kádár János új könyvecskéje, a Fénycsók nyomában dokumentáris értékben is több, mint a „Hivatal—hivatás falun” eszmefuttatásai, Kiss János Tegnaptól holnapig című kisregénye mellé sorakozik. De Kiss János sem ült tétlen, mint ahogy Puztai János is megírta az Ösvény a világba és a Meglesett élet után az Illés szekere-n-t (egy részletét hozta az Utunk). Kocsis István erkölcsi példázataival s még néhány megjelent vagy kiadásra váró művel együtt ezek jelzik, hogy a szociográfiai látás nem csupán a szerkesztők és társadalomtudományi szakemberek: az egész irodalom ügye.

És nemcsak az irodalom jelenée — a jövőé is. Meggondolkoztató, hogy annak a jugoszláviai magyar irodalomnak a teoretikusa, amely irodalom sokszor a gyökértelen modernség útján kereste helyét a világban, Bori Imre éppen a „szociográfiai forradalomban” látja a magyarországi próza reneszánszát s a megnyíló európai távlatokat. Bizonyára igaza van. Az újabb szovjet irodalom Nyikolajevától Szolzsenyicinig, az amerikai Érik a gyümölcstől Truman Capote dokumentum-regényéig vonultatja fel az érveket. A német dokumentumdráma megújulása ugyancsak intő példa. És vajon a mai román irodalomban Marin Preda vagy D. R. Popescu nem hasonló kísérletekkel érdemelte ki bizalmunkat?

**A magyar szókészlet finnugor
elemei. I. A—Gy.**

A magyar nyelv értelmező szótára után kezdenek beérni a magyar történeti és összehasonlító nyelvtudomány eddigi legnagyobb szabású vállalkozásai is. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának I. kötetével szinte egyidejűleg jelent meg másfél évtizednyi megfeszített kollektív munka eredményeként A magyar szókészlet finnugor elemeinek I. kötete is (főszerkesztő Lakó György, szerkesztő Rédei Károly). A magyar tudományosságának e két jelentős műve kölcsönösen kiegészíti egymást: az előzőben szavaink külön életének történetét, magyar életrajzát is tüzetesen nyomon követik az első előfordulástól, az utóbbiban viszont az összehasonlításnak, a finnugor nyelvekben való előfordulás feltárásának szentelnek nagyobb teret. Lakó György előszavát részletes tájékoztatók követik a szócikkek felépítéséről, a felhasznált irodalomról. A magyar nyelv legrégebb, leggazdagabb és legjelentősebb rétege: alapszókészlete szófajtó és összehasonlító szótárának tervezett négy kötetéből az első három a biztos és lehetséges etimológiákat tartalmazza, a mai megítélés szerint téves egyeztetések cáfolatát (és a teljes mű számútatóit) pedig a negyedik közli majd. A szótár nélkülözhetetlen kézikönyv lesz a nyelvtudomány művelői számára, de pótolhatatlan segédeszköze a magyar őstörténet, néprajz és régészet szakembereinek is. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Szántó Miklós

Életmód, művelődés, szabad idő

A szerző a címben foglalt jelenségek vizsgálatának eredményességét kívánja fokozni, s

Anatol Lunacsarszkij az 1917-es forradalom után a szovjet kormány első közoktatásügyi népbiztosa: ezt a tisztet majdnem haláláig, 1930-ig, egyfolytában betöltötte. Hosszú időn át inkább legenda, mint történelmi személyiség és olvasott író volt sokunk számára. Emlékezesek, irodalomtörténetek szóltak Leninnel való barátságáról. Anekdotákat ismertünk róla a forradalom utáni évekből. Tudtuk, hogy hatalmas kultúrpolitikai és szervezői tevékenysége mellett drámaíró, irodalmi kritikus, zeneesztéta és esztétikus is volt. Írásaiból azonban keveset olvashattunk.

Ez az utóbbi néhány év során örvendetesen megváltozott. Megjelent irodalmi bírálatainak egy antológiája és — két testes kötetben, ha nem is teljesen, de gazdagabban — egy másik válogatás színházelméleti írásaiból és színikritikáiból.

Most pedig kritikái és esztétikai művei kilenc kötetre tervezett kiadásának már hat szép, piros műbörbe kötött impozáns köteté is itt fekszik az íróasztalon.

Ily módon — anélkül, hogy a legenda zétfoszlana, anélkül, hogy az anekdoták apokrifnek bizonyulnának — alkalom adódik arra, hogy megismerkedjünk a kultúra népbiztosának esztétikai koncepcióival, kritikai gyakorlatával, meghökentően sokoldalú kulturális és világirodalmi tájékozottságával. Azzal a valóban csodálatra méltó és egyedülálló teljesítményével is, hogy a forradalom országának mindvégig rendkívül súlyos körülményei között, az államférfi nehéz és felelősségteljes posztján, energiát és időt talált arra, hogy szépirói művét is kiteljesítse, és kritikái írásaival is részt vegyen egy új kultúra megteremtésében.

Most, amikor a marxista irodalom- és művészet-felfogás korszerű problémái világszerte előtérbe kerültek, Lunacsarszkij műveinek olvasása különösen tanulságos. Sok minden, amit róla tudunk, egészen más megvilágításba került. Például Lenin közismerten klasszikus izlésével szemben Lunacsarszkij „modernizmusa” mint konfliktusaik feltételezett forrása a szövegek fényében nem tűnik ugyan el, a legendák nem cáfolódnak. Csakhogy Lunacsarszkij, a kiscsrletezők mentora, ezt a feladatát nem saját izlése, saját alkotói krédója alapján vállalta, hanem esztétikai pluralizmusából kiindulva.

Mint Gramsci, Lunacsarszkij is mindinkább mint az alkotó, minden szűkkeblűségtől mentes s ugyanakkor elvileg szilárd marxista gondolkodó jelenik meg előttünk. A Lafargue, Mehring, Dobrogeanu-Gherea és Plehanov képviselte első marxista kritikus-nemzedék művét folytatta, és ki is teljesítette, kortársai közül talán a leggazdagabban és legsokoldalúbban.

Azok az emlékezesek, amelyek Lenin és Lunacsarszkij barátságát mélynek és őszintének mutatták, s ugyanakkor együttműködésüket távolról sem

„konfliktusmentes“ megvilágításban örökítették meg, igazolódnak és magyarázatot kapnak Lunacsarszkij tanulmányainak és kritikáinak olvasása során.

Marxista esztétikusi és kritikusi tevékenysége már jóval a forradalom előtt megkezdődött. A filozófiában, a *Materializmus és empiriokritizmus* megírása idején Lenin bírálta Lunacsarszkijt is, mint olyan gondolkodót, aki engedményeket tett a neopozitivizmusnak, a következetes dialektikus materializmus kárára. Lunacsarszkij, a kritikus — anélkül, hogy mentes lett volna tévedésektől és ingadozástól — mindvégig jó úton haladt. Ugyanis két irányban küzdött következetesen, szilárdan és ugyanakkor mély emberi tapintattal. Az első marxista kritikusok példáját követve az orosz és a világirodalmi hagyományt marxista megvilágításban, az új szocialista kultúra kincsévé, alkotó részévé akarta tenni, mintegy beleépítve e kultúra alapjaiba mindazt, amit irodalomban, művészetekben az emberiség korábban megteremtett.

Lunacsarszkij másik nagy problémája az volt, hogyan segítse, támogassa a születő, az új szocialista kultúra, irodalom, művészet kivirágzását. Közös platformra harcolt a XX. század elejének különböző művészeti világtájairól jövő írók és művészek között, a forradalom. a művelődés, a szocialista embernevelés szolgálatában.

Szindarabjai az alkotó gyakorlatban, esztétikai munkái a teóriában mutatják, hogy jómagát tehetsége, izlése, vonzalmái, akárcsak Lenint, a nagy realista hagyomány hívévé tették. Nem lehetett volna igazi népbiztosa a kultúrának és a művészeteknek, ha nem lett volna központi probléma számára az, hogy a múlt és a jelen művészetét minél közelebb hozza a néphez.

Ezek a szilárd elvek azonban Lunacsarszkij gyakorlatában nem vezettek merevséghez és kizárólagossághoz. Innen van az, hogy a legendák, nem indokolatlanul — plusz vagy minusz előjellel — a modern, kísérletező, formabontó költői, zenei, színházi törekvések védelmezőjének a szerepét tulajdonítják neki a forradalom utáni majd másfél évtized Oroszországában.

Lunacsarszkij kritikusi tevékenységének súlypontja természetesen a klasszikus orosz irodalomra és a fiatal szovjet irodalom műveire esett. De mindvégig éber figyelemmel követte a korabeli világművészetet és a világirodalom újabb és újabb fejleményeit. Kezdeményezte és támogatta a kor legjobb műveinek orosz nyelvre való fordítását, kiadását. Tudta, kritikusi gyakorlatában és elméleti tevékenységében hirdette azt, hogy a szocialista kultúrának szövetségese — a legkövetlenebb szövetségese: a külföld forradalmi irodalma mellett — minden, ami új és valóban érték. E szempontból és különösen mai szemmel nézve, milyen jellemző és talán egyenesen egész tartását jelképezi az, hogy összegyűjtött műveinek a külföldi irodalmakról szóló kötetében az utolsó írás, egyben Lunacsarszkijnek egyik legutolsó irodalmi állásfoglalása, az az előszó, amit Proust *Az eltűnt idő nyomában* című művének orosz kiadásához írt.

Csehi Gyula

téka

a kutatási technika fejlesztéséhez nyújt hasznos adalékokat. Az életmód, művelődés és a szabad idő fogalmainak általános meghatározását adja, melyet a már kidolgozott operacionális fogalmi rendszer alkalmazása követ két lakótelepi mikrocsoport összehasonlító életmód-vizsgálata révén. A vizsgált tematikát a létfenntartáshoz feltétlenül szükséges gazdasági, társadalmi, fiziológiai elfoglaltságok idején fellmaradó szabad idő köré csoportosítja. Az elméletileg tisztázott, konkrét szociológiai felmérések alkalmával is használható kategóriák kidolgozásával és az alkalmazási mintával egybekapcsolt értékes kézikönyv. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Szabó Attila

A természet időjelzése

A Gyöz a tudomány-sorozat új kézikönyvvel gyarapodott: a gyakorlati meteorológiai népszerű tolmácsolása hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy a meteorológiai jelenségeket összefüggésükben, alakulásukban, fejlődésükben ismerje meg. Naponta érdeklődünk a várható időjárás felől, aggodó pillantásokkal követjük a tornyosuló felhőket, a szeleket kémleljük vagy a naplementét bámuljuk, miközben a vasárnapi túránkra gondolunk. A szerző ilyen esetekben ohajt segíteni, amikor az időjárás jelenségeit tudományosan magyarázza, felhasználva a természetbúvárok sokévi tapasztalatait, a nép évszázados természetmegfigyeléseit, szellemes megjegyzéseit. Ismerteti az időjós növények és állatok gyakorlati hasznát, valamint az időérzékeny ember viselkedését, hangulatát a különböző meteorológiai tényezők hatására. Egyszerű, érthető ábrák, meteorológiai térképészletek segítik a könnyebb megértést. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

TALLOZÁS

Tudományos sajtókutatás (*Presa noastră*, 1967. 10.)

Az Újságíró Szövetség folyóiratában Eugen Preda *A tömegkommunikációs eszközök „piacának” tanulmányozási módjai* címmel tanulságos cikket közöl az újság- és folyóiratolvasók, a rádióhallgatók, a tv-nézők körében végzett közvéleménykutatások módszereiről, értelméről, hatékonyságáról, hiányosságairól.

Megállapítja: „A modern sajtó (amelybe beletartozik a rádió és a televízió is) elképzelhetetlen fogyasztójának szociológiai tanulmányozása nélkül.” S több példát idéz e tanulmányozás pozitív és negatív aspektusainak szemléltetésére.

Mindenekelőtt a híres Gallup Intézet tevékenységére hivatkozik. George Gallup, akinek nevével oly gyakran találkozunk a világpolitikai kommentárookban, a zszurnalisztika egyetemi tanára volt a drake-i egyetemen, amikor a sajtókirály Cowles-testvérek felkérték, végezzen közvéleménykutatást: mi érdekli a legjobban olvasóikat. Miután Gallup vizsgálatának eredményei alapján a Cowles-testvérek lapjaiban több fényképet közöltek (mégpedig olyanokat, amelyek velős szövegek kíséretében az eseményeket több fázisban, történéjükben ábrázolták), s növelték a sport-rovat terjedelmét, a példányszám ötven százalékkal emelkedett.

Gallup módszere „mintavétel” alapult, kérdéseire a meginterjúvált személy csakis kategorikusan válaszolhat: igen, nem; nem nyilvánít véleményt. Világhírű intézete a princetoni egyetem mellett működik. Persze azóta a kutatások tökéletesedtek, a tv viszonylatában például az Egyesült Államokban kialakult az ún. Nielsen-szondázs módszer 1200 tv-hez kapcsolt kis elektronikus dobozok regisztrálják, mikor, hányas csatornán, mennyi ideig nézik a műsort. Az „audiométerből” a szalagokat kiveszik, beküldik a chicagói Nielsen Intézetnek, amely az „objektív” szalag mellett igényt tart a kiválasztott tv-tulajdonosok készített „vizionálási füzetekbe” foglalt szubjektív észrevételekre is (a beküldésért az Intézet heti egy dollárt fizet).

Japánban (ahol a közvéleménykutatás az öt éves gyermekek véleményét is tudakolja), Angliában és Franciaországban a közvéleménykutatások egyértelműen a következők megállapítására vezettek: nő-

vekvőben a készülék előtt eltöltött átlagidő (Japánban például napi egy óránál kevesebbről 2 óra 50 percre emelkedett), s a tv „növeli a család kohézióját” (például: a készülék-tulajdonos férfiak kevesebbet kocsmáznak).

Sokan — joggal — helytelenítik a közvéleménykutatások eredményeinek fetszizálását. Többen a megfigyelések statikus jellege miatt óvatosak. Eugen Preda kitűnő érzellemmel idézi az angol sajtómágnás Cecil H. King perspektivikus szemléletet tanúsító értékelését. Amikor — bukaresti látogatása alkalmával — megkérdezték az International Publishing Company Ltd. elnökét, hogy miképpen kíván lépést tartani a nagyközönség izlésével, a következőket válaszolta: „Én nem olyan főszerkesztőket alkalmazok, akik a közönség tegnapi izlését ismerik, hanem olyanokat, akik ma már azt is tudják, hogy holnap mit kíván majd az olvasó.”

Iparvállalatok vezetése (*Lupta de clasă*, 1967. 11.)

Az Akadémia Gazdaságtudományi Kutatóintézete 28 ipari üzemre kiterjesztett anket során a vállalatvezetés színvonalával kapcsolatosan végzett vizsgáldásokat. Paraschiv Başturea és Ioniţă Olteanu tanulmányában rámutat: a kérdőíveket úgy szerkesztették meg, hogy a válaszok fényt derítsenek a vállalatvezetők tevékenységének tartalmára, valamint arra, hogy milyen legyen a vezető profilja.

A kapott válaszokból mindenekelőtt kiderült, hogy a vállalati igazgatók figyelmüket főleg apró, folyó ügyekre összpontosítják: munkaidejükből átlagosan napi 7,6 órát fordítanak hasonló problémák megoldására. Az egyik kérdés így szólt: *Vannak-e olyan távlati problémák, amelyek önt különösképpen foglalkoztatják?* A válaszok csoportosítása rávilágít, hogy a megkérdezettek 50%-át elsősorban a vállalat fejlesztésével kapcsolatos beruházás, 30%-át a termelés és a munka tudományos megszervezése, körülbelül 20%-át a termelés minősége, 17%-át új termékek gyártásának bevezetése, mintegy 6%-át a szakemberképzés foglalkoztatja.

A szerzők joggal hangsúlyozzák, hogy a tudományos-műszaki forradalom korszakában az új termékek gyártásának bevezetése a vállalat fejlesztésének egyik alapkövetelménye. Éppen ezért semmiképpen sem tekinthető kielégítőnek az, hogy az anketálanynoknak csupán 17%-a foglalkozik e fontos problémával. Hasonlóképpen negatív mozzanat az is,

hogy a vállalati igazgatók csupán kis mértékben fordítják figyelmüket az üzemi gazdasági kérdéseire.

A vizsgáldások kiterjedtek arra is, hogy a vezetés milyen információs módszereket és eszközöket vesz igénybe. A válaszok általában azonosak: az igazgatók napi, havi, évharmadi helyzetjelentések, grafikonok és a részlegek látogatása útján tájékozódnak a vállalat tevékenységét illetőleg. A megkérdezettek 10%-a vesz igénybe gépesített eszközöket. A vizsgált 28 vállalat közül csak egyetlen egy használ elektronikus számítógépet.

A kutatókat érdekelte az is, hogy a vállalati igazgatók tevékenysége naponta hány órát ölel fel. A válaszok azt mutatják, hogy a normális munkaidőn túl több órát fordítanak az ügyek intézésére. Említésre méltó, hogy az igazgatók 80%-a nem elemzi időgazdálkodását. A vállalatvezetők munkaidő-szerkezetének elemzése nemcsak nálunk, hanem világvizsgonylatban is még gyermekcipőben jár.

Az anketét során arra is választ kértek, hogy miként valósul meg a vállalatok kollektív vezetése. 27 anketálanynál válaszolt arra a kérdésre, hogy a napi vezetés gyakorlatában érvényesül-e a kollektív szellem, s ennek konkretizálását a vezető munkaközösség üléseiben jelölték meg. Arra az ellenőrző kérdésre, hogy az igazgató kívül és milyen módon működik közre a döntések meghozatalában, az anketálanynok ugyanazt a formális választ adták: „Közösen.” A kollektív vezetés konkrétabb elemeit a kutatóknak nem sikerült felfedniük. A közös vezetés tudományos módszereire vonatkozólag egyetlen választ sem kaptak.

A non-konformizmus konformizmusa (*Viața românească*, 1967. 11.)

A címben jelzett megállapítás tulajdonképpen Matei Călinescu tanulmányának végkövetkeztetése lehetne az általa vizsgált román irodalmi avantgarde-dal kapcsolatban (*Avantgarda literară în România*). Maga a jelenség nemcsak elméleti szempontból érdemel figyelmet, hanem azért is, mert a XX. század első évtizedeiben a román modernizmus kezdeményezéseiből kinövő avantgarde-ot közvetlen kapcsolatok fűzik Tristan Tzara sok vitát kiváltott, de mára már irodalomtörténeti tényvé higgadt dadaizmusához.

Mivel a román avantgarde-kezdeményezések (Tzara 1912-ben szerkesztett rövidéletű lapja, a *Simbolul*, Tzara, Ion Vinea és Adrian Maniu 1914–15-ben

megjelent versei, Urmuz 10-es évekbeli prózája) közvetlen előzményei a nemso-kára világvisszhangot kiváltott eseményeknek, Matei Călinescu elsősorban a kezdeményezések mozgalmi tanulmányozását tűzi ki céljául, s ezek kapcsán hozza felszínre a román avantgarde-ra általában és egyes csoportosulásaira külön-külön jellemző vonásokat. Felfedezi bennük azokat a problémákat, amelyek nemso-kára Kafka és Ionesco (*A kopasz énekesnő*) művében is jelentkezők, az emberi viszonyok eldologiasodásával, a közlésképtelenné vált nyelv tragédiájának átélésével kapcsolatban.

A két világháború közötti korszakban bontakozik ki Matei Călinescu szerint a román avantgarde második szakasza (a konstruktivista *75 H. P.* és a *Punct*, a különböző irányokat összefogni akaró *Contemporanul*, továbbá Șașa Pană *Unu* című folyóirata, az 1925-ben megjelent *Integral*), majd az 1944–1947 közötti években a „harmadik hullám”: Gherasim Luca, D. Trost, Gelu Naum, Paul Păun, Virgil Teodorescu.

Az avantgarde-mozgalmak e történeti áttekintése után a tanulmány rövid összefoglalóul az avantgarde-nak a román irodalomhoz való hozzájárulását is felveti. Szerepe nem döntő, de nem is elhanyagolható a román irodalom egészét tekintve, hiszen jelentős mértékben hozzájárult az irodalmi tudat kiszélesítéséhez, az irodalmi fogékonyság differenciálásához; előkészítette a talajt új művészi formák megjelenésére és megértésére is. „Csakhogy „a tagadásnak végül is nincs már tárgya, légúres térbe jut, s áldozatává válik saját tehetetlenségének és automatizmusainak.”

A román avantgarde mélyreható, árnyalt és előítéletektől mentes tanulmányozása azért is fontos, mert jelenlétével a két világháború közötti román irodalom nem egy jelentős egyéniségének művében hagyott nyomot. (Érdeemes volna e vizsgálat kínálta eredményeket a magyar avantgarde vizsgálatával összekapcsolni. Ebben a vonatkozásban csak megemlíthjük, hogy A. Maniu 1922-ben, Ion Vinea 1924-ben, B. Fundoianu 1937-ben szólal meg először magyarul, ezenkívül a *Simbolul* című folyóiratot és költőit Szemlér Ferenc 1933-ban ismerteti az *Erdeélyi Helikonban*.)

Román—magyar megbeszélések 1943-ban (*Studii*, 1967. 4.)

Bányai László a magyar Külügyminisztérium levéltári dokumentumai alapján Bánffy Miklós gróf 1943. júniusi bu-

karesti missziójával foglalkozik. Tanulmánya az akkori olasz külügyminiszter, Ciano gróf „bizalmas“ politikai naplójából vett bőséges idézetekkel igazolja, hogy 1943-ban mind Antonescu, mind Horthy bizalma már megrendült a német hadseregben, s felvetődött bennük a gondolat új utak keresésére. Ez természetesen nem a faszizmusból való kiábrándulást, hanem „a bolsevizmussal szembeni védelem“ keresését jelentette a nyugati szövetségeseknél. Ebben a helyzetben érkezett 1943 júniusában Bánffy Miklós Bukarestbe. Kettős feladatot kellett teljesítenie. Félhivatalos megbízatása volt Kállay akkori magyar miniszterelnöktől s titkos küldetése Bethlen István gróf részéről. Párhuzamos tárgyalódó tárgyalásokat kellett folytatnia az Antonescu-kormány meghatalmazott képviselőjével és az angolbarát ellenzék vezérével, Iuliu Maniuval.

Bányai közli a magyar miniszterelnök 1943. március 30-án kelt felkérő levelét Bánffyhoz, amely ismerteti a román és magyar kormány közötti kapcsolatok alakulását a háború alatt s ugyanakkor a bolsevizmus „közös veszélye“ elleni fellépés végett megbeszéléseket ajánl Bukarestben. A találkozáson az Antonescu-kormányt Mironescu volt külügyminiszter képviselte. A román álláspont a bécsi döntés érvénytelenítésének elismerését követelte, a magyar kormány viszont azt érvényes nemzetközi egyezménynek tekintette, s ezért a megbeszélés eredménytelen maradt.

Hasonlóan végződött a Bánffy—Maniu találkozás is. Bánffy részletesen informálta Maniut a két kormány közötti viszonyról, s közölte vele, hogy Bethlen István szeretne „közös platformot“ teremteni a román és magyar háborúellenes körök részére. A döntő teendő Bánffy szerint az, hogy mindkét ország egy időben lépjen fel a tengelyhatalmak ellen, s ezzel járuljon hozzá egyrészt a háború megrövidítéséhez, másrészt a két ország harctérré való alakulásának megüsitéséhez. A „megértés és barátság“ szellemében való beszélgetés azonban eredménytelen maradt, mert Maniu a területi kérdés azonnali rendezését tette bármiféle együttműködés előfeltételévé.

Világos, hogy a feljegyzések nem adnak részletes képet a beszélgetések lefolyásáról. Bánffy missziójának egyik lényeges pontja a status quo fenntartásának elfogadtatása lett volna mindaddig, amíg a nagyhatalmak foglalkoznak majd a kérdéssel. Kísérlete azonban mind a félhivatalos, mind a titkos megbeszéléseken meghiúsult.

Az események alakulása, az angolszász partraszállás Olaszországban s az új szovjet támadások meghiúsították Kállay és Mihai Antonescu elképzeléseit — alapítja meg Banyai. Bánffy szerepét értékelve azonban hozzát teszi: ebben az esetben ugyan még a magyar hivatalos politika „hűséges eszköze“ volt, de a későbbiekben sikerült új következtetésekre jutnia. 1944. augusztus 23-a után a háborúból való kilépést és a Szovjetunióval való azonnali fegyverszünetet szorgalmazta, majd „kapcsolatba lépett a kommunista mozgalommal és interveniált a horthysta hatóságok által a románok ellen életbeléptetett üldözések felfüggesztése végett“. Bánffy adta át 1944 szeptemberében azt az emlékiratot, amely szembeszegült a Románia elleni fegyveres támadással. Ezek az akciók nyilván nemcsak bizonyos illúziók feladását jelentették, hanem „belenyugvást is fejeztek ki a történelem előremenetelével kapcsolatban“.

Keresztmetszet a pártosságról

(*Helikon*, 1967. 2.)

Pártosság, elkötelezettség, elkötelezetlenség — ezt a címet viseli a *Helikon* Október évfordulójához kapcsolódó száma, s e címben jelzett téma köré tömörül — az MTA Irodalomtörténeti Intézete által kiadott Világirodalmi Figyelő már hagyományos módszere szerint — annak egész anyaga: Köpeczi Béla bevezető tanulmánya, a probléma egészét térben és időben rendkívüli teljességgel áttekintő dokumentumanyag, benne a Lukács György esztétikai nézetei körül újra meg újra hullámokat verő polémiák, valamint az elkötelezettség vetületében a mai angol, német, amerikai és francia irodalmat áttekintő szemlérovat.

A művészet pártossága nem véletlenül egyik központi kérdés napjainkban. Alálfoglalás nélküli művészet tulajdonképpen sohasem létezett, legfeljebb annak formája és jellege volt változó, esetleg épp az állásfoglalás megtagadásával állást foglaló, s az emberiség történelmének nagy korszakaiban a művészek legjava mindig is hirdette szerves összertozását korával, kora feladatai iránti elkötelezettségét, fontosnak tartotta a kiállást „korának eredménye“ mellett. A pártosság napjainkban felvetődő formájában „mindössze“ abban különbözik e megelőzőktől, hogy a „kor eredményét“ ma egy tudományos világnézet fogalmazza meg, s a viszony ehhez, valamint az ezt valló munkásokoztályhoz és az érteharcoló párthoz, annak összes eszmei-

művészi következményeivel, döntő módon határozza meg magának a művészetnek a világhoz és önmagához való viszonyát.

Nem valamely merev dogmáról, „tendencionizmusról“ van szó tehát, amint azt annyiszor félreértették és félreértik, hanem egy megjelenésében történetileg változó, de lényegét tekintve változatlan tartalmú elvről, amely a gyakorlatban és eszmeileg is teljes sokoldalúságban jelenik meg. A dokumentumokból és az immár dokumentummá vált cikkekből, tanulmányokból végigkövethető ennek a pártosságnak megannyi konkrét megjelenési formája, s mellette azok a felfogások is, amelyek azt csak egyetemes emberi elkötelezettség formájában hajlandók magukévá tenni, így szolgálva végeredményben harcos tudatossággal a haladás ügyét — s azok is, amelyek nemcsak a pártosság, hanem a sartré-i, camus-i értelmű elkötelezettség elvét is kategorikusan elutasítják.

A folyóirat szám anyaga nemcsak azért érdekes, mert képet ad e rendkívül sokoldalú problémakomplexumról, hanem azért is, mert talán épp a leghevesebb ellenfelek nyilatkozatain át bizonyítja, mennyire lehetetlen korunkban a művészetet és általa az embert szolgálni, annak előrehaladásán munkálkodni s ugyanakkor elfordulni a munkásosztály pártjának világnézetétől, harcaitól, vagy egyenesen szembeszegülni velük. A pártosság és az elkötelezettség alapján született irodalom művei igazságával bizonyít, de e bizonyítékok sorában nemegyszer olyan alkotások is helyet kérnek, amelyeknek szerzői, ha szavakban a művészet el nem kötelezettségét, „függetlenségét“ hirdetik is, a valóságtól mégsem szakadhatnak el.

Táncdalfesztivál ürügyén

(Valóság, 1967. 10.)

A luxemburgi, mamaiai, San Remo-i táncdalfesztiválok csupán jelzői korunk könnyűzenei érdeklődésének. A fesztiválok ismertté válását a modern tömegkommunikációs rendszerek tették lehetővé, s néha úgy tűnik, egy-egy fesztivál gyakorlati (elsősorban anyagi) értelmét is csak a távközlő berendezések biztosítják. Breuer János 649 008 című cikkében az 1967 augusztusában Budapesten megrendezett Táncdalfesztivállal foglalkozik. A címben közölt hatjegyjű szám a Rádió és Televízió könnyűzenei szerkesztőségéhez beérkezett szavazatok számát jelöli. Az aktív állásfoglalásnak ez

a hatalmas mérete azt jelenti, hogy az egész ország ott ült a tv képernyője vagy a rádió hangszórója előtt. „Az ilyen tömegérdeklődést vált ki, nyilván maximális érdeklődésre méltó, nem annyira esztétikai, mint inkább pszichológiai és szociológiai szempontból. „Az érdeklődés méreteinek hármass kulcsa: maga a táncdal, a verseny és a közönségnek átadott közvetlen döntési jog, a szavazás“ — írja Breuer.

A szerző e három szempont szerint elemzi a kérdést. A táncdalnak minőségi zenévé, slágerré válásával kapcsolatosan megállapítja: „A slágerré válásban igen sok a relatív és véletlenszerű elem. Slágernek ugyanis minden évben lennie kell, méghozzá nem is egynek. A fogyasztó, bármilyen is a készlet, kiválasztja és slágerré avatja a neki kellő számot. Arra még példa nem volt, hogy a közvélemény egy évben kijelentette volna: az idei kínálat nem tetszik, maradok a tavalyi slágernél.“

Miért érdeklődünk a versenyek iránt? „A verseny passzív résztvevőinek magatartását vázlatosan tekintve, válaszra vár még a legfontosabb kérdés: miért hozza az embereket lázba a verseny, bármi legyen is annak tárgya, tétje. Ennek oka, úgy vélem, hogy a verseny életünk folyását egyetlen dologra redukálja és koncentrálna, továbbá a nézőnek kockázatmentesen és játékos formában prezentálja. A versenyzés ugyanis ott kezdődik, hogy melyik orvos segít bennünket a világra, hány ágyas kórteremben, és ott ér véget, hogy melyik temető melyik parcellájába vagy a kolumbárium melyik részébe helyezik el hamvainkat. A kető között pedig ott van a verseny a továbbtanulásért, a jobb szakmáért, magasabb órabérért, városban maradásért stb. stb.“

A szavazás kapcsán a szerző kijelenti: „Minden statisztikus vagy szociológus elborzadna, ha a 800 személyes közönség adatai vagy nézetei alapján országos érvényű felmérést kellene csinálnia. Most pedig mégis az történt, hogy ez a 800 ember az egész országra rátukmálta a véleményét és ízlését. A kis közönség gátlástalanul megismételtette, ami tetszett, vagy aminek lepontozása nem tetszett. Az ismétlések száma pedig közvetlenül hatott a beérkezett közönségszavazatok megoszlására.“ Megállapításait Breuer János statisztikai adatokkal igazolja, majd kijelenti: „A dolog mélyén kiderül, hogy ez a szavazás is csak a szabad elhatározásból született döntés látszatával ajándékoz meg.“

**William Styron — egy új amerikai klasz-
szikus**
(*Newsweek*, LXX. 16.)

Az ismert amerikai képes magazin irodalmi rovatában az amerikai irodalom „új klasszikusát“ üdvözli William Styron negyvenkét éves író személyében. *The Confessions of Nat Turner* (Nat Turner vallomása) című regénye ugyanis egyszerre a legnagyobb amerikai írók sorába emelte. A könyv sikere óriási volt: rövid idő alatt több kiadást ért meg, egyetlen héten 200 000 példány kelt el belőle, és a hét végére a könyvesboltok még 55 000 példányt rendeltek.

Styron könyve történeti és lélektani regény; megrajzolja az elnyomott, kiszípolyozott és megcsúfolt ember lelkivilágát, akit tehetetlensége miatt a düh és a bosszú önt el, és a kilátástalan felkelés útjára lép. Háttérre az 1831. évi néger felkelés, hőse ennek vezetője, Nat Turner. Történeti forrása egy korabeli, a regény címét viselő dokumentum, melyet Nat Turner az ügyvédjének diktált le.

Styron, akinek gyermekkorra e véres események közelében és a négerek körében folyt le, már húsz évvel ezelőtt gondolt a történet feldolgozására, de barátai akkor lebeszéltek róla. Később, első írói sikerei után, mégis hozzáfogott, és négy év kitartó munkája nyomán elkészült e remekműnek tartott regény.

Hőse, Nat Turner, sanyarú sorsú afrikai ősök leszármazottja, értelmes néger gyermekként ura kedvence, s így rabszolga létére megtanították írni és olvasni. Kivált sorstársai közül, prédikátoruk lett, de az embertelen durvaság, a megaláztatás egyre jobban elkészeríti, míg az „írás“ hatása alatt arra a meggyőződésre jut, hogy éppen az igazságosság nevében kötelessége a halálhozó bosszúállás. Ilyen érzelmekkel vállalkozik a hasonlóan gondolkozó társai vezetésére, a hetven fehér és kétszáz néger legyilkolását eredményező felkelésre. Az író Turner szánalmas emberi sorsát első személyben, vallomásként mondja el, egyszerű formában, de megrázó képekben, teljes átérzéssel. Célja nem a néger tüntetések igazolása, hanem az olyan kegyetlen, lealacsonyító társadalomnak az eltűlése, amely lázadásra, gyilkosságra készteti az embert. Sokan az író barátja, a néger James Baldwin alakját és eszméit ismerik fel Nat Turnerben.

William Styron 1925. június 11-én Newport Newsban született értelmiségi családból. Anyját 13 éves korában elveszítette, apja gondos nevelésben részesítette. Tanulmányai befejezése után

New York-ban telepedett le, és a híres Mc-Graw Hill kiadónál kapott szerény állást, de játékos szórakozásait főnöke nem tűrhette, és négy hónap után elbocsátották. Ekkor barátai révén olyan írói iskola-félébe került, és megírta *Lie Down in Darkness* (Feküdj le sötétben) című nagy elismerést kiváltó első regényét, Faulkneri stílusban. A koreai háborúban való részvételtől szembaja és barátai közbenjárása mentette föl. Ezután Európába hajózik, és hozzákezd *The Long March* (A nagy menetelés) című novellájának megírásához. Párizsban az amerikai írók lapjához és baráti köréhez csatlakozik. 1953-ban Rómába megy, és itt ismerkedik meg leendő feleségével, egy gazdag amerikai kereskedő lányával. Csakhamar összeházasodnak, és véglegesen New Yorkban telepednek le. Házaságukból eddig négy gyermek született. Ekkor írja második, *Set This House on Fire* (Házam lángra gyulladt) című, magyarra is lefordított regényét, amely az amerikaiak külföldi életét mutatja be azoknak a tapasztalatoknak a tükrében, amelyeket Párizsban és Rómában szerzett. New York-i háza az amerikai írók és költők találkozó helye. Baráti kapcsolatban állott Kennedy elnökkel, a mai hivatalos amerikai politikát azonban ellenzi, és a vietnami háborút elítéli.

Történelmi feledékenység

(*The Times*, 57 097.)

Az első világháború óta Angliában minden év november 12-én megtartják az emlékezés napját (Remembrance Day), amikor egy percre csendbe merednek az élet az egész országban, beszédek hangzanak el, megkoszorúzzák a hősök sírjait és emlékműveit. A városok polgármesterei rendszerint e szavakkal kezdik beszédüket: „Emlékezni fogunk rájuk este, amikor a nap leszáll, és reggel, amikor felkel.“

Am az utóbbi években — a nagy angol lap szerint — a figyelmeztető szavak üresen konganak. Legalábbis ezt bizonyítja egy társadalmi ankét: a 250 kilenc és harminc év közötti megkérdezettek még fele sem tartotta szükségesnek a *Remembrance Day*-t. A nagy áldozatok, harcok helye legtöbbször számára semmitmondó, üres szó. Arnhem, Mons, Jütland (nagy csaták és áldozatok mezeje) a megkérdezettek nyolcvan százalékának pusztá földrajzi nevek. Hogy milyen rövid az emberi emlékezet, milyen nagy a tájékozatlanság a távolabbi és a közelebbi múlt iránt, azt az

alábbi feleletek igen jól tükrözik. Ezek szerint: Goebbelts német tiszt a haigi ütközetben; Tobruk alaszakai férfi, aki fejszével harcolt; Arnheim Egyiptom és Vietnám közötti háború. 28 egyetemi hallgató közül csak négy hallott Haigról (az egyik legnagyobb angol tábornok).

Még azok is, akik az emléknap fenntartása mellett szóltak, ilyen elgondolkoztató megállapításokkal érveltek: „azért haltak meg, hogy mi szabadságban élhessünk és ez olyan valami, amit nem szabad elfelejteni“; „emléket kell állítani az emberi butaságnak, de még inkább annak dicsőítésére“; „az emléknap célja, hogy a háború borzalmaira emlékeztessen, de nem ellenzi a harcias magatartást, arra buzdít, hogy dicsérettel halmozzuk el a hősokeket, mintha valami »érdemes ügyért« veszítették volna el életüket, pedig csupán azért haltak meg, hogy a kiszámíthatatlan emberi butaság emlékeztetésére szolgáljanak“.

Mindez azt mutatja, hogy az ifjú vagy helyesebben ifjabb generáció számára sem az emlékezés napja, sem a két világháború áldozatai nem jelentenek sokat. Egy emberöltő elég volt ahhoz, hogy a harminc éven aluliaknál mindezek felledésbe merüljenek: az emlékezés napja Angliában elveszítette „memento“-jellegét.

Finnugor nyelvi műveltség ma

(Magyar Nyelvőr, 1967. 3.)

A Szovjetunióban tett látogatásai alapján Erdődi József *Finnugor rokonaink nyelvi műveltsége* cím alatt összehasonlítja az urali votjakok, zürjének, vogulok, osztjakok, cseremiszek, mordvinok és szamojédok egykori állapotát a cári világban mai kulturális helyzetükkel, mely a szocializmus eredményeként jött létre.

„Az 1917. év a megvetett fajúakból embert csinált“ — összegezi a szerző, s idézi Kazakov Miklaj állami díjas mari

költő Moszkvához írt versét, melyben az egykor megvetett „cseremisz“ megköszöni, hogy immár saját nemzet-nevén „Szovjet állampolgár, mari vagyok én“. Mint ismeretes, az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság területén belül ma 5 autonóm finnugor köztársaság él a lenini nemzetiségi politika nyújtotta lehetőségekkel, a Karjalai Finn, a Mordvin, a Mari, az Udmurt és a Komi Autonóm SZSZK, s ezeken kívül kisebb területi-közigazgatási egységeik vannak a komi-permják, a chanti-manysi és a szamojéd népeknek.

A mordvin kulturális életből 6 különböző újság és folyóirat nevét ismerjük meg, értesülünk a Mordvin Tudományos és Ismeretterjesztő Társaság szerepéről, Ioskar-Olából, a mari értelmiség fellegvárából egy nyelvtudományi és irodalmi kutatóintézet munkája emelkedik ki (a mari irodalmi folyóirat címe *Onsiko*, vagyis „Előre“), s Erdődi elismeréssel említi a mari színmű-irodalom egyik új termékét, az *Or'eng melna* (Menyegzői kalács) című vígjátékot.

A nemzetiségi körzetekben élő kisebb északi urali népek is modernizálódtak. A prémes állatokat farmokon tenyésztik már, újabb fajokat honosítottak meg, kö-szerű lőfegyvereket és csapdákat kapnak a kereskedelmi szövetkezetekből, a sámánok kuruzslását kiszorította az orvostudomány, a halászkok motorcsónakkal járnak és a „vörös sátrak“ művelődési bázisai elkísérik a nomadizáló lakosságot szálláscseréire. Erdődi szerint a nemzetiségi körzetek megalakítása „kiemelte a kis népeket elszigeteltségükből és a területükön élő más nemzetiségűekkel közös építő munkára kapcsolta egybe őket a népek barátsága szellemében.“

A szerző mint nyelvész elsősorban a finnugor népek irodalmi nyelveinek és írásbeliségének kialakulását méltányolja, s az eredmények alapján megállapítja, hogy „a Szovjetunió nemzetiségi politikája megállította a kipusztulás folyamatát...“

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

Egy emlékirat ismeretlen másolata

(Levél a szerkesztőséghez)

Az erdélyi memoárirás egyik érdekes terméke Cserei Mihály históriája. Eddig ismeretlen másolatát fedeztem fel Désen (a kézirat özv. Veress Sándorné tulajdonából került hozzám, akinek férje huzamosabb ideig töltött be városi hivatalnoki tisztségeket). A mű teljes címe: *Vera historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaelem Cserei de Nagy-Ajta et descripto in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembrī. Veritas omnia vincit.*

Az eredeti kéziratot Budapesten az Akadémia Könyvtárában őrzik a „történelem 8° 12” jelzet alatt. Az elmúlt két és fél évszázad számtalan másolatot őrzött meg az utókorok. I. Crăciun és A. Ilieş *Repertoriul manuscriselor interne din secolul XV—XVIII. privind istoria României* című munkájukban mintegy negyvennyolc másolatot sorolnak fel, melyeket hazánk különböző könyvtáráiban őriznek.

Maga a *História* Cserei Mihály emlékezéseit öleli fel, Erdély történetét írja le 1661-től, tehát Apafi Mihály trónra lépésétől 1711-ig, a kurucmozgalom bukásának évéig. A kuruc-mozgalmat megbélyegzi.

Cserei, mint meggyőződéses kálvinista, kérérelhetetlen ellensége a katolicizmusnak, de ugyanakkor a Habsburg uralkodó-ház híve, mely a katolicizmust propagálja és fegyverként használja állampolitikájában Erdély pacifikálása és az osztrák birodalomba való integrálása érdekében. Cserei elitéli az erdélyi ortodox hitűek erőszakos egyesítését Róma egyházával, kikelvén különösen a jezsuita rend brutális és kétszínű, konvertáló eszközei ellen.

Az 1690-es zernyesti csata után Havasalföldre menekül. Írásában értékes adatokkal szolgál a havasalföldi és moldvai helyzetről a Constantin Brâncoveanu, illetve Constantin Duca vajda uralkodása alatti időszakból.

A Désen talált másolat 36×24 cm²-es, illetve írásfelülete 32×20 cm² nagyságú. Keletkezési ideje a XVIII század közepe tájára tehető. Erre utal a szebeni papírmalom vízjegyével ellátott papír és az íráskarakter.

Hogy ki lehetett az, aki leírta Cserei Mihály művét, sajnos, a másolatból nem világlik ki. Pillanatnyilag azt sem lehet megállapítani, hogy az eredeti szövegről készült, vagy pedig egy, már közkézen forgó másolatról. Összehasonlítva a Désen talált szöveget az eredetivel, csak nagyon kis eltérés észlelhető; csak formai, illetve mondatszerkezeti, de semmi esetre sem tartalmi.

A mű nyomtatásban csak 1852-ben jelent meg az *Újabb Nemzeti Könyvtár* sorozatban. Cserei Mihály munkája, mely az erdélyi értelmiség egyik kedvenc olvasmánya volt, ahhoz, hogy minél szélesebb rétegek ismerkedhessenek meg vele, addig csak másolatok formájában terjedhetett.

Cserei munkáját nagyra értékelte és mint forrásanyagot felhasználta George Barițiu is. 1869-ben kivonatokat közöl belőle román nyelven: *Din cronica lui Mihail Cserei* címen a Brassóban megjelenő *Transilvania* folyóiratban. Németül Heinrich Schlandt és Iulius Gross adta ki *Auszug aus Cserei Mihály Historiája* cím alatt (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. VI. Brassó, 1915). A Habsburg-ház iránti túlzott lajolitással és elfogultsággal, de ma is élvezhető stílusban megírt mű a XVIII. század egyik legértékesebb írott forrásmunkája.

Dés, 1967. november.

Kiss Ferenc
tanár

(A szerkesztőség válasza)

Örvendünk jelentésének, mert meggyőződésünk, hogy a vidéken helytálló tanár, bármilyen legyen is szakmája, bőven talál maga körül felfedezni valót. Régi és új levéltári anyag, képek, fényképek, műemlékek várnak fiatal történészeinkre, hogy a pusztulástól és feledéstől óva, megmentésük mindezt a tudományak.

Sumar

* * *	Aici și acum	3
<i>Baróti Pál</i> :	25 de ani de la moartea poetului Salamon Ernő	6
<i>Salamon Ernő</i> :	Povestire (inedită)	12
<i>Gaal Gábor</i> :	despre Salamon Ernő	14
<i>Marosi Péter</i> :	Cîntec fericit	15
<i>László Béla</i> :	Despre cercetarea științifică (interviuri)	23
<i>Aurel Negucioiu</i> :	Economistul — „inginerul social” al producției	23
<i>Lazányi Endre</i> :	Cercetări în domeniul ameliorării plantelor	25
<i>Maros Dezső</i> :	Politehnica și mașinile programate pentru învățămînt	30
<i>Nagy György</i> :	Despre obiectivitatea istoricului	33
<i>Bodor András</i> :	Columna lui Traian	39
<i>Roth Endre</i> :	Sociologia generală a marxismului	48
<i>Kádár János</i> :	Versuri	53
<i>Lászlóffy Csaba</i> :	Versuri	54
<i>Kós Károly iun.</i> :	Trăsăturile universale ale culturii noastre populare	56
<i>Kenéz Ferenc</i> :	Versuri	63
<i>C. F. Weizsäcker</i> :	Știința, religia, concepția despre lume	64
<i>Kányádi Sándor</i> :	Lirica noastră la Viena	68
<i>Páskándi Géza</i> :	Versuri	73
<i>Veress Dániel</i> :	Atelier, model, creație	76
<i>Cservény József</i> :	Teatru — fără text	88

OGLINDĂ

<i>Balázs Sándor</i> :	Bobocii în cuib nou	94
<i>Pusztai János</i> :	Schiță pentru portretul intelectualului din provincie	101

NOTE

<i>Király László</i> :	Salut	104
<i>Kötő József</i> :	Scene-studiou	104
<i>Cseke Gábor</i> :	Pivniță cîntătoare	106

VIATĂ INTERNAȚIONALĂ

<i>Székely László</i> :	Congresele partidelor din Anglia	109
<i>Berényi Ádám — Fekete András</i> :	Încercări de reformă în sistemul valutar occidental	114

TRIBUNĂ

<i>Balogh Edgár</i> :	Din nou despre rolul redactorului, sau despre necesitatea extinderii criticii	122
-----------------------	---	-----

TINERET — EDUCAȚIE

<i>Salló Ervin</i> :	Studiul și cercetarea	124
<i>Szikszay Jenő</i> :	Presa și învățămîntul public	131

DOCUMENTE

Scrisorile lui Gaál Gábor către Fábry Zoltán	134
--	-----

RECENZII ȘTIINȚIFICE

<i>Weizsmann Endre</i> :	Summa technologiae: „Omul de știință cu mîini mînjite?”	142
<i>Hajós József</i> :	Etica lui Köteles Samuel, la 150 ani	144

LITERATURĂ — ARTĂ

<i>Kántor Lajos</i> :	Pietre: Conservatismul redactorului sau „revoluție sociografică?”	148
<i>Csehi Gyula</i> :	Lunaciarski — comisarul poporului pentru problemele culturii	152

REDACTORI — CITITORI

<i>Kiss Ferenc</i> :	O copie necunoscută a unei memorii	160
----------------------	------------------------------------	-----

1968 irodalmi könyvújdonságaiból

- AZ OKOS FIÚCSKA. Összeállította FARAGÓ JÓZSEF (romániai népmesék)
- BEDE OLGA: Be szép a nyár (ifjúsági regény)
- BEKE GYÖRGY: Az utolsó Bethlen (riportok)
- EMINESCU LEGSZEBB VERSEI. Fordította FRANYÓ ZOLTÁN.
Bevezeti GÁLDI LÁSZLÓ.
- IRODALOMKRITIKAI ANTOLÓGIA Csokonaitól Gyulai Pálig. Válogatta és jegyzetelte DÁVID GYULA. Bevezeti CSEHI GYULA (Tanulók könyvtára)
- KENÉZ FERENC: Fekete hanglemezek. Bevezeti BALOGH EDGÁR (versek, Forrás).
- MAJAKOVSZKIJ LEGSZEBB VERSEI. Fordította és bevezeti BALOGH JÓZSEF
- MAJTÉNYI ERIK: Bonifác, a pilóta. (Napsugár)
- MAUGHAM, SOMERSET: Sör és tea. Fordította LÁTÓ ANNA (Horizont)
- MAY, KARL: Az ezüst tó kincse. (Árgus)
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: Beszterce ostroma – Új Zrínyiász
- NAGY DÁNIEL: Cirkusz – Novellák. Bevezeti CSEHI GYULA (Romániai Magyar Írók)
- NÉMETH LÁSZLÓ: Bűn. Bevezeti JORDÁKY LAJOS (Tanulók Könyvtára)
- PAIZS TIBOR: Keréknyom. Bevezeti FÖLDES LÁSZLÓ (versek, Forrás)
- POPESCU D. R. – BRUDARU, D.: A család és a vallás
- REBREANU, VASILE: Talita Kumi. Fordította KÁNTOR ERZSÉBET (novellák)
- REJTŐ JENŐ: Vesztegzár a Grand hotelben (Árgus)
- SZABÓ ZOLTÁN: Tisztaszemű fiúk (kisregény)
- SINKÓ ZOLTÁN: Ravasz szavak (humoreszkek)
- SUTÓ ANDRÁS: Pompás Gedeon (színdarab)
- TUDOR, D.: Traianus, Róma császára
- WILLIAMS, TENNESSEE: A vágy villamosa. JÁNOSHÁZY GYÖRGY utószavával (Drámák)